

Dejiny

-

internetový časopis

Inštitútu histórie FF PU v Prešove

2 / 2007

Dejiny 2/2007 - internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
http://dejiny.unipo.sk/Dejiny_2_2007.pdf

Fotografia na obálke: Betlehemci zo Štrby. Foto: Jozef Doležal

@ Vydáva Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v spolupráci
s vydavateľstvom UNIVERSUM (www.universum-eu.sk)

Redakčná rada: prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (predseda)
PhDr. Darina Vasiľová, PhD. (zodpovedná redaktorka)
Mgr. Alexander Mušinka (redaktor)
PhDr. Martin Lipka, PhD. (redaktor)
doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc.
doc. PhDr. Libuša Franková, CSc.
doc. PhDr. Ján Mojdis, CSc.
doc. PhDr. Marián Vizdal, CSc.

Prešov 2007
ISSN 1337-0707

OBSAH

ŠTÚDIE

BODNÁROVÁ, Miroslava - <i>Topografia Michaloviec a ich sídelný vývoj v stredoveku</i>	8
KOVAĽ, Peter - <i>Slovenskí dejatelia a etnické hranice na severovýchode Slovenska v druhej polovici 19. a v prvých rokoch 20. storočia</i>	19
JURČIŠINOVÁ, Nadežda - <i>Podiel národopisnej činnosti na formovaní národného povedomia Slovákov na konci 19. a začiatkom 20. storočia</i>	38
KREDÁTUS, Juraj - <i>Druhá Rzeczpospolita a Podkarpatská Rus (1933 – 1936)</i>	56
MATULA, Pavol - <i>Cirkev a začiatky reslovakizácie na severnom Spiši a Orave po ich pripojení k Slovenskej republike v roku 1939</i>	78
MASKAL, Radovan - <i>Retribučné nariadenia v Československu a ťažkosti spojené s ich aplikáciou</i>	85
LEIKERT, Jozef - <i>Prejavy nespokojnosti slovenských spisovateľov a podiel Ladislava Mňačka na nich</i>	94

ĽUDIA A DOBA

VASIĽOVÁ, Darina - <i>Andrej Halaša – významná osobnosť slovenského osvetového a kultúrneho života</i>	114
BERNÁT, Libor - <i>Ján Radomil Kvačala a Gollová škola</i>	127

ROZHOVORY

ŠVORC, Peter - <i>Na slovíčko s predsedom SHS pri SAV PhDr. Viliamom Čičajom, CSc</i>	136
S predsedníčkou Slovenskej spoločnosti archivárov PhDr. Zuzanou Kollárovou, PhD	139

PREDSTAVUJEME...

BODNÁROVÁ, Miloslava - <i>Dejiny Štátneho archívu v Prešove</i>	143
---	-----

ŠTUDIJNÉ MATERIÁLY

FRANKOVÁ, Libuša - <i>Osvetové a ľudovýchovné snahy slovenských vzdelancov v období národného obrodenia (1780 – 1848)</i>	148
---	-----

MATERIÁLY

<i>Výhlásenie výboru Spoločnosti slovenských archivárov zo dňa 21. 11. 2007 ku kritickej situácii v ochrane archívneho dedičstva Slovenskej republiky</i>	169
---	-----

RECENZIE / ANOTÁCIE

ŠVORC, Peter - <i>Aristokrat v službách štátu, alebo ako si slovenská historiografia našla cestu k aristokracii</i>	171
---	-----

PEKÁR, Martin - ŠVORC, Peter: <i>Zakletá zem : Podkarpatská Rus 1918 – 1946.</i> <i>Praha : Lidové noviny, 2007. 320 s. ISBN 978-80-7106-754-2</i>	175
ŠTEFANIČOVÁ, Eva - ANGELOV, Veselin. <i>Tretata nacionalna katastrofa.</i> <i>Sävetškata okupacija v Bälgarija (1944 – 1947). Sofia : Izdatelstvo Aniko,</i> <i>2005. 355 s. ISBN 954-90700-7-7</i>	176
DŽUJKO, Ján - <i>Multimediálny slovník Osobnosti prešovského školstva</i> <i>v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia. Zost. Darina</i> <i>Vasílová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. 220 s.</i> <i>ISBN 80-7165-114-1</i>	178
ŠVORC, Peter - <i>Jozef Miloslav Hurban – prvý predseda Slovenskej národnej</i> <i>rady (Príspevky k 190. výročiu narodenia). Zostavila Natália ROLKOVÁ.</i> <i>Bratislava : Kancelária Národnej rady Slovenskej republiky 2007. 276 s.</i> <i>ISBN 978-80-89052-36-3</i>	180
ŠVORC, Peter - <i>Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami.</i> <i>Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov, VI.</i> <i>Zost. Martin Pekár a Richard Pavlovič. Prešov : Prešovská univerzita;</i> <i>Filozofická fakulta; Universum, 2007. 471 s. ISBN 978-80-8068-669-7</i>	182

KRONIKA

PETROVIČOVÁ, Mária - <i>Mestá a šľachta, mešťania a šľachtici - vedecká</i> <i>konferencia Levice 3. – 5. október 2007</i>	185
JANEČEK, Vladimír - <i>Sakrálna a svetská architektúra – Slovensko – Krakov</i> <i>2007 – exkurzia študentov Inštitútu histórie FF PU</i> <i>v Prešove 12. – 14 október 2007</i>	187
DOMENOVÁ, Marcela - <i>Cirkevné knižnice – ich funkcie a význam v dejinách.</i> <i>Banská Bystrica 6. – 7. november 2007 (vedecká konferencia)</i>	190
ŠVORC, Peter - <i>27. zasadnutie Česko-slovenskej / Slovensko-českej komisie</i> <i>historikov v Prahe 6. – 8. november 2007</i>	192
DŽUJKO, Ján - <i>Konferencia Osobnosti ruskej a ukrajinskej emigrácie na</i> <i>východnom Slovensku v Prešove 8. – 10. november 2007</i>	194
DOMENOVÁ, Marcela - <i>Dejiny knižnej kultúry Košíc a okolia.</i> <i>Košice 13. – 15. november 2007 (celoslovenský seminár)</i>	196
PEKÁR, Martin - <i>Konferencia slovenských a maďarských historikov v Szegede</i> <i>15. november 2007</i>	198
KÓNYOVÁ, Annamária - <i>Medzinárodná vedecká konferencia o Imrichovi</i> <i>Tökölím v Prešove 22. – 23. november 2007</i>	200
DROBŇÁK, Martin - <i>Medzinárodná vedecká konferencia Prvá svetová vojna –</i> <i>boje v Karpatoch. Humenné 6. december 2007</i>	201
ALMÁŠIOVÁ, Lenka - <i>Konferencia k 140. výročiu rakúsko-uhorského</i> <i>vyrovnaní v roku 1867. Praha 6. – 7. december 2007</i>	203
ŠVORC, Peter - <i>Konferencia Jozef Miloslav Hurban, evanjelický teológ</i> <i>a národovec. Bratislava 12. december 2007</i>	205

*Vysoké Tatry - po stáročia boli symbolom národnej hrdosti slovenského národa
Foto Peter Švorc*

Vážení čitatelia,

do rúk, alebo vlastne na obrazovku Vášho monitora sa dostáva ďalšie číslo internetového časopisu Dejiny.

V čase, keď sme ešte len uvažovali o jeho vydávaní sa ma jeden známy spýtal, či má zmysel vydávať v dnešnej dobe takýto časopis, keď okrem renomovaného Historického časopisu vychádzajú popularizačné časopisy História – revue i Historická revue a celý rad ročeniek, zborníkov z konferencií a rovnako ako my v Prešove, uvažujú aj naši kolegovia z iných historických pracovísk o vydávaní podobných elektronických periodík.

Vtedy som mu odpovedal áno, veď by sme sa predsa nepustili do čohosi, o čom nie sme presvedčení, že má zmysel. Pravdupovediac, po tom rozhovore mi však položená otázka nedala pokoj a často som sa nad ňou zamýšľal. Pochybnosti sa zahryzli pod kožu.

Prišiel však tohtoročný september a s ním celý rad verejných diskusií o význame tej či onej osobnosti našich dejín, o tom koho a ako, takpovediac, uzákoníť, a za čo, za aké skutky. Diskusie prezrádzali, čo o našich dejinách vieme a čo nevieme. V tej druhej položke je toho neúrekom. No keď som si náhodou pozrel televíznu diskusnú reláciu na STV 2 o cyrilometodských tradíciách a ich zakomponovaní do našej ústavy a vypočul názory pozvaných hostí – takmer všetko osobností vrcholovej politiky, ktorí stáli pri zrode poslednej ústavy, neveril som, že to, čo počujem o Veľkej Morave, o solúnskych bratoch, o ich misii sa mi nesníva v zlom, nevydarenom sne. V relácii som sa dozvedal o výskumoch našich politikov, ktoré robili, aby spoznali pravdu o minulosti a aj to, k čomu sa dopracovali. No, ďakujem pekne! Ich výskumy i poznatky vyrážali dych. A čo bolo ešte horšie – do diskusie so svojim penzom vedomostí sa aktívne zapájal redaktor-moderátor onej relácie. Diskutéri spolu s moderátorom aj zabudli, že pôvodná téma ich diskusie je slovenská ústava. Pod taktovkou redaktora sa tvrdošijne držali historických tém a poučali slovenský národ o jeho minulosti. Neviem, či túto reláciu sledovali kolegovia medievalisti a ani to, ako ju prežili. No mne spomínané diskusie i televízna relácia potvrdili opodstatnenosť rozhodnutia vydávať odborný internetový časopis. Presvedčili ma, že ak sa takejto iniciatívy ujme na Slovensku každé historické pracovisko, nebude to márna práca. Vari sa už len niečo z toho, čo historici napíšu, dostane do rúk nášho ľudu, našich politikov i televíznych redaktorov, ktorí bez historického vzdelania bez akýchkoľvek škrupúl a s bohorovnou dávkou odvahy prehodnotia všetko, čo sa im dostane do zorného poľa.

Šťastný nový rok 2008 Vám všetkým žela

Peter Švorc

ŠTÚDIE

*Antifonár z roku 1375 viazaný v koženej väzbe s kovovými sponami
(uložený v Štátnej vedeckej knižnici v Prešove)*

TOPOGRAFIA MICHALOVIEC A ICH SÍDELNÝ VÝVOJ V STREDOVEKU¹

Miloslava BODNÁROVÁ

Michalovce vznikli z pôvodnej slovenskej osady, ktorá ležala v oblasti Slovenských Michaloviec, doložených už v 14. storočí, v maďarizovanej forme ako Thotmyhal² a v 15. storočí ako Thotwca.³ Osídlenie v časti Slovenské Michalovce je doložené nepretržite už od 9. storočia,⁴ ale prvé správy o Michalovciach pochádzajú až z prvej polovice 13. storočia. Zachovali sa v listinách, ktoré dokumentujú vlastnícke vzťahy a majetkové prevody šľachticov z Michaloviec. Prvá písomná zmienka o Michalovciach pochádza z roku 1244.⁵ V tomto roku Budínska kapitula potvrdila rozhodnutie veľmoža Petra, syna Sobeslava, vnuka nebohého bána Abu, ktorý daroval svojej dcére Kataríne, manželke šľachtica Jakuba (Jakova) z rodu Kaplon, ako veno panstvo Revište (Ryuche) do večného vlastníctva. Toto panstvo ako sa v listine píše, ohraničuje a oddeľuje od jeho majetku Michalovce voda, ktorá sa nazýva Stretava. V roku 1248 ten istý Peter, syn Sobeslava časť svojho majetku, a to dediny Michalovce, Topoľany, dedinu za riekou Laborec aj s lesmi pri Zalužiciach, ktoré patria k týmto zemiám, daroval ako veno svojej manželke, avšak s výhradou, že až do svojej smrti bude tieto majetky spravovať sám.⁶ Podľa privilégia Bela IV. zo 7. októbra 1249 však Agnesa, manželka spomínaného Petra zanechala tieto majetky svojim dcéram Kataríne, manželke šľachtica Jakuba a Petronele, manželke šľachtica Filipa.⁷ Ďalším písomným prameňom týkajúcim sa Michaloviec je listina Ostrihomskej kapituly z 10. decembra 1258.⁸ Ostrihomská kapitula v nej spisomnila poslednú vôľu Petronely, dcéry šľachtica Petra, manželky pilišského župana Filipa tak, že majetky, ktoré vlastnila spolu so svojou sestrou Katarínou, manželkou Jakuba z rodu Kaplon, ako dar od otca, a to dediny patriace k majetku Michalovce: Vinné, Zalužice a Trnava pri Laborci, zanecháva a darúva synom svojej sestry Andrejovi a Jakubovi do večného vlastníctva. Z údajov v uvedených listinách vyplýva, že Michalovce existovali už pred rokom 1244 a v spomínanej listine z roku 1248 sú označené ako dedina „villa“.

Ďalší vývoj Michaloviec z dediny na mestečko predurčila ich výhodná poloha na križovatke obchodných ciest. Cez Michalovce prechádzala krajinská cesta v smere západ – východ, od Košíc cez Sečovce a Michalovce do Užhorodu a tiež významná cesta v smere juh – sever, údolím Laborca na sever do Haliče a Poľska. V roku 1337 pri reambulácii majetku Betlenovce bola táto cesta vedúca k Michalovciam, označovaná ako veľká cesta „magna via“⁹ a jej úsek od

¹ Predmetná štúdia je časťou pripravovanej monografie *Dejiny Michaloviec*.

² NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I*. Budapest 1887, s. 95 „vici seu platea Thotmyhal nominate“ z roku 1335, s. 114 „platea...possessionis nogmihal, vulgo Tothmihaly nuncupate“ z roku 1336.

³ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára II.*, s. 441 „platea Thotwca“ z roku 1449.

⁴ SLIVKA, Michal – VALLÁŠEK, Adrián: *Hrady a hrádky na východnom Slovensku*. Košice 1991, s. 164.

⁵ MARSINA, Richard: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II*, č. 178, s. 119; NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I*. Budapest 1887, s. 2 „Quam terram a possessione usa, que Myhal vocatur, distingeret et separeret aqua, gue vocaretur Zyrthua“.

⁶ MARSINA, Richard: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II*, č. 314, s. 220 „...quasdam possessiones suas videlicet villam Mihal“.

⁷ MARSINA, Richard: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II*, č. 331, s. 231; NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára II.*, č. 7, s. 7.

Michaloviec k Starému, v roku 1301 pri ohraničení majetku Staré, ako „verejná cesta“.¹⁰ Tieto pomenovania svedčia o dôležitosti severo-južnej cesty. Jej bezpečnosť zaisťovali hrady v Michalovciach, vo Vinnom, Brekove a Jasenove. Cesta nevedla po pravom brehu Laborca, ako je to dnes, ale po ľavom brehu cez Staré, pričom prekračovala Laborec v Michalovciach.¹¹

V Michalovciach prechod cez Laborec strážil vodný hrad, ktorý stál na mieste neskoršieho kaštieľa a dnešného Zemplínskeho múzea. Prvý doklad o existencii hradu pochádza z roku 1335¹², hoci hrad je nepochybne omnoho starší. Jeho kamenné časti pochádzajúce azda z prvej polovice 13. storočia, sa zachovali v suteréne dnešnej ústrednej budovy Zemplínskeho múzea. Možno predpokladať že v starších fázach bol hrad, možno slovanský dvorec – drevený, čo našlo svoj odraz v erbe šľachticov z Michaloviec.¹³ V roku 1335 Jágerská kapitula potvrdila delenie hradu Michalovce medzi Michala, Vavrince a Jakuba, synov Andreja a Juraja, syna Jakuba, šľachticov z Michaloviec.¹⁴ Podľa opisu v listine Jágerskej kapituly, ho uvedení šľachtici delili na časti od miesta starej brány po vežu a palác a od rohu paláca okolo domu Vavrince (dom Vavrince bol mimo hradu, ale v jeho tesnej blízkosti) až ku kaplnke sv. Margity. Uvedený opis hradu sa často prenáša na hrad vo Vinnom,¹⁵ ktorý sa tiež sústavne nazýva michalovským hradom, pretože patril šľachticom z Michaloviec.¹⁶ Existovali dva hrady s označením michalovský. Hrad vo Vinnom ležal v Užskej stolici a bol mladší ako Michalovský hrad, ležiaci v Zemplínskej stolici, ktorý sa uvádza ako súčasť Veľkých Michaloviec. V spomenutej listine z roku 1335 opísaný hrad do Michaloviec lokalizuje kaplnka sv. Margity, ktorá sa v žiadnom opise hradu michalovských šľachticov vo Vinnom nespomína, ako aj pozemok a kúria Vavrince, syna Andreja, ležiaca v bezprostrednej blízkosti hradu. V roku 1342 krajinský sudca Pavol vyšetruje žalobu Vavrince z Michaloviec, že jeho príbuzní, tiež šľachtici z Michaloviec, násilím vtrhli do jeho domu v Michalovciach, tak že vylomili na dome dvere, vylomili skriňu, vzali z nej veci za 20 mariek a jeho človeka zavolaného z michalovského hradu nepustili.¹⁷ Pozemok v Michalovciach, na ktorom stála kúria Vavrince sa viackrát spomína ako menší a horší v porovnaní s pozemkami jeho bratov a bratrancov a pripomína sa že je potrebné ho vylepšiť územiami pri Laborci, blízko kostola.¹⁸ V roku 1358 krajinský sudca Mikuláš zo Sečoviec prisudzuje v spore medzi michalovskými šľachticmi, synom Vavrince jedno miesto na dom v Michalovskom hrade, ktoré leží vedľa miesta ich

⁸ MARSINA, Richard: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II*, s. 431, č. 623; NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I*. Budapest 1887, č. 10, s. 9.

⁹ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I*. Budapest 1887, s. 160, č. 81, „magnum viam euntem ad villam Nogmihal...eadem magna via eundo...“.

¹⁰ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I*. Budapest 1887, č. 32, s. 38 „ubi iungit stratam publicam“.

¹¹ GAČKOVÁ, Lýdia – JÁGER, Michal: *Michalovce*. Michalovce 1994.

¹² NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I*. Budapest 1887, č. 65, s. 87.

¹³ GAČKOVÁ, Lýdia – JÁGER, Michal: *Michalovce*. Michalovce 1994; ADAM, Ján: Mestský erb. In: *Michalovčan*, 21. január 1991. Prvé známe vyobrazenie erbu šľachticov z Michaloviec je doložené na pečati užského župana Jána z Michaloviec v roku 1370. Na drevenej bráne sedia dva vtáky, zobákmi k sebe, pravý má sklonenú hlavu.

¹⁴ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I*. Budapest 1887, č. 65, s. 87.

¹⁵ SLIVKA, Michal – VALLÁŠEK, Adrián: *Hrady a hrádky na východnom Slovensku*. Košice 1991, s. 230.

¹⁶ V roku 1336 pri metácii Vinného sa uvádza „venit prope montem castrum eorumdem nobilium Nogmihal vocati.“. NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I*. Budapest 1887, č. 68, s. 108.

¹⁷ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I*. Budapest 1887, č. 87, s. 166.

¹⁸ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I*. Budapest 1887, č. 65, s. 87.

vlastného pozemku a to pri múre, v západnej časti hradu.¹⁹ V tejto listine sa hrad ležiaci v Michalovciach označuje ako Michalovský mestský hrad (castrum Nogmihalvára). Termínom Nogmihalvara sa michalovský hrad označuje aj v relácii Jágerskej kapituly kráľovi Ľudovítovi I., ktorý nariadil revíziu majetkov šľachticov z Michaloviec.²⁰ Kamenný hrad v Michalovciach sa spomína aj v roku 1374 spolu s dvoma kostolmi pri ktorých sú cintoríny.²¹ Myslí sa tu na kostol Bl. Panny Márie a kaplnku sv. Margity, pretože iný kostol v Michalovciach, napríklad kostol na ulici Preča sa nikde v prameňoch nespomína.²²

Kaplnka sv. Margity bola vybudovaná na mieste rotundy s podkovovitou apsidou, ktorá podľa terénnych pozorovaní bola zapustená do veľkomoravského horizontu, reprezentovaného typickou keramikou z 9. a 10. storočia.²³ Rotunda bola pravdepodobne zasvätená sv. Michalovi (tzv. Malému). Približne v druhej polovici 13. storočia bola jednorázovo odstránená do takmer vodorovnej úrovne a v jej priestore bola vybudovaná obdĺžniková (baziliková) sakrálna budova.²⁴ Prestavba poskytla príležitosť na zmenu patrocínia, čo sa udialo ešte pred rokom 1335.²⁵ Namiesto starého „slovanského“ patrocínia dostala v nových politických podmienkach jedno z prvých ženských patrocínií sv. Margity, frekventované v veľkomoravskom ranostredovekom období.²⁶ Sakrálna stavba plnila funkciu hradnej kaplnky, stále však pretrvávalo vedomie, že ide o farský kostol, preto sa ešte v roku 1374 spomínajú v Michalovciach dva kostoly s cintorínmi. Po zákaze pochovávaní okolo kostolov, v polovici 18. storočia kaplnka zanikla. Na posvätnosť miesta sa čoskoro zabudlo a priamo v priestoroch kaplnky bola vyhlbená kameňmi vyložená studňa.²⁷

V nasledujúcich storočiach bol hrad veľkoryso prestavovaný, vo svojom jadre však skrýva stredovekú architektúru s pravidelným pôdorysom a vysunutou vežou (8 x 8 m) smerom k Laborcu.²⁸ Záverom o michalovskom mestskom hrade môžeme povedať, že bol nížinným hradom, využívajúcim ohyb Laborca, ktorý ho chránil zo severu a východu. Z juhu a západu ho možno chránila vodná priekopa, s využitím niektorého ramena Laborca.²⁹ Obohaný bol

¹⁹ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 160, s. 290 „*in castro Nogmihalvara vocato iuxta locum seu fundum ipsorum proprium penes murum a parte occidentali adiacentem*“.

²⁰ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 48, s. 183 „*castrum Nogmihalvara vocatum*“.

²¹ NAGY, GY.: NSz. I., č. 250, s. 417 „*in eadem possessione Nagmihal habita, in qua quidem possessione unum castrum lapideum et due ecclesie cimiteriate haberentur*“.

²² ULÍČNÝ, Ferdinand: *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy.* Michalovce 2001, s. 328 usudzuje, že na ulici Preča stál kostol, čo nie je vylúčené, ale v prameňoch o kostole na ulici Preča zmienka neexistuje.

²³ VIZDAL, Jaroslav: Výsledky archeologického bádania Zemplínskeho múzea v Michalovciach po roku 1970. In: *Historica Carpatica 14*, 1983, s. 426.

²⁴ VIZDAL, Jaroslav: Výsledky archeologického bádania Zemplínskeho múzea v Michalovciach po roku 1970. In: *Historica Carpatica 14*, 1983, s. 427.

²⁵ V roku 1335 sa prvýkrát spomína kaplnka sv. Margity „*capellae sanctae Margarethae ibidem constructae*“. NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 65, s. 89.

²⁶ HUDÁK, J.: *Patrocíniá na Slovensku.* Bratislava 1984, s. 57 a n.

²⁷ VIZDAL, Jaroslav: Výsledky archeologického bádania Zemplínskeho múzea v Michalovciach po roku 1970. In: *Historica Carpatica 14*, 1983, s. 427.

²⁸ SLIVKA, Michal – VALLÁŠEK, Adrián: *Hrady a hrádky na východnom Slovensku.* Košice 1991, s. 165.

²⁹ JÁGER, Michal: Michalovské hrady a michalovský kaštieľ. In: *45 rokov Zemplínskeho múzea v Michalovciach. 1957 – 2002.* Michalovce : Zemplínske múzeum Michalovce, 2002.

múrmí, ktoré boli ešte zosilnené baštami. Jeho súčasťou boli veža, palác, kaplnka sv. Margity s cintorínom a pri západnom hradnom múre bol i voľný stavebný pozemok.

Hrad vo Vinnom, ležiaci v Užskej stolici sa prvýkrát spomína v roku 1336 pri ohraničení dediny Vinné a konkrétne pri opise hranice oddeľujúcej Vinné od Trnavy pri Laborci. Hranica šla popri kopci, na ktorom stál hrad podľa týchto šľachticov michalovským volaný (venit prope montem castrum eorumdem nobilium Nogmihal vocata).³⁰ Hrad vznikol zrejme na prelome 13. a 14. storočia. V bojoch kráľa Karola Róberta s nepriateľmi kráľovstva, ako sa to uvádza v relácii krajinského sudcu Pavla z roku 1346, bol zničený presilou Omodejových synov a synov Peteňa.³¹ Neskôr bol obnovený, pretože z roku 1449 poznáme aj opis hradu. Spomína sa v relácii leleského konventu z roku 1449 o delení majetkov medzi michalovských šľachticov a to synov Eugena, syna Pongráca, synov priora Alberta, synov Ördöga a synov Imricha z Lúčok. Podľa tohto opisu stredná veža hradu sa delila na tri časti. V jej strede bola pivnica, pri nej sa nachádzal malý kamenný dom, patriaci tesárovi, ktorý mal spoločnú strechu s pivnicou, Ďalej sa spomína palác, vedľa ktorého stál ďalší kamenný dom. Vo veľkej veži boli nad sebou tri byty, ktoré si šľachtici rozdelili, pričom žalár, byt pred žalárom a vrchol veže, zostali v spoločnom užívaní.³² Na hrade sa nespomína kaplnka, ale v obci Vinné stála kaplnka sv. Kataríny. V katastri obce Vinné, na juhovýchod od obce sa spomína malý stredoveký kostolík, pochádzajúci z 11. – 12. storočia, s patrocíniom sv. Kríža.³³ Zrejme ho dali postaviť mnísi krížovníci, okolo roku 1200.³⁴ V 14. storočí patrilo michalovským šľachticom, pretože tí z nich, ktorí si v roku 1336 delili majetok Vinné, si ho ponechali v spoločnom užívaní.³⁵ Hrad vo Vinnom bol v 15. storočí centrom michalovského panstva. Dozvedáme sa o tom z listiny kráľa Žigmunda, ktorý v roku 1418, za zásluhy v boji proti Turkom, daroval michalovskému šľachticovi, vranskému (auránskemu) priorovi Albertovi, synovi Gregora a jeho príbuzným tri panstvá, a to michalovské, jasenovské a tibavské. K hradu michalovských šľachticov vo Vinnom, v Užskej stolici, patrili majetky Vinné, Trnava pri Laborci, Symonháza, Kaluža, Blatá, Klokočov, Várkond, Veľké a Malé Zalužice, Čečehov, Vrbovec, Starý Hažín a Nový Hažín, Lúčky, Malá Poruba (?), Lazňany, Stráňany, Nižná Zbudza, Porúbka.³⁶ Hrad slúžil aj na ochranu osôb a vecí v nepokojných časoch. V roku 1450 Ladislav a jeho manželka Anna, žalujú Andreja a Mikuláša, synov Pongráca z Michaloviec, že okolo 13. júla 1445 v obavách pred vzbúrenými trhovníkmi, dali im do úschovy vecí, ktoré mali cenu 700 zl. a navyše 250 zl. v zlate. Uložené boli v jednej veľkej skrini a ukryté na hrade týchto šľachticov Micha-

³⁰ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 250, s. 417 „in eadem possessione Nagmihal habita, in qua quidem possessione unum castrum lapideum et due ecclesie cimenteriate haberentur“.

³¹ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 194, s. 196 ...et castro similiter Nogmihal nominato.

³² NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára II.*, č. 315, s. 438.

³³ POLLA, Belo: Archeologický výskum na stredovekej lokalite vo Vinnom. In: *Historica Carpatica X.*, 1979, s. 177-192.

³⁴ ULIČNÝ, Ferdinand: *Dejiny osídlenia Užskej župy.* Prešov 1995, s. 268.

³⁵ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 68, s. 112 *Item patronatum ecclesie sancte crucis circa ipsam possessionem Vinnam existentem, scilicet locum heremitorii, cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis, dicte partes ad communem usum et utilitatem reliquissent.*

³⁶ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára II.*, č. 150, s. 202. *Item castrum Nagmihal ac possessiones Winna, Felsewtarna et Alсотarna, Symonylese, Galusa, Glaczcza, Klokocho, Warkond, utramque Zalachka, Wyzuchugo, Verbocz, Ogeson, Wýgeson, Luchka, Kysporupka, Laaz, Ztranyan Alsozbgwya, Herolcz et Porupka ad idem castrum Nagmihal spectantes.*

lovce v Užskej stolici. Avšak Andrej a Mikuláš teraz tieto veci odmietajú vrátiť.³⁷ Hrad vo Vinnom sa spomína aj v roku 1450 ako objekt zálohovania michalovskými šľachticmi, keď polovica hradu bola založená za 12 000 zl.³⁸ V období bojov kráľa Mateja Korvína s poľským kráľom Kazimírom IV. bol hrad v roku 1466 značne poškodený.³⁹ Z roku 1566 poznáme viac príkazov generálneho kapitána a abovského župana Gabriela Peréniho michalovským šľachticom, aby hrad Michalovce vo Vinnom opevnili a to aj za pomoci poddaných.⁴⁰ V rokoch 1556 – 1558 sa stal hrad vo Vinnom centrom šľachticov, ktorí sa vzbúрили proti kráľovi Ferdinandovi I. Z michalovských šľachticov, sa pod vedením Gabriela Peréniho do vzbury zapojili Alexander a Gabriel Bánfi a Ján Eödöfni.⁴¹ Na hrade umiestnili delá, posádku a stráže. Z hradu prepadávali kupcov, ktorí šli na trh do Michaloviec a brali im látky, korenie, šafrán a iné tovary. Okolitých šľachticov a ich poddaných oberali o úrodu, dobytok a víno, do zajatia brali aj samotných poddaných a všetko odvážali na hrad.⁴² V roku 1556 Ferdinand I. vyzýva vzbúrených michalovských šľachticov, aby sa pridali na stranu jeho verných, Andreja Bátoriho a ostatných kapitánov a vydali michalovský hrad. Pretože sa tak nestalo ešte v roku 1556 Ferdinand I. darúva majetky Jána Eödöfniho a Alexandra Bánfiho, a to hrad Michalovce a mestečko Michalovce, verným michalovským šľachticom.⁴³ V roku 1558 arcivojvoda Maximilián žiada Alexandra Bánfiho, aby vydal hrad, prepustil jazdcov a pešiakov, ktorých platí, pretože dá hrad zničiť.⁴⁴ Viniansky hrad napadlo v roku 1594 cisárske vojsko a zapálilo ho.⁴⁵ Prestavaný hrad naďalej slúžil rodine, ale po potlačení protihabsburských povstaní, ho dal cisár začiatkom 18. storočia zbúrať, čo znamenalo jeho definitívny zánik.

Dominantou Michaloviec je vrch nazývaný *Hôrka*. Pomenovanie vrchu Gorkahegy známe z roku 1345, poukazuje na slovanský pôvod názvu.⁴⁶ Bol osídlený už v praveku a ešte v 14. storočí stál na ňom hrad alebo hrádok. V roku 1335 sa spomína ako hrad Gurke, pod ktorým sa nachádza mlyn na rieke Laborec.⁴⁷ V roku 1346 vznikli pochybnosti o tom, či šľachtici z Michaloviec právom vlastnia svoje majetky, teda Michalovce, hrad zvaný Michalovský, majetok Tibava a vŕšok s miestom hradu *Hôrka*.⁴⁸ Šľachtici na svoju obhajobu predložili určité listiny, ale absenciu ostatných zdôvodnili tým, že v bojoch Karola Róberta s nepriateľmi kráľovstva, boli listiny zničené presilou Omodejových synov a synov Peteňa, ich hrady boli zrúcané a až do základov spustošené. Z listiny je zrejmé, že popri hrade zv. Michalovský, bol zrúcaný aj hrad *Hôrka*.⁴⁹ Hrad už viac nebol obnovený, preto sa v nasledujúcich desaťročiach používalo pomenovanie vo forme „miesto hradu a vrch *Hôrka*“.

³⁷ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára II.*, č. 317, s. 450.

³⁸ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára II.*, č.320, s. 457-459.

³⁹ SLIVKA, Michal – VALLÁŠEK, Adrián: *Hrady a hrádky na východnom Slovensku*. Košice 1991, s. 230.

⁴⁰ Štátny archív (ŠA) Prešov, fond Stárai Michalovce, No 1016.

⁴¹ NAGY, Gyula: *Közlemények a Nagymihályi levéltárából. Történelmi Tár*. Budapešť 1898, s. 294.

⁴² NAGY, Gyula: *Közlemények a Nagymihályi levéltárából. Történelmi tár*. Budapešť 1898, s. 395 a ďalej.

⁴³ NAGY, Gyula: *Közlemények a Nagymihályi levéltárából. Történelmi tár*. Budapešť 1898, s. 300-301.

⁴⁴ NAGY, Gyula: *Közlemények a Nagymihályi levéltárából. Történelmi tár*. Budapešť 1898, s. 312.

⁴⁵ SLIVKA, Michal – VALLÁŠEK, Adrián: *Hrady a hrádky na východnom Slovensku*. Košice 1991, s. 230.

⁴⁶ VARSÍK, Branislav: *Osídlenie Košickej kotliny II*. Bratislava 1973, s. 492.

⁴⁷ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I*. Budapest 1887, č. 66, s. 99 „*unus locus molendini sub castro Gurke*“.

⁴⁸ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I*. Budapest 1887, č. 105, s. 192 „*montem seu locum castris Gyurke nominatum*“.

Michalovce sa v priebehu stredoveku vyvinuli na mestečko splynutím viacerých osád (Slovenské Michalovce, Veľké Michalovce, Preča), ktoré boli pomerne samostatné a mali aj svojich richtárov. V roku 1449 sa ako richtár na Slovenskej ulici (platea Thothwtza) uvádza Benedikt, syn Pavla a v ostatných častiach Michaloviec, ktoré nie sú bližšie určené boli traja richtári Andrej, Urban a ďalší Andrej.⁵⁰ K Michalovciam inklinovali osady, ktoré sa neskôr stali súčasťou Michaloviec ako boli Greča, Betlenovce, Straňany. V polovici 15. storočia sa už topografický obraz Michaloviec dotvoril do definitívnej podoby.

Na základe jazykovedných a historických poznatkov sa usudzuje, že najstaršou časťou Michaloviec bola *Preča*. V písomnostiach 13. – 15. storočia sa vyskytuje pod názvom *Perecha*, *Pereche*, *Prischa*,⁵¹ čo bol maďarizovaný tvar staršieho slovenského názvu *Preča*. Názov je slovenského (slovanského) pôvodu a korení v slove *priek*.⁵² *Preča* patrila k starobyľým slovenským dedinám. Existovala už pred 11. storočím a bola najstarším sídelným celkom v priestore neskorších Michaloviec.⁵³ Ležala na obvode Michaloviec, časom s Michalovcami splynula a vystupovala ako vicus alebo ulica (platea) Michaloviec.⁵⁴ V roku 1266 patrila palatínovi Dominikovi⁵⁵ a v roku 1273 sa spolu s dedinou Staré dostala výmenou do rúk kráľa.⁵⁶ Ešte v tom istom roku Ladislav IV. a jeho matka Alžbeta darúva *Preču* a Staré Andrejovi a Jakubovi, synom Jakuba, pričom ako jeden z bývalých vlastníkov sa spomína Michal, syn Jakuba.⁵⁷ Podľa ohraničenia *Preče* uvedeného v tejto listine, chotár *Preče* susedil s chotárom Lesného a Suchého a ležal pri Laborci.⁵⁸ V roku 1279 Michal a Tomáš, synovia Michala vzniesli námietky proti darovaniu *Preče* a Starého, ale kráľ ich námietky neuznal a svoje rozhodnutie zdôvodnil tým, že Andrej i Jakub, synovia Jakuba, statočne bojovali v ťažení proti Čechom.⁵⁹ V 14. storočí *Preča* už bola súčasťou Michaloviec. V roku 1337 sa uvádza ako malá ulica volaná *Preča*.⁶⁰ Cez *Preču* prechádzala krajinská cesta, v roku 1336 označovaná ako verejná cesta.⁶¹ Existencia krajinskej cesty bola zrejme dôvodom toho, že správca Uhorska Ján Huňady v roku 1449, povolil, aby sa v Michalovciach, na ulici *Preča* konal jarmok, a to na sviatok sv. Imricha (5. septembra), v trvaní dvoch týždňov.⁶²

⁴⁹ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 105, s. 193 „*castro et monte Gyurke nominato*“.

⁵⁰ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára II.*, č. 315, s. 438.

⁵¹ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 11, s. 11, z roku 1266, č. 12, s. 12 z roku 1273.

⁵² ULÍČNÝ, Ferdinand: *Dejiny osídlenia Zemplinskej župy.* Michalovce 2001, s. 323.

⁵³ ULÍČNÝ, Ferdinand: *Dejiny osídlenia Zemplinskej župy.* Michalovce 2001, s. 323.

⁵⁴ VARSÍK, Branislav: *Osídlenie Košickej kotliny III.* Bratislava 1977, s. 501, 515.

⁵⁵ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 11, s. 11 „*terra Dominici palatini Perecha vocata*“.

⁵⁶ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 11, s. 12 „*Stara, Prische*“.

⁵⁷ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 11, s. 13.

⁵⁸ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 11, s. 14-15.

⁵⁹ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 11, s. 16.

⁶⁰ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 11, s. 136 „*parvam plateam Pereche vocata*“.

⁶¹ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 11, s. 116 „*publicam stratam qua itur ad vicum Pereche*“.

⁶² NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára II.*, č. 299, s. 414 „*in altera platea eiusdem Perichewcza in festo sancti Emerici ducis...ac duobus ebdomadis ipsas festivitates*“.

Juhovýchodnú časť mestečka tvorili *Slovenské Michalovce* v prameňoch označované v 14. storočí ako ulica Slovenské Michalovce, v 15. storočí ako Slovenská ulica.⁶³ Dôvodom takéhto pomenovania bola skutočnosť, že pôvodnými obyvateľmi tejto osady boli Slováci.⁶⁴

Slovenské Michalovce boli zrejme pôvodnou osadou Michaloviec. V ich tesnej blízkosti stál kostol Blahoslavenej Panny Márie⁶⁵ aj s farou a farskou školou. *Kostol Bl. Panny Márie* existoval v Michalovciach najneskôr na začiatku 14. storočia, pretože v roku 1314 bol šľachtic Vavrinec, syn Andreja z Michaloviec obžalovaný u Jágerskej kapituly, že pripojil dve osady z farnosti Bl. Panny Márie v Michalovciach k svojej farnosti v Tibave.⁶⁶ V priebehu 14. storočia sa kostol Bl. Panny Márie často uvádza pri majetkovoprávných aktoch michalovských šľachticov, ako boli napr. delenia majetkov, ich ohraničenia, vovedenia do majetkov a pod. Michalovskí šľachtici mali na kostoly a cintoríny patronátne právo.⁶⁷ V roku 1337 pri delení a ohraničení majetku Michalovce medzi synov Andreja a Jakuba sa spomína kostol Bl. Panny Márie ako súčasť Veľkých Michaloviec. Ako z opisu vysvitá, kostol Bl. Panny Márie, (pôvodne zrejme postavený v ranogotickom slohu), ležal na začiatku Slovenských Michaloviec, ktoré sa tiahli popri Laborci južným smerom.⁶⁸ V tomto roku bol kňazom v Michalovciach Marek a mal tu i pozemok a dom.⁶⁹ V roku 1335, v listine Jágerskej kapituly spísomňujúcej delenie majetku Michalovce medzi synov Jakuba a Andreja sa v blízkosti kostola spomína škola, ktorá mala samostatnú budovu – *domus scholae*.⁷⁰ Starostlivosť o školu patrila k povinnostiam farára.

Podľa listiny Jágerskej kapituly z roku 1336, ktorá potvrdzovala delenie majetkov medzi michalovských šľachticov, Slovenské Michalovce sa tiahli v dvoch radoch domov smerom severo-južným popri pravom brehu rieky Laborec. Pri domoch boli záhrady. V južnej časti Slovenských Michaloviec existovali oráčiny a les, ktorého jedna časť, ako sa v listine uvádza, je vhodná po vyklčovaní na poľnohospodárstvo, druhá časť sa nechala v spoločnom užívaní šľachticov.⁷¹ Pri ohraničení osady Slovenské Michalovce sa spomínajú miestne názvy ako močaristé pole, močiarny les, močaristý potok, Huzytov močiar a občas tečúca voda Geznoser.⁷² V roku 1449 hodnoverné miesto Leles spísomnilo ďalšie delenie a ohraničenie majetkov

⁶³ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, s. 95 „*vici seu platea Tothmyhal*“ z roku 1335, s. 114 „*platea... possessionis Nogmyhal, vulgo Tothmyhal nuncupate*“, z roku 1336, II. s. 441-443, č. 315 „*in platea Thothwczá*“ z roku 1449.

⁶⁴ VARSÍK, Branislav: *Osídlenie Košickej kotliny III.* Bratislava 1977, s. 505.

⁶⁵ V roku 1335 sa patrocínium farského kostola v Michalovciach uvádza v tvare „*ecclesiam beate Virginis*“ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 66, s. 94, a tiež na s. 100.

⁶⁶ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 35, s. 34.

⁶⁷ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 150, s. 257 „*patronatus et cimiterii ecclesie parochialis in dicta Nogmihal*“.

⁶⁸ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 76, s. 150, „*in platea prope sanctuarium ecclesiae beatae Virginis in eadem Nogmihal fundate*“.

⁶⁹ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 76, s. 149 „*sessionem Mark sacerdotis existentis*“.

⁷⁰ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 66, s. 100.

⁷¹ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 66, s. 95.

⁷² NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 69, s. 115-116 „*locum Macharusfewld*“ „...*, aqua quandoque fluentem Geznosser*“ ... „*locum Macharuspatak*“ ... „*magnam silvam Macharuserdew*“ ... „*stagni Huzytoui*“.

michalovských šľachticov.⁷³ V tejto listine sú Slovenské Michalovce zapísané ako Slovenská ulica, Thothwcz. Na Slovenskej ulici bolo v roku 1449 33 domov, z čoho boli tri opustené . Žili tu, okrem iných, obyvatelia Benedikt literát, Mikuláš Lenč, Andrej Halk, Ján Kolčar, kováč Matej, Peter Černež, Ján Zalogh, Benedikt, syn richtára Pavla, Ladislav Zemak, kováč Mikuláš, nasledoval opustený dom Štefana Lantoša, ďalej tu žil obuvník Martin, Ade Syketh, Martin Falkoš, Jakub, snúbenec Popkovej, Valentín Vrabel, chromý krajčír Imrich, Damian Zemak, Balko, Pavol Koznethy, Blažej Nyrew, opustený bol dom Melesov, nasledoval Urban Štarz, Gál Štofo, Andrej, syn Andreja, Lukáš, Nemeč Gabriel, Gregor Adam, Tomáš Kormoš, vdova po Ladislavovi Lukačkovi, Blažej Warro a opustený dom Adu.

V Slovenských Michalovciach mali svoje kúrie i šľachtici. V roku 1335 sa pri Michalovskom hrade spomína kúria Vavrinca, v súvislosti s tým, že pozemok, na ktorom stála, bol menší a horší ako pozemok iných tu jestvujúcich kúrií, a preto ho bolo potrebné vylepšiť zemiami okolo rieky Laborec, ležiacimi blízko kostola Bl.Panny.⁷⁴ Zo zmienky o viacerých kúriách usudzujeme, že tu stálo viac kúrií šľachticov. V roku 1336 sa spomínajú kúrie hostí Perveňa a Petewa.⁷⁵

V roku 1357 sa v severnej časti Slovenských Michaloviec spomína zem *Ivanilesa*.⁷⁶ Patrílo k nej 24 jutár ornej pôdy, podľa termínov orby na jar, v lete a v jeseň, rozdelenej na tri časti. Táto orná pôda sa ťahala k ceste do Betlenoviec. K majetku Ivanilesa bola pripojená aj lúka Kerekmezew.⁷⁷

V 14.storočí sú v Slovenských Michalovciach doložené aj ďalšie ulice a to *Jóbova* ulica a *Senná* ulica. Jóbova ulica sa spomína v roku 1336 a 1337 v súvislosti s deľbou a ohraničením Slovenských Michaloviec.⁷⁸ Z tohto popisu hraníc vyplýva, že Jóbova ulica ležala smerom na juh, pretože sa pripájala na cestu do Betlenoviec. Od roku 1449 sa na Jóbovej ulici konali jarmoky a to na sviatok Očisťovania Panny Márie (2. februára).⁷⁹ Senná ulica ležala pri Laborci, východne od Nemeckej (hlavnej) ulice, zrejme kolmo na ňu. Ako sa dozvedáme z listiny z roku 1453.⁸⁰ na Sennej ulici bol postavený mlyn pri rieke Laborec V roku 1453 v spomenutej listine sa na Slovenskej ulici spomína aj valchovňa.

Na území Zemplínskej a Užskej stolice, kde žili Slováci nepretržite, k označovaniu sídlisk, ulíc a štvrtí ako slovenské došlo len tam, kde sa k obyvateľom pôvodnej slovenskej národnosti prísťahovali príslušníci iných národností. Aj v Michalovciach, ktoré ležali na dôležitej obchodnej ceste a brode pri Laborci, usadili sa niekedy v druhej polovici 13.storočia Nemci. V bezprostrednej blízkosti Slovenských Michaloviec si pristavili novú, širokú ulicu, aby tu mohli vykonávať obchod a remeslá. Z listiny vydanéj v roku 1337, týkajúcej sa delenia majetkov michalovskej šľachty vyplýva, že *Nemecká* ulica bola vystavaná o dvoch radoch

⁷³ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára II.*, č. 315, s. 442-449.

⁷⁴ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č.56, s. 100.

⁷⁵ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 59, s. 115.

⁷⁶ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 154, s. 276 „*possessionem Ivanilesae vocatam*“.

⁷⁷ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, „*fenetum Kerekmezeu nominatem*“.

⁷⁸ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 69, s. 115 „*platea Job dicta*“ z roku 1336, s. 135 „*quandam plateam Jobwlcha vocatam*“ z roku 1337.

⁷⁹ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 76, s. 147 „*ad superiorem partem a plaga orientali et a parte fluvii Laborch adiacentem quandam aliam plateam Zenaulcha nuncupatum*“.

⁸⁰ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára II.*, č. 354, s. 505 „*in Zenawtzcza super fluvio Laborcz constructum*“.

a ležala na mieste dnešnej hlavnej ulice.⁸¹ Podľa tejto listiny šľachtici Nemeckú ulicu rozdelili na tri časti, ku ktorým pripojili aj ostatné časti Michaloviec. K hornej časti ulice, ležiacej na východnej strane pri rieke Laborec, pripojili Sennú ulicu aj so štyrmi kúriami, z ktorých jedna ležala priamo oproti farskému kostolu. K strednej časti Nemeckej ulice pripojili Slovenskú ulicu aj s kúriou vedľa kostola. K poslednej časti tejto ulice pripojili ulicu zvanú Preča aj s tromi kúriami. K jednotlivým dedičským podielom pripojili Petrovce, Topoľany, Nižnú a Vyšnú Gereču, Straňany a Nižnú Zbudzu. Nemecká ulica sa už po roku 1337 nespomína a je pravdepodobné, že väčšina Nemcov v priebehu 14.storočia z Michaloviec odišla, pretože v zemepanskom mestečku nemali také hospodárske možnosti ako v kráľovských mestách. V 15.storočí už boli v Michalovciach len dvaja Nemci. V Slovenských Michalovciach Nemeč Gabriel a vo Veľkých Michalovciach Bartolomej Nemeth.⁸²

V roku 1449 sa ako dve sídliskové časti mestečka Michalovce uvádzajú *Slovenská ulica* (Thothwcza) a *Veľké Michalovce* (Nagmihal).⁸³ Veľké Michalovce sa považovali za hlavný majetok michalovských šľachticov⁸⁴ a v 15.storočí k nim patrili všetky ulice, okrem Slovenskej ulice a majetku Ivanilese. V roku 1449 bolo vo Veľkých Michalovciach (okrem Slovenskej ulice) 74 domov a 2 pozemky, päť domov bolo opustených. Bývali tu obyvatelia: Benedikt Lazon, Andrej Damian, Jakub zvaný Oros, na konci bola opustená usadlosť Stanislava Barlasa, ďalej tam býval richtár Andrej, Valentín, syn Augustína, Pavol Kokus, Andrej Barla, Juraj Pethew, Bartolomej Nemeth (Nemeč), Benedikt Maryan, vdova po kováčovi Mikulášovi, Tomáš, syn Egídia, Jakub Olaz, mäsiar Fabian, Ján Kardoš, Jakub Čapo, Tomáš Setheth, Dionýsius Igaz, Mikuláš Zaklad, Anton, syn Egídia, Klement Gewmbec, Jakub Oros, na námestí býval mäsiar Pavol, na pozemku (pravdepodobne Mikuláša) Zakladu žil Štefan Kyrál, ďalej Fylek a Ján kriví, Michal Pope, prior Gregor, syn Stofanca, Dionýsius Topol, Benedikt literatus, Jakub Olba, vdova Popková, Lukáš Švec, Pavol Stopko, Peter hlúpy, Dionýz Maryan, Peter Iwes, Ján Iwes, Dionýsius Baraňáš. Opustený bol dom Martina Bana. Nasledovali domy Štefana Labocika, Imricha Thara, Demetera Plytha, Pavla Homolku. Ďalej nasledoval opustený dom Czaka a Jakuba Mayka. Ďalej býval richtár Urban, Tomáš Butka, nasledoval pozemok Martina Kolesára, ďalej býval Ján Ferenc, Tomáš Sido, Jakočka, Gregor Vereš, Ján Literát, Martin Matecha, vdova po Ladislavovi Sugovi, Benedikt Kantor, Dominik Domo, Michal Vegeš. Ďalej bol pozemok Antona Nylaša, opustený pozemok Jána veľkého, taktiež tu mal dom Peter, mäsiar, Matej Beddeg, Pavol Setet, Blažej Halk, Štefan Kucipanc, kožušník Peter, Jos Byro, opustený stál dom Balka. Za ním ešte mali domy mäsiar Kozma, Matej neporiadny a Ladislav Kozman.⁸⁵ V spomínanom roku 1449 v celých Michalovciach bolo 104 obývaných domov, dva pozemky a osem domov bolo neobývaných. Vo Veľkých Michalovciach boli traja richtári (nie je špecifikované, v ktorých častiach) a jeden richtár bol na Slovenskej ulici. Oproti roku 1374 sa Michalovce rozrástli, pretože v roku 1374, bolo v celom

⁸¹ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 76, s. 147 „*unam maiorem plateam... Nemetucha vocatam*“.

⁸² NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára II.*, č. 315, s. 442.

⁸³ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára II.*, č. 315, s. 442 „*oppidum Nagmihal,...plateas Thothwcza...*“.

⁸⁴ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 76, s. 147.

⁸⁵ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára II.*, č. 315, s. 442-443.

mestečku len 95 obývaných usadlostí a 9 opustených. Okrem týchto usadlostí s domami sa spomínal v meste kamenný hrad a dva kostoly s cintorínmi.⁸⁶

K majetkom šľachticov z Michaloviec patrila *Nižná a Vyšná Greča*, ktorá ležala v blízkosti Slovenských Michaloviec, ale už v Uzskej stolici, na východ od Laborca. V prameňoch 14.-15. storočia sa uvádza po názvom Gereche.⁸⁷ V súvislosti s delením Greče v roku 1336 medzi michalovských šľachticov Jakuba a Andreja, sa pri opise hraníc Greče spomínajú lokality močiar Medeš na východe a močiar Holušov na juhu, pričom deliacu čiaru tvoril potok Zuchugo.⁸⁸ Ďalšie ohraničenie Greče pochádza z roku 1337, v ktorom sa tiež spomína riečka Zuchugo, ako aj most cez ňu.⁸⁹ V roku 1337 pri delení majetku Michalovce, boli Nižná a Vyšná Greča pripojené k majetku Slovenské Michalovce a oddeľoval ich len Laborec. Z opisu dievčenskej štvrte Eufrozíny, dcéry Jána v roku 1358 sa dozvedáme, že v Greči medzi pozemkom Michala zv. Baňuk a Štefana Hudáka stála kúria, z ktorej Eufrozína, dostala polovicu. V tomto čase sa v Greči spomínajú i hostia Ján Oros a Demeter.⁹⁰ V roku 1453, keď Veronika, vdova po Imrichovi, so svojim synom Jurajom založila spolu s inými majetkami dve poddanské usadlosti v Greči, táto sa už spomína ako súčasť Michaloviec.⁹¹

V 15. storočí boli Michalovce sľubne sa rozvíjajúcim poddanským mestečkom. V oboch ich častiach Veľkých a Slovenských Michalovciach stálo 104 obývaných domov a osem neobývaných. Okrem toho bolo v Michalovciach osem šľachtických kúrií a jeden kamenný hrad. Prevažujúcim zamestnaním obyvateľstva bolo poľnohospodárstvo, ale nachádzame tu i remeselníkov, ako boli krajčíri, kožušníci, obuvníci, kováči a mäsiari. Na rieke Laborec boli štyri mlyny a jedna valchovňa, slúžiaca pri výrobe súkna. Vďaka týždenným a výročným trhom sa Michalovce stali aj obchodným strediskom pre okolité mestecká a dediny.

Recenzent: Mgr. Ján Adam, PhD.

Die Topographie von Michalovce und dessen Siedlungsentwicklung im Mittelalter

Zusammenfassung

Die ersten schriftlichen Nachrichten über Michalovce kommen aus dem Jahre 1244 und darauffolgenden Jahren. Sie stammen aus den Listen, die die Eigentumsverhältnisse und –Überweisungen des Adels dokumentierten. Die Ortschaft Michalovce entwickelte sich in eine Herzogsstadt und in ein Markt- und Handwerkszentrum, was auch auf dessen Ausbau sichtbar wurde. In Michalovce befand sich die Wasserburg (Stadtburg), die Burg Hôrka, nicht weit von denen entfernt – in Vinné – war das Zentrum der Herrschaft

⁸⁶ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 76, s. 147.

⁸⁷ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 68, s. 110 „*possessionis Gereche*“ z roku 1336, č. 74, s. 127 „*Felgerechche, Olgerechche*“ z roku 1337.

⁸⁸ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 68, s. 110.

⁸⁹ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 74, s. 127.

⁹⁰ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887, č. 163, s. 300.

⁹¹ NAGY, Gyula: *Sztáray család oklevéltára II.*, č. 350, s. 500.

Michalovce, die Burg Vinné. Vom Anfang des 14. Jahrhunderts stammen die ersten Informationen über die Kirche der glückseligen Jungfrau Maria, über die Burgkapelle der heiligen Margita, in dieser Zeitperiode wurden auch zwei Friedhöfe und die Schule gebaut. Die älteste Straße war die sogenannte Preča, auch Slowakische Straße oder Slovenské Michalovce genannt. Später entstand die Deutsche Straße (Hauptstraße) zusammen mit der Hiobsstraße und Heustraße, auch als Veľké Michalovce bekannt. Später schlossen sich an die Stadt auch die Ortschaften Nižná und Vyšná Greča, Betlenovce und Straňany an. Im Jahre 1449 gab es in Michalovce insgesamt 112 Häuser, Kurien, auf dem Fluss namens Laborec standen mehrere Mühlen und eine Walkmühle. Trotz dessen Bedeutung blieb Michalovce nur die Herzogsstadt und die Lage der Bevölkerung war mit der der Dorfbevölkerung vergleichbar.

(Preklad Lenka Almášiová)

SLOVENSKÍ DEJATELIA A ETNICKÉ HRANICE NA SEVEROVÝCHODE SLOVENSKA V DRUHEJ POLOVICI 19. A V PRVÝCH ROKOCH 20. STOROČIA¹

Peter KOVAL

Záujem o slovenské teritórium badať v slovenských vzdelaneckých kruhoch už od 17. storočia. Už vtedy prejavili slovenskí vzdelanci záujem nielen o slovenskú minulosť, ale aj o skutočnosť z toho vyplývajúcu, teda o historické územie Slovenska. Aj keď do polovice 19. storočia nebol u predstaviteľov slovenského národného života prítomný program so stanovením samostatného slovenského územia, rozhodujúci vplyv na vývin slovenskej národnej osobitosti malo práve 19. storočie.

Pri vymedzovaní slovenského národného územia bol v 19. storočí uplatňovaný hlavne etnický princíp. Problematickým sa preto nejavilo ani tak slovensko-maďarské pomedzie, ktoré sa dalo relatívne ľahko určiť na základe diametrálne odlišných jazykov, ani hranica medzi Čechmi a Slovákmi, vymedzovaná hranicou medzi Rakúskom a Uhorskom, ani hranica slovensko-poľská, vymedzená Karpatským pohorím, ale slovensko-rusínska etnická hranica. Slovenské a rusínske etnikum si bolo nielenže jazykovo a etnicky veľmi blízke, ale aj dlhotrvajúca štátna príslušnosť k Uhorsku či susedstvo týchto dvoch etník spôsobilo ich vzájomné premiešanie do takej miery, že presné, objektívne určenie ich pomedzia predstavovalo zložitý problém.

V prvej polovici 19. storočia sa svojim etnografickým výskumom uhorských národností predstavil Ján Čaplovič, slovenský advokát, publicista a etnograf. V diele *Etnografia Slovákov v Uhorsku*² umiestnil Slovákov do 36 uhorských žúp. Z toho, podľa neho, boli 4 župy čisto slovenské (Oravská, Trenčianska, Liptovská a Zvolenská). V 9 župách tvorili Slováci väčšinu, o. i. aj v Spišskej, Šarišskej, Zemplínskej a Abovskej. Posledné spomínané boli najvýchodnejšie stolice so slovenskou väčšinou. Čaplovič neuviedol konkrétne názvy slovenských obcí, ktoré by utvárali slovenské etnické územie v týchto stoliciach, a tým aj slovenské etnické hranice na východe, ale len skonštatoval, že na Spiši bolo 186 slovenských obcí, v Šariši 253, pričom mestá Prešov, Sabinov pokladal za skoro čisto slovenské, na Zemplíne našiel 226 slovenských obcí a v Above žili Slováci v 360 osadách.³ Čaplovičovo videnie rozsahu slovenského etnika sa ukázalo na jeho mape Uhorského kráľovstva, uverejnenej ako príloha k jeho práci *Gemälde von Ungarn*, vydané v roku 1829. Súvislé slovenské osídlenie na mape bolo na západe a severe ohraničené štátnymi hranicami Uhorska a na východe smerovalo od Bardejova k Hanušovciam a Trebišovu (slovensko-rusínske obyvateľstvo Zemplína, tzv. sotákov z tohto územia vynechával).⁴

Maďarizačné tlaky, v kontexte ktorých pri riešení slovenskej otázky prinášali slovenskí národní reprezentanti aj názory vymedzujúce slovenské etnické územie, patrili v 19. storočí k rozhodujúcim podnetom k stanoveniu slovenského etnického územia. Etnické územie sa

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA MŠ SR č. 1/3741/06.

² ČAPLOVIČ, Ján: *Etnografia Slovákov v Uhorsku*. Bratislava : SPN, 1997. 301 s.

³ ČAPLOVIČ, Ján: *Etnografia Slovákov...*, s. 32 - 33.

⁴ BOKES, František: *Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storočí*. Martin : Matica slovenská, 1945, s. 11-12.

stávalo v spojitosti s európskym nacionalizmom 19. storočia aj pre Slovákov súčasťou formovania národného povedomia a jedným z prirodzených znakov slovenského národa.⁵

O vymedzenie slovenského etnického územia, ako aj o vyzdvihovanie svojbytnosti Slovenska a Slovákov ako etnickej skupiny, sa pokúsil Pavol Jozef Šafárik vo svojich prácach *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí* (Budín 1826), a najmä v *Slovanskom národopise*, ktorý vyšiel v roku 1842, t. j. na začiatku silnejúcich maďarizačných tendencií. V *Slovanskom národopise* vymedzil Šafárik slovenské etnické hranice v súlade s rozsahom slovenského nárečia a uviedol stolice obývané slovenským obyvateľstvom: „*V tomto ohraňení žijú Slováci v pätnástich stolicích severozápadného Uhorska, a to v Trenčianskej, Turčianskej, Oravskej, Liptovskej a celej Zvolenskej, v Nitrianskej, Spišskej, Šarišskej, Tekovskej, Zemplínskej, Gemerskej a Hontskej vo väčšej polovici, v Prešporskej, Novohradskej a Abaujvárskej v menšej polovici. Okrem toho nachádzajú sa slovenské osady v dvadsiatich iných stolicích, a síce v najväčšom počte v stolici Peštianskej... v Uhvárskej medzi Rusínmi Bežovce, Jenašovce, Revište, Jenkovce atď.*”⁶ Ak by sme si mali všimnúť hranicu medzi slovenským a rusínskym alebo maloruským obyvateľstvom, ako ho Šafárik nazýval, tak tá, podľa neho, začínala v poľskej obci Piwniczna a ďalej „*viedla korytom Popradu až do Leluchova, potom riečištom Tople cez Rokytov k Dlhej Lúke pri Bardejove, odtiaľ na juh cez Kurimu až do blízkosti Hanušoviec zasa k Topli, odtiaľ zahýbala na sever a obchádzala Stropkov, Sninu a Humenné a dostávala sa k Hanušovciam, odkiaľ viedla korytom Tople a Ondavy až po ústie Tarnavy do Tople.*”⁷

Aj napriek tomu, že Šafárik nevymedzil slovenské územie presne, t. j. nevymenoval konkrétne dediny obývané slovenským a rusínskym etnikom či zmiešané sídliská, jeho poznatky boli cenným podkladom pre nasledujúce obdobie. Takéto vymedzenie bolo významným fundamentom pre slovenských národovcov v súvislosti s ich úsilím o formulovanie národných požiadaviek, medzi ktorými sa začala objavovať aj požiadavka osobitného slovenského územia.

Ludovít Štúr v roku 1842 do svojho návrhu petície pripravovanej pre snem zakomponoval myšlienku územného a politického osamostatnenia Slovenska. V petícii o. i. žiadal zrušenie maďarizačných zákonov v slovenských stolicích a zachovanie slovenčiny v školách, v úradoch a v súdnictve. Pri nesplnení týchto požiadaviek chcel „*zriadiť Slovensko dobe a cieľu primerane so zvláštnym snemom pod ochranou kráľa po vzore Chorvátska a Slavonska a podľa príkladu samostatného Slovenska za dôb Jiskrových*”⁸. Tieto požiadavky neboli nikdy snemu predložené, ostávajú však dôkazom toho, že slovenskí národovci už začiatkom 40. rokov 19. storočia dokázali premýšľať o samostatnej národnej existencii Slovákov i po stránke politickej, teda aj na vlastnom etnickom teritóriu.

⁵ Miroslav Hroch pri charakteristike moderného národa, okrem iného, uviedol, že moderný národ žije na území, ktoré má inštitucionalizovanú vnútornú správu a jeho príslušníci poznajú hranice „tohoto“ územia, ktoré považujú za „svoje“. Bližšie pozri HROCH, Miroslav: *V národnom zájmu. Požiadavky a ciele evropských národných hnutí devatenásťého storočia vo srovnávací perspektíve*. Praha : Lidové noviny, 1999, s. 11-12.

⁶ ŠAFÁRIK, Pavol Jozef: *Slovanský národopis*. Košice : Oriens, 1995, s. 76.

⁷ BOKES, František: *Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storočí*. Martin : Matica slovenská, 1945, s. 14.

⁸ RAPANT, Daniel: *Slovenské povstanie roku 1848 – 49. Dejiny a dokumenty I., 1. časť*. Martin : Matica slovenská, 1937, s. 130-131.

Vyjadrenia či názory niektorých príslušníkov štúrovskej generácie však prezrádzali, že východnú hranicu slovenského etnika nemali celkom ujasnenú, ba objavili sa aj pochybovačné hlasy o tom, či severovýchodné Slovensko je ešte slovenským územím.

Medzeru v informovanosti o pomeroch na východnom Slovensku a o jeho slovenskom osídlení vyplňal Bohuš Nosák-Nezabudov dvoma cestopismi *Listy z neznámej Zeme k L...* a *Spomienky potiské* uverejnené v *Orle tatranskom* v rokoch 1845 – 1847.⁹ Spomínané práce boli výsledkom takmer mesačnej cesty (uskutočnenej v roku 1843) po „*neznámej zemi*“, v rámci ktorej navštívil aj tri východoslovenské stolice – Spiš, Šariš a Zemplín – kde sa stretával s predstaviteľmi slovenskej inteligencie. Všetky tri oblasti východného Slovenska vnímal ako slovenské oblasti so slovenským obyvateľstvom a s hlbokou slovansko-slovenskou históriou, ako slovenský, neustále sa rozvíjajúci organizmus. Na Zemplíne sa zastavil v dedinke Pozdišovce. Vnímal ju ako jednu z najvýchodnejších slovenských dedín, resp. ako už „*stratenú vartu Slovenstva*“. Jedinou výnimkou bol Prešov, ktorý bol pre neho nemecko-maďarským mestom.¹⁰

Štúrovská generácia nechápala východoslovenské územie jednotne a s určitosťou možno tvrdiť, že niektorí jej významní predstavitelia neprijímali východné Slovensko ako slovenské územie, aspoň nie v čase, keď sa rozhodovali, ktoré slovenské nárečie si vyberú za základ budúcej spisovnej slovenčiny. Ondrej R. Halaga zastáva názor, že samotný Štúr schválil „*derogovanie reči Spiša, Šariša...*“, že „*nie je ... celkom pravdivá a pôvodná slovenčina*“, iba „*miešanina v pôvodne ruskom Potisi*“¹¹. Halaga vo svojom hodnotení štúrovcov ďalej uvádza, že: „*V intenciách romantizmu a preferovania stredoslovenských Horniakov dochádza k mylnej diferenciacii východoslovenských nárečí na „polsko-slovenské nárečí – propletené polskými slowy a výrazy“ a „rusko- čili rutensko-slovenské nárečí – promíchané ruštino- u“*¹², *k izolácii východoslovenskej reči a ľudu, zdiskreditovaniu pôvodu Východoslovákov. V 40. rokoch deklarovali, že od východu kmen Polští sa menuje Slovjak.*“¹³ Chtiac či nechtiac, podľa Halagu, štúrovci propagovaním svojich domnienok „*hnali derogované povedomie vsl. vzdelancov do bezvýchodnosti a izolácie. Utvárali ideálne pomery pre nástup maďarizácie na Východe*“¹⁴ a v podstate priznávali časť severovýchodného Slovenska neslovenskému, v tomto prípade rusínskemu či poľskému obyvateľstvu.

Halaga si všimol aj dobové reakcie na uvedené názory štúrovcov. Výčitky z východného Slovenska, že štúrovci nebrali ohľad pri uzákoňovaní slovenčiny na východné Slovensko ako slovenské územie, boli zahrnuté v príspevkoch zborníka *Hlasové o potrebe jednoty spi-*

⁹ NOSÁK, Bohuš: *Listy z neznámej Zeme k L*. In: *Orol Tatranský*, I, 1845 – 46, č. 10, s. 77-80; č. 11, s. 84-86; č. 13, s. 101-104; č. 14, s. 108-110; č. 16, s. 124-127; č. 17, s. 133-136; č. 18, s. 139-142; NOSÁK, Bohuš: *Spomienky potiské*. V listoch Jánovi Kadavému. In: *Orol Tatranský*, II, 1846 – 47, č. 51, s. 402-406; č. 52, s. 410-411; č. 56, s. 441-443; č. 57, s. 449-452; č. 76, s. 64-66; č. 77, s. 612-613.

¹⁰ SEDLÁK, Imrich: *Bohuš Nosák-Nezabudov*. Martin : Matica slovenská, 1982, s. 75-78.

¹¹ *Východoslovenský slovník. Historicky dokumentovaný (921 – 1918); paralely české, slovenské ekvivalenty. I. diel A – O*. Zredigoval Ondrej R. Halaga. Košice; Prešov : Universum, 2002, s. 44.

¹² *Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky*. Praha 1846, s. 103. Citované podľa: *Východoslovenský slovník. Historicky dokumentovaný (921 – 1918); paralely české, slovenské ekvivalenty. I. diel A – O*. Zredigoval Ondrej R. Halaga. Košice; Prešov : Universum, 2002, s. 44.

¹³ *Východoslovenský slovník. Historicky dokumentovaný (921 – 1918); paralely české, slovenské ekvivalenty. I. diel A – O*. Zredigoval Ondrej R. Halaga. Košice; Prešov : Universum, 2002, s. 46.

¹⁴ *Východoslovenský slovník. Historicky dokumentovaný (921 – 1918); paralely české, slovenské ekvivalenty. I. diel A – O*. Zredigoval Ondrej R. Halaga. Košice; Prešov : Universum, 2002, s. 47.

sovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky, vydaného z iniciatívy Jána Kollára v Prahe roku 1846. Halaga sa domnieva, že práve preto, aby zmiernil urazené hlasy z východného Slovenska, Štúr v prvom, „v štúrovčine napísanom, kalendári na rok 1847¹⁵ uviedol, že nová slovenčina odklína a prebúda slovenské kraje spišské, šarišské a zemplínske“¹⁶.

Na druhej strane štúrovské presvedčenie o neslovenskosti východného Slovenska zo začiatku 40. rokov podporovali napr. aj názory Jonáša Záborského, dobre poznajúceho pomery na východnom Slovensku. Záborský zastával názor, že Rusíni boli až do začiatku 14. storočia rozšírení až po Liptov a poslovenčili sa tým, že prestúpili z pravoslávia k západnej cirkvi. O pôvode východoslovenského nárečia preto uviedol: „Vidí sa však, že terajšie ‚šarišské‘ nárečie je len slovenčinou mocno napustená ruština, teda útvár nie tak dávny. Vec je v tom, že s obracaním v latinstvo boli pravoslávny Rusi poslovenčení.“¹⁷

Za základný národnorevolučný program Slovákov v rokoch 1848 – 1849 boli považované Žiadosti slovenského národa prijaté 10. mája 1848 v Liptovskom Sv. Mikuláši. Žiadosti, aj keď sa v nich prízvukovala slovenská národná individualita a potreba vymedzenia etnických hraníc každého národa v záujme účasti v národných snemoch a potreby organizovania miestnej administratívy (obecnej, okresnej a stoličnej), však neobsahovali explicitne požiadavku samostatného územia. Zo Žiadostí sa nedá vyčítať, ako predstavitelia slovenského národného hnutia vnímali slovenský etnický priestor na východ.¹⁸

Samo Vozár, príslušník štúrovskej generácie, vo svojej brožúre *Hlas od Tatier*, ktorú napísal po revolúcii 1848 a vyšla až po jeho smrti v roku 1851, tvrdil, že hranice uhorských dištriktov môžu byť aj národopisnými hranicami jednotlivých národností Uhorska. Navrhoval, aby sa jednotlivé dištrikty nazývali podľa národa, ktorý ich obýva: „*Veľvaradínsky rumunským, košický rusínskym, pešťbudínsky maďarským, prešporský slovenským a šopronský na vďak nemeckej vláde, že tak určila zem národnostiam, švábskym*“¹⁹. Aj keď sa Slováci nachádzali vo všetkých piatich dištriktoch, väčšinu podľa Vozára tvorili len v prešporskom. Košický dištrikt, „*jehož stolic všetky do Tisy pospiechajú, má v Šariši, Zemplíne, Ungváru, Bereg, Ugoči a Marmaroši počtom základné obyvatel'stvo Rusínov*“²⁰.

Je potrebné poznamenať, že Vozár len okomentoval už jestvujúce rozdelenie jednotlivých dištriktov, ktoré pred ním rozdelili, resp. pokúšali sa rozdeliť napr. aj J. V. Heufler či L. Rosenfeld. Dvorný radca Rosenfeld len nadviazal na Heuflera a jeho národnostnú (rečovú) mapu vydanú v roku 1845. Tvrdil, že celá severozápadná časť Karpát bola slovenská a len jej vonkajšie výbežky, ktoré išli až po Dunaj, boli čiastočne osídlené maďarským etnikom. Podľa Rosenfelda jazyková demarkačná čiara medzi Slovákami a Maďarmi začínala v Bratislave a pokračovala cez Galantu, Tekov, Levice, Šahy pozdĺž Ipl'a na Lučenec, Rimavskú Sobotu,

¹⁵ *Domová pokladnica. Kalendár na rok običajní: 1847*. Skalica (Daniel Lichard).

¹⁶ *Východoslovenský slovník. Historicky dokumentovaný (921 – 1918); paralely české, slovenské ekvivalenty. I. diel A – O*. Zredigoval Ondrej R. Halaga. Košice; Prešov : Universum, 2002, s. 49.

¹⁷ *Letopis Matice slovenskej*, X., I., s. 18. Citované podľa: CZAMBEL, Samuel: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. Východoslovenské nárečie*. Martin : Knižtlačiarsky účastinársky spoločnosť, 1906, s. 23.

¹⁸ KLIMKO, Jozef: *Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc*. Bratislava : Obzor 1980, s. 64.

¹⁹ VOZÁR, Samo: *Hlas od Tatier*. Banská Bystrica 1851. In: BOKES, František: *Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storočí*. Martin : Matica slovenská, 1945, s. 85.

²⁰ VOZÁR, Samo: *Hlas od Tatier*. Banská Bystrica 1851. In: BOKES, František: *Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storočí*. Martin : Matica slovenská, 1945, s. 8-84.

Rožňavu až do Košíc. Na východ od Slovákov, podľa Rosenfelda, „v *Karpatoch bývajú Rusíni v župe Šarišskej, Zemplínskej, Abaujskej a Berežskej*“²¹.

V *Slovenskom prosbopise* z marca 1849 sa už nachádzala požiadavka administratívno-právneho odlúčenia Slovenska od Uhorska, resp. uznanie slovenského národa za samobytný, vyčlenenie osobitného územia na etnickom základe a zriadenie politických inštitúcií spájajúcich Slovensko s ostatnými časťami monarchie.²² Tieto požiadavky sa odlišovali od požiadaviek tzv. konzervatívnych Slovákov tiež z marca 1849. Ich predstaviteľom bol právnik a slovenský vládny dôverník František Hánrich so svojim *Pamätným spisom*.

Hánrich do Pamätného spisu zhrnul požiadavky z elaborátov slovenských vládnych dôverníkov z marca 1849. V ňom síce nežiadal samostatné slovenské územie, ale Slovákov rozdelil do žúp podľa etnických hraníc, resp. župy delil na tri jazykové oblasti. Prvú tvorili župy, v ktorých sa používala slovenčina, a teda považoval ich za čisto slovenské župy (Nitrianska, aj napriek niekoľkým maďarským obciam na juhu, Trenčianska, Turčianska, Oravská, Liptovská, Zvolenská, Spišská a Šarišská). Do druhej skupiny zaradil miešané župy, obývané prevažne Slovákami (Bratislavská, Tekovská, Hontianska, Novohradská, Gemerská, Turnianska, Abovská, Zemplínska, Berežská, Užská a Ugočská). Poslednú tretiu skupinu tvorili župy, v ktorých Slováci žili roztrúsení v maďarskom či v inom etnickom území.²³ Hánrichov projekt na úpravu národnostných pomerov v porovnaní s inými návrhmi bol z hľadiska vymedzenia slovenského územia dovtedy najrozsiahlejší, keďže posunul slovenský etnický priestor výrazne na východ.

Podľa predstáv ďalšieho vládneho dôverníka Jána Kollára malo byť Slovensko samostatnou korunnou krajinou s rovnakými právami ako zvyšné krajiny Rakúska. Jeho územie sa malo zhodovať s rozložením slovenského etnika v severnom Uhorsku, zisteného na základe úradného sčítania obyvateľstva. Územie Slovenska sa tak malo kryť so súvislým slovenským osídlením v severnej časti Uhorska. Toto vymedzenie však narážalo na niekoľko ťažkostí, napr. vo vzťahu k východnej etnickej hranici medzi Slovákami a Rusínmi. Kollár rozdelil Slovensko na štyri dištrikty, kraje – Dolné Považie, Horné Považie, Banský dištrikt a Toryský dištrikt. K Dolnopovažskému dištriktu mali patriť slovenské časti Bratislavskej a Nitrianskej stolice a južná časť Trenčianskej stolice, k Hornopovažskému dištriktu severná časť Trenčianskej stolice, Turčianska, Oravská a Liptovská stolica, Banský dištrikt mali vyplňať Zvolenská, Tekovská, Ostrihomská, Hontianska, Novohradská a Gemersko-malohontská stolica, k Toryskému dištriktu mali patriť Šarišská, Spišská, Zemplínska a Abovská stolica.²⁴ Kollár dištrikty ďalej rozdeľoval na okresy a je zrejmé, že Kollár zmiešané okresy so slovenským a rusínskym obyvateľstvom pripojil k slovenskému územiu. Treba však ešte poznamenať, že Kollár územný rozsah dištriktov vymedzil nielen na základe národnostného zloženia, ale aj pod vplyvom konfesijného (dištriktuálneho) rozdelenia v evanjelickej cirkvi.

²¹ BOKES, František: *Dejiny Slovenska a Slovákov od najstarších čias po oslobodenie*. Bratislava : SAVU, 1946, s. 187. Porovnaj tiež s BOKES, František: *Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storočí*. Martin : Matica slovenská, 1945, s. 21, kde autor uvádza, že „Rosenfeld nepočítal k slovenskému územiu oblasť, ktorú tvoria stolice na východ od Spiša“.

²² *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. I.* Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, s. 318-319.

²³ BOKES, František: *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848 – 1914, I., 1848 – 1867*. Bratislava : SAV, 1962, s. 75.

²⁴ BOKES, František: *Dejiny Slovenska a Slovákov od najstarších čias po oslobodenie*. Bratislava : SAVU, 1946, s. 202-203.

Ludovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban a Michal Miloslav Hodža sa vyjadrili k slovenskému etnickému územiu v petícii z 13. apríla 1849 predloženej viedenskej vláde. Petícia obsahuje žiadosť o samostatné slovenské územie v rámci habsburskej monarchie, pričom Slováci v nej boli uvádzaní ako trojmiliónový národ kompaktné obývajúci územie od Dunaja pozdĺž Karpat až po rieku Topľu a Ondavu.²⁵

Žiadosti Slovákov v 40. rokoch 19. storočia, v ktorých sa odrážali aj ich predstavy o slovenskom území, neboli celkom úspešné kvôli celkovej spoločensko-politickej situácii, nezgodám na viedenskom dvore a pod. So žiadosťami na vyčlenenie samostatného slovenského územia prišli Slováci opäť v 60. rokoch 19. storočia.

Štefan Marko Daxner predstavil vývin slovenského národnoemancipačného hnutia vo svojom *Hlase zo Slovenska* vydanom v januári 1861. Zaoberal sa jeho historickými, štátoprávnymi, hospodárskymi, sociálnymi, kultúrnymi podmienenosťami a predstrel ideové postuláty programu slovenského národného hnutia. Daxner v práci aj etnicky vyčlenil slovenský priestor. Slovákov spolu s ostatnými severouhorskými slovanskými etnikami územne umiestnil nasledovne: „*My severo-uhorskí Slaviani ako súvislý celok, pretrhnutý iba asi 40 000 spišskými Nemcami, obydlí sme vo vrchovatých horných krajoch Uhorska od Bratislavy (Prešporka) a moravských hraníc počnúc, až po východnú stranu Haliče a Bukoviny*“²⁶ a rozdelil nárečia obyvateľov na východné (ruské) a západné (slovenské). Nárečovú hranicu určil takto: „*Tieto dve pomaly jedno do druhého splyývajúce nárečia rozhranujú sa v doline topliansko-ondavsko laboreckej, v Zemplínskej stolici.*“²⁷

2. apríla 1861 začal svoje zasadnutie uhorský snem, prerokujúci o. i. aj otázky uhorskej národnostnej politiky, resp. riešenia národnostnej otázky v Uhorsku. S prvým návrhom slovenských národných požiadaviek prišiel Janko Francisci. V *Pešťbudínskych vedomostiach* v roku 1861 uverejnil článok *Severoslovania v Uhrách, t. j. Slováci a Rusíni a krajinský snem uhorský*. Ako názov článku prezrádza, netýkal sa len národných potrieb Slovákov, ale i spoločných požiadaviek Slovákov a Rusínov, ktoré prezentoval v 5. bodoch: „*1. vydeliť Slovákmí a Rusínmi kompaktné obývané územie severného Uhorska ako ich autonómnou národnú oblasť a určiť jeho južné hranice rozdelením národnostne zmiešaných žúp a okresov podľa národopisnej čiary; 2. zabezpečiť, aby na tomto území úradnou rečou na všetkých úsekoch verejného života „slovenská alebo rusínska bola“ a aby všetky úrady boli obsadené „len obyvateľmi týchto stolíc“; 3. pre Slovákov a Rusínov zriadiť na ich národnom území autonómne národné cirkevné organizácie a v školstve všetkých stupňov zaviesť vyučovanie v ich materinskej reči; 4. zabezpečiť slobodné zakladanie národnokultúrnych, literárnych a vedeckých spoločností a ústavov a ich rovnaké dotovanie zo štátnych fondov ako maďarských; 5. zabezpečiť, aby Slováci a Rusíni mali právo v záležitostiach národnokultúrnych, školských, hospodárskych a cirkevných slobodne zvolávať národné porady, snem, prípadne aj všeobecné národné zhromaždenie.*“²⁸

²⁵ BOKES, František: *Dejiny Slovenska a Slovákov od najstarších čias po oslobodenie*. Bratislava : SAVU, 1946, s. 205.

²⁶ DAXNER, Štefan Marko: *Slovenská otázka od konca 18. storočia*. Martin : Kníhtlačiarsky učastinársky spolok, 1912, s. 4 - 5.

²⁷ DAXNER, Štefan Marko: *Slovenská otázka od konca 18. storočia*. Martin : Kníhtlačiarsky učastinársky spolok, 1912, s. 5.

²⁸ *Dejiny Slovenska III*. Hlav. red. Samuel Cambel. Bratislava 1992, s. 305; BOKES, František: *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848 – 1914, I., 1848 – 1867*. Bratislava : SAV, 1962, s. 75.

Francisciho návrh riešenia, okrem toho, že bol adresovaný snemu, mal prebudiť a vyvolať diskusiu v slovenskej a rusínskej verejnosti o postavení Slovákov a Rusínov v Uhorsku. Pri koncipovaní požiadaviek uvažoval realisticky. Uvedomoval si, že jeho žiadosti majú väčšiu šancu na úspech, keď sa budú dotýkať oboch národností, keďže Slováci bez pomoci ostatných nemaďarských národov mali len minimálnu šancu na získanie ústupkov zo strany uhorských vládncích síl. Rátal s pomocou Rusínov, poznajúc ich požiadavky z roku 1848 skoncipované Adolfom Dobrianskym na vytvorenie rusínskej autonómie spojením územia, na ktorom žijú uhorskí a haličskí Rusíni. Francisci vedel, že predstavy Slovákov o vlastnom etnickom území sa krížia s predstavami rusínskych predstaviteľov o rusínskom etnickom priestore. Uvedomoval si, že slovensko-rusínske hranice môžu byť tým konfliktným bodom, ktorý by mohol znepriatelíť dva si blízke susedné národy. Chcel tomu predísť aj tým, že svoje požiadavky skoncipoval tak, ako ich uverejnil v uvedenom článku, teda ako spoločné požiadavky Slovákov a Rusínov.²⁹ Príspevok Janka Francisciho v Pešťbudínskych vedomostiach predchádzal slovenskému národnému zhromaždeniu v Martine a jeho požiadavke utvorenia Hornouhorského slovenského Okolia.

Národné slovenské shromaždenie v Turčianskom Sv. Martine, ako znel jeho oficiálny názov, sa konalo 6. a 7. júna 1861. Išlo o zasadnutie predstaviteľov slovenského národného života, ktorí v diskusii posudzovali návrh programového dokumentu, vypracovaného Štefanom Markom Daxnerom. Jeho podstata bola založená na požiadavke uznania národnej rovnoprávnosti a s tým súvisiacim priznaním samobytnosti a samosprávnej suverenity na vlastnom národnom území, ktoré by sa vydělilo ako samostatný Hornouhorský slovenský dištrikt – Okolie.

Na Memorandovom zhromaždení sa rozprúdila bohatá diskusia a poskytol sa priestor mnohým diskutérom, umožňujúc tak prezentovať názory, pocity a spomienky. Samotná požiadavka slovenského osobitého územia vyvolala asi najväčší záujem medzi účastníkmi, diskutujúcimi o predstavej požiadavke Daxnera zastávajúceho názor, že Slováci sú najstaršími obyvateľmi „uhorskej zeme“ obklopení Karpatami, a preto majú nárok na to, „*aby osobnosť národa slovenského uznaná bola v priestore tom, ktorý on ako jedna, nepretržitá, súvislá masa skutočne zaujíma, pod menom Horno-uhorského slovenského dištriktu – podporujúc vyhraničenie také dôslednosťou rozumnej politiky a rovnoprávnosti národnej, dľa ktorej vidina skutočnosti požaduje, holá všeobecnosť v istú určitosť prechodí a uznanie osobnosti i vymedzenie tejto neomylné predpokladá...*“³⁰. Presné, podrobné hranice dištriktu ani Daxner a ani účastníci zhromaždenia, ktorí mu dávali za pravdu, neuviedli. Z textu samotného Memoranda národa slovenského vyplýva, že jadro Hornouhorského slovenského Okolia mali tvoriť čisto slovenské stolice Trenčianska, Oravská, Turčianska, Zvolenská, Liptovská, Spišská, Šarišská a čisto slovenské časti zmiešaných stolíc Prešporskej, Nitrianskej, Tekovskej, Hontianskej, Novohradskej, Gemerskej, Turnianskej, Abovskej a Zemplínskej stolice „*národopisnou čiarou označené*“, ktoré „*môžu sa bez významných ťažkostí alebo ako nové župy usporiadať, alebo – kde to nemožno, susedným slovenským stoliciam príteliť*“³¹.

²⁹ ŠVORC, Peter: *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919 - 1939)*. Prešov : Universum, 2003, s. 17-18.

³⁰ Zápisnica Slovenského národného shromaždenia v Turčianskom Svätom Martine dňa 6. a 7. júna 1861. In: *Slovenské národné shromaždenie v Turčianskom Sv. Martine 1861*. Zost. A. Sládkovič. Do tlače pripravil Fr. Hrušovský. Martin : Matica slovenská, 1941, s. 63.

³¹ Prídavok. (Úverné listiny, plnomocenstvá, návody, hlasy úradné, hromadné a súkromné; príписы mestu Sv. Martinu atp.) In: *Slovenské národné shromaždenie v Turčianskom Sv. Martine 1861*. Zost. A. Sládkovič.

Daxnerov návrh vymedzenia slovenského územia mal aj svojich odporcov. Nešlo tu však ani tak o problém nepresnosti jeho hraníc, pretože tie, ako sme uviedli, neboli taxatívne vymedzené. Skôr boli odporcovia Daxnerovho návrhu proti vytvoreniu samostatného dištriktu ako celku. Napríklad Jozef Just, stoličný hodnostár, statkár a prívrženec reformného hnutia uhorskej strednej šľachty, sa vyslovil proti dištriktu v tom zmysle, že: „*Otázka je, či by vyhraničenie otázne našlo sympatie nielen vo vojvodstve, medzi Rusínmi, v Haliči, ale najmä u nás samých. Ľud náš, bezpochyby, nesúhlasí s otáznym dištriktom a miesto súhlasu mohli by sme očakávať reakciu. ... My nechceme byť odlúčení od Uhorskej krajiny, už aj preto, že máme aj dolnozemskej Slovákov, ktorí by takým dištriktom z rovnoprávnosti vytvorení byť mohli.*“³² Just sa obával, že vytvorením dištriktu by došlo k rozdrobeniu krajiny a uškodilo by to aj Slovákom žijúcim mimo tohto vymedzeného územia.

Daxnerov návrh na stanovenie slovenského Okolia jednoznačne podporil Jozef Miloslav Hurban slovami: „*My chceme vedieť, ktorý kúsok zeme na širokom svete je slovenský kúsok zeme!*“ a reagujúc aj na Justa ďalej povedal: „*Tamtie podozrievania, že to znamená trhať krajinu, sú veľmi jalové, lebo keď predtiský a zátiský dištrikt netrhalý krajinu, nebude krajinu trhať ani okolie vyhraničené slovenské. Bez určenia zeme, kde je osobnosť národa slovenského pánom svojim vlastným, nesprostíme sa nikdy odrodilstva nešťastného... Ja teda žiadam svojmu národu, aby bol v Uhrách úplne slobodný, a tým môže len vtedy byť, keď bude dištrikt či Okolie a šľachta v ňom národná.*“³³

V diskusiách o vymedzení slovenského územia na Memorandovom zhromaždení sa nepriamo kládol dôraz na južné hranice slovenského etnika. Všetci účastníci vedeli, že na východe Slováci susedia so svojím blízkym slovanským – rusínskym etnikom, s ktorým ich spájajú rovnaké osudy, čo do postavenia v uhorskej monarchii. Uvedomovali si, že pri otvorení diskusie o vymedzení východnej slovenskej hranice by sa mohli dostať do konfliktu s predstaviteľmi Rusínov, zvlášť keď medzi účastníkmi zhromaždenia bol prítomný aj Kornel Dobriansky, brat Slovákom uznávaného Adolfa Dobrianského. Snáď aj preto diskutéri túto otázku, ako to zápisnica zhromaždenia prezrádza, zámerne obchádzali. Aj tak sa však otázky slovensko-rusínskeho pomeru vedome či nevedome dotkli, ako bolo uvedené vo výroku Jozefa Justa, obávajúceho sa, či vymedzenie slovenského Okolia prijmú Rusíni aj Slováci. Na Justove vystúpenie, ktoré mohlo znamenať začiatok naštrbenia vzájomných slovanských vzťahov, zareagoval spomínaným vystúpením Jozef Miloslav Hurban, vyjadrujúci slovenskú solidárnosť so všetkými národmi Uhorska, a prehlasujúc, že Slováci chcú „*stát ohľadom národnosti slovenskej s Rusínmi, Rumunmi, Srbmi, Chorvátmi, vzájomne brániť chcúc právo k osobnosti národnej*“.³⁴ Z tých istých dôvodov bol pravdepodobne napísaný *Prípis Slovákov*

kovič. Do tlače pripravil Fr. Hrušovský. Martin : Matica slovenská, 1941, s. 291; tiež ŠKULTÉTY, Jozef: *Memorandum národa slovenského 1861*. Martin 2001, s. 32.

³² Denník slovenského národného shromaždenia v Turčianskom Sv. Martine dňa 6. a 7. júna 1861. In: *Slovenské národné shromaždenie v Turčianskom Sv. Martine 1861*. Zost. A. Sládkovič. Do tlače pripravil Fr. Hrušovský. Martin : Matica slovenská, 1941, s. 172-173.

³³ Denník slovenského národného shromaždenia v Turčianskom Sv. Martine dňa 6. a 7. júna 1861. In: *Slovenské národné shromaždenie v Turčianskom Sv. Martine 1861*. Zost. A. Sládkovič. Do tlače pripravil Fr. Hrušovský. Martin : Matica slovenská, 1941, s. 180.

³⁴ Denník slovenského národného shromaždenia v Turčianskom Sv. Martine dňa 6. a 7. júna 1861. In: *Slovenské národné shromaždenie v Turčianskom Sv. Martine 1861*. Zost. A. Sládkovič. Do tlače pripravil Fr. Hrušovský. Martin : Matica slovenská, 1941, s. 181.

k Chorvátom, Srbom, Rusínom a Rumunom, v ktorom sa Slováci obracali na všetky spomínané národy, „aby ste Memorandum toto pozornosťou Vašou udôstojnili a v ňom vysloveným našim národným žiadosťami zadostučínenie slovom i skutkom vymáhali. Takže i nabudúce čokoľvek na ceste práva a spravodlivosti za uhájenie a zveličenie národnosti našej podujme, o tom všetkom Vás uvedomiť a ku slavobratskej súčinnosti dôverne povolať neobmeškáme...“³⁵. Pod Prípis sa podpísali zapisovateľ Viliam Paulíny-Tóth a predseda slovenského národného zhromaždenia Ján Francisci.³⁶

Memorandové zhromaždenie sa problematikou slovensko-rusínskej etnickej hranice nezaoberalo, a to jednak už skôr uvedeného dôvodu, ale aj preto, že samotní účastníci a koniec koncov aj tí, ktorí do Martina z rôznych dôvodov nemohli prísť a poslali svoje návrhy na znenie Memoranda písomnou formou³⁷, v uvedenej otázke nemali celkom jasno. Prevládali síce názory, že slovenský etnický priestor siaha niekde na Zemplín, no vyskytli sa hlasy, tvrdiace, že slovenský národ „býva od Trnavy do Beregu“³⁸. Treba však podotknúť, že všetkým účastníkom bolo jasné, že ani Spiš a Šariš, označované za slovenské stolice, nie sú čisto slovenské a evidovali v nich rusínske, resp. poľské obyvateľstvo. Presnú etnickú hranicu s konkrétnymi geografickými bodmi (obcami, vrchmi či riekami) si na memorandovom zhromaždení netrúfol načrtnúť nikto, a to ani v prípade, ak išlo o hranicu medzi Slovákami a Maďarmi, kde ako pomôcka mohla slúžiť jasná odlišnosť maďarského a slovenského jazyka. Dôkazom toho boli aj spory o pomenovanie slovenského územia, keď sa na memorandovom zhromaždení „začalo taktizovať, od konkrétneho dištriktu prešlo sa cez „horné slovenské vidieky“ až po neurčité Okolie“³⁹.

Slovenská delegácia vedená Jánom Franciscim odovzdala Memorandum národa slovenského do rúk predsedovi uhorského snemu Kolomanovi Tiszovi v Pešti 26. júna 1861. K prerokovaniu Memoranda snemom nedošlo, nakoľko bol dňa 22. augusta 1861 rozpustený panovníkom. K diskusii o Memorande nedošlo ani po obnovení činnosti snemu. Slovenské národné zhromaždenie však vypracovalo dokument, predstavujúci oficiálnu politickú platformu Slovákov až do roku 1918.

Druhým významným dokumentom, podpísaným 52 signatármi, bol *Slovenský prestolný prosbopis*, resp. *Viedenské memorandum*, určený a odovzdaný do rúk panovníka Františka Jozefa I. 12. decembra 1861. Text prosbopisu vychádzal z martinského Memoranda. Požadoval uznanie slovenskej autonómie s vlastným snemom, zákonodarnými i výkonnými orgánmi na vlastnom slovenskom území – Okolí. Okolie sa malo vytvoriť z piatich čisto slovenských žúp (Trenčianska, Oravská, Turčianska, Liptovská a Zvolenská) a so Slovákami obývaných častí

³⁵ Prípis Slovákov k Chorvátom, Srbom a s niektorými premenami k Rusínom a Rumunom. In: *Slovenské národné zhromaždenie v Turčianskom Sv. Martine 1861*. Zost. A. Sládkovič. Do tlače pripravil Fr. Hrušovský. Martin : Matica slovenská, 1941, s. 297.

³⁶ ŠVORC, Peter: *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919 – 1939)*. Prešov : Universum, 2003, s. 15-17.

³⁷ Prídavok. (Úverné listiny, plnomocenstvá, návody, hlasy úradné, hromadné a súkromné; príписы mestu Sv. Martinu atp.) In: *Slovenské národné zhromaždenie...*, s. 235 - 297.

³⁸ Denník slovenského národného zhromaždenia v Turčianskom Sv. Martine dňa 6. a 7. júna 1861. In: *Slovenské národné zhromaždenie v Turčianskom Sv. Martine 1861*. Zost. A. Sládkovič. Do tlače pripravil Fr. Hrušovský. Martin : Matica slovenská, 1941, s. 172.

³⁹ WINKLER, Tomáš: Škultéty a Memorandum. In: ŠKULTÉTY, Jozef: *Memorandum národa slovenského 1861*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 42.

d ďalších deviatich žúp. Správnymi a samosprávnymi jednotkami sa mali stať namiesto žúp okresy, v celkovom počte šesťnásť, s centrami v Trnave, Senici, Novom Meste nad Váhom, Nitre, Trenčíne, Žiline, Martine, Dolnom Kubíne, Liptovskom Mikuláši, Banskej Bystrici, Bátovciach, Zlatých Moravciach, Veľkej Revúcej, Novohrade, Prešove a Košiciach. Vymedzenie presných hraníc Okolia určoval § 3 takto: „*Ohľadne presného ohraničenia Hornouhorského slovenského dištriktu a jeho 16 okresov začnú sa uskutočňovať ihneď potrebné práce, a to prostredníctvom osobitnej komisie a výsledky sa predložia na Naše schválenie.*“⁴⁰

Rezolúciou zo 17. februára 1863 panovník požiadavky slovenského Okolia neprijal. Súhlasil len s tým, aby sa slovenské požiadavky zohľadnili pri vypracovaní národnostného zákona, čo v podstate znamenalo, že pôvodný plán memorandistov získať osobité štátoprávne postavenie Slovenska sa nezrealizoval.

Po rakúsko-maďarskom vyrovaní roku 1867 sa zmenilo postavenie Slovákov i ostatných nemaďarských národností v Uhorsku. Požiadavky jednotlivých národností sa prispôbovali novým politickým pomerom. V slovenskom prostredí sa tak stretávame napríklad i s požiadavkami nejazykovými, t. j. napr. zaokrúhlenie žúp podľa národností. Išlo o dve petície slovenských obyvateľov. V prvom prípade koncom januára 1868 podpísali obyvatelia 21 spišských obcí petíciu zostavenú Martinom Čulenom a Pavlom Koperdanom. Žiadali v nej o. i. národnú rovnoprávnosť a zaokrúhlenie žúp podľa národností, čím sa odklonili od požiadavky vyčlenenia samostatného slovenského Okolia ako autonómneho národného územia.⁴¹ Hlavne tento fakt kritizoval autor Memoranda Štefan Marko Daxner.⁴² Na druhej strane podporoval takéto akcie a vyzýval Slovákov na ostatnom slovenskom území k podobným petičným prejavom. Druhá petícia, uhorskému snemu ju prostredníctvom Adolfa Dobrianskeho predložilo 23. mája 1868 dvadsaťpäť liptovských miest a obcí, bola obsahovo v podstate totožná so Spišskou. Ako Spišská tak aj Liptovská petícia skončila neúspechom a zamietnutím zo strany Pešti.⁴³

Memorandovú požiadavku slovenského Okolia sa pokúsil obhájiť Jozef Hložanský uverejňujúc sériu článkov v Pešťbudínskych vedomostiach v roku 1868 pod názvom *História slovenského národa*. Hložanský sa snažil dokázať, že požiadavka slovenského Okolia je opodstatnená, pretože sa zakladá na historickom štátovom členení Uhorska. Uhorsko sa ako štát, podľa Hložanského, utvorilo zo štyroch historických území – z Chorvátska, Sedmohradska, Zadunajského okolia, resp. Drievnej Panónie a Bieleho Uhorska. Biele Uhorsko s centrom v Nitre predstavovalo podľa neho pravlasť Slovákov. Vymedzil ho pravým brehom

⁴⁰ Návrh na privilegiálnu listinu na zriadenie a organizáciu osobitného Hornouhorského slovenského Okolia (dištriktu). In: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, s. 350.

⁴¹ K spišskej petícii pozri BOKES, František: *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848 - 1914, II., 1867 - 1884*. Bratislava : SAV, 1965, s. 55-57; CHALUPECKÝ, Ivan: Pramene k dejinám slovenského národného hnutia v rokoch 1860 - 1918 v archíve Spišskej župy. In: *Slovenská archivistika*, 3, 1968, č. 2, s. 244-245.

⁴² Daxnerovu kritiku uverejnili Pešťbudínske vedomosti 24. 3. 1868, bližšie pozri BOKES, František: *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848 - 1914, II, 1867 - 1884*. Bratislava : SAV, 1965, s. 61-64.

⁴³ ŠVORC, Peter: *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919 - 1939)*. Prešov : Universum, 2003, s. 23; BOKES, František: *Dejiny Slovenska a Slovákov od najstarších čias po oslobodenie*. Bratislava : SAVU, 1946, s. 249-250.

Tisy, ľavou stranou Dunaja, riekou Moravou a na severe hrebeňmi Karpát.⁴⁴ Hložanský tak zreteľne začlenil do slovenského územia na jeho východe všetky východoslovenské stolice, nepochybujúc o ich slovenskosti.

6. december 1868 a podpísanie národnostného zákona panovníkom znamenal pre Slovákov, aspoň načas, koniec myšlienok o vlastnom autonómnom slovenskom území a začiatok formulovania úvah, ako udržať myšlienku slovenského národa vôbec. Národnostný zákon bol navonok síce liberálny, pretože hovoril o rovnoprávnosti všetkých občanov Uhorska, ale len ako príslušníkov jednotného maďarského politického národa. Vo svojej podstate otvorene prezentoval skutočnosť, že Maďari, ako príslušníci vládnuceho národa, sa o svoju moc nemienia deliť s ostatnými národnosťami.

Vymedzenie slovenského územia zahŕňalo v sebe aj problematiku slovensko-rusínskeho rozhrania. Slovenskí národovci (inteligencia) sa ňou zaoberali aj na konci 19. storočia. V tejto súvislosti je potrebné poukázať na polemiku prebiehajúcu na stránkach Slovenských pohľadov, do ktorej sa zapojili František Vítázoslav Sasinek,⁴⁵ historizujúci kňaz Štefan Mišík⁴⁶ a Jozef Škultéty.

Škultéty svoje názory na túto otázku prvýkrát prezentoval v Slovenských pohľadoch v roku 1895 v článku *Akej viery sú Slováci*.⁴⁷ Súhlasne reagoval na článok v Cirkevných listoch č. 5 (1895), v ktorom autor J. Mrva konštatoval, že prvý, kto upriamil pozornosť na slovenských kalvínov, bol Pavol Jozef Šafárik v práci *Slovanský národopis* z roku 1842. Spomenul peštiansky maďarský časopis *Protestáns egyh. és isk. Lap*, ktorý v č. 7/1895 písal o existencii ôsmich slovenských kalvínskych zborov v hornej časti užského kalvínskeho seniorátu, pretože sa v ich blízkosti nevyskytovali slovenské evanjelické zbory.⁴⁸

Šafárikovou chybou však bolo, podľa Škultétyho, že v Slovanom národopise uvádzal len Slovákov katolíkov a protestantov, a pritom zabudol na Slovákov-uniatov. Inými slovami, nielenže neuviedol časť príslušníkov slovenského národa, ale upustil od pomerne rozsiahleho územia severovýchodného Slovenska ako slovenského územia. Jozef Škultéty preto upozornil na recenziu Slovanom národopisu od ruského slavistu, jazykovedca, etnografa I. I. Sreznevského, ktorý v roku 1841 pri etnografických a jazykovedných výskumoch precestoval aj územie severovýchodného Slovenska. Sreznevskij v recenzii uviedol, že: „na východe vytvoril (Šafárik) z počtu Slovákov uniátov prešovskej eparchie (v stoliciach Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej), kdežto oni temer všetci len po viere nazývajú sa Rusínmi, ale po nárečí prináležia k Slovákom,“⁴⁹ čím opravil Šafárika v etnicite slovanom národnosti obyvateľstva severovýchodného Slovenska.

Škultéty pozitívne hodnotil Sreznevského výskum, v ktorom sa dopracoval k 200 000 slovanom uniátom. Tým zaradil k slovanom národu veľký počet Slovákov žijúcich na východnom Slovensku, ktorí kvôli svojej náboženskej príslušnosti neboli väčšou časťou slovanom verejnosti, vrátane jej inteligencie, pokladaní za Slovákov.

⁴⁴ BOKES, František: *Vývin predstáv o slovanom území v 19. storočí*. Martin : Matica slovanom, 1945, s. 49-52.; *Dějiny Slovenska III*. Hlav. red. Samuel Cambel. Bratislava : SAV, 1992, s. 543.

⁴⁵ SASINEK, František Vítázoslav: Uhorskí Rusi. In: *Slovanom pohľady*, 1906, Sošit 11, s. 639-646.

⁴⁶ MIŠÍK, Štefan: Akej viery sú Slováci? In: *Slovanom pohľady*, 1895, Sošit 9, s. 566-569; 1895, Sošit 10, s. 623-631.

⁴⁷ Šk. (ŠKULTÉTY, Jozef): Akej viery sú Slováci. In: *Slovanom pohľady*, 1895, Sošit 6, s. 382-384.

⁴⁸ Šk. (ŠKULTÉTY, Jozef): Akej viery sú Slováci. In: *Slovanom pohľady*, 1895, Sošit 6, s. 382-383.

⁴⁹ Citované podľa: Šk. (ŠKULTÉTY, Jozef): Akej viery sú Slováci. In: *Slovanom pohľady*, 1895, Sošit 6, s. 384.

Do polemiky s Jozefom Škultétym sa zapojil spišský historik a katolícky kňaz Štefan Mišík. V liste Škultétymu odmietol Sreznevského stanovisko prezentované Škultétym, že na území severovýchodného Slovenska žijú uniati, ktorí sú Slováckmi a nie Rusínmi. Odmietavý postoj zaujal aj k názoru českého etnografa Aloisa Šemberu. Ten v roku 1876 uverejnil článok *Mnoho-li jest Čechů, Moravanů a Slováků a kde obývají*⁵⁰, v ktorom skonštatoval, že spišskí Rusíni sú v podstate Slováckmi. V liste Škultétymu uviedol, že nemôže si jeho názor „osvojiť jednoducho preto, že medzi Rusmi a Slováckmi vo Spiši, nakoľko mal som príležitosť poznať ich tu za mnoho rokov, je kmeňový rozdiel veľmi jasný, napriek tomu, že tunajší Rusi sú čo do mluvy hodne poslovenčení; no po 1) žiaden Rus spišský (na dedine) nevydáva sa za Slováka, ale vždy len za Rusnaka, poťažne Rusa a za takého považuje ho i každý Slováck. Jedinou výnimkou môžu byť asi obyvatelia Vernára a Telgártu, ktorí sú už celkom poslovenčení, natoľko, že v mluve ich neprichádzajú žiadne ruské slová a formy; 2) piesne spišských Rusov, stavba ich domov, kroj ženských atď. dostatočne potvrdzujú, že nie sú to Slováci, ale Rusi. 3) Nárečie spišských Rusov je síce hodne poslovenčené, ale neutratilo ešte mnohé ruské formy a slová, ako môže dosvedčiť každý znalec... V Šariši a Zemplíne sú Rusi menej poslovenčení, než vo Spiši; no za Slováckov ich nik nepovažuje, ako ma ubezpečovali mnohí tamejší kňazi... Tešme sa teda, že máme tak blízko našich bratov Rusov a nezaznávajme, čo je ich a nie naše. Ja som presvedčený, že otázka: či spišskí a zemplínski uniati sú Slováci, nebude nastolená, akonáhle bude koľko-toľko preskúmaná ich mluva, lebo potom každý nepredpojatý človek príde k presvedčeniu, že sú to vlastne Rusi...“⁵¹

Škultéty v reakcii na Mišíkov list vyjadril nesúhlas s jeho názorom, že všetci spišskí uniati sú Rusíni a nie Slováci, pričom v argumentácii sa znovu opieral o postoje českého etnografa Aloisa Šemberu a ruského historika Alexeja L. Petrova.

Otázka etnicity obyvateľov severovýchodného Slovenska a nájdenia národopisnej hranice medzi Slováckmi a Rusínmi sa Škultétymu zdala oveľa zložitejšia, ako ju chápal Mišík. Podľa Mišíka, tvrdil Škultéty, by všetci gréckokatolíci boli v podstate Rusínmi a Slováci by tak obývali územie od Spiša na západ, dokonca už od gemerského Šumiaca. Komplikovanosť otázky slovensko-rusínskej etnickej hranice dokazuje aj fakt, že Izmail I. Sreznevskij v roku 1852 opravil svoje názory o počte slovenských uniátov v neprospech Slováckov. To však neznamenalo, že by Sreznevskij, a dokonca i Petrov považovali všetkých uniátov za Rusínov. Škultéty navyše poznamenal, že Mišík zabudol na také historické fakty, ako bol napr. nútený prechod či návrat protestantov v niektorých obciach severovýchodného Slovenska ku gréckokatolíckemu náboženstvu za vlády Márie Terézie. Protestanti sa nepovažovali za Rusínov, ale po tomto prechode či prinavrátení sa stali rusnákmi podľa svojej konfesie.

Mišík v reakcii na Škultétyho konštatácie síce pripustil v nasledujúcom čísle Slovenských pohľadov, že medzi uniattmi sú aj Slováci, no nie až v takom rozsahu, ako sa domnieval Škultéty. S nedôverou sa pozeral aj na údaje maďarských štatistik, slúžiacich na politické ciele. Štatistiky podľa Mišíka Rusínov úmyselne priradzovali k Slováckom „gréckokatolíckeho náboženstva, ktorých maďarismus bez hnevu a pomsty Ruska pohodlne smie pohltiť i stroviť“⁵². Nedôveroval tiež schopnostiam sčítacích komisárov pri rozlíšení rusínskych dialektov od slo-

⁵⁰ Článok bol uverejnený v *Časopise Musea kr. Českého*, 1876. Údaj čerpaný z Šk. (ŠKULTÉTY, Jozef): Akej viery sú Slováci. In: *Slovenské pohľady*, 1895, Sošit, 8, s. 502.

⁵¹ Šk. (ŠKULTÉTY, Jozef): Akej viery sú Slováci. In: *Slovenské pohľady*, 1895, Sošit, 8, s. 501.

⁵² MIŠÍK, Štefan: Akej viery sú Slováci. In: *Slovenské pohľady*, 1895, Sošit 9, s. 568.

venských v zmiešanom prostredí severovýchodného Slovenska. V závere príspevku pripomenul, že nie je veľa slovenských vzdelancov, odhodlaných skúmať dialektologické odchýlky a štatistický materiál priamo na tom území, ktorého sa to týka, a preto snáď ani niet mnoho slovenskej inteligencie, poznajúcej danú problematiku.⁵³

Určiť presný počet gréckokatolíkov Slovákov nebolo, ako to tvrdí aj Mišík, také jednoduché. Gréckokatolícka cirkev si aj v tomto období strážila svoje osobitosti. Medzi ne patrili aj špecifický jazyk používaný v obradoch, v modlitebných knižkách, katechizmoch či kalendároch. V gréckokatolíckych obradoch sa používala hlavne starosloviencina. Rusínske nárečie používali farári v kostoloch hlavne pri kázňach, pravdepodobne preto, aby im veriaci lepšie rozumeli. Toto nárečie sa chápalo ako reč ľudu, resp. ako reč na lepšie pochopenie. Slovenčina, ako je prezentovaná v oficiálnych cirkevných záznamoch – kanonických vizitáciách, sa v obrade ani pri kázňach nevyužívala.⁵⁴ Zistiť gréckokatolíkov Slovákov bolo preto náročné a mohlo sa to spraviť len dôkladným jazykovedným výskumom, skúseným jazykovedcom, ktorý by dokázal na zmiešanom slovensko-rusínskom území odlíšiť slovenské nárečia od rusínskych.

Polemika medzi Škultétym a Mišíkom na stránkach Slovenských pohľadov v roku 1895, tým, že argumenty im poskytovali výskumy neslovenských historikov, etnografov, jazykovedcov, ukazovala na veľmi slabé slovenské poznanie severovýchodného Slovenska samotnými slovenskými vzdelancami. Zároveň však, a čo bolo určite jej pozitívom, podnietila skúmanie a poznávanie tohto územia, resp. územia Slovenska vôbec.

K polemike medzi Škultétym a Mišíkom sa neskôr vrátil aj slovenský jazykovedec Samuel Czambel v práci *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*. Priklonil sa skôr k názoru Mišíka, keď uviedol: „*On premochol v sebe národnostné sebectvo a úprimne poukázal na základy, na jakých sa má vykonať rozhraničenie ruských obcí od slovenských.*”⁵⁵

V roku 1899 vykonal cestu po Šarišskej a Zemplínskej župe Ľudovít Bazovský,⁵⁶ ktorý sa mal možnosť zoznámiť s týmto národnostne zmiešaným prostredím. Svoje cestopisné skúsenosti priblížil v príspevku v Slovenských pohľadoch⁵⁷.

⁵³ MIŠÍK, Štefan: Akej viery sú Slováci. In: *Slovenské pohľady*, 1895, Sošit 9, s. 569.

⁵⁴ V kanonických vizitáciách z prelomu 70. a 80. rokov 19. storočia väčšina z 33 obcí Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župy priznala vykonávanie obradov v starosloviencine (lingva vetero-slavica). Len obce Kamienka, Legnava, Stariná, Vydraň, Vyšná Jablonka a Zbojné označili bohoslužobnú reč ako „slavo-ruthenica“ a obce Čirč, Kružlová, Príkra a Zbudská Belá ako „ruthenica“. Pri otázke na používanie jazyka pri kázňach len pri obci Sulín bola označená starosloviencina (vetero-slavica). V ostatných obciach sa využívala reč, ktorej veriaci rozumeli, t. j. „lingva ruthenica“ alebo „slavo-ruthenica“. Tá sa často označovala ako reč ľudu alebo ako reč materinská „lingva vernacula“. Bližšie pozri Archív gréckokatolíckeho biskupstva v Prešove (AGBP), fond Kanonické a dekanské vizitácie, r. 1877 – 1944. Kanonické vizitácie, inv. č. 478, r. 1877, A-Č; inv. č. 479, r. 1878, F-J; inv. č. 479, r. 1878, K-R; inv. č. 480, r. 1880 - 1882, S-Ž.

⁵⁵ CZAMBEL, Samuel: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. Východoslovenské nárečie*. Martin : Knižtlačiarsky účastinársky spolok, 1906, s. 82.

⁵⁶ Dr. Ľudovít Bazovský (1872 – 1958), advokát, politik. Aktívny účastník slovenského národného hnutia, perzekvovaný uhorskými úradmi, 1918 člen výkonného výboru SNR, prvý novohradský župan, neskôr pôsobil v záujme maďarského iredentistického hnutia, za čo bol v roku 1935 odsúdený. Bližšie: *Slovenský biografický slovník*, I. zväzok, A – D, Martin 1986, s. 173.

⁵⁷ BAZOVSKÝ, Ľudovít: Nárečie viaceré zo Zemplína a zo Šariša. In: *Slovenské pohľady*, 1900, Sošit 4, s. 205-206; Pozri aj: ŠVORC, Peter: *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919 - 1939)*. Prešov : Universum, 2003, s. 40-41.

Začiatkom 20. storočia, konkrétne v roku 1903, vydala Národopisná spoločnosť československá knihu českého vedca európskeho významu, historika, archeológa, etnografa a antropológa Lubora Niederleho pod názvom *Národopisná mapa uherských Slovákov*. Autor v nej na základe uhorskej štatistiky z roku 1900 zmapoval slovenské osídlenie, a s tým súvisiace osídlenie ostatných národností a ich premiešanosť v Uhorsku. O úspechu Niederleho knihy svedčí fakt, že do začiatku prvej svetovej vojny bol náklad knihy rozobraný a jej tretie vydanie, z ktorej sú použité nasledujúce informácie, vyšlo hneď po vzniku Československej republiky v roku 1919.

Niederle sa v práci zamerával na slovenské osídlenie stolíc celistvo obývané Slovákmi. Tak si musel všimnúť aj slovensko-rusínsku etnickú hranicu. Slováci kompaktné obývali 16 stolíc: „*Prešpurok, Nitra, Tekov, Hont, Zvolen, Trenčín, Turec, Orava, Liptov, Spiš, Šaryš, Zemplín, Užhorod, Abauj-Torna, Gemer, Novohrad*“.⁵⁸

Niederle bol dobre oboznámený s dovtedajšími výskumami a diskusiami k slovensko-rusínskym etnickým hraniciam. Uvedomoval si, že presnú slovensko-rusínsku národopisnú hranicu sa mu nepodariť stanoviť. Príčinu videl v dlhoročnom susedstve a premiešanosti oboch národností, preto aj napísal: „*Na místech, kde se Rusové se Slováky stýkají, je ethnografovi, který chce v úvahu bráti nejen jazyk, ale i víru, politické smýšlení, mravy, kroj atd. dosud velmi těžko, ba nemožno, stanoviti hranici obou národů. Jsout' zde mnohé kraje s dialekty rázu přechodního, jež jsou původu sekundárního a máji mimo to i zřejmé vlivy polské (na př. v přízvuku), jsou obce, jejichž obyvatelé hovoří sice po slovensku, ale víru mají pravoslávnu (uniatskou), nebo obce, jejichž kroj a celý byt je více ruský, ale probouzející se vědomí národní v rozporu s jazykem. Proto pochopujeme, že o hranici slovenskoruskou udržují se v literatuře spory, zejména pokud se týka slovenských končin Zemplína, Spiše, Šaryše a Užhorodu.*“⁵⁹

Do polemík k slovensko-rusínskej etnickej hranici sa Lubor Niederle zapojil aj priamo svojimi článkami uverejnenými v Slovanskom prehľade V. (1903), resp. Slovanskom prehľade VI. (1904) a v Národopisnom věstníku československom II. (1907) s cieľom nielen doplniť údaje, ktoré poskytol už vo vyššie uvedenej práci, ale predovšetkým prehľadne a komplexne zaujať stanovisko k problematike slovensko-rusínskej hranice. Hranicu posunul nepatrne na východ, ako dôkaz toho, že rusínska národnosť ustupovala pred slovenskou. Začínal s ňou v Užhorode, kde sa stretávali tri národnosti – slovenská, rusínska a maďarská. Vymenoval obce s vyše 50 % obyvateľstva rusínskej národnosti, a tvoriace slovensko-rusínsku hranicu.⁶⁰

⁵⁸ NIEDERLE, Lubor: *Místopis a národnostní statistika obcí slovanských. (III. zkrácené a upravené vydání knihy prof. dr. L. Niederla „Národopisná mapa a statistika uh. Slováků na základě sčítání lidu z r. 1900“)*. Praha : Společnost Národopisného musea Československého, 1919, s. 5.

⁵⁹ NIEDERLE, Lubor: *Místopis a národnostní statistika obcí slovanských. (III. zkrácené a upravené vydání knihy prof. dr. L. Niederla „Národopisná mapa a statistika uh. Slováků na základě sčítání lidu z r. 1900“)*. Praha : Společnost Národopisného musea Československého, 1919, s. 16-17.

⁶⁰ Išlo o obce Domanince, Nevický /Nevickoe/, Kamenica, Voročov, Perečín /Perečyn/, Dubrinič /Dobrynyč/, Novoselica, Beňatina, Zausina /Zavosina/, Ruský Hrabovec, Ruská Bystrá, Hrabová, Strihovce, Poruba pod Vihorlatom, Valaškovce, Kolonica, Stakčín, Pichne, Pčoliné, Čukalovce, Nižná Jablonka, Rokytov pri Humennom, Brestov nad Laborcom, Ruská Kajňa, Oľka, Prituľany, Piskorovce, Ruská Poruba, Závada, Pucák /Korunková/, Vojtovce, Potočky, Breznička, Bukovce, Vyškovce, Duplín, Krušinec, Rakovčik, Hrabovčik, Vyšný Svidník, Jurkova Voľa, Kurimka, Beloveža, Andrejová, Šarišské Čierne, Cigla, Niklová /Mikulášová/, Hutka, Nižná Polianka, Jedlinka, Komloša /Chmeľová/, Bechero, Ondavka. NIEDERLE, Lubor: K sporu o ruskoslovenské rozhraní v Uhrách. In: *Slovanský přehled. Sborník statí, dopisův a zpráv ze života slovanského*, 5, 1903, s. 346.

Slovenské ostrovy uvádzal presne tie isté ako v Miestopise, ale konkretizoval ich tým, že vymenoval všetky obce nachádzajúce sa v ich rámci.⁶¹ Svoje závery doplnil ešte vymenovaním rusínskych ostrovov v slovenskej oblasti. Niederlemu sa jasne ukázalo, že pri porovnaní výsledkov sčítania obyvateľov z roku 1890 a z roku 1900 nastali značné rozdiely. Štefan Mišík, ktorý Niederlemu pomáhal pri spracovaní mapy Spiša a Šariša, bol toho názoru, že tieto disproporcie vznikli hlavne nedbanlivosťou uhorského úradníctva, ktoré zapísalo niektoré obce v roku 1890 za rusínske, ale v roku 1900 už za slovenské alebo naopak. Niederle súhlasil s Mišíkom, ale podľa neho tu dochádzalo ešte k ďalšiemu javu, a to k poslovenčeniu rusínskych obcí z dôvodu dlhodobého susedstva a premiešanosti so slovenským obyvateľstvom. Samo rusínske obyvateľstvo v dôsledku slabého národného povedomia sa hlásilo za slovenské, čo pripúšťal aj Mišík. Náboženstvo ako rozoznávaci faktor na týchto zmiešaných územiach už podľa Niederleho nebolo možné využiť.

Niederle prejavoval spokojnosť nad tým, že výskumy k danej problematike pokračujú (Mišík, Škultéty a i.) a snažil sa svojimi znalosťami i skúsenosťami pomáhať slovenským vedcom. Tak napr. v *Národopisnom věstniku českoslovanskom* uverejnil mapy Spišskej, Šarišskej, Zemplínskej a Užhorodskej stolice. Išlo o grafické zobrazenie výsledkov výskumu Sama Czambela do mapiek príslušných stolíc, ktoré v jeho práci *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* absentovalo.⁶²

Začiatkom 20. storočia sa lingvistickým výskumom na Slovensku (podrobným zameraním na východné Slovensko) zaoberal Samuel Czambel. Mal v zámere pokračovať vo vedeckom jazykovom bádani aj na ďalších územiach Slovenska. Z knižne pripravovaného diela *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* mu však vyšiel len prvý zväzok týkajúci sa východného Slovenska.⁶³

V uvedenej práci Samuel Czambel rozdelil východoslovenské územia na dva celky – širšie a užšie východoslovenské územie. Nevnímal ich však ako samostatné zemepisné a politické celky, t. j. také, ktoré nemali samostatný vývoj, ale vždy ako súčasť väčšieho štátneho útvaru. Pod širším východoslovenským územím rozumel územie vplyvu „*východoslovenskej reči*“, majúc na zreteli Spiš, Šariš a slovenské časti Zemplína, Abova a Užskej stolice, t. j. územie, ktoré nebolo čisto maďarské. Do užšieho východoslovenského územia zahŕňal tie oblasti uvedených stolíc, kde obyvateľstvo používalo „*východoslovenskú reč*“ a v práci ich bližšie určil.

Východoslovenské územie bolo podľa Czambelových výskumov osídlené Slovákmi, Poľiakmi, Nemcami, Rusínmi a Maďarmi. Uviedol všetkých 679 obcí a osád, geograficky súvislo obývaných Slovákmi (celkovo 387 000 obyvateľov), predstavujúce spomínané územie „*východoslovenskej reči*“. ⁶⁴ Czambel vytýčil hranicu „*východoslovenskej reči*“, vymenujúc

⁶¹ V prvom prípade ide o obce Havranec, Dlhoňa, Svidnička, Kružlová, Kapišová. Druhý ostrov tvoria Vyšný a Nižný Komárnik, Krajná Bystrá, Bodružal, Kožuchovce, Miroľa, Pstriná, Gribov, Miková, Driečna /v r. 1964 zlúč. z obcou Vladiča/, Horná a Dolná Vladiča, Malá Poľana, Staškovce, Havaj, Makovce a Bystrá. Bližšie pozri NIEDERLE, Lubor: K sporu o ruskoslovenské rozhraní v Uhrách. In: *Slovanský přehled. Sborník statí, dopisův a zpráv ze života slovanského*, 5, 1903, s. 346 - 347.

⁶² NIEDERLE, Lubor: Nová dáta k východní slovenské hranici v Uhrách. In: *Národopisný věstník českoslovanský*, 2, 1907, s. 1-3.

⁶³ CZAMBEL, Samuel: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. Východoslovenské nárečie*. Martin : Knižtlačiarisky účastinársky spolok, 1906, 624 s.

⁶⁴ CZAMBEL, Samuel: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. Východoslovenské nárečie*. Martin : Knižtlačiarisky účastinársky spolok, 1906, s. 53 - 56.

obce uzatvárajúce územie „*východoslovenskej reči*“. Tie boli zároveň ešte aj súčasťou územia vplyvu „*východoslovenskej reči*“.⁶⁵

Czambel do územia „*východoslovenskej reči*“ zahrnul len tie obce, ktoré mali relatívnu väčšinu slovenského obyvateľstva. Ostatné, s prevažne inorečovým obyvateľstvom, zaradil do tzv. inorečových ostrovov v rámci slovenského územia. Tak napr. medzi rusínske ostrovy patrili obce Renčišov, Miklušovce, Rešov, medzi poľské ostrovy Topoľovka, Jesenovce atď. Menovite uviedol aj obce tvoriace slovenské ostrovy, nachádzajúce sa v širšom východoslovenskom území, t. j. v inorečovom prostredí. Išlo o obce Lenartov, Stebnícka Huta, Duplín, Mestisko, Stročin, Tisinec, Okružle, Radoma, Choča /Chotča/, Stropkov, Brežnica /Breznička/ ležiace v rusínskom jazykovom prostredí.⁶⁶

⁶⁵ Severnú hranicu od Popradu až po Užhorod tvorili obce Gánovce, Hozelec, Farkašovce /Vlková/, Viľkovce /Vlkovce/, Hradisko, Dvorce, Závada, Vyšné Repaše, Brutovce, Nižný Slavkov, Vysoká, Hamborek /Brezovička/, Brezovica, Poloma, Zdravce /Šarišské Dravce/, Šenviz /Krásna Lúka/, Pusté Pole, Gromoš /Hromoš/, Plavnica, Plaveč, Luboťňa /Lubotín/, opäť Pusté Pole, Kamenica, Lúčka, Červenica /Červenica pri Sabinove/, Pečovská Nová Ves, Sabinov, Tolčemeš /Šarišské Sokolovce/, Bodolak /Bodovce/, Balpotok /Babin Potok, v r. 1991 pričl. k obci Terňa/, Mošurov, Demjata, Raslavice, Vaniškovce, Osikov, Fričkovce, Bartošovce, Herchnicht /Hertník/, Šiba, Hervartov, Richvald, Bardejov, Mokroluh, Rokytov, Tamov, Sveržov, Gaboltov, Zlaté, Zborová /Zborov/, Smilno, opäť Zborov, Dluholuka /Dlhá Lúka/, Bardejovská Nová Ves, Komárov, Hažlín, Hrabovec, odtiaľ ide hranica pobrežím Tople: Poliakovce, Dubinné, Kurima, Kučín, Porúbka, Harhaj, Kručov /Vyšný Kručov/, Marhaň, Lascov, Brezov, Kalnist /Kalnište/, Lužany, Kračúnovce, Železník, Mičakovce, Babie, Vlača, Megeš /Medzianky/, Hanušovce nad Topľou, Bystré, Čierne nad Topľou, Skrabské. Odtiaľ už nevedel hranicu tokom Tople. Nasledovali obce (osady) Dobrá, Trepec /obe obce v r. 1966 pričl. k obci Kvakovce/, Keľča, Petejovce /v r. 1964 pričl. k obci Turany nad Ondavou/, Turiany /Turany nad Ondavou/, opäť Keľča, Ďapalovce, Nižná Sitnica, Vyšná Sitnica, Hrožník /Rohožník/, Petrovce /v r. 1944 pričl. k obci Pakostov/, Pakostov, Hrubov, Zbudský Hrabovec /Hrabovec nad Laborcom/, Zbudské Dlhé, Krivé /Slovenské Krivé/, Papín, Zubné, Adidovce, Snina, Belá nad Cirochou, Dlhé nad Cirochou, Modrá /Modrá nad Cirochou/, Kamenica /Kamenica nad Cirochou/, Kamienska, Pcičie /Ptičie/, Chomec /Chlmeč/, Porúbka (v Humenskom okrese), Vinné, Kaluša /Kaluža/, Klekočov /Klokočov/, Kusín, Jovsa, Vyšné Remety, Hámre /Remetské Hámre/, Vyšná Rybnica, Chlivišče /Hlivištia/, Podhorodie /Podhorod/, Choňkovce, Koňuš, Prikopa /Priekopa/, Porúbka (v Sobranskom okrese), Kolibabovce, Koromľa, Huta (v Užskej stolici), Petrovce (v Užskej stolici), Husák, Karčava /Křava/, Vyšné Nemecké, Ungvár /Užhorod/. Južnú hranicu od Popradu po Užhorod tvorili obce Ceplica /Spišská Teplica/, Batizovce, Gerlachov, Štôla, Mengusovce, Lučivná, Vyšná a Nižná Šuňava, Vikartovce, Kraviany /Kravany/, Kubachy /Spišské Bystré/, Hranovnica, Stracené /Stratená/, Imrichovce a Ištvanovce /obe obce zlúč. v r. 1933 do obce Dedinky/, Hnilec, Štilbach /v r. 1926 pričl. k obci Henclová/, opäť Hnilec, Hnilčík, Koterbachy /Rudňany/, Macijovce /Matejovce/, Chrasc /Chrasť nad Hornádom/, Vítkovce, Olcnavá, Kolenovce /Kolinovce/, Krompachy, Žakarovce, Margecany, Jaklovce, Veľký a Malý Folkmár, Prafundorek, Araňidka /Zlatá Idka/, Reka /v r. 1907 pričl. k obci Zlatá Idka/, Poproč, Rudno /Rudník/, Nováčany, Hodkovce, Bukovec, Baška, Lorinčík /v r. 1976 pričl. ku Košiciam/, Kišida /Malá Ida/, Šaca, Bužinka, Sakal /Sokolany/, Bočar /Bočiar/, Belža, Gyňov, Nadoždž /Trstené pri Hornáde/, Skároš, Holoház /Hollóháza/, Fizer /Füzerkómlós/, opäť Skároš, Salancká Huta /Slanská Huta/, Silvaš /Slivník/, Kuzmice, Lastovce, Veľký a Malý Kazimír, opäť Lastovce, Klečenov /Zemplínska Nová Ves/, Baranč /Zemplínsky Branč/, Bodzašujlak /Novosad/, opäť Baranč, Garaňa /Hraň/, Petrikovce, Malčice, Markovce, Slavkovce, Stretavka, Stretava, Kapušianske Pavlovce /Pavlovce nad Uhom/, Tegeňa /Ťahyňa, v r. 1960 pričl. k obci Pavlovce nad Uhom/, opäť Pavlovce, Vysoké /Vysoká nad Uhom/ (v Užskej stolici), Bežovce, Lekárt /Lekárovice/, opäť Bežovce, Záhor, Ungvár /Užhorod/. Bližšie pozri CZAMBEL, Samuel: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. Východoslovenské nárečie*. Martin : Kníhtlačiarsky učastinársky spolok, 1906, s. 56-57.

Czambelove slovenské územie sa odlišovalo od slovenského územia Niederleho tým, že uvádzal asi o sto slovenských obcí menej ako Niederle. Czambel mal pre to vlastné vysvetlenie. Príčinu odlišnosti v počte obcí videl jednoznačne v postupe pri sčítavaní obyvateľstva v rokoch 1890 a 1900, ktoré bolo podľa neho obtiažne z dôvodu, že „*Poliaci, Rusi a Nemci východoslovenského územia učia sa usilovne po východoslovensky, nie z lásky k slovenskej reči, ani nie preto, že by ona mala nejaké výsady, ale zo životnej potreby. Okolnosti za sto a sto rokov utvorily sa tak na východoslovenskom území širšom, že východná reč slovenská stala sa prostredkovacou rečou medzi žijúcim tam rôznorodým obyvateľstvom.*“⁶⁷ Aj preto mohol Czambel napísať o Rusínoch, ktorých lokalizoval do celého širšieho východoslovenského územia, ale hlavne severovýchodne a východne za hranicou užšieho východoslovenského územia, že v Spišskej a Šarišskej stolici im úrady nepriznávajú skutočnú národnosť a „*kde sa tomu nezoprú cirkevné úrady grécko-katolícke, všade ich vydávajú za Slovákov... Obyvatelia ich veľa rás stoja o to, aby boli popísaní za Slovákov.*“⁶⁸ Pri porovnaní vlastných výskumov s výsledkami sčítania obyvateľstva z roku 1900 Czambel dospel k poznaniu, že až 72 rusínskych obcí s 22 499 obyvateľmi bolo považovaných či už za čiastočne alebo za čisto slovenské.⁶⁹

K rozpoznávaniu rusínskych obcí od slovenských Czambel uviedol: „*Oddeľujúc ruské (rusínske – pozn. P. K.) obce od slovenských, neopieral som sa ani o pomery vierovyznaňské, ani o priznanú národnosť pri popise z r. 1900, ale jedine o rozdiely, jaké sa javia medzi rečou uhorských Rusov a východných Slovákov; rečové rozdiely považujem za jediné oprávnené delidlo pri určovaní národností ruskej a slovenskej.*“⁷⁰

⁶⁶ CZAMBEL, Samuel: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. Východoslovenské nárečie*. Martin : Knihotlačiarsky účastinársky spolok, 1906, s. 59-60.

⁶⁷ CZAMBEL, Samuel: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. Východoslovenské nárečie*. Martin : Knihotlačiarsky účastinársky spolok, 1906, s. 61.

⁶⁸ CZAMBEL, Samuel: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. Východoslovenské nárečie*. Martin : Knihotlačiarsky účastinársky spolok, 1906, s. 75.

⁶⁹ Išlo o obce Beňadikovce, Krajná Bystrá, Stropkovské Bystré, Bodružal, Bogľarka /Bogliarka/, Bokša /Baňa/, Brusnica, Bzané /Bžany/, Cabov, Cerniny /Cernina/, Dedačovce /Dedačov/, Detrich /Detrik/, Dolhoňa /Dlhoňa/, Šarišská Driečná /v r. 1964 zlúč. z obcou Vladiča/, Zemplínska Driečná /v r. 1964 zlúč. z obcou Vladiča/, Ďurďoš, Gavraneč /Havraneč/, Girovce, Gribov, Hanigovce, Havaj, Helcmanovce, Stropkovský Hrabovec, Inovce, Jakušovce, Kapišová, Kelbovce /Kolbovce/, Koblňnica /Kobylnice/, Kolšov /Kojšov/, Nižný a Vyšný Komárnik, Kožuchovce, Krempach pri Ľubovni /Kremná/, Krišlovce, Krivé, Kružľová, Ladomirová, Lutina, Makovce, Malcov, Maškovce, Míková, Miroľa, Mrázovce, Olejník, Nižné a Vyšné Oľšavy, Onokovce /Onokovcy/, Poľana /Mála Poľana/, Nechvál'ova Poľanka /Nechvál'ova Polianka/, Príkra, Prosačovce /Prosačov/, Pstriná, Regetovka, Remeniny, Nižné Repaše, Rovné, Šarišské Staškovce, Zemplínske Staškovce, Stebník, Suché, Svidničky /Svidnička/, Šandal, Šarišský Štiavnik, Štefanovce, Tokajík, Torysky, Valkov, Nižný a Vyšný Vladič /Vladiča/, Závadka. Bližšie pozri CZAMBEL, Samuel: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. Východoslovenské nárečie*. Martin : Knihotlačiarsky účastinársky spolok, 1906, s. 76.

⁷⁰ Na základe jazyka potom k rusínskym obciam počítal v Spišskej stolici Folvark /Stráňany/, Helcmanovce, Hondermarek /Hodermark/, Stotince, Jakubany, Jarabina, Kamienka, Kolšov /Kojšov/, Krempach /Kremná/, Veľký Lipník, Litmanová, Mníšek, Oľšavica, Osturňa, Poráč, Nižné Repaše, Nižné a Vyšné Slovinky, Sulín, Torysky a Závadku, teda 20 obcí. Do Šarišskej stolice zaradil ako rusínske obce Andrejovu, Bajerovce, Becherov, Belejovce, Belovežu, Beňadikovce, Krajnú Bystrú, Blažov, Bodružal, Bogľarku /Bogliarka/, Brezuvku /Brezovka/, Cerniny, Cigeľku, Ciglu, Čierne Krajné, Čierne na Makovici, Čirč, Dobroslavu, Dolhoňu /Dlhoňa/, Dubovú, Dzurdzoš /Ďurďoš/, Fijaš, Fričku, Gavraneč /Havraneč/, Geralt /Gertaltov/, Gerlachov,

Czambel si uvedomoval, že vo všeobecnosti sa na Slovensku prijímal fakt, že slovenská reč je katolíckou, t. j. že sa stotožňuje rímskokatolícke vierovyznanie so slovenskou národnosťou a gréckokatolícke s rusínskou národnosťou. S týmto faktom nemohol súhlasiť a na základe ukážok východoslovenských nárečí, ktoré vo svojej práci uvádzal, ho vyvracal na jazykovom základe. Zdôrazňoval, že aj keď bola obec vnímaná (napr. aj na základe sčítania z roku 1900) ako slovenská, na základe jeho jazykového kritéria bola „jasne“ rusínska, napr. obec Onokovce. Tak dospel k väčšiemu počtu rusínskych obcí, než sa uvádzalo podľa konfesie.

Problematika slovenského etnického priestoru a jeho vnímania slovenským obyvateľstvom v minulosti je úzko prepojená s problematikou vzniku a vývinu slovenskej nacionálnosti, pretože vymedzenie etnického územia prispievalo k vyhraňovaniu a napĺňaniu politickej identity a individuality.

Národnostná politika Uhorska v 19. storočí smerovala k cieľu vytvoriť etnicky čistý maďarský štát. Nemaďarské národnosti, viac alebo menej početnejšie, boli v rovnakej pozícii, vystavené rovnakému národnostnému útlaku. Práve v takýchto podmienkach obyvateľstvo viac vnímalo svoj národnouvedomovací a národnoidentifikačný pohyb. Vtedy sa intenzívnejšie aktivizovali predstavitelia jednotlivých národov a formulovali požiadavky na uznanie národnej svojbytnosti. Medzi národné požiadavky patrili aj žiadosti o uznanie vlastného etnického územia, čo podmieňovalo, že predkladatelia požiadaviek už v 19. storočí mali predstavy o životnom priestore svojho etnika. Ich názory, kam až siaha slovenské územie na východ, však neboli jednotné a v priebehu rokov sa často menili v závislosti od získaných poznatkov – štatistických údajov (sčítaní obyvateľstva), historických, etnografických či lingvistických výskumov.

Recenzent: prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

Gribov, Hajtovku, Hanigovce, Hrabovčik, Hrabské, Hradisko, Hunkovce, Livovskú Hutu, Hutky, Jakoviany /Jakovany/, Jastrabie /Šarišské Jastrabie/, Jedlinku, Nižnú a Vyšnú Jedľovú, Kapišovú, Kečkovce, Kyjov, Kobl'nicu /Kobyl'nice/, Nižný a Vyšný Komárnik, Komlošu /Chmeľová/, Korejovce, Kožany, Kožuchovce, Krivé, Kríže, Krušinec, Kružlov, Kružľovú, Kurimku, Kurov, Ladomirovú, Legnavu, Malý Lipník, Lipovú, Livov, Ľutinu, Lukov, Maľcov /Malcov/, Matiašku, Matysovú, Matovce, Medvedie, Mergešku /Nová Polianka/, Miklušovce, Vyšný a Nižný Mirošov, Mirošu, Mlynárovice, Niklovú /Mikulášová/, Obručné, Olejníkov, Oľšavku, Ondavku, Nižný a Vyšný Orlík, Orlov, Ortuťovú, Nižnú a Vyšnú Pisanú, Pitrovú /Petrová/, Poľana /Malá Poľana/, Vyšné a Nižné Polianky, Krajnú Porúbku, Potoky, Prikrú, Prosačovce /Prosačov/, Pstrinú, Rakovčik, Regetovku, Remeniny, Renčišov, Rešov, Rovné, Roztoky, Snakov, Soboš, Starinu, Stebník, Suchú, Sulín, Svidničku, Vyšný a Nižný Svidník, Šambron, Šapinec /v r. 1964 pričl. k obci Okružle/, Šarbov, Šašová, Šarišský Štiavnik, Šemetkovce, Šomu /Drienica/, Štefurov, Štelbach /Tichý Potok/, Vyšný a Nižný Tvarožec, Ujak /Údol/, Vágrinec, Valkovce, Vápeník, Varadku, Vavrínec, Veneciu /v r. 1944 pričl. k obci Lukov/, Vislavu, Vyškovce, Jurkovu Voľu, Ruskú Voľu (v Toplianskom okrese), Ruskú Voľu (v Toryskom okrese), Závadku, Žatkovce /v r. 1991 pričl. k obci Geraltov/, spolu 136 obcí. Pri Zemplínskej a Užskej stolici Czambel uviedol, že za hranicou užšieho východoslovenského územia sú rusínskymi obcami všetky okrem troch slovenských, a to Choči /Chotča/, Stropkova, Brežnice /Breznička/. CZAMBEL, Samuel: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. Východoslovenské nárečie*. Martin : Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, 1906 s. 78-79.

**Die slowakischen Persönlichkeiten und die ethnische Grenze
in der Nordostslowakei in der zweiten Hälfte
des 19. und in den ersten Jahren des 20. Jahrhunderts**

Zusammenfassung

Das Ziel der Minderheitspolitik Ungarns im 19. Jahrhundert war es, einen ethnischen ungarischen Staat zu bilden. Die einzelnen Minderheiten wurden, ohne Absicht auf ihre Größe zu nehmen, einer nationalen Unterdrückung ausgestellt. In dieser Situation wurden die politischen Vertreter der einzelnen Minderheiten aktiver und formulierten die Forderungen der nationalen Selbstständigkeit. Zu diesen Forderungen gehörte auch die Anerkennung des sogenannten ethnischen Raumes, auf dem die Mitglieder einer bestimmten Minderheit eine Mehrheit bildeten. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts hatten die slowakischen politischen Repräsentanten bestimmte Vorstellungen vom slowakischen ethnischen Raum. Der Beitrag schildert die verschiedenen Meinungen über dem slowakischen ethnischen Raum im Osten und zeigt, wie sich diese während der Jahre dank vielen neuen Kenntnissen aus der Statistik (Volkszählungen), Geschichte, Volkskunde oder Linguistik entwickelten und veränderten.

(Preklad Lenka Almášiová)

PODIEL NÁRODOPISNEJ ČINNOSTI NA FORMOVANÍ NÁRODNÉHO POVEDOMIA SLOVÁKOV NA KONCI 19. A ZAČIATKOM 20. STOROČIA¹

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Minulé generácie slovenského národa vytvorili v konkrétnom prostredí svojej existencie kultúru, ktorá svojimi hodnotami dokáže obohacovať aj život súčasného človeka. Ľudová kultúra Slovákov sa v priebehu rokov vyvíjala a záujem o jej výskum a uchovanie pre budúce generácie sa stal nedeliteľnou súčasťou pôsobenia viacerých slovenských národovcov. Ich úsilie sa intenzívnejšie prejavovalo v najťažších časoch pre národný vývin. Takým bolo aj obdobie konca 19. a začiatku 20. storočia, keď bol slovenský národ v Uhorsku vystavený stupňujúcemu sa národnostnému útlaku, sprevádzanému násilnou maďarizáciou a asimiláciou slovenského obyvateľstva. Predstavitelia slovenského národnoemancipačného hnutia, rovnako ako aj zástupcovia ostatných utláčaných národov sa obracali k národnej minulosti ako k zdroju hrdosti. V národopise², v povahe, v spôsobe života, v reči ľudu, v literatúre a v umeleckých výtvoroch sa hľadala vnútorná sila národa, ktorá mala potvrdiť jeho osobitosť i právo na existenciu. V hmotnej (reprezentovali ju odev, strava, bývanie, remeslá, domácka výroba a pod.) a duchovnej (rozprávky, povesti, porekadlá, príslovia, zvyky, obyčaje, povery, tradície a pod.) kultúre slovenského ľudu sa odrážala národná tradícia i duch slovenského národa a zároveň bola dôležitým prostriedkom pestovania národného povedomia Slovákov.

Počiatky systematického záujmu o slovenský ľud a jeho kultúru spadajú do osvietenského obdobia. Súvisia s rannými fázami formovania moderného slovenského národa, keď na prelome 18. a 19. storočia vznikol národopis ako samostatná vedná disciplína. Pri formovaní obsahovej náplne súvekej etnografie³ zohral významnú úlohu Ján Čaplovič (1780 – 1847), ktorý sa aktívne podieľal aj na definovaní etnografie ako samostatnej vednej disciplíny. V súvislosti s ňou napísal: „*Etnografia opisuje človeka vo všetkých modifikáciách ľudskej prirodzenosti, ktoré sú podmienené a zvýraznené jeho koexistenciou ako národ.*“⁴ Snažil sa o veľkorysú organizáciu zberu etnografického materiálu a z obsahovej stránky mu určil pevnú náplň. Na základe jeho diela ho považujeme za prvého slovenského etnografa, ktorý podstatnou mierou prispel k formovaniu súvekej etnografie z teoretického i praktického hľadiska.⁵ Bol autorom prvej národopisnej práce o Slovákoch.⁶

¹ Príspevok vznikol v rámci grantového projektu KEGA, č.3/4114/06. *Rozširovanie edukačných kompetencií pedagogických pracovníkov.*

² Národopis je náuka o spôsobe života ľudu, prejavoval sa v hmotnej a duchovnej kultúre ľudu.

³ Etnografia je spoločensko-vedná historická disciplína skúmajúca v rámci národopisu genézu a etapy vývoja hmotnej (koristnícke a zberné hospodárstvo, formy zamestnania a výroby, strava, sídelné formy, staviteľstvo a bývanie, odev) a duchovnej (spoločenský a rodinný život, zvyky, viera, liečenie) kultúry ľudu.

⁴ URBANCOVÁ, Viera: *Počiatky slovenskej etnografie*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1970, s. 152.

⁵ URBANCOVÁ, Viera: *Počiatky slovenskej etnografie*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1970, s. 154.

⁶ Bližšie: JANKOVIČ, Vendelín: *Ján Čaplovič, život, osobnosť, dielo*. Martin 1945; ČAPLOVIČ, Ján: *O Slovensku a Slovákoch*. Zost. URBANCOVÁ, Viera. Bratislava : Tatran, 1975. Etnograficky najvýznamnejšou z pôvodných prác osvietenského obdobia, v ktorej sa prejavil záujem o ľud a snaha o pozdvihnutie jeho úrovne a vzdelanosti patrí práca Juraja Fándlyho *Pilní polní aj domajší hospodár*. Je v nej podaný konkrétny a najucelenejší obraz života ľudu, jeho povier, zvykov a i.

Snahy národovcov pri formovaní moderného slovenského národa v kultúrnej, národnej a politickej oblasti vyvolali sústredený záujem o život slovenského ľudu, predovšetkým o výskum a zbieranie materiálu o jeho hmotnej a duchovnej kultúre. Národopis sa tak formoval ako súčasť národných, politických a kultúrnych úsilí v procese etablovania moderného slovenského národa a vyvíjal sa ako ich organická zložka. Pomáhal myšlienky a ciele národného hnutia uskutočňovať. Rozvíjal sa spolu s jazykovedou, dejepisectvom, literárnou históriou a spoločne vnášali do národného hnutia hrdosť na minulosť národa. Národopis tak objavil pre národné hnutie v ľude výrazné umenie, vyjadrenie národného ducha, starobylé pamiatky, mravné ideály. Spoločenské poslanie národopisu sa premietlo do sústredeného záujmu o také zložky kultúry, ktoré mohli úsilia národnoemancipačného pohybu podporiť čo najlepšie.⁷ Menil sa prístup k ľudovej poézii a ľudovej kultúre. Formovali sa koncepcie zmyslu práce s ľudovou kultúrou, najmä slovesnosťou.

Významnou mierou sa národopis podieľal na formovaní a upevňovaní národného povedomia a sebavedomia Slovákov koncom 19. a začiatkom 20. storočia. Bola to jeho prvoradá úloha a tomuto cieľu podliehal aj charakter vedeckej činnosti a jej myšlienková a materiálová argumentácia. Tá spočívala najmä v zdôvodnení a obhajobe existencie slovenského národa a jeho podpore v zápase o kultúrno-národnú emancipáciu. Najmä záujem o duchovnú kultúru ľudu mohol poskytnúť národným snahám Slovákov najviac dokladov pre zdôvodnenie ich národného programu v kultúrnej sfére. Etnografickým materiálom poukazovali na špecifické vlastnosti a kultúrnu vyspelosť slovenského národa. Dominantné postavenie v praktickej a teoretickej činnosti slovenského národopisu patrilo ľudovej piesni, rozprávkam, prísloviám, zvykom a ďalším prejavom duchovnej ľudovej tvorby. Jazykové, literárne, estetické hodnoty, starobylosť a svojráznosť tejto tvorby vyzdvihovali národnú myšlienku. „*Pojem ľud v národopisných úvahách často splyval s pojmom národ, a tak sa napríklad ľudová pieseň označovala ako pieseň národná, ba i veda o ľude dostáva meno národopis*“.⁸ Kultúra slovenského ľudu či už hmotná alebo duchovná bola bohatá a široká.

Významnú úlohu v rozvoji slovenského národopisu zohrala Matica slovenská. Zakladajúce valné zhromaždenie sa konalo 4. augusta 1863 v Martine. Od ustanovenia si stanovila za cieľ najprv oživiť, rozvinúť a skompletizovať zberateľskú činnosť na úseku ľudovej kultúry, čo sa jej aj podarilo. Podnietila tak opätovný záujem o zbieranie výtvorov slovenského folklóru⁹, pretrvávajúci ešte z osvietenského a štúrovskeho obdobia. Rozvinula zberateľstvo a zaznamenávanie kultúrneho dedičstva slovenského ľudu, stala sa ústrednou národopisného výskumu Slovákov. Výbor Matice slovenskej upozornil na závažnosť a dôležitosť zachovania identity slovenského národa aj prostredníctvom zbierania hmotných a duchovných produktov slovenského národa a ich zachovanie i pre budúce generácie.

Ústrednou organizačnou i tvorivou osobnosťou slovenského národopisu v matičnom období bol Pavol Dobšinský (1828 – 1885), ktorý poskytol prvé metodické usmernenie výskumu ústnej poetickej tvorby v článku Slovenské prstonárodné poklady, ktorý bol uverejnený v Pešťbudínskych vedomostiach v roku 1863. Článok poslužil ako „*prvý konkrétny návod pri*

⁷ MICHÁLEK, Ján: *Dejiny etnografie a folkloristiky. (Postavy, diela, inštitúcie.)* Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 1990, s. 4-5.

⁸ MICHÁLEK, Ján: *Dejiny etnografie a folkloristiky. (Postavy, diela, inštitúcie.)* Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 1990, s. 5.

⁹ Folklor – súbor kultúrnych javov realizovaných formami ústnej, hereckej, tanečnej, dramatickej a hudobno-spevnej kontaktnej komunikácie.

budovaní základov systematického národopisného výskumu Slovenska“.¹⁰ Navrhoval, akým spôsobom by bolo najlepšie zbierať a zhromažďovať produkty z ľudovej tvorby – národné piesne, povesti, porekadlá, príslovia, hádanky, hry, tance, obyčaje a zvyky, kroje, povery, rozprávky, slová, výrazy a formy reči a technické názvy. V úvode článku vysvetlil prečo nazval národopisný materiál prstonárodným: „*Prstonárodné preto, že tvorcom a majiteľom je nám národ, v prostote, umnosti a tvorivosti svojho ducha.*“¹¹ Najväčší prínos Pavla Dobšinského spočíval v príprave diela prevratného významu v skúmaní slovenského ľudového kultúrneho dedičstva – Sborníku slovenských národných piesní, povestí, prísloví, porekadiel, hádok, hier, obyčajov a povier.¹² V roku 1871 vydala Matica slovenská najzávažnejšiu prácu Pavla Dobšinského – Úvahy o slovenských povestiach, jednu zo základných teoretických prác slovenského národopisu. Dobšinský dospel ku skúmaniu národného ducha cez skúmanie ľudových povestí a obyčajov. Materiál pre vydanie rozprávok čerpal jednak z vlastných zápisov, zo záznamov od početných spolupracovníkov a z existujúcich rukopisných zborníkov. Rozprávky Pavla Dobšinského sú cenným zdrojom jazykovej kultúry slovenčiny a závažným materiálom pre poznávanie slovenských ľudových rozprávok v prvej polovici 19. storočia. Už vo svojej dobe boli obľúbeným čítaním, takže v slovenskom prostredí zahrli mimoriadne závažnú misiu.¹³ Úvahy Pavla Dobšinského o rozprávkach, prísloviach, hádankách, zvykoch i myšlienky Adolfa Petra Zatureckého o prísloviach a niektoré ďalšie práce sú dokladom schopnosti autorov tej doby a bádateľským úspechom.

V matičnom období rokov 1863 – 1875 sa podarilo zainteresovať do zberateľskej činnosti pomerne široké kruhy vzdelaných a národne uvedomelých vrstiev slovenského národa. Zásluhou členov Matice slovenskej sa do národopisnej činnosti presadzovali nové organizačné a metodické postupy, ktoré formou odbornej inštruktáže umožňovali širokému okruhu vzdelancov podieľať sa na výskume, zbieraní i odbornom spracúvaní národopisného materiálu. Výsledky ich bádania boli prezentované aj na stránkach tlačového orgánu Matice slovenskej v Letopise Matice slovenskej.

Po zatvorení MS v roku 1875 zberatelia takmer zo všetkých krajov Slovenska pokračovali v činnosti upriamenej na národopisný výskum. Zásluhou mimoriadne schopných ľudí, medzi ktorých nesporne patrili Pavol Dobšinský, Jozef Ľudovít Holuby, Pavol Socháň, Andrej Halaša, Štefan Mišík, Andrej Kmeť, Adolf Peter Záturecký, Dušan Jurkovič, Karol Anton Medvecký, Svetozár Hurban Vajanský, Ján Petrichovich, Ľudovít Adolf Reuss, Ľudovít Vladimír Rizner, Fedor Ruppeldt, vznikli zaujímavé a cenné vedecké diela a štúdie. Na rozvoji národopisu sa podieľal aj uhorskými úradmi povolený spolok slovenských žien Živena,

¹⁰ Začalo sa to Dobšinským. Matica slovenská a národopis. In: HAVIAR, Štefan – KUČMA, Ivan: *V pamäti národa. Kniha o Matici slovenskej*. Martin : Matica slovenská, 1988, s. 100.

¹¹ DOBŠINSKÝ, Pavol: Slovenské prstonárodné poklady. In: *Pešťbudínske vedomosti* 3, 1863, č. 99, s. 100.

¹² Prvý zväzok tejto práce vyšiel v roku 1870 v Matici slovenskej v redakcii M. Chrátka a E. Černého, po ňom v roku 1874 vyšiel 1. zošit druhého zväzku, kým ďalšie časti po zatvorení MS už nevyšli. Sborník má päť častí: prvá obsahuje slovenské národné piesne, druhá povesti (zozbieral ich Pavol Dobšinský so spolupracovníkmi), tretia príslovia a porekadlá (v úvode Pavol Dobšinský objasnil svoje úvahy o význame slovenských porekadiel a ich vplyve na vývoj slovenčiny), štvrtá hádanky, piata hry, obyčaje a povery.

¹³ Bližšie: MICHÁLEK, Ján: Pavol Dobšinský a slovenské rozprávky. In: MICHÁLEK, Ján: *Dejiny etnografie a folkloristiky. (Postavy, diela, inštitúcie.)* Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 1990, s. 19-23.

ktorý bol spätý s kultúrou slovenského ľudu a jeho tradíciami.¹⁴ Okrem vydávania a šírenia kníh, vzbudzovania záujmu o dobré časopisy a zriaďovania čitateľských krúžkov si Živena stanovila za cieľ uviesť slovenské výšivky a vôbec slovenské ľudové umenie pred širokú verejnosť výstavami, čím sa malo rozšíriť národné hnutie po celom Slovensku. Realizovala to najmä prezentáciou slovenských výrobkov ľudovej tvorivosti na výstavách v rámci Uhorska i mimo neho.

Na rozhraní 80. a 90. rokov 19. storočia sa zmenil názor na ľudovú kultúru v tom zmysle, že sa prekonala dovtedajšia jednostranná orientácia na slovesnú tvorbu, teda v širšom zmysle na duchovnú kultúru a pohľad na slovenskú ľudovú kultúru sa obohacoval o výraznú, dovtedy takmer nepovšimnutú materiálnu kultúru. V novinách a časopisoch sa častejšie zverejňovali teoretické úvahy, v ktorých sa práve na základe štúdia jednotlivých javov ľudovej materiálnej kultúry poukazovalo na špecifiká slovenskej národnej kultúry a dokazovala sa osobitosť kultúrneho vývoja Slovákov v minulosti.¹⁵

Národopisnej tematike boli venované aj viaceré články v tlačovom orgáne Slovenskej národnej strany v Národných novinách. Prispieval do nich aj neúnavný národopisný pracovník Pavol Socháň. Jeho práce sú prínosom pre slovenskú kultúru, najmä slovenský folklór. V 80. rokoch 19. storočia sa upriamil na zbieranie a skúmanie ľudových výšiviek. Čitateľov Národných novín oboznámil nielen s materiálom, ktorý pri svojej práci ženy využívali, ale upozornil na rôzne najstaršie a najznámejšie techniky vyšívania, uprednostňované farby, využitie výšiviek a opísal rôznosť ornamentov.¹⁶ V roku 1886 absolvoval študijnú cestu po Morave a Slovensku počas ktorej zozbieral množstvo výšiviek, keramiky a urobil krojové štúdie. Táto cesta ho priviedla k presvedčeniu, že „Slovensko je takmer nedotknutou rezerváciou prastarej ľudovej kultúry, ktorú treba chrániť a jej hodnoty náležite oceniť“.¹⁷ Svoje poznatky publikoval opäť v Národných novinách v článkoch na pokračovanie pod názvom Slovenská výtvarno-umelecká národná tradícia. Vyslovil v nich názor na ľudovú kultúru a umenie. Národ sa podľa neho prejavuje v reči, v náboženstve, vo zvykoch, v hrách, v speve, v bájkach, v priemysle a obchode, v poézii a v umení. Umenie považoval za ozdobu života. Záchranu slovenskej umeleckej tradície videl v návrate k všetkému, čo ľud vytvoril. V národopisnej činnosti videl jediný prostriedok proti čoraz viac silnejúcej maďarizácii.¹⁸ Pavol Socháň usporiadal výstavy, písal články, propagoval slovenské ľudové umenie, fotograficky zachytil krásu slovenských ľudových krojov a výšiviek.¹⁹ Hlavný ideológ slovenského národnoemancipač-

¹⁴ Prvé riadne valné zhromaždenie Živeny sa uskutočnilo v čase augustových slávností v Martine 24. augusta 1870; Bližšie: TKADLEČKOVÁ-VANTUCHOVÁ, Jarmila: *Živena – spolok slovenských žien*. Bratislava : Epoque, 1969; VOTRUBOVÁ, Š.: *Živena jej osudy a práca*. Martin : Živena, 1931.

¹⁵ Bližšie: HANAKOVIČ, Štefan: *Muzeálna slovenská spoločnosť*. Martin : Matica slovenská, 1969.

¹⁶ SOCHÁŇ, Pavol: Slovenské ľudové výšivky. In: *Národné noviny*, roč. 18, 1885, č. 77, s. 3-4; SOCHÁŇ, Pavol: Slovenské ľudové výšivky. In: *Národné noviny*, roč. 18, 1885, č. 75, s. 3; SOCHÁŇ, Pavol: Slovenské ľudové výšivky. In: *Národné noviny*, roč. 18, 1885, č. 76, s. 3-4.

¹⁷ Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia (SNK – ALU) Martin, sign. 181 CG 13. *Dr. Alžbeta Gunterová o Pavlovi Socháňovi*.

¹⁸ SOCHÁŇ, Pavol: Slovenská výtvarno-umelecká národná tradícia. In: *Národné noviny*, roč. 17, 1886, č. 164, s. 2; SOCHÁŇ, Pavol: Slovenská výtvarno-umelecká národná tradícia. In: *Národné noviny*, roč. 17, 1886, č. 165, s. 2

¹⁹ SNK – ALU Martin, Sign. 10 J 15. *Nekrológ o Pavlovi Socháňovi*; SNK – ALU Martin, sign. 93 I 21. *Autobiografia P. Socháňa v rukopise*; VÁCLAVIK, Antonín: Pavel Socháň 70. ročný. In: *Slovenské pohľady*, roč. 48, 1932, č. 6, s. 384.

ného hnutia koncom 19. a začiatkom 20. storočia Svetozár Hurban Vajanský na stránkach Národných novín vyzýval slovenských vzdelancov k práci v disciplíne, ktorú pomenoval veda o národnom byte, neskôr etnológia a etnografia. Považoval ju za národnú disciplínu, ktorá má skúmať históriu a etnológiu ohraničený celok s cieľom brániť národ pred pomad'arčením. Bádanie navrhol rozšíriť z preferovanej ľudovej slovesnosti na všetky oblasti života a kultúry ľudu.

Významnou udalosťou v oblasti šírenie poznatkov i z oblasti národopisu bolo obnovenie vydávania Slovenských pohľadov, časopisu pre literatúru, vedu, umenie a politiku od roku 1881. Stali sa reprezentatívnym orgánom umeleckej tvorby, literárnej vedy a kritiky. Počiatky ich obnovy spadali do obdobia, kedy Slovákom chýbali periodiká vedeckého a odborného charakteru a tak sa Slovenské pohľady upriamili aj na oblasť vlastivedných disciplín. Často uverejňovali príspevky z národopisnou tematikou. Jedným z prispievateľov do Slovenských pohľadov bol i prvý predseda Muzeálnej slovenskej spoločnosti Andrej Kmeť. Slovenskú verejnosť bližšie oboznámil s dvoma podujatiami, na ktorých sa Slováci prezentovali najmä výšivkami a čipkami a to na Jubilejnej zemskej výstave v Prahe v júli 1891, ktorá sa z pôvodne „zemskeho“ (krajinského) podujatia zmenila na národné české podujatie a na výstave slovenských čipiek v Paríži v roku 1893.²⁰ Výšivky a čipky považoval za doklad starobylosti slovenskej ľudovej kultúry a prezentáciu národnej kultúry. Slovákov považoval za autochtónne obyvateľstvo Uhorska, ktorého ľudová kultúra sa podľa neho zachovala v nezmenenej forme až do jeho doby. Považoval za dôležité zhromažďovať, uschovávať a vedecky spracovať materiály ľudovej kultúry.

Národopisná činnosť významného slovenského vedca, botanika, národopisca a evanjelickeho farára v Zemianskom Podhradí Jozefa Ľudovíta Holubyho sa poväčšine viazala k jednej lokalite na západnom Slovensku k Bošáckej doline. Jeho etnografické a folkloristické práce z Bošáckej doliny ako celok patria k najúspešnejším výsledkom etnografického bádania u nás v druhej polovici 19. storočia. Obohatil slovenský národopis o cenné materiály, ktoré poskytujú obraz zo života a kultúry ľudu tejto oblasti koncom 19. storočia. Jeho záujem o ľudovú kultúru obsiahol takmer všetky jej zložky. Predmetom jeho záujmu bola nielen ľudová slovesnosť (písal o rozprávkach, povestiach, poviedkach, prísloviach a porekadlách), ale i ľudové liečiteľstvo, zvyky, povery, odev a iné.²¹ Národopisný, topografický a dialektologický výskum Bošáckej doliny urobil v rokoch 1878 – 1890 aj Vladimír Ľudovít Rizner. Zapísal rozprávky, piesne, príslovia, porekadlá, povery a zvyky, hry mládeže, formy zamestnania

²⁰ KMEŤ, Andrej Česká jubilejná výstava. In: *Slovenské pohľady*, roč. 11, 1891, č. 8, s. 493-497; KMEŤ, Andrej: Naše slovenské čipky a mrežky. In: *Slovenské pohľady*, roč. 13, 1893, č. 1, s. 61-64. Andrej Kmeť zozbieral aj prstonárodné vianočné piesne, zapisoval slovenské povesti, rozprávky a miestopisné názvy.

²¹ Bližšie: MICHÁLEK, Ján: Význam diela Jozefa Ľudovíta Holubyho pre štúdium ľudovej kultúry. In: *Musaiika. Zborník Filozofickej fakulty UK, XXV. (XIV.)*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1974, s. 103-115; ORMIS, V. Ján: Jozef Ľudovít Holuby (1836 – 1936). In: *Slovenské pohľady*, roč. 52, 1936, č. 3, s. 173-176; HOLUBY, Jozef Ľudovít: Voda a vosk v poverách a čaroch ľudu slovenského. In: *Slovenské pohľady*, roč. 3, 1883, s. 283-299; HOLUBY, Jozef Ľudovít: Čarodejné zarietanie a kliatby u ľudu slovenského. In: *Slovenské pohľady*, roč. 4, 1884, s. 29-52; HOLUBY, Jozef Ľudovít : Obrázky z Bošáckej doliny. In: *Slovenské pohľady*, roč. 10, 1890, s. 323-327; HOLUBY, Jozef Ľudovít: Názvy chorôb u ľudu Bošáckej doliny. In: *Slovenské pohľady*, roč. 11, 1891, s. 151-160; HOLUBY, Jozef Ľudovít: Magické recepty z Bošáckej doliny a okolia. In: *Slovenské pohľady*, roč. 12, 1892, s. 31-41. V Slovenských pohľadoch mal Holuby viac článkov s národopisnou tematikou.

a pod.²² V Slovenských pohľadoch uverejnil v roku 1897 Prehľad folkloristickej literatúry od prvopočiatku do konca roka 1896. Bola to prvá slovenská národopisná bibliografia.²³

Skromné zastúpenie v národopisnej činnosti malo východné Slovensko. Jedným z mála bádateľov v tejto oblasti bol národovec a farár vo Veľkom Hnilci Štefan Mišík. Nielenže mravne a vzdelanostne pozdvihol ľud vo svojom pôsobisku Veľkom Hnilci, ale najcennejšie služby slovenskej veci a vede preukázal svojimi národopisnými prácami a zberateľskou činnosťou. Ľudovú spisbu chápal ako prostriedok, ktorý „*má byť hýbadlom nášho národného života a jednou z najprednejších podmienok jeho zdarného rozvoja*“.²⁴ Podporoval zberateľskú činnosť a apeloval na zberateľov a autorov ľudovej tvorby, aby sa sústredili na štruktúru, obsah a formu ľudovej spisby. V Listoch zo Spiša upozorňoval autorov pri písaní ľudových povestí na to, že „*látka dobrej ľudovej povesti musí byť zo života ľudu, v ľudovej povesti musí sa zrkadliť sám ľud, musí sa vidieť a poznať, voliť látku pre svoje povesti z ľudového bytu.*“²⁵ Je prirodzené, že reagoval na výzvu Muzeálnej slovenskej spoločnosti „slovenskému obecnstvu“, aby zbieralo ľudové piesne a to v nárečí príslušného kraja. Iniciatívu upriamil na zbieranie ľudových piesní zo Spiša. Už v roku 1898 uverejnil prvú zbierku, ktorá obsahovala 393 ľudových piesní z okolia Hnilca, Hnilčíka, Danišoviec, Markušoviec, Spišskej Novej Vsi, Smižian, Gánoviec, Ždiaru a i.²⁶ Všetky piesne podával foneticky spolu s potrebnými vysvetlivkami jednotlivých slov a výrazov. Zbierka obsahovala nárečový slovník a abecedný register piesní. Podobne sa venoval aj zbieraniu slovenských povestí, hlavne z okolia Veľkého Hnilca. Zozbieral 65 povestí a, tak isto ako piesne, podával ich foneticky v dialekte.²⁷ Mišík konštatoval, že aj keď Slováci majú množstvo ľudových piesní a povestí, predsa im chýbajú bájky. Naznačoval: „*Aký bohatý materiál pre zručného bájkopisca nakopený je v našom rodinnom, spoločenskom a občianskom živote. Koľko tu mravných a politických kladov, koľko prevrátenosti, ktoré treba šľahať, koľko nízkeho sebeckta, ktoré treba na pranier postaviť, koľko kultúrnych lží, ktorým treba raz a navždy strhnúť náličnicu. A všetko toto vykoná dobrá bájka lepšie a istejšie, než rozsiahle časopisecké články.*“²⁸ Zozbieranie prejavov ľudového umenia znamenalo pre Mišíka spoznávanie povahy a charakteru slovenského národa. Len na základe povestí, bájok, piesní, porekadiel bolo možné študovať slovenskú povahu, ktorej poznanie bolo nevyhnutné na priblíženie sa k národu. Ľudovú tvorbu bral ako najvyššiu hodnotu. Keď sa v Národných novinách objavil článok o prepíatom folklorizme, reagoval naň v jednom zo svojich listov Andrejovi Halašovi: „*Myslím, že sa u nás nemôžeme žalovať na prepíaty folklorizem, ani na sberateľskú hračku bez ladu a skladu, lebo toho, čo sa u nás do-*

²² RIZNER, Vladimír Ľudovít: Príslovia, idiomatické výrazy a slová z Bošáckej doliny. In: *Slovenské pohľady*, roč. 10, 1890, s. 592; RIZNER, Vladimír Ľudovít: Príslovia, idiomatické výrazy a slová z Bošáckej doliny. In: *Slovenské pohľady*, roč. 11, 1891, s. 130-131, 190-191, 319-320, 63-632; RIZNER, Vladimír Ľudovít: Príslovia, idiomatické výrazy a slová z Bošáckej doliny. In: *Slovenské pohľady*, roč. 12, 1892, s. 55-57, 559-560.

²³ *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. Zv. 2. Bratislava: Veda, 1995, s. 32.

²⁴ MIŠÍK, Štefan: Listy zo Spiša. In: *Národné noviny*, roč. 22, 1891, č. 80, s. 1.

²⁵ MIŠÍK, Štefan: Listy zo Spiša. In: *Národné noviny*, roč. 22, 1891, č. 80, s. 1.

²⁶ LIBA, Peter: Zástoj Štefana Mišíka pri výskume folklóru východného Slovenska. In: *Nové obzory* 17, 1976, s. 330.

²⁷ MIŠÍK, Štefan: Slovenské povesti zo Spišského Hnilca. In: *Sbornik MSS 18*, 1913, zv. 2, s. 81-96; MIŠÍK, Štefan: Slovenské povesti zo Spišského Hnilca. In: *Sbornik MSS 17*, 1912, zv. 1, s. 3-21. a i.

²⁸ SPIRKO, Jozef: *Štefan Mišík. Životopis*. Trnava : Spolok Sv. Vojtecha, 1950, s. 43.

teraz nasbieralo ľudových povestí, piesní, porekadiel, hádaniek, povier, zvykov a t.d. je ešte primálo a z mnohých krajov slovenských tolko ako nič.²⁹ Folkloristickú činnosť vnímal ako prípravnú fázu pre encyklopedické poznanie slovenského národa. Hlavným zámerom Mišíka bolo priblížiť Spiš a jeho obyvateľov a zároveň sa snažil v spišskom ľude záujem o zberateľskú činnosť. Venoval sa i všeobecnému popisu národopisu, čo dokladujú aj dva jeho príspevky v Slovenských pohľadoch – *Národopisné pomery na území Spiša dľa najnovšieho krajinského popisu* a *Ešte dakoľko slov k Národopisnej mape uhorských Slovákov*.³⁰

Pozornosť slovenských predstaviteľov národopisu patrila aj slovenskej ľudovej architektúre. V tomto smere sa najviac prejavil architekt, národný bádateľ a umelec Dušan Jurkovič. Na základe terénneho výskumu sa podobral fotograficky a čiastočne aj graficky zdokumentovať základné typy ľudovej architektúry a výtvarného prejavu Slovákov. Výsledkom jeho bádania bola kniha *Práce lidu našeho*, ktorá mu vyšla v roku 1905.³¹ Ľudovej architektúre na Turci venoval veľkú pozornosť vlastivedný bádateľ a lekár Ján Petrichovich.

Prvým veľkým celonárodným národopisným podujatím bola Výstava slovenských výšiviek, otvorená 3. augusta 1887 v Turčianskom Sv. Martine. Uskutočnila sa z iniciatívy spolku žien Živena pri príležitosti matičných augustových slávností. Podnet na jej usporiadanie dal tajomník spolku Ambro Pietor, ktorý sa stal hlavným organizátorom výstavy. S veľkým oduševnením sa do prípravných prác zapojil i Svetozár Hurban Vajanský. Na stránkach Národných novín pravidelne uverejňoval informácie o pripravovanej výstave. V nich upozorňoval na jej význam a zameranie. Okrem iného napísal: „*No i sám ľud predstúpi pred nás s dielami rúk svojich. Mozolné, prácou zhrublé ruky slovenskej prostej ženy vylúdili krásne vzorky a ornamenty na plátno, celé pokolenia pracovali na predmetoch, venovaných čisto vyšším požiadavkám životným, venovaných kráse a ozdobe každodenného života.*“³² Výstavu slovenských výšiviek otvoril Ambro Pietor. V príhovore poukázal nielen na nesmierne bohatstvo Slovákov skryté v národných spevoch, bájach, hrách a obyčajoch, ale aj na význam produktov hmotnej ľudovej kultúry: „*Dôkazom našej kultúry je aj malebný kroj nášho ľudu a na tom kroji slovenské výšivky. Každá stará plachta, čepiec, košeľa, oplecko, alebo aj len kus výšivky je kusom našich kultúrnych dejín.*“ Vyslovil nádej, že „*výstavka bude v tomto ohľade prvým a nie posledným pomníkom duševnej schopnosti, obratnosti a vysokého umeleckého nadania nášho ľudu.*“³³ Poslaním tohto podujatia bolo ukázať nielen charakteristické črty tejto zložky slovenského ľudového umenia, ale aj podnietiť k cieľavedomejšej starostlivosti o záchranu hodnôt slovenskej ľudovej umeleckej výroby. Zároveň jej cieľom bolo „*... podať dôkaz duševnej schopnosti a technickej obratnosti nášho ľudu; podať dôkaz, že tie výšivky sú naše, slovenské a dľa možnosti poistiť, aby za také aj od iných uznané boli.*“³⁴ O umeleckú

²⁹ SNK – ALU Martin, sign. 37 H 16. *List Štefana Mišíka Andrejovi Halašovi z 22. 10. 1911.*

³⁰ MIŠÍK, Štefan: *Národopisné pomery na území Spiša dľa najnovšieho krajinského popisu.* In: *Slovenské pohľady* 23, 1903, č. 7, s. 418-420; MIŠÍK, Štefan *Ešte dakoľko slov k „Národopisnej mape uhorských Slovákov“.* In: *Slovenské pohľady* 23, 1903, č. 8, s. 477-479.

³¹ Jurkovič Dušan. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska.* Zv. 1. Bratislava: Veda, 1995, s. 217-218. Vyprojektoval rad stavieb, ktoré dodnes reprezentujú počiatky slovenskej modernej architektúry.

³² VAJANSKÝ, Svetozár Hurban: *Výstavy.* In: *Národné noviny*, roč. 18, 1887, č. 83, s. 1.

³³ Reč, ktorou predseda výstavkového výboru Ambro Pietor otvoril výstavku slovenských výšiviek 3. augusta 1887 v Turč. Sv. Martine. In: *Národné noviny*, roč. 18, 1887, č. 90, s. 3.

³⁴ Reč, ktorou predseda výstavkového výboru Ambro Pietor otvoril výstavku slovenských výšiviek 3. augusta 1887 v Turč. Sv. Martine. In: *Národné noviny*, roč. 18, 1887, č. 90, s. 4.

a technickú stránku výstavy sa predovšetkým staral neúnavný národopisný pracovník Pavol Sochán, ktorý v sérii článkov na pokračovanie (bolo ich 35 – pozn. N. J.) pod názvom Výstavka slovenských výšiviek podrobne popísal vystavované exponáty.³⁵ Na výstave dominovali tie najhodnotnejšie výšivky, ktorých počet bol 1 676 od 149 zberateľov a 580 majiteľov. Vystavené predmety boli roztriedené podľa stolíc. Svoje zastúpenie našli všetky kraje, kde žili Slováci. Autorky najlepších prác získali osobitné diplomy. Výstava sa stala dôležitou udalosťou, ktorá povzniesla a oživila národný duch a národné povedomie. Stala sa dôkazom, že slovenský ľud sa neodnárodnil. Výstava sa stretla s mimoriadnym ohlasom domácej a svetovej verejnosti. O exponátoch s nadšením písali nielen Národné noviny a iné slovenské časopisy, ale i tlač, ktorá vychádzala v habsburskej monarchii i mimo nej. Národné noviny v sérii článkov pod názvom Časopisy o slovenských výstavkách (bolo ich vyše 20) oboznamovali čitateľov s najdôležitejšími myšlienkami, názormi a hodnoteniami výstavy.³⁶ Veľké ocenenie slovenskému ľudovému umeniu sa dostalo na stránkach krakovských novín *Nowa reforma*, ktoré uznanlivo napísali: „*Takého zamilovania vo vyšívani rôzneho druhu, takého bohatstva vzoriek a takej originálnosti kresby, ako tu u Slovákov, nikde inde nenájdeš.*“³⁷ Na druhej strane maďarské noviny *Budapesti Hirlap* zaútočili na výstavu a označili ju za nástroj šírenia panslavizmu.³⁸ Na záver výstavy, ktorá trvala do 3. septembra 1887, Ambro Pietor vyzdvihol najmä mravný dosah podujatia.

Výstavka zároveň upozornila slovenských predstaviteľov, že na podobné celoslovenské podujatia nemá Turčiansky Sv. Martin priestory, a tak sa začala zbierka na Národný dom. Jedným z aktívnych spolutvorcov Národného domu bol aj Štefan Mišík. Na stránkach Národných novín vyzýval vzdelanú slovenskú spoločnosť k zberateľskej činnosti pre budúci Národný dom, tvrdiac, že „*tieto sbierky sú príjemným zamestnaním, slúžia ku cti sberateľom, ozdobujú príbytky vzdelancov a nájdu sa v nich aj také predmety, čo môžu byť prepustené alebo darované „Domu“, kde budú sa opatrovať pre budúce slovenské múzeum.*“³⁹ Sám patril medzi tých, ktorí prispeli bohatou zbierkou zvlášť do knižničného fondu. Ešte pred jeho otvorením 6. júna 1890 rozhodol výbor pre výstavbu Národného domu založiť združenie Múzeum a Bibliotéku. Národné noviny upozorňovali čitateľov, na čo by sa mali upriamiť a čo by bolo vhodné zaslať. Kým pre Bibliotéku boli zaujímavé staré i nové rukopisy, listy, písané verše, kroniky, modlitebné knižky a pod., pre obohatenie zbierok Múzea, konkrétne pre jeho antropologický a národopisný oddiel, sa mali podľa jeho osnovateľov zbierať diela ľudovej kultúry ako výšivky, krčahy, ornamenty, náradie.⁴⁰ Otvorenie Národného domu v Martine 12. augusta 1890 sa

³⁵ SOCHÁŇ, P. B.: Výstavka slovenských výšiviek. In: *Národné noviny*, roč. 18, č. 93, s. 3; SOCHÁŇ, P. B.: Výstavka slovenských výšiviek. In: *Národné noviny*, roč. 18, č. 94, s. 2-3; SOCHÁŇ, P. B.: Výstavka slovenských výšiviek. In: *Národné noviny*, roč. 18, č. 95, s. 2-3; SOCHÁŇ, P. B.: Výstavka slovenských výšiviek. In: *Národné noviny*, roč. 18, č. 96, s. 2-3; SOCHÁŇ, P. B.: Výstavka slovenských výšiviek. In: *Národné noviny*, roč. 18, č. 97, s. 2-3 a ďalšie.

³⁶ Časopisy o slovenských výstavkách. In: *Národné noviny*, roč. 18, 1887, č. 93, s. 1-2; Časopisy o slovenských výstavkách. In: *Národné noviny*, roč. 18, 1887, č. 94, s. 1; Časopisy o slovenských výstavkách. In: *Národné noviny*, roč. 18, 1887, č. 95, s. 1 a ďalšie čísla.

³⁷ Časopisy o slovenských výstavkách. In: *Národné noviny*, roč. 18, 1887, č. 101, s. 1.

³⁸ Časopisy o slovenských výstavkách. In: *Národné noviny*, roč. 18, 1887, č. 92, s. 1.

³⁹ MIŠÍK, Štefan: Museálne sbierky. In: *Národné noviny*, roč. 18, 1888, č. 72, s. 1.

⁴⁰ Vyzvanie v záležitosti múzea a bibliotéky. In: *Národné noviny*, roč. 22, 1891, č. 90, s. 3.

stalo významnou udalosťou, ktorá v nasledujúcom období prispela k uchovaniu a obohacovaniu muzeálnych a knižničných predmetov a podporila aj rozvoj národopisu.

Nové organizačné a publikačné možnosti pre rozvoj národopisu sa vytvorili ustanovením Muzeálnej slovenskej spoločnosti (MSS).⁴¹ Úlohou MSS v duchu stanov bolo z hľadiska etnografie „zbierať všetko, čo sa vzťahuje na slovenský ľud, jeho duševný a hmotný život, a na kraje týmto ľuďom obývané“,⁴² konkrétne piesne, povesti, porekadlá, hry, obrady, zvyky a ústne i písomné rečové pamiatky slovenského ľudu; typy a podobizne zo všetkých jeho spoločenských vrstiev a zo všetkých týmto ľuďom obývaných krajov a síce buďto kreslené, buď maľované, buďto fotografované; slovenské mužské, ženské a detské kroje a k nim patriace rozličné okrasy; nákresy a plány domov a rozličných hospodárskych stavísk, ako i celých miest a obcí s ulicami, námestiami a inými čiastkami; náradie a nástroje, užívané slovenským ľuďom v každom odvetví jeho domácnosti, hospodárstva a priemyslu; ústne alebo písomné správy, alebo rozprávky o skutkoch a príhodách, udavších sa na niektorých miestach, alebo povesti o bitkách, požiaroch, zbojníkoch, strigách a čarodejníkoch, alebo o iných zvláštnejších príhodách; písomné a ústne pramene a pamiatky, sťahujúce sa na život a byt slovenského ľudu a na deje, odohravšie sa v krajoch týmto ľuďom obývaných.⁴³ V ťažkom období stupňujúcej sa asimilácie slovenského národa sa pre jeho predstaviteľov ukazovala ako dôležitá úloha zachovať a udržať všetko, v čom sa zrkadlil národný svojráz Slovákov. V roku 1896 na návrh Pavla Socháňa boli zriadené na pôde MSS štyri odbory, jedným z nich bol odbor národopisný. Referentmi pre národopis sa stali Pavol Socháň a Jozef Ľudovít Holuby. Cieľom MSS bolo objasniť produkty hmotnej a duchovnej kultúry slovenského ľudu a oboznámiť s nimi verejnosť najmä prostredníctvom tlačových orgánov Zborníka Muzeálnej slovenskej spoločnosti (bol skôr vedeckým orgánom) a Časopisu Muzeálnej slovenskej spoločnosti (viac informačný orgán). Ich prostredníctvom boli výsledky bádania slovenského národopisu prezentované, čím pozitívne ovplyvňovali národopisnú činnosť na Slovensku. MSS skoncentrovala sily a usilovala sa zabezpečiť systematický zber národopisného materiálu a jeho spracovávanie. Snažila sa prostredníctvom tlače preniknúť k čitateľovi a vzbudiť záujem čo najširších vrstiev národa o kultúrne a národné snahy. Prevažnú väčšinu etnografických či folkloristických príspevkov v Sborníku MSS tvorili príslovia a porekadlá, ktoré pochádzali od rozličných autorov a takmer zo všetkých oblastí Slovenska. Z folklórneho materiálu to boli najmä rozprávky. Z etnografických príspevkov dominovali tri skupiny – zvykoslovie – kalendárne i rodinné (najčastejšie opisy svadby), ľudové povery a ľudové liečenie. Zároveň sa tu objavili aj pokusy o historicko-etnografické monografie obcí. Zvlášť cennými z národopisného hľadiska boli aj rozsiahlejšie štúdiá, v ktorých sa ich autori pokúšali o širšie a náročnejšie hľadiská. Zásluhnú činnosť na pôde MSS vyvíjal jej pokladník Andrej Halaša. V mene MSS písal do novín a časopisov výzvy na zbieranie predmetov a sám sa zúčastňoval terénnych výskumov ľudovej kultúry. Chodil po slovenských dedinách a hľadal, kupoval predmety ľudového umenia, podivuhodne dobre poznal interiéry dedinských domčekov a salašov. Z ciest donášal do muzeálnych miestnosti výšivky, taniere, maľované skrine a pod. Zaoberal sa tiež odborným spracovaním pamiatok ľudovej kultúry.

⁴¹ Zriaďujúce valné zhromaždenie MSS sa uskutočnilo 24. apríla 1893 pod predsedníctvom Andreja Kmeťa. Svoju činnosť začala až po dvoch rokoch 22. augusta 1895, keď boli schválené jej stanovky.

⁴² Stanovy Muzeálnej slovenskej spoločnosti. In: SOKOLÍK, Andrej: *Z bojov o pokladnicu slovenskej kultúry*. Martin : Matica slovenská, 1966, s. 81.

⁴³ Stanovy Muzeálnej slovenskej spoločnosti. In: SOKOLÍK, Andrej: *Z bojov o pokladnicu slovenskej kultúry*. Martin : Matica slovenská, 1966, s. 166-167.

V rámci muzeálnej činnosti publikoval, o. i. súpis ľudových piesní, porekadiel a miestopisných názvov zo stredného a východného Slovenska. Výsledky terénnych výskumov a národopisnej činnosti uverejňoval najmä v Sborníku MSS a Časopise MSS.⁴⁴

MSS sa snažila preniknúť do všetkých častí Uhorska, kde bývalo slovenské obyvateľstvo a podnietiť ho k spolupráci v kultúrnej, a teda i národopisnej oblasti. Prostredníctvom svojich orgánov sa jej úspešne darilo prenikať medzi slovenskú verejnosť a získavať správy a podnety, rozličné predmety do muzeálnej zbierky a objavovať a aktivizovať nových spolupracovníkov pre rozvoj národopisu a tým pozitívne ovplyvňovala národopisnú činnosť na Slovensku. Jej zásluhou sa pred 1. svetovou vojnou zachovalo veľké množstvo cenných národopisných materiálov, údajov, faktov a záznamov, ktoré majú veľký význam pre poznanie dejín slovenskej ľudovej kultúry.

Predovšetkým terénnym výskumom zachytávali slovenskí predstavitelia, prívrženci rozvoja národopisu, stav tradičnej ľudovej kultúry a v súvislosti s tým aj realizovali viacero významných veľkých i menších podujatí, ako boli napr. výstavy výšiviek, výstavy slovenskej ľudovej tvorby. Produkty slovenskej ľudovej tvorby zaznamenali veľké úspechy nielen doma a v rámci habsburskej monarchie (v roku 1883 na svetovej výstave vo Viedni), ale aj v zahraničí (napr. v Paríži a v Moskve v roku 1867). Slováci sa zúčastnili aj na Všeobecnej krajinskej výstave v Budapešti v roku 1885. Hlavným cieľom výstavy bolo poskytnúť obraz o stave uhorského priemyslu a umenia. Aj tu, rovnako ako aj na výstave vo Viedni a inde, nebolo umožnené niektorým slovenským vystavovateľom používať slovenské nápisy, čo značne prispelo k tomu, že Slováci sa nemohli naplno prejaviť. Národné noviny na túto skutočnosť upozornili: „*Nápisy a popisy sú len maďarské a všetky plody i výtvy pripisujú sa zásluhám samého národa maďarského, len jemu vzdávajú sa chvály, len jemu sa blahoželá, na nemaďarské národnosti neberie sa žiaden ohľad, ako by ich tu ani nebolo.*“⁴⁵ Slovenské ľudové umenie sa úspešne predstavilo aj na Výstave ženských umení v Paríži v roku 1893. Už samotný názov výstavy vyjadroval vnímanie ženských prác ako umenie, pretože – ako o podujatí napísal Andrej Kmeť – „*pletenie čipiek a vyšívanie nikto neporáta medzi obyčajné práce ženské, jako ani nie sú obyčajnými alebo bežnými prácami ženských rúk, ale predstavujú už umenie a vzdelaný vkus.*“⁴⁶ Na parížskej výstave boli slovenské čipky a výšivky vystavované „pod vlastným menom“ hoci boli súčasťou českej výstavy, čo však podľa Kmeťa nebolo prekážkou, ale naopak prínosom, pretože „*my nie sme ešte v tomto položení, že by sme sami sebe vládali spraviť a pred svetom zastat' sa, učinil nám to národ bratský, učinil z vlastnej pohnútky, bez nášho požiadania.*“⁴⁷ Išlo o podstatný rozdiel v porovnaní s tým,

⁴⁴ Andrej Halaša. Nekrológ. In: *Národné noviny*, roč. 44, 1913, č. 39, s. 3; Zomrel Andrej Halaša. In: *Živena IV.*, apríl 1913, č. 4, s. 123; Andrej Halaša. (Nekrológ.) In: *Národný hlásnik 46*, 1913, č. 15, s. 2; Andrej Halaša. (Nekrológ.) In: *Prúdy IV.*, 1913, č. 8, s. 306; HALAŠA, Andrej: K názvosloviu slovenských výšiviek. In: *Časopis MSS*, roč. 1, 1989, č. 26; HALAŠA, Andrej: Príslovia a porekadlá. In: *Časopis MSS*, roč. 1, 1898, č. 10, 11, 24 a 25 a i.

⁴⁵ Krajinská výstava. In: *Národné noviny*, roč. 16, 1885, č. 76, s. 1; Bližšie: Krajinská výstava. In: *Národné noviny*, roč. 16, 1885, č. 66, s. 2, č. 127, s. 1; Bližšie: Reč, ktorou predseda výstavkového výboru Ambro Pietor otvoril výstavku slovenských výšiviek 3. augusta 1887 v Turč. Sv. Martine. In: *Národné noviny*, roč. 18, 1887, č. 90, s. 4.

⁴⁶ KMEŤ, Andrej: Naše slovenské čipky a mrežky zapáčili sa v Paríži. In: *Slovenské pohľady 13*, 1893, č. 1, s. 61.

⁴⁷ KMEŤ, Andrej: Naše slovenské čipky a mrežky zapáčili sa v Paríži. In: *Slovenské pohľady 13*, 1893, č. 1, s. 62.

keď slovenské ľudové umenie prezentovali ako uhorské, maďarské. Aj takýmto spôsobom sa totiž prejavovali maďarizačné snahy a presadzovala sa vtedajšia uhorská politika jednotného uhorského národa. Napriek tomu sa slovenský národ prezentoval zbierkou krás uhorského Slovenska, najmä Tatier. Súčasťou expozície boli šarišská, spišská a gemerská izba, v ich rámci boli vystavené slovenské kroje týchto regiónov, domáce remeselné výrobky a úžitkové predmety.

Rozmachu národopisného výskumu Slovákov koncom 19. storočia napomohlo tiež hnutie, súvisiace s prípravou a priebehom Národopisnej výstavy československej (NVČ) v Prahe v roku 1895.⁴⁸ Jej prvoradým zámerom bolo manifestovať rastúce sebavedomie českého národa a jeho spätosť s ostatným slovanským svetom, konkrétne i so Slovákami. Tí ponúknutú možnosť zúčastniť sa na NVČ s nadšením prijali. Videli v tom jednu z mála príležitostí prezentovať slovenskú kultúru pred svetom, čo podpredseda Slovenskej národnej strany Matúš Dula vyjadril slovami: „*Aj my Slováci chceme účastniť sa na nej, nakoľko nám to pomery naše dovoľujú, a preto, že podobnú výstavu osobitne usporiadať nám nemožno, i preto, že týmto spôsobom najskôr zachovajú a celému svetu prístupnými stanú sa zvláštnosti, vytvorené národom našim.*“⁴⁹ Výber a zhromažďovanie ľudovoumeleckých predmetov si vyžadovali cieľavedomé úsilie a značné materiálne zdroje, aby slovenská expozícia naplnila hlavný zámer - odzrkadľovať svojbytnosť slovenskej kultúry a spôsob života slovenských ľudových vrstiev. Na túto náročnú prácu sa podujal Slovenský výstavkový výbor (SVV) NVČ pre Slovensko v Turčianskom Sv. Martine. Predsedal mu Matúš Dula a prácu tajomníka vykonával Anton Bielek. MSS v ňom zastupovali Andrej Halaša a Pavel Socháň, k významným spolutorcom výstavy sa zaradil predseda MSS Andrej Kmeť. Do výboru patrili Svetozár Hurban Vajanský a i.⁵⁰ O vzniku a poslaní výboru informovali samotní jeho členovia popredných slovenských národovcov listom v októbri 1894. Aby bola zberateľská práca čo najúspešnejšia, SVV NVČ navrhol čo zbierať a tým inšpiroval spolupracovníkov: „*Sberatelia nech skladávajú všetko, čo je individuálne slovenského, čo je pre Slovákov charakteristického,*“⁵¹ napr. sviatočné kroje mládenčov a dievčat, ľudové výšivky a čipky, na každej mal byť upevnený lístok s údajmi, z ktorej stolice a dediny pochádzajú, fotografie žien a mužov v krojoch a samotných krojov, starodávnych sedliackych domov a chalúp, nábytku a náradia, starých stavieb, ako kostolov, zámkov, hradov a veží, pomníkov a historicky pamätných miest. Odosielat' mali aj zaujímavé kusy nábytku, náradie, hrnčiarске, kamenné i drevené nádoby, ľudové piesne v pôvodnom dialekte, staré obrazy, sochy a rezbárske predmety. Organizátori výstavy z Martina odporúčali zberateľom, aby zasielali aj „*predmety, ktoré znázorňujú slovenskú povahu, život, zvyky a obyčaje, svetový názor, spôsob výživy, spôsob rátania, čítanie ľudové, snáre, kalendáre, rozprávky, hry a pod.*“. Očakávali čo najširšie zapojenie sa slovenskej verejnosti s cieľom, aby „*zbierka slovenská bola skvelá, aby zastúpení sme boli dôstojne a aby dokázané bolo*

⁴⁸ Bližšie: JURČIŠINOVÁ, Nadežda: Slováci na Národopisnej výstave československej v Prahe roku 1895. In: *Slovanský přehled. Lidé a doba*, roč. 88, 2002, č. 4, s. 593-600.

⁴⁹ SNK – ALU Martin, sign. M 102 C 11. *List Slovenského výstavkového výboru Národopisnej výstavy v Martine F. Šujanskému z októbra 1894.*

⁵⁰ POLONEC, Andrej: A. Kmeť a A. Halaša – spolutorcovia Národopisnej výstavy československej v Prahe roku 1895. In: *Zborník Slovenského národného múzea LXV.*, Etnografia 12, 1971, s. 11.

⁵¹ SNK – ALU Martin, sign. M 102 C 11. *List Slovenského výstavkového výboru Národopisnej výstavy v Prahe F. Šujanskému z októbra 1894.*

aj nepriateľom našim, že sme starý kultúrny národ“.⁵² SVV NVČ v Martine spolupracoval i s mnohými kultúrnymi pracovníkmi z jednotlivých oblastí Slovenska. Požadované kroje a mnoho iných vecí svedčiacich o kultúre slovenského ľudu zozbierali zo stolíc: Zvolenskej, Nitrianskej, Trenčianskej, Oravskej, Šarišskej, Zemplínskej, Spišskej, Abovskej a i.⁵³ Medzi súkromných zberateľov, ktorí svoje zbierky posielali prostredníctvom Andreja Halašu, patrili Peter Makovický, Pavol Socháš, Jozef Peter Bohúň, bratia Markovičovci a i.⁵⁴ SVV NVČ hradil každému zberateľovi náklady spojené so zaslaním predmetov a s korešpondenciou. Po ukončení výstavy zásielku vrátil. Exponáty na výstavu získali darmi, kúpou a pôžičkami a zhromažďovali ich v Martine. Tu ich triedili, označovali, balili a expedovali prostredníctvom MSS do Prahy. Podstatnú časť zásielok do Prahy expedoval Andrej Halaša, ktorý veľmi svedomito viedol zoznam odoslaných vecí. Zo Slovenska na NVČ odoslali 10 zásielok. Prevažnú časť tvorili kroje, výšivky a čipky. Najväčší počet predmetov získali a poslali Andrej Halaša v spolupráci s Andrejom Kmeťom v rámci MSS, Samuel Daxner z Tisovca, ženský spolok Živena z Martina, Ján Slabej z Myjavy, Pavol Socháš z Martina, M. Pelikán z Modrej, František Veselovský z Trnavy, Gustáv Hostivít Schmidt z Revúcej, Jaroslav Minich z Pezinka, Dušan Jurkovič, Drahomíra Križková-Kardošová, P. J. Pospěch z Nižnej Šebastovej, Matúš Dula z Martina a i.⁵⁵

Výstavkový výbor NVČ v Prahe sa obrátil na slovenských predstaviteľov s požiadavkou požičať dialektologickému oddeleniu na výstave spisy z knižnice Národného domu v Martine, ktoré sa priamo alebo nepriamo venovali slovenským nárečiam. Išlo mu najmä o práce Antona Bernoláka, Michala Miloslava Hodžu a i., ďalej o piesne, povesti, rozprávky a iné prejavy slovesnej tvorby – zbierky Jána Kollára, Pavla Jozefa Šafárika a i. Okrem toho prejavili záujem o zakúpenie jedného exemplára Kollárových Zpíevaniek, povestí Pavla Dobšinského, Sborníkov Matice slovenskej, ale aj o iné knihy pre národopisnú výstavu, „*pokud v nich píše se nářečím té které stolice nikoli jen spisovnou slovenštinou*“.⁵⁶ Tejto požiadavke vyhovel, o čo sa postaral Kníhtlačiarský účastinársky spolok v Martine. Pre NVČ zaslal 241 kusov, počnúc kalendármi, zbierkami slovenských spevov, čítankami a končiac odbornými, populárno-náučnými i beletristickými knihami (od Eleny Maróthy-Šoltésovej, Jozefa Miloslava Hurbana, Pavla Országha Hviezdoslava, Jonáša Záborského, Svetozára Hurbana Vajanského, Janka Kráľa, Martina Kukučina a i.). Medzi vystavenými titulmi boli o. i.: *Leptopis Matice slovenskej, Slovenský národný zábavník, Prostonárodné slovenské povesti od*

⁵² SNK – ALU Martin, sign. M 102 C 11. *List Slovenského výstavkového výboru Národopisnej výstavy v Prahe F. Šujanskému z októbra 1894*; SNK – ALU Martin, sign. M 102 C 11. *List M. Dulu F. Šujanskému z októbra 1894*.

⁵³ SNK – ALU Martin, sign. 37 U 93. *Súpis materiálu pre NVČ do Prahy*; SNK – ALU Martin, sign. C 786. *Národopisná výstava československá v Prahe 1895. Korešpondencia M. Dulu, predsedu Slovenského výstavkového výboru Národopisnej výstavy*, obsahuje 93 listov, telegramov, potvrdeniek a pod.; Bližšie: JURČIŠINOVÁ, Nadežda: *Účasť východného Slovenska na Národopisnej výstave v Prahe v r. 1895*. In: *Príspevky k dejinám východného Slovenska*. Zost. Viera Hudečková. Prešov : ManaCon, 1998, s. 152-160.

⁵⁴ Bližšie: SNK – ALU Martin, sign. 37 U 93. *List P. Makovického Slovenskému výstavkovému výboru v Martine. List A. Halašovi z Bieleho Potoka z 19. februára 1895 a i.*

⁵⁵ POLONEC, Andrej: A. Kmeť a A. Halaša – spolutvorcovia Národopisnej výstavy československej v Prahe roku 1895. In: *Zborník Slovenského národného múzea LXV.*, Etnografia 12, 1971, s. 16.

⁵⁶ SNK – ALU Martin, sign. 37 U 86. *VV NVČ v Praze A. Halašovi list z roku 1895*.

Pavla Dobšinského, Slovenské spevy, Výchovoveda od Samuela Ormisa, Dejiny kráľovstva uhorského a Dejiny drevných národov na území terajšieho Uhorska od Františka Vítázoslava Sasinka, Almanach mládeže slovenskej, Stručný dejepis slobodného mesta Žiliny od Alexandra Lombardinioho, náboženské knihy a i.⁵⁷

Iniciatíva Slovákov v príprave na NVČ vyvolala nevôľu uhorskej vlády. Snažila sa za každú cenu prekaziť im účasť. Zbieranie materiálov preto nebolo jednoduché. Na túto skutočnosť upozornil Jozef Ľudovít Holuby, ktorý oznámil do Prahy, že stoličné vrchnosti sa vypytovali po dedinách „*zdali tam nechodí čeští agenti národopisné výstavy pražské*“. Z tohto dôvodu Slovákom navrhovali uspokojiť sa radšej so slabším výsledkom, než by prílišnou agitáciou mali na seba upozorniť uhorskú vládu, ktorá by mohla ráznejšie zakročiť.⁵⁸ Napriek opatrnosti sa niektoré kúpené predmety dostali do rúk maďarských úradov, ktoré ich zhabali. Uhorská vláda sa snažila prekaziť i účasť Slovákov na výstave. K horlivým zberateľom a záujemcom o účasť na NVČ patril Andrej Hlinka. Nakoniec mu účasť znemožnili, pretože – ako do Prahy – napísal: „*Biskup stopuje každý môj krok a jakonáhle by som faru opustil na dlhší čas našiel by príležitosť kanoničný proces zaviesť proti mne. Ako by to dopadlo, nemusím vykladať*“.⁵⁹

NVČ v Prahe otvorili 15. mája 1895 a trvala do 25. októbra 1895. Na výstavu prišla 115-členná slovenská delegácia vedená Pavlom Mudroňom. Boli v nej Svetozár Hurban Vajanský, Elena Maróthy-Šoltéssová, Matúš Dula, Andrej Halaša, Blažej Bulla, Drahomíra Križková-Kardošová a o niečo neskôr i Andrej Kmeť. Delegáciu privítal predseda výstavy František A. Šubert. V uvítacej reči spomenul, že Slováci nie sú len hostia, ale i spolupracovníci NVČ, sú verní bratia a duchovní, nerozluční spojenci českého národa. Pavol Mudroň za slovenskú delegáciu poukázal na to, že český národ chce touto výstavou poznať sám seba a chce ukázať i iným, čím je a čím sa odlišuje od iných národov, aké sú jeho charakteristické znaky. „*My Slováci, ktorí chvála Bohu, nepotrebujeme hľadať príbuzných v ďalekých krajoch Tibetu, prišli sme bratia k bratom, aby sme sa potešili, a menovite posilnili, lebo národ náš väzí v hrozných pomeroch, ktorých celú ťarchu ani netušia v Európe*“.⁶⁰ V slovenských kruhoch sa výstava stretla s veľmi priaznivým ohlasom, pretože poskytla príležitosť oboznámiť širšie vrstvy českej verejnosti a hostí zo slovanských krajín so Slovenskom. Zároveň podporila záujem o slovenské ľudové umenie. V slovenskej expozícii našli svoje miesto predmety zhotovené v jednotlivých častiach Slovenska. Návštevníkov výstavy mimoriadne zaujali slovenské výšivky a slovenské kroje z rôznych častí Slovenska. „*Od všetch dotčených badateľů svorně konstatováno faktům, že nejzachovalejším krojem vyznačují se Slováci v Uhrách, částečně i na Moravě*“.⁶¹ Výstava, ktorú v priebehu šiestich mesiacov trvania navštívilo 2 065 278

⁵⁷ SNK – ALU Martin, sign. 37 U 93. *Spisy pre Národopisnú výstavu v Prahe*.

⁵⁸ SNK – ALU Martin, sign. C 786. *List VV NVČ v Praze M. Dulovi z 13. októbra 1894*.

⁵⁹ SNK – ALU Martin, sign. C 786. *List A. Hlinku VV NVČ v Praze z 11. apríla 1895*. Andrej Hlinka zaslal veci v sume 54 zl. Išlo o vnútorné vybavenie koliby a kroj sliačskeho baču. V podobnom duchu zdôvodnil svoju neúčasť i SVV NVČ. SNK – ALU Martin, sign. C 786. *List A. Hlinku M. Dulovi z 12. mája 1895*. Bližšie: *List A. Hlinku M. Dulovi z 28. decembra 1894 a z 11. apríla 1895*.

⁶⁰ Dopisy Praha. In: *Národné noviny*, roč. 26, 1895, č. 78, s. 3; VAJANSKÝ, S. H.: Národopisná výstavka v Prahe od 15. mája 1895. In: *Národné noviny*, roč. 26, 1895, č. 57, s. 2; Chýrník. Národopisná výstavka v Prahe bola včera ukončená. In: *Národné noviny*, roč. 26, 1895, č. 129, s. 4.

⁶¹ JAKUBEC, Jan: Národopisná výstava československá. In: *Naše doba*, roč. 3, 1895, s. 218. Bližšie: s. 212 -219, 415-422; SMETANA, S.: Národopisná výstavka v Prahe. In: *Národné noviny*, roč. 26, 1895, č. 58, s. 2.

platiacich návštevníkov a slovenskú kultúru na nej prezentovalo 1674 exponátov, mala veľký ohlas v českých časopisoch. Stala sa príležitosťou na uverejnenie mnohých článkov o Slovensku.⁶² Aj Národné noviny prinášali pomerne bohaté informácie o jej priebehu, programe, zážitkoch a dojmoch z nej. Svetozár Hurban Vajanský v závere rozsiahleho článku pod názvom *Z Výstavky vyjadril, čo všetko pre Slovákov znamenala: „Posledné naše slovo: vďaka za to, že popeluška posledná medzi národami, národnosť slovenská, všade hubená, hanobená, okrádaná, falšovaná, pod cudzie cíмеры strkaná, v Prahe našla čestné miesto svojské a mohla ukázať svoje krásy svetu širšiemu, bratskému i cudziemu.“*⁶³ Literát a prvý predseda slovenského spolku Detvan v Prahe Jaroslav Vlček dojmy z výstavy popísal v troch Listoch z Čiech v Slovenských pohľadoch.⁶⁴

V nasledujúcom roku 1896 sa v rámci pompéznych milénárnych osláv v Uhorsku uskutočnila milénárna výstava. Otvorili ju 2. mája 1896 za prítomnosti panovníka Františka Jozefa I. a jeho manželky Alžbety.⁶⁵ Jej cieľom bolo ukázať celej krajine i svetu bohatosť tisícročnej histórie uhorského štátu a výsledky, ktoré Uhorsko dosiahlo v hospodárstve, kultúre, školstve a ostatných oblastiach spoločenského života. Už v čase jej príprav boli poprední predstavitelia nemaďarských národností v Uhorsku vrátane Slovákov znepokojení. Opäť sa potvrdila ich predchádzajúca skúsenosť, keď slovenské ľudové umenie bolo prezentované ako maďarské. Na výstavu reagovali aj Česi, ktorých postrehy boli uverejnené v Slovenských pohľadoch.⁶⁶ Pozornosť upriamili na národopisné oddelenie a jeho postavenie na výstave. Za všetkých sa výstižne vyjadril Lubor Niederle. Ocenil slovenské ľudové umenie, ktoré reprezentovali opäť výšivky, keramika, textilie a i. Poznamenal, že práve národopisné oddelenie malo vynikať vedeckosťou a predviesť etnografický obraz Uhorska. Na výstave sa však k tomu postavili jej organizátori naopak. Na margo toho a na obranu Slovákov uviedol: „*Zde na půdě čistě vědecké nedovedli se vymaniti z maďarského šovinizmu ... Nejvíce Slováci uherští, ač národopisně ze všech uherských kmenů nejvíce vynikají, byli z největší části skrytí pod vlajkou ne-li otevřeně, aspoň skrytě maďarskou*“.⁶⁷

Slovenské ľudové umenie sa predstavilo slovenskej, ale i širšej verejnosti na viacerých menších či väčších výstavách v slovenských mestečkách. Uznanie a ocenenie našli slovenské výšivky i na Poľnohospodárskej výstave v Prešporku (Bratislava) začiatkom septembra 1902. Išlo o podujatie celouhorského významu a zároveň o najväčšiu výstavu na Slovensku

⁶² Bližšie: TKADLEČKOVÁ, Jarmila: Slovakofilské hnutí v českých zemích koncem 19. století. In: *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov*. Bratislava : SAV, 1956, s. 223-224; ČECH, Svatopluk: Národopisná výstava československá v Praze r. 1895. In: *Sborník československý: Od Šumavy k Tatrám*. Ed. Karel Kálal, Karol SALVA. Ružomberok : Knihlačiareň K. Salvu, 1898, s. 145-148.

⁶³ VAJANSKÝ, S. H.: Z výstavky. In: *Národné noviny*, roč. 26, 1895, č. 81, s. 1.

⁶⁴ VLČEK, Jaroslav: Listy z Čiech. In: *Slovenské pohľady* 15, 1895, č. 6, s. 367-368; VLČEK, J.: Listy z Čiech. In: *Slovenské pohľady* 15, 1895, č. 7, s. 429-431; VLČEK, J.: Listy z Čiech. In: *Slovenské pohľady*, roč. 15, 1895, č. 11, s. 692-693.

⁶⁵ Bližšie: KOMORA, Pavol: Milénárne oslavy v Uhorsku roku 1896 a ich vnímanie v slovenskom prostredí. In: *Slovensko na začiatku 20. storočia. (Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby.)* Ed. Milan Podrimavský, Dušan Kováč. Bratislava : Historický ústav SAV, 1999, s. 100-116.

⁶⁶ Česká mienka o národopisnom oddelení milénárnej výstavy peštianskej vzhľadom na Slovákov. In: *Slovenské pohľady* 17, 1897, č. 2, s. 112-116.

⁶⁷ Česká mienka o národopisnom oddelení milénárnej výstavy peštianskej vzhľadom na Slovákov. In: *Slovenské pohľady* 17, 1897, č. 2, s. 116.

do roku 1918. Od slovenských vystavovateľov tu popri hospodárskych strojoch vzbudila najväčší záujem expozícia ľudových výšiviek Živeny a MSS. Živenu ocenili zlatou medailou, čo znamenalo pre spolok slovenských žien veľkú poctu, keďže na tejto výstave predstavil výšivky aj spolok domáceho priemyslu Izabela, ktorý bol pod patronátom podnikavej arcivojvodkyne Izabely, manželky protektora výstavy arcivojvodu Fridricha Habsburského, známeho podporovateľa rôznych spoločenských akcií. Živena vystavila výšivky pod slovenským nadpisom Živena spolok slovenských žien a to aj napriek maďarským snahám o jeho odstránenie.⁶⁸ Na Hornouhorskej priemyselnej výstave v Žiline v roku 1903 sa predstavili nielen produkty slovenských podnikov, ale aj výrobcovia domácej remeselnej výroby ako košíkari, plátnníci, stolári, kolári, tokári, obuvníci a pod. Živena sa aj tu popýšila krásnou expozíciou výšiviek, ktorá bola odmenená diplomom.

Z iniciatívy britského publicistu a obrancu Slovákov Róberta Williama Setona-Watsona, moravského kňaza Alojza Kolíska a slovenského lekára a významného národovca Pavla Blahu sa uskutočnila v Londýne v roku 1911 Výstava slovenských výšiviek. Prispela k zvýšeniu informovanosti britskej verejnosti o Slovensku. Popri vystavovaných sochách, obrazoch, keramiky a ďalších výrobkoch moravských a slovenských umelcov, mimoriadny úspech mali slovenské ľudové výšivky a čipky na odevoch, obrusoch, záclonách, kňazských odevoch a rôznych dekoratívnych predmetoch. Z iniciatívy viedenských Slovákov zoskupených okolo spolku Národ sa v máji 1913 vo Viedni uskutočnila Výstavka slovenských výšiviek a keramiky. Výšivky na výstavu poskytli spolky Živena, martinská Lipa, skalické Družstvo a Dielňa na hlinený riad z Modry.⁶⁹ Organizátori výstavu rozčlenili na jednotlivé regióny, ktoré sa od seba odlišovali krojom, technikou, farbou a ornamentom. Výšivky boli uložené vo vitrínach a keramika vkusne vyložená na poličkách. Medzi výšivkami boli okrem nových, určených na predaj, aj výšivky historicky staršie, ktoré mohli návštevníci výstavy len obdivovať.⁷⁰

Prejavy slovenskej ľudovej kultúry bolo možné prezentovať pred širšou domácou a svetovou verejnosťou len prostredníctvom výstav. Hlavný podiel na ich organizovaní alebo účasti mali predovšetkým poprední predstavitelia slovenského národného hnutia. Drobný slovenský ľud si v plnej miere nevedomoval potrebu prezentácie svojej ľudovej kultúry a umenia navonok. Obdobie konca 19. a začiatku 20. storočia je obdobím rozširovania národného povedomia. Hlavnú zodpovednosť za to prevzala na seba zvlášť inteligencia, ktorá si uvedomovala potrebu prezentácie slovenskej ľudovej tvorivosti smerom navonok. Mala na pamäti, že slovenský ľud možno zviditeľniť práve cez výstavy, pretože vystavovaný materiál z jeho tvorby ľud najviac aj zviditeľňoval. Na výstavách sa prezentovali hlavne výrobky hmotnej kultúry, z ktorej vynikali najmä kroje a čipky. Veľký úspech zaznamenal aj domácky vyrobený nábytok, keramiky, košíky, rôzne náradie a iné doplnkové predmety z bežného každodenného života slovenského ľudu, ako boli obrusy, záclony, dečky, ručníky a i. Snažili sa zachovať identitu a dať o sebe vedieť nielen v Uhorsku, ale aj vo svete. Výstavy umožnili Slovákom dokladovať, že popri maďarskom národe žijú v Uhorsku aj iné národy a jedným z nich je slovenský národ, ktorý sa môže pochváliť výdobytkami svojej kultúry a umenia. Na výstavách, ktoré sa udiali na domácej pôde dominovali výrobky späté s každodenným

⁶⁸ *Kronika Slovenska 2. Slovensko v 20. storočí*. Zost. Dušan Kováč. Bratislava : Fortuna Print, 1999, s. 14.

⁶⁹ HOLEC, Roman: Izabela kontra Slováci. In: *Historická revue*, roč. 6, 1995, č. 5, s. 26-27.

⁷⁰ Výstavka slovenských národných výšiviek keramiky vo Viedni. In: *Národné noviny*, roč. 44, 1913, č. 55, s. 1.

životom slovenského ľudu. Okrem jednotlivcov poskytl na výstavy materiál najmä spolky ako Živena, MSS, Národný dom, skalické Družstvo, Trnavský hospodársky spolok, Svätomikulášsky spolok, Belušská košíkárka škola a i. Z osobnosti slovenského života vynikali pri organizovaní výstav a v zberateľskej činnosti najmä Pavol Socháš, Jozef Ľudovít Holuby, Andrej Kmeť, Andrej Halaša, Štefan Mišík, Svetozár Hurban Vajanský, Ambro Pietor, Matúš Dula, Pavol Mudroň a i. Z geografického hľadiska boli na výstavách najviac zastúpené stredné a západné Slovensko, najmenej východ Slovenska.

Kladnou stránkou rozvoja národopisu bolo, že taktiež podporoval myšlienku slovenskej vzájomnosti a česko-slovenskej spolupatričnosti. Spolupráca slovenských a českých bádateľov v oblasti ľudovej kultúry bola aj koncom 19. a začiatkom 20. storočia veľmi intenzívna a prispela k vzájomnému spoznaniu sa oboch národov. Vyúsťovala do spoločných úsílí a vzájomnej pomoci. Prejavila sa nielen možnosťou prezentovať slovenskú ľudovú kultúru na výstavách, ale aj tým, že niektoré české časopisy vytvárali priestor a umožňovali publikovanie slovenských materiálov a príspevkov (napr. časopis *Český lid*) a naopak Slovenské pohľady publikovali príspevky českých a moravských autorov. Spolupráca medzi českými a slovenskými pracovníkmi v oblasti ľudovej kultúry nadobudla veľký rozmach najmä koncom 19. storočia a vyúsťila do spomínanej NVČ v Prahe v roku 1895, ktorá mala veľký odborný, ale i kultúrno-politický dopad na situáciu na Slovensku. Z jej podnetu sa rozšírili a vznikli nové intenzívne a dlhodobé kontakty medzi českými, najmä moravskými a slovenskými národopiscami. Osobitnú iniciatívu v oblasti ľudovej kultúry a v rozvoji česko-slovenských vzťahov vyvinula česká spisovateľka Božena Němcová, ktorá cestovala na Slovensko a zbierala slovenské ľudové rozprávky. Zároveň získavala k tejto činnosti spolupracovníkov. Propagovala slovenské rozprávky v českých krajinách a na Slovensku sa stala populárnou jej zbierka českých rozprávok.⁷¹ Jozef Ľudovít Holuby s veľkou ochotou a nadšením oboznámil českú verejnosť s výsledkami svojho národopisného bádania na 1. Slovenskom večeri, ktorý sa uskutočnil 24. novembra 1896 v Prahe na Žofíne za účasti osobnosti pražského verejného života a hostí zo Slovenska. Prišiel tu na pozvanie slovakofilského spolku v Prahe Československá jednota, ktorý bol organizátorom tohto podujatia. Ponechali mu voľnosť vo výbere témy, očakávali však od jeho vystúpenia, že vzbudí záujem u českej verejnosti o prácu v spolku a ňou organizovanú česko-slovenskú spoluprácu. Holuby sa napokon rozhodol, že bude na večierku prednášať na tému *Obrázky z trencianskej stolice*. Hovoril o slovenskom ľude a o jeho pekných vlastnostiach.⁷²

K bližšiemu poznaniu slovenskej ľudovej tvorby prispeli aj príspevky slovenských a českých autorov, ktoré boli súčasťou významného prejavu spolupráce Čechov a Slovákov v kultúrnej sfére a to Slovenskej čítanky, ktorú v roku 1911 v Prahe vydala Moravsko-slezská beseda. Na výzvu zostavovateľov tohto diela reagovali aj Slováci, z nich štyria venovali prí-

⁷¹ K štúdiu slovensko-českých vzťahov v ľudovej kultúre. In: MICHÁLEK, Ján: *Tradícia a inovácia*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2001, s. 29-34.

⁷² Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP) Praha, fond František Pastrnek. *Listy J. L. Holubyho F. Pastrnekovi z 17. 10. 1896, 22. 10. 1896, 27. 10. 1896, 10. 11. 1896, 16. 11. 1896, 22. 11. 1896; SNK – ALU Martin, sign. 58 S 2. Listy F. Pastrneka J. L. Holubymu z 23. 10. 1896, 8. 11. 1896, 17. 12. 1896.*

⁷² MEDVECKÝ, Karol A.: *Detva. Obraz lidopisný*. In: *Slovenská čítanka*. Praha : Moravsko-slezská beseda, 1911, s. 359-385; MEDVECKÝ, Karol A.: *Lidový průmysl na Slovensku*. In: *Slovenská čítanka*. Praha : Moravsko-slezská beseda, 1911, s. 492-511.

spevky rôznym aspektom slovenského národopisu. Karol Anton Medvecký prispel dvoma príspevkami, v ktorých opisoval život ľudu na Detve a priblížil význam a úlohu ľudového priemyslu na Slovensku.⁷³ Jozef Ľudovít Holuby sa v troch príspevkoch venoval poverám na Slovensku, slovenskej mytológii a botanike.⁷⁴ Pavol Sochán prispel štyrmi článkami. Popísal slovenské kroje, slovenskú majoliku, výšivky a domový priemysel. Súčasťou jeho článkov boli fotografie.⁷⁵ Mikuláš Schneider-Trnavský, ktorý sa venoval i zbieraniu slovenských ľudových piesní prispel do Slovenskej čítanky článkom o nich a o maďarskej ľudovej piesni.⁷⁶ Podobných aktivít na poli česko-slovenskej spolupráce v oblasti národopisu bolo viac ako sme uviedli. Prispeli k lepšiemu a hlbšiemu sa spoznaniu oboch národov.

Na konci 19. a začiatkom 20. storočia bola slovenská národopisná činnosť jedným z mála prostriedkov, ktorá umožňovala zachovať, ale aj pozdvihnúť národné hodnoty a pestovať národné povedomie. Rozvíjala sa aj napriek sťažným podmienkam, aké pre rozvoj kultúry v Uhorsku boli. Udržala a rozvíjala sa zásluhou inštitúcií a ľudí, ktorí si uvedomovali, že predovšetkým prostredníctvom národopisu sa môže život slovenského ľudu najviac zviditeľniť. Význam etnografie a folkloristiky v národnej vede podčiarkovali i aktuálne potreby národnoobraného zápasu, aby na základe dokumentovania a vedeckého výkladu etnografického a folkloristického materiálu sa podporili tézy o historickej, národnej a kultúrnej svojbytnosti Slovákov a čelilo sa asimilačným a maďarizačným tlakom na slovenské obyvateľstvo v Uhorsku.⁷⁷ Bádajúci - národopisci i slovenské kultúrne inštitúcie - sa snažili prostredníctvom duchovnej a materiálnej ľudovej kultúry dokladovať pôvodnosť a starobylosť slovenského národa, usilovali sa, aby bol vnímaný ako svojbytný, plnohodnotný národ s vlastnou kultúrou a nie ako súčasť maďarského národa v Uhorsku. Svojou činnosťou formovali národné povedomie a povzbudzovali sebavedomie slovenského národa.

Recenzent: PhDr. Mikuláš Mušinka, DrSc., akademik Národnej akadémie vied Ukrajiny

⁷³ HOLUBY, J. E.: Kúštik slovenskej mytológie. In: *Slovenská čítanka*. Praha : Moravsko-slezská beseda, 1911, s. 398-401; HOLUBY, J. E.: Zlomky z kapitoly o poverách na Slovensku. In: *Slovenská čítanka*. Praha : Moravsko-slezská beseda, 1911, s. 401-413; HOLUBY, J. E.: Z mojich polstoročných botanických prechádzek. In: *Slovenská čítanka*. Praha : Moravsko-slezská beseda, 1911, s. 413-439.

⁷⁴ SOCHÁN, Pavol: Slovenská majolika. In: *Slovenská čítanka*. Praha : Moravsko-slezská beseda, 1911, s. 454-460; SOCHÁN, Pavol: Kroje ľudu slovenského. In: *Slovenská čítanka*. Praha : Moravsko-slezská beseda, 1911, s. 460-479; SOCHÁN, Pavol: Slovenské vyšívání lidové. In: *Slovenská čítanka*. Praha : Moravsko-slezská beseda, 1911, s. 479-488; SOCHÁN, Pavol: Domový průmysl pro potřebu krojovou. In: *Slovenská čítanka*. Praha : Moravsko-slezská beseda, 1911, s. 492-511.

⁷⁵ SCHNEIDER-TRNAVSKÝ, Mikuláš: Slovenská a maďarská píseň lidová. In: *Slovenská čítanka*. Praha : Moravsko-slezská beseda, 1911, s. 324-339.

⁷⁶ *Dejiny Slovenska III*. Zost. Milan Podrimavský. Bratislava : Veda, 1992, s. 753.

Anteil der Volkskunde an der Formierung des nationalen Bewusstseins der Slowaken am Ende des 19. und am Anfang des 20. Jahrhunderts

Zusammenfassung

Die Entwicklung der slowakischen Volkskunde nach dem österreich-ungarischen Ausgleich im Jahre 1867 verstärkte in den Zeiten der nationalen Unterdrückung von der Seite Ungarns das slowakische nationale Bewusstsein. Als eine der vielen slowakischen nationalen, politischen und kulturellen Bestrebungen wurde die Volkskunde zum Bestandteil der nationalen Emanzipationsbewegung. So die materielle, als auch die geistige Volkskultur boten viele Argumente zur Rechtfertigung des slowakischen nationalen Programms. Die Volkslieder, Märchen, Redewendungen, Bräuche und andere Ausdrücke der Volkskreativität fanden in der Theorie und Praxis der slowakischen Volkskunde ihren wichtigen Platz. In der Ethnographie konzentrierten sich die Vertreter der slowakischen nationalen Bewegung Jozef Ľudovít Holuby, Štefan Mišík, Pavol Socháň, Andrej Halaš und viele andere aufs Sammeln und darauffolgende Analyse der materiellen und geistigen Volkskultur. Eine wichtige Rolle in der Entwicklung der slowakischen Volkskunde spielten auch slowakische Kulturgesellschaften, vor allem die Gesellschaft zur Pflege und Erforschung der slowakischen Schriftsprache (Matica slovenská) und die Museale slowakische Gesellschaft (Muzeálna slovenská spoločnosť). Zum Aufschwung der Volkskunde kam es am Ende des 19. und am Anfang des 20. Jahrhunderts. Als sehr wichtig erwies sich die Teilnahme der Slowaken an der Ausstellung der tschechoslowakischen Volkskunde in Prag im Jahre 1895. Die slowakische Kunst wurde in einer eigenen Exposition vorgestellt. Das Ziel dieser Ausstellung war es, die selbständige nationale Kultur und die Lebensweise der slowakischen Volksschichten zu zeigen.

(Preklad Lenka Almášiová)

DRUHÁ RZECZPOSPOLITA A PODKARPATSKÁ RUS (1933 – 1936)

Juraj KREDÁTUS

Podkarpatská Rus ako integrálna súčasť medzivojnovej Československej republiky bola regiónom, ktorý poľská vláda pokladala za citlivé miesto stredoeurópskeho priestoru. Aj keď v druhej polovici dvadsiatych rokov bola poľská politika zameraná najmä na posilnenie sanačného režimu,¹ a teda vnútropolitické problémy, predsa sa opätovne objavovala, aj keď čiastočne redukovaná, tzv. federatívna myšlienka,² ktorej podstatou bol prienik poľského vplyvu na juhovýchod Európy – na Balkán. Už od začiatku existencie Československej republiky pokladala Varšava československý štát za nestabilnú a rozpadom ohrozenú krajinu, ktorú nemal rád ani maršal Józef Piłsudski, zakladateľ druhej poľskej republiky. Piłsudski sa už v roku 1928 vyjadril na margo československého štátu: „Československo je útvaram umeľým, zahroteným ústrižkom zeme, ktorý by som nazval Niemandland - zem nikoho. Nebudeme sa ním zaoberať alebo zakladať na ňom vlastný program činnosti.“³ Podľa tohoto názoru sa pristupovalo na konci dvadsiatych rokov k Prahe a aj vtedajší poľský minister zahraničných vecí August Zaleski sa snažil udržiavať s Československou republikou nekonfliktné vzťahy. Hoci práve ČSR v oblasti strednej a juhovýchodnej Európy bola podľa Varšavy zahraničnopolitickým konkurentom, až do roku 1932 poľská oficiálna politika nepodnikala v zjavnejšej forme akcie, ktoré by mohli poškodiť relatívne dobré vzťahy s pražskou vládou.⁴ Napriek

¹ Pozri napr: DEJMEK, Jindřich: Coup d'état Józefa Piłsudského v květnu 1926 v pohľadu československé diplomacie, In: *Moderní dějiny* 3, Praha 1995, s. 101-125; VALENTA, Jaroslav: Drama polské demokracie, In: *Slovanský přehled*, roč. 54, 1968, č. 2, s. 89-97; VALENTA, Jaroslav: Piłsudského puč – pokus o analýzu. In: *Slovanský přehled*, roč. 54, 1968, č. 2, s.136-138; VALENTA, Jaroslav: Úskalí polské demokracie. In: *Slovanský přehled*, roč. 54, 1968, č. 4, s. 89-97; VALENTA, Jaroslav: Ministerský předseda bez kravaty. In: *Slovanský přehled*, roč. 54, 1968, s č. 2, 161-172; RUMAN, Ladislav: Silný muž na poľskej scéne. In: *Historická revue*, roč. 4, 1993, č. 8, s.17-18; RUMAN, Ladislav: *Polsko v „tieni“ Piłsudského (Polsko od májového prevratu 1926 do prijatia ústavy v apríli 1935)*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa; Filozofická fakulta, 2001. 334 s.; RUMAN, Ladislav: Vzťah medzi výkonnou a zákonodárnou mocou v Poľsku v 20-tych rokoch. In: *Studia historica Nitriensia III*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa; Filozofická fakulta, 1995, s.75-86; RUMAN, Ladislav: Na ceste k Brestu – sanačný režim v prvých rokoch svojej existencie II./1928 – 1930/. In: *Studia historica Nitriensia IV*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa; Filozofická fakulta, 1996, s. 87-108; RUMAN, Ladislav: Poľsko po smrti J. Piłsudského – posledné roky existencie medzivojnového Poľska z pohľadu vnútropolitického vývinu (1935 – 1939). In: *Studia historica Nitriensia II*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa; Filozofická fakulta, 2003, s. 191-240.

² Autorom federačnej myšlienky bol Józef Piłsudski. Jej podstatou bolo vytvoriť v strednej Európe, ale aj na Kaukaze blok štátov hraničiacich so Sovietskym Ruskom (Sovietskym zväzom), ktorý bude politicky, ale aj ekonomicky pod vplyvom Varšavy. Koncom dvadsiatych rokov sa Poľsko pokúšalo o spoluprácu napr. s Tureckom, ktoré sa malo stať spojencom vo vzťahu k poľskému východnému susedovi. K problematike por. BALCERAK, W.: Integračné koncepcie v poľskej zahraničnej politike v rokoch 1918 – 1939. In: *Historický časopis*, roč. 19, 1971, č. 2, s. 249-254.

³ SAMUŚ, Paweł a kol.: *Akcja „Lom“*. Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II. Sztabu Głównego WP. Warszawa : Wydawnicza „Auditor“ 1998, s. 26.

⁴ BATOWSKI, Henryk: Z poľsko-slovenských vzťahov v období rokov 1931 – 1939. In: *Historické štúdie XV*, 1970, s. 230-232.

týmto vzťahom však Varšava nezabúdala na riešenie postavenia Poliakov v Tešínsku a žiadala pre nich neustále viac národnostných práv. Práve tento problém bol až do roku 1938 neuralgickým bodom československo-poľských vzťahov.⁵ Záujmy Poľska sa však nekonzentrovali len na Tešínsko. Prejavom záujmu Varšavy aj o najvýchodnejšiu časť ČSR bol fakt, že už koncom dvadsiatych rokov pokladalo poľské ministerstvo zahraničných vecí za dôležité otvoriť v Užhorode konzulát.⁶ Jeho úlohou bolo presadzovať poľské ambície v tomto regióne a popularizovať medzi obyvateľstvom, najmä inteligenciou, nielen poľské záujmy, ale aj myšlienku o nutnosti pripojenia Podkarpatskej Rusi k horthyovskému Maďarsku a vytvorenia spoločnej poľsko-maďarskej hranice.

V poľskej stredoeurópskej politike totiž zohrávali dôležitú úlohu práve vzťahy s Maďarským kráľovstvom. Už od konca prvej svetovej vojny obe krajiny veľmi úzko spolupracovali. Oživenie poľsko-maďarských kontaktov po znovuoživení poľského štátu sa objavuje už v čase prvých sporov poľsko-československých v otázke teritoriálnej – Tešínske Sliezsko, Orava a Spiš, ale aj v rôznych pohľadoch vlád Poľska a Československa k problémom strednej a východnej Európy, keď poľská vláda častokrát stála na stanovisku blízkom Budapešti. Varšava vyčítala Prahe proukrajinské a prosovietske tendencie v zahraničnej politike, ktoré neboli v súlade s poľskými záujmami. Poľsko neašpirovalo na zisk územia Podkarpatskej Rusi vo svojej prospech, ale už v rokoch 1919 – 1920 upozorňovalo na to, že pripojenie tohto územia k Československej republike umožní vytvoriť „česko-ruský“ koridor, ktorý bude nebezpečný pre poľský štát z vojenských, politických a ekonomických dôvodov. Varšavskí predstavitelia prichádzali s názorom ponechať Podkarpatskú Rus ako súčasť Maďarska, čím by sa predišlo nebezpečenstvu prieniku ruského (sovietskeho) vplyvu do Európy a zároveň by sa vo vzájomnej spolupráci s Budapešťou dal vyvíjať tlak na Československo. Z tohoto dôvodu Varšava kriticky prijala rozhodnutie mierovej konferencie v Saint Germain o pripojení Podkarpatskej Rusi k prvej republike a snažila sa presvedčiť dohodové veľmoci o potrebe revízie tohoto rozhodnutia.⁷

Podobne aj maďarská vláda hľadala oporu vo Varšave pri riešení svojich problémov súvisiacich s tvrdými podmienkami versaillského rozhodnutia veľmocí. Poľská vláda však nemohla splniť budapeštianske očakávania, pretože na začiatku 20. rokov bolo jej postavenie na medzinárodnej aréne veľmi komplikované (poľsko-sovietska vojna) a nemohla sa angažovať v akciách zameraných proti záujmom víťaznej dohodovej koalície. Napriek tomu maďarská vláda počas poľsko-sovietskej vojny v roku 1920 poslala niekoľko vojenských transportov s municiou a ponúkla bezprostrednú pomoc maďarských vojenských jednotiek. V lete 1920 predstavitelia maďarskej moci ponúkli Poliakom politickú spoluprácu ako aj tajnú vojenskú dohodu a takto sa pokúsili oživiť nádeje na spoločnú hranicu. Táto ponuka však nebola prijatá a jedinou reakciou poľskej vlády bola ponuka sprostredkovať maďarsko-rumunské rokovania v spore o Sedmohradsko.⁸

⁵ Pozri napr.: CZAJKA, Wojciech: Politické aspekty v poľsko-slovenských vzťahoch v rokoch 1927 – 1938. In: *Historický časopis*, roč. 35, 1987, č. 2, s. 227-230.

⁶ Konzulát v Užhorode bol zriadený v roku 1928. Od roku 1931 začína konzulát zasahovať do politického diania na Podkarpatskej Rusi. Od roku 1933 sa konzulom stal vyslanec radca poľského vyslanectva v Prahe Michal Chałupczynski.

⁷ SAMUŚ, Paweł a kol.: *Akcja „Łom“*. Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II. Sztabu Głównego WP. Warszawa : Wydawnicza „Auditor“ 1998, s. 16.

⁸ SAMUŚ, Paweł a kol.: *Akcja „Łom“*. Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II. Sztabu Głównego WP. Warszawa: Wydawnicza „Auditor“ 1998, s. 16-17.

Poľsko-maďarská spolupráca bola založená aj na „šľachtickom“ pôvode oboch národov, historickej tradícii, častokrát spojenej v bojoch na ochranu „európskej civilizácie pred východnými hordami“, na vplyve a postavení katolíckej cirkvi v oboch krajinách, ako aj vzájomnej nedôvere voči demokratickej Československej republike,⁹ ktorej politický režim a slobody boli pre vládnuce politické kruhy v Poľsku a Maďarsku trňom v oku.

V tridsiatych rokoch sa preto Poľsko začalo aktívnejšie presadzovať v medzinárodnej politike, najmä v oblasti strednej a východnej Európy a práve jedným z dôležitých bodov zahraničných ambícií bola Podkarpatská Rus.¹⁰ Politický záujem o Podkarpatskú Rus sa objavil už v novembri 1932 po nástupe nového ministra zahraničných vecí Józefa Becka, keď bola vydaná prísne dôverná direktíva zaslaná poľským zahraničným zastupiteľstvám, podľa ktorej: „hlavnou úlohou poľskej zahraničnej politiky je podporiť Maďarsko a podporovať jeho revizionistické snahy, hlavne proti Československu. Poľsko reklamuje pre seba celé Tešínsko aj s ostravským revírom, ďalej severné Slovensko až k hrebeňu Nizkých Tatier, južné Slovensko a Podkarpatská Rus sa priznáva Maďarsku.“¹¹ Varšava predpokladala postupné narastanie autonomistických tendencií v ČSR a samozrejme aj na Podkarpatskej Rusi. Práve v tomto období sa ministerským predsedom maďarskej vlády stal priaznivec úzkej poľsko-maďarskej spolupráce – Gyula Gömbös, ktorý sa rozhodol prebudovať nielen vnútornú, ale aj zaktiviť maďarskú zahraničnú politiku, ktorej základným cieľom bola obnova Uhorska a práve začiatok tridsiatych rokov priniesol reálnu možnosť začať realizáciu tohoto plánu.¹²

Ďalším dôvodom, ktorý viedol poľských predstaviteľov k aktívnej spolupráci s Budapešťou bola vízia, podľa ktorej Podkarpatská Rus, slobody a práva miestneho ukrajinského obyvateľstva, ktoré požívalo v ČSR, sú nebezpečenstvom, ktoré ohrozuje územnú celistvosť poľského štátu. Už na konci roka 1932 poľský politik Wojciech Grabski¹³ upozorňoval v novinách Kurjer Lwowski: „... poľská verejnosť musí počítať s ďalším rastom ukrajinského nacionalizmu, pretože ukrajinská inteligencia - väčšinou ľudová a vidiecka - má stále silnejší vplyv na dedinské masy ako panovačná a povýšenecká inteligencia poľská“..., a negatívne hodnotil pokles poľského vplyvu vo východnej Haliči, spôsobený, podľa Wojciecha Grabského, aj zahraničnou propagandou.¹⁴ Postoj poľských Ukrajincov k poľskému štátu ostával

⁹ Por. ROMPORTLOVÁ, Marta: Maďarská zahraničnopolitická doktrína v meziválečnom období. In: *Slovanské historické štúdie* 23, 1997, s. 70-71; KOŹMIŃSKI, Maciej: O stosunkach politycznych polsko-węgierskich w okresie międzywojennym (1918 – 1939). In: *Przyjaźnie i antagonizmy*. Wrocław 1977, s. 262-284; k vzájomným vzťahom Poľska a Maďarska aj KOŹMIŃSKI, Maciej: *Polska i Węgry przed drugą wojną światową, (październik 1938- wrzesień 1939). Z dziejów dyplomacji i irredenty*. Wrocław : PAN, 1970. 368 s.

¹⁰ Pozri napr. BATOWSKI, Henryk: Sytuacja Międzynarodowa Polski 1938 – 1939. Między konferencją monachijską a wybuchem wojny. In: *Polska, Niemcy, Europa w 1939*. Prace Historyczne, Z.99, Kraków 1991, s.17-29.

¹¹ Archiv Ministerstva zahraničných vecí Českej republiky (AMZV ČR) Praha, fond Politické správy, zastupiteľský úrad Varšava, Bežná správa č. 29 zo 30. marca 1934. (PS Varšava 29, 30. III. 1934)

¹² Por. KOŹMIŃSKI, Maciej: O stosunkach politycznych polsko-węgierskich w okresie międzywojennym (1918 – 1939). In: *Przyjaźnie i antagonizmy*. Wrocław 1977, s. 284-285.

¹³ GRABSKI, Wojciech (1874 – 1938) – poľský politik, ekonóm, historik, v rokoch 1923 – 1925 minister financií, 1920, 1923 – 1925 – premiér, zakladateľ Bank Polski – 1924, po roku 1926 odišiel z aktívnej politiky a pôsobil ako profesor vysokej poľnohospodárskej školy vo Varšave.

¹⁴ AMZV ČR Praha, PS Varšava 2, 3. I. 1933.

v tom čase stále negatívny, pretože bol spôsobený chronickými a tvrdým policajnými represiami, ktoré veľmi ťažko doliehali na obyvateľstvo.¹⁵

Je potrebné spomenúť, aké bolo postavenie ukrajinskej menšiny v poľskom štáte. Ukrajinci boli najväčšou národnostnou menšinou, v roku 1931 ich bolo okolo 5 miliónov (niektoré pramene uvádzajú 7 miliónov), a tvorili okolo 20 % z celkového počtu obyvateľov Poľska. Po roku 1926 poľská vláda prijala program začleňovania menšín do štátneho a spoločenského života, dávajúc im možnosť kultúrneho, hospodárskeho a spoločenského rozvoja. V ukrajinskej otázke mali tomuto programu dopomôcť pozemková reforma, zavedenie volieb do miestnej samosprávy, normalizácia vzťahov s pravoslávnu cirkvou, zmeny v školstve a založenie ukrajinskej univerzity. Mnohé z týchto plánov sa však stretli s problémami pri ich realizácii, často krát tak z poľskej, ako aj ukrajinskej strany. Poľská vláda sa pokúšala nielen o začlenenie menšín do politického života v takej alebo onakej forme, ale najmä získať minority pre prácu v prospech štátu a zabezpečenie jeho hraníc. Na jednej strane prenasledovala ukrajinské autonomistické tendencie, ale na strane druhej podporovala ukrajinských predstaviteľov, spojených v tzv. prometejskom hnutí. Cieľom hnutia bola podpora národnostných hnutí neruských národov v ZSSR s cieľom odrhnúť od Moskvy územia obývané týmito národmi, posilňovanie antisovietskeho separatistického hnutia a integrácia emigrantských centier. Program prometeizmu predpokladal utvorenie nezávislého ukrajinského štátu na Dnepri na troskách sovietskej Ukrajiny, ale bez východného Malopoľska a Volyne, ktoré boli súčasťou II. Rzeczpospolity. Organizačná a finančná pomoc predstaviteľom prometejského hnutia, a teda aj ukrajinským emigrantom, bola poskytovaná Východným oddelením Ministerstva zahraničných vecí, ako aj druhým oddelením Hlavného štábu Poľskej armády.¹⁶

Poľské vládne orgány sa pokúšali udržať kontrolu nad ukrajinskými snahami o nezávislosť aj pomocou vnútropolitických krokov, medzi ktoré patril aj plán Henryka Józefského,¹⁷ volyňského vojvodu. Cieľom jeho snáh bolo utvorenie silného ukrajinského národného centra propoľskej orientácie, izolovaného od vplyvu dominujúceho vo východnom Malopoľsku, teda ukrajinského nacionalistického smeru protipoľského zamerania. Realizácia „volyňského programu“ v rokoch 1928 – 1938 priniesla pozitívne efekty v administratívnej oblasti, oblasti samosprávy, zlepšili sa vzťahy s pravoslávím a podobne. Ukrajinofilská politika Henryka Józefského sa však nestretávala s pozitívnym ohlasom nielen zo strany mnohých ukrajinských organizácií, ale aj zo strany poľských nacionalistických skupín, ktoré ho ob-

¹⁵ AMZV ČR Praha, PS Varšava 13, 4. II. 1934.

¹⁶ Východné oddelenie Ministerstva zahraničných vecí Poľskej republiky – zložka MZV, v ktorého kompetencii bola organizácia poľskej zahranično-politickej činnosti v strednej a východnej Európe. Do oblasti činnosti tejto zložky MZV patrilo aj územie Československej republiky. Jeho vedúcim bol v rokoch 1935 – 1939 pplk. Tadeusz Kobylański. Druhý odbor Generálneho štábu Poľskej armády mal päť samostatných oddelení. Vedúci oddelenia podliehal priamo vedúcemu Generálneho štábu Poľskej armády. Činnosťou druhého odboru bolo zabezpečenie informácií (špionáž), a ich spracovanie za účelom zabezpečenia čo najlepšej ochrany poľského štátu. V rokoch 1935 – 1938 bol vedúcim druhého oddelenia plk. Tadeusz Pelczinski.

¹⁷ JÓZEFSKI, Henryk (1892 – 1981) – politik, maliar, 1918 – 1920 minister vnútra Ukrajinskej ľudovej republiky, účastník prípravy májového prevratu v Poľsku (1926), 1927 – 1928 – vedúci kabinetu predsedu vlády, volyňský vojvoda, predstaviteľ ukrajinsko-poľského porozumenia s protisovietskym zameraním, 1938 – 1939 vojvoda v Lódži.

viňovali z oslabovania poľského vplyvu na východe krajiny.¹⁸ Obdobné poľské akcie prebiehali aj v iných vojvodstvách, napríklad akcia lublínskeho vojvodu Józefa Roźnieckiego v roku 1935. Napriek snahe riešiť mnohé poľsko-ukrajinské vzťahy rôznymi kompromismi, pokračovali ukrajinské teroristické akcie, v ktorých sa častokrát obeťami stávali prívrženci týchto kompromisov, ako napríklad Tadeusz Holówko (1931), Bronisław Pieracki (1934), čo samozrejme spôsobovalo pretrvávajúce napäté vzájomných vzťahov. Napriek týmto negatívam sa poľskej vláde predsa len podarila dohoda s predstaviteľmi najsilnejšej ukrajinskej strany Ukrajinského národno-demokratického zjednotenia¹⁹ (UNDO), ktorej výsledkom bolo niekoľko ukrajinských poslancov v Sejme (1935). Vicemaršalkom Sejmu sa stal Vasilij Mudrij,²⁰ jeden z vodcov tejto strany, uskutočnila sa amnestia uväznených ukrajinských teroristov a poskytla sa finančná pomoc ukrajinským hospodárskym inštitúciám. Začali vychádzať časopisy, ktorých úlohou bolo podporovať poľsko-ukrajinské zblíženie ako „Biuletyn Polsko – Ukraiński“ (1932 – 1938), štvrťročník „Wschód“, dvojtyždenník „Myśl Polska“ (od 1. februára 1936). Počas celých tridsiatych rokov patrila ukrajinská otázka k problémom, ktoré sa poľská politika pokúšala aktívne riešiť. Vnútropolitická poľsko-ukrajinská dohoda však neoslabilá radikálne ukrajinské nacionalistické hnutie, a hoci v polovici tridsiatych rokov došlo k oslabeniu tohoto hnutia, najmä vďaka úspešným akciám poľských bezpečnostných zložiek, ako aj z dôvodu zlepšenia poľsko-nemeckých vzťahov, snaha Varšavy o úplnú likvidáciu ukrajinského terorizmu sa nepodarila. Zároveň Ministerstvo zahraničných vecí Poľskej republiky s nepokojom sledovalo radikalizáciu ukrajinského prúdu na Podkarpatskej Rusi, ktorá susedila s východným Malopoľskom a pokúšalo sa podnikať akcie, ktoré mali tento trend zastaviť.²¹

¹⁸ SAMUŚ, Paweł a kol.: *Akcja „Lom“*. Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II. Sztabu Głównego WP. Warszawa : Wydawnicza „Auditor“, 1998, s. 30.

¹⁹ Ukrajinské národno-demokratické zjednotenie (Ukrajinské nacionalno-demokratické objednaňňa) – UNDO – najväčšia ukrajinská politická strana pôsobiaca na území II. Rzeczpospolity. Vznikla v Lvove 11. júla 1926 zjednotením Ukrajinskej ľudovej strany práce (založenej v roku 1919) a Ukrajinskej strany národnej práce (založenej v roku 1923). Snažila sa o utvorenie nezávislého ukrajinského štátu, pokúšala sa o realizáciu ústavných práv Ukrajincov v Poľsku, udržiavala kontakty s ukrajinským politickým podzemím. Strana mala silný vplyv medzi inteligenciou a duchovenstvom. Po roku 1927 zameraná protisovietsky, do roku 1931 aj protipoľsky. V roku 1935 uzavrela dohodu s poľskou vládou. Jej predstavitelia koordinovali činnosť ukrajinskej parlamentnej reprezentácie (vo voľbách do Sejmu v roku 1928 získala 26 mandátov, v roku 1935 – 23 mandátov, v roku 1938 – 23 mandátov). Zanikla po sovietskej agresii v roku 1939, časť jej predstaviteľov spolupracovala s Nemcami počas okupácie ukrajinských území. Opätovne sa reaktivovala v emigrácii po septembri 1939, nezohrala však už väčšiu úlohu. Jej tlačovými orgánmi boli: „Dilo“, „Svoboda“, „Narid“.

²⁰ MUDRIJ (poľ. MUDRYJ), Vasilij (Wasył) – (1893 – 1966) – politik, vicemaršalek Sejmu, predstaviteľ UNDO. V rokoch 1917 – 1920 – pôsobil vo vláde Ukrajinskej ľudovej republiky Semena Petľjuru, ako komisár osvety, v rokoch 1921 – 1925 – kvestor a tajomník tajnej Ukrajinskej univerzity vo Lvove, v rokoch 1927 – 1935 šéfredaktor časopisu Dilo, 1926 – 1935 podpredseda, od 1935 predseda UNDO. V rokoch 1935 – 1939 vicemaršalek Sejmu a člen zahraničnej komisie Sejmu. Predstaviteľ normalizácie poľsko-ukrajinských vzťahov, na konci 30. rokov sa pokúšal o vytvorenie ukrajinskej autonómie v Poľsku. V rokoch 1939 – 1941 žil v Lvove, od 1941 tajomník Ukrajinského národného výboru v Nemecku, od 1944 podpredseda Hlavnej ukrajinskej oslobodeneckej rady, po vojne žil v Nemecku, od 1949 v USA, člen Ukrajinského kongresového výboru.

²¹ SAMUŚ, Paweł a kol.: *Akcja „Lom“*. Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II. Sztabu Głównego WP. Warszawa : Wydawnicza „Auditor“, 1998, s. 31.

Ďalším dôvodom pre Varšavu, pre ktorý Podkarpatská Rus hrala dôležité miesto v jej plánoch, boli dobré vzťahy s Rumunskom, a teda „kontrola cesty Gdańsk – Gdynia – Galac – Konstanca ako základná požiadavka poľsko-rumunskej spolupráce a táto kontrola je zabezpečená len v tom prípade, ak dolný tok Visly bude pod poľskou suverenitou a ak severnú hranicu Rumunska tvorí rieka Dnester. Udržať túto hranicu môže Rumunsku pomôcť iba Poľsko, opierajúce sa o Baltické more.“²² Rumunsko malo preto v poľských plánoch veľmi dôležité miesto. Varšavská politika vychádzala z predpokladu, že práve úzkymi kontaktmi a spoluprácou s Bukurešťou sa podarí rozvrátiť Malú dohodu. V tomto období rumunský minister zahraničných vecí Nicolae Titulescu však nepodliehal poľským tlakom na uvoľnenie vzťahov v Malej dohode, a teda ani poľským ambíciám na Podkarpatskej Rusi. Na druhej strane tieto nezhody neovplyvnili vzťah Varšava – Bukurešť a ten ostal na veľmi dobrej úrovni a vytrval po celé medzivojnové obdobie.²³

Poľsko napriek uzavretému paktu o neútočení²⁴ so ZSSR pokladalo bolševický štát za najväčšieho potenciálneho protivníka vo východnej Európe. Varšava sa obávala, „aby sa najvplyvnejším slovanským štátom v Európe nestal ZSSR“²⁵ a Podkarpatská Rus bola podľa predstaviteľov Wierzbowej nielen „koridorom“, ktorým prenikalo do Európy bolševické nebezpečenstvo, ale aj miestom, kde prekvitá ukrajinský nacionalizmus. Ako referovalo československé vyslanectvo, aj tento nacionalizmus bol dôvodom, pre ktorý: „...poľské vládne kruhy čiastočnú vinu zvaľujú na vládu československú, pretože nadržuje Ukrajincom svojim domácim a dokonca trpí na svojom území ukrajinskú agitáciu. Poľské vládne kruhy túto otázku pokladajú za jeden z bodov, ktoré kalia dobrý vzťah medzi Československom a Poľskom.“²⁶ V mnohých štátnych a verejných funkciách na Podkarpatskej Rusi totiž pracovali ukrajinskí emigranti z Haliče, Lvova a boli orientovaní pročeskoslovensky.²⁷

Pražská vláda, ale aj predstavitelia podkarpatskoruských hospodárskych a politických kruhov si uvedomovali dôležitosť tejto krajiny v poľských plánoch, ale aj jej strategické postavenie, vďaka ktorému malo Československo spojenie so spojencami v Malej dohode,²⁸ preto bola Praha nútená požiadať koncom roka 1933 poľskú stranu o odvolanie konzulov (viedli protičeskoslovenskú činnosť) v Bratislave a Užhorode a považovala oboch poľských predstaviteľov za „persona non grata“ na území republiky.²⁹

Na počiatku roku 1933 sondoval nový štátny tajomník poľského ministerstva zahraničných vecí Jan Szembek na návšteve u Mussoliniho, aký by bol postoj Talianska, ktoré pokladalo Balkán za svoju sféru vplyvu, k prípadnej revízii trianonskej zmluvy v prospech Maďarska. Na druhej stra-

²² AMZV ČR Praha, PS Varšava 7, 30. I. 1933.

²³ Obe krajiny uzavreli zmluvu na dodávku poľskej výzbroje pre 50 rumunských stíhacích lietadiel, Rumunsko navštívil v dňoch 25. – 29. 6. 1933 premiér Janusz Jędrzejewicz a minister Nicolae Titulescu rokoval v Poľsku 9. – 10. septembra 1933.

²⁴ Pakt o neútočení je publikovaný v *Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej* z 24. grudnia (december) 1932, Nr. 115., Poz. 951, s. 2533-2536 a vedený ako príloha AMZV ČR Praha, PS Varšava 1, 3. I. 1933.

²⁵ AMZV ČR Praha, PS Varšava 31, 5. IV. 1934.

²⁶ AMZV ČR Praha, PS Varšava 85, 4. XI. 1933.

²⁷ SAMUŚ, Paweł a kol.: *Akcja „Łom“*. Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II. Sztabu Głównego WP. Warszawa : Wydawnicza „Auditor“, 1998, s. 23.

²⁸ Malá dohoda i Pidk. Rus. In: *Svoboda*, roč. 35, 5. január 1934, č. 1.

²⁹ AMZV ČR Praha, PS Varšava 97, 24. XI. 1933, por. FANO, Š.: Poľsko a Zakarpatská Ukrajina v prvej polovici tridsiatych rokov. In: *Slovanské štúdie XIV*, Bratislava 1973, s. 86-87.

ne ale zdôraznil, že Poľsko: „...samozrejme bolo vždy a je dodnes jednoznačne proti revízii mieru versailského, pretože táto revízia by znamenala nebezpečenstvo pre poľské územie.“³⁰

V tom období sa maďarský premiér Gömbös intenzívne pokúšal o prehĺbenie vzťahov s novou nemeckou vládou Adolfa Hitlera. V nástupe nacionálosocialistického hnutia v Nemecku videl ministerský predseda ako aj regent Miklós Horthy možnosť uskutočniť teritoriálne zmeny, ktoré mali splniť „oprávnené a spravodlivé“ požiadavky Maďarska a Poľska v strednej Európe. Pravda, podľa Horthyho malo Poľsko urobiť isté hraničné ústupky voči Nemecku na západe, za ktoré však malo byť „bohato vynahradené na severe, východe a juhozápade.“³¹ Podľa maďarského regenta malo byť základom týchto zmien ďalšie prehĺbenie poľsko-nemeckých a maďarsko-nemeckých vzťahov. Je potrebné zdôrazniť, že napriek mnohým zhodám v zahraničnej politike Varšavy a Budapešti, dochádzalo aj medzi nimi k istým politickým pnutiam. Napríklad koncom roka 1933 Budapešť reagovala s nedôverou, keď sa dozvedela o nemeckom zámere navrhnuť Poľsku pakt o neútočení, a preto prvého a dvadsiateho tretieho decembra protestovala v Berlíne.³² Ani maďarská strana nebola informovaná o poľsko - nemeckých rokovaníach vedúcich k uzavretiu deklarácie o neútočení. Na druhej strane aj Poľiaci neprijímali všetky návrhy budapeštianskej strany a striktno odmietli akékoľvek územné zmeny na svojej západnej a severnej hranici v prospech nacistického Nemecka a horthyovské teórie o kompenzáciách na východe sa ukázali ako absolútne nereálne.

Impulzom k tomu, aby sa Wierzbowa začala plne koncentrovať na presadzovanie svojich záujmov v centrálnej časti Európy, bola stabilizácia vzťahov s Nemeckou ríšou v januári 1934.³³ Po zabezpečení hraníc na západe a na východe začala v prvej polovici roku 1934 silná protičeskoslovenská kampaň. V tomto období stúpalo národnostné napätie v Těšinsku a Varšava začala pripravovať program diverzných akcií v tomto regióne. Varšava sa sťažovala na československé sympatie voči Sovietskemu zväzu, možnosť podpory medzinárodného komunistického hnutia na území ČSR, poskytovanie azylu pre predstaviteľov poľskej opozície (najmä po roku 1930),³⁴ protipoľských skupín, najmä ukrajinského hnutia. Práve rozdielny postoj k problematike ukrajinského hnutia a už spomenuté Těšinsko boli v tomto období najvážnejšími kontroverziami poľsko-československých vzťahov.³⁵ Trendy vedúce k zmene poľských postojov k ČSR zachytilo aj československé vyslanectvo vo Varšave a informovalo o rôznych aktivitách poľských orgánov, napr. o správe Fondu pre poľské zahraničné školstvo, ktorá bola rozposlaná redakciám poľských novín a informovala o poľských aktivitách nielen v Těšinsku, Sliezsku a na Slovensku a preto ju vyslanectvo pokladalo za „ohlásenie novej poľskej akcie na severnom Slovensku, vyvíjajúcou sa súbežne s inou poľ-

³⁰ AMZV ČR Praha, PS Varšava 11, 2. II. 1933.

³¹ KOŹMIŃSKI, Maciej: O stosunkach politycznych polsko-węgierskich w okresie międzywojennym (1918 – 1939). In: *Przyjaźnie i antagonizmy*. Wrocław 1977, s. 288.

³² ROMPORTLOVÁ, Marta.: Maďarská zahraničnopolitická doktrína v meziválečnom období. In: *Slovenské historické štúdie* 23, 1997, s. 74-75.

³³ *Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918 – 1939*. Tom II. Warszawa : Instytut Wydawniczy Pax, 1996, s. 32-34., - Deklaracja o niestosowaniu przemocy między Polską a Niemcami, 1934 styczeń 26, Berlin.

³⁴ K poľskej vnútornej politike v medzivojnovom období a najmä okolo roku 1930 pozri napr. VALENTA, Jaroslav: Drama poľské demokracie. In: *Slovenský prehľad*, roč. 54, 1968, č. 2, s. 265-272.

³⁵ SAMUŚ, Paweł a kol.: *Akcja „Lom“*. Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II. Sztabu Głównego WP. Warszawa : Wydawnicza „Auditor“, 1998, s. 28.

skou akciou na Podkarpatskej Rusi, ktorej cieľom sú spoločné poľsko-maďarské hranice.³⁶ V tom istom období sa v oficiálnych vládných kruhoch a kruhoch BBWR³⁷ pri stretnutiach so zahraničnými diplomatmi a žurnalistami pertraktoval názor, ako referovalo vyslanectvo vo Varšave, že „celá východná časť republiky, totiž Slovensko a Podkarpatská Rus, sa dostali k nášmu štátu neprávnou a pokútnym spôsobom a historická spravodlivosť žiada, aby táto krivda uskutočnená pri mierovom jednaní na Slovensku a Podkarpatskej Rusi bola odčinená a aby pri tejto príležitosti Poľsko získalo spoločnú hranicu s Maďarskom.“³⁸ Na základe analýzy cieľov poľskej zahraničnej politiky upozornil opätovne v apríli 1934 československý vyslanec vo Varšave Václav Girs, že „... jedným z hlavných bodov programu je pridelenie Podkarpatskej Rusi k Maďarsku pri vhodnej príležitosti v budúcnosti.“³⁹ V tom istom mesiaci sa minister Beck účastnil obedu poriadaného Václavom Girsom, ale na tejto spoločenskej akcii sa nehovorilo o československo-poľských problémoch.⁴⁰

Narastajúce napätie medzi poľským a československým štátom a poľské ambície na spoločnú maďarsko-poľskú hranicu veľmi intenzívne sledovala aj verejnosť na Podkarpatskej Rusi. V máji 1934 sa objavil rozsiahly článok „Česko-poľski neporozumenja i My“ v novinách Svoboda, ktorý bol prejavom jednoznačného názoru miestnej ukrajinskej pospolitosti k týmto poľským snahám. „*Náš národ sa dobrovoľne pripojil k Československej republike a tu rozvíja svoju národnú kultúru a my nahlas protestujeme proti tomu, aby zmeny v našej krajine robili cudzie krajiny a cudzie národy bez nás. Bez nás nemôže rokovať ani naša republika, pretože by tým porušila svoje medzinárodné záväzky, porušila by svoje demokratické princípy a hlavne slovanské vzťahy. Rusíni Podkarpatska absolútne odmietajú pre seba zmeny k horšiemu, nechcú do takého poddanstva, aké sa prejavilo nedávno divokou nacionalizáciou našich bratov v Haliči. ... Podkarpatská Rus bude mocným stĺpom republiky, ak sa bude rozvíjať zdravo, keď túto časť republiky bude brániť národne uvedomelý, materiálne zabezpečený ukrajinský národ.*“ – uviedla Svoboda 26. mája 1934.⁴¹

Táto reakcia ukrajinsky orientovaných politických kruhov vychádzala aj z reálnej situácie na Podkarpatskej Rusi. Na Podkarpatskej Rusi od začiatku 30. rokov začal silnieť ukrajinský politický smer. Spomedzi rôznych skupín tohoto smeru sa najvýraznejšie prejavovala Kresťanská ľudová strana (Chrystjanska – Narodna Partja), ktorá bola úzko previazaná s Československou stranou ľudovou. Jej predstaviteľom bol od roku 1923 Augustin Vološin, gréckokatolícky duchovný a riaditeľ učiteľského ústavu v Užhorode. Jeho spolupracovníkom bol užhorodský advokát Julij Braščajko,⁴² organizátor mnohých podujatí a akcií ukrajinského

³⁶ AMZV ČR Praha, PS Varšava 7, 21. 1. 1934.

³⁷ BBWR – Bezpartajny Blok Współpracy z Rządod (Nestraničný blok spolupráce s vládou) – vznikol v roku 1930 ako nadstranička politická organizácia, ktorá bola oporou sanačného režimu v Sejme a Senáte. Vo voľbách roku 1930 získala väčšinu v oboch komorách parlamentu.

³⁸ AMZV ČR Praha, PS Varšava 27, 14. III. 1934.

³⁹ AMZV ČR Praha, PS Varšava 31, 5. IV. 1934.

⁴⁰ AMZV ČR Praha, PS Varšava 41, 28. IV. 1934.

⁴¹ Česko-poľski neporozumeňňa i Mi. In: *Svoboda*, roč. 35, 26. máj 1934, č. 16.

⁴² BRAŠČAJKO, Julij (1879 – 1947) – predstaviteľ ukrajinského smeru v politike Podkarpatskej Rusi. V roku 1918 – účastník národného zhromaždenia uhorských Rusínov, bol proti zachovaniu Podkarpatskej Rusi v Uhorsku, 1918 – predseda Ruskej (ukrajinskej) národnej rady v Chuste, 1919 – 1920 – člen päťčlenného Direktória autonómnej Podkarpatskej Rusi, od roku 1920 sa angažoval v spolku Prosvita. Od roku 1919 významný predstaviteľ I. Centrálnej ruskej (ukrajinskej) národnej rady (vznikla v roku 1919 rozdelením Ruskej národnej rady na smer ukrajinský a rusofilský).

smeru, ako aj významný predstaviteľ kultúrneho spolku Prosvita,⁴³ ktorý sa podieľal na šírení ukrajinského národného povedomia medzi obyvateľstvom Podkarpatskej Rusi. Obdobnú úlohu zohrávala aj organizácia učiteľov ukrajinskej orientácie Hromada. Aj predstavitelia ukrajinského smeru požadovali od pražskej vlády autonómiu Podkarpatskej Rusi a rusínsky jazyk považovali za dialekt ukrajinčiny. Ukrajinský smer zachovával voči Prahe loajálnosť, aj keď udržiaval kontakty s ukrajinskými organizáciami v Poľsku a v zahraničí. K ukrajinskému smeru na Podkarpatskej Rusi patrila aj miestna sociálnodemokratická strana vedená Julijom Revajom,⁴⁴ ako aj miestna organizácia agrárnej strany.

Od začiatku tridsiatych rokov poľskí politickí predstavitelia sledovali vzrastajúcu aktivitu rôznych zahraničných ukrajinských organizácií, aj krajne nacionalistických, ako aj monarchistických, ktoré však nevznikali na území Československa, ale išlo o organizácie riadené zo zahraničia. Jednou z nich bola Ukrajinská vojenská organizácia (Ukrajins'ka vijs'kova orhanizacija) UVO,⁴⁵ ktorá už od začiatku dvadsiatych rokov organizovala sabotážnu a teroristickú činnosť na území Poľska. Od roku 1929 sa stala súčasťou novoutvorenej Organizácie ukrajinských nacionalistov (Orhanizacija ukrajins'kych nacionalistiv) OUN,⁴⁶ ktorá pokračuje

⁴³ Prosvita – vznikla v roku 1920 ako kultúrny a politický spolok, ktorý združoval podkarpatskú inteligenciu ukrajinskej orientácie. Úlohou Prosvity bolo pozdvihovať kultúrnu a národnú identitu obyvateľstva Podkarpátia, Prosvita pracovala v niekoľkých sekciách: vydavateľskej, literárno-vedeckej, organizačnej, knižničnej, divadelnej, múzejnej a hospodárskej. Spolok presadzoval ukrajinskú orientáciu proti ruskej orientácii. Spolok zakladal knižnice a čítárne. V roku 1934 mala Prosvita 223 čítární a 8 filiállok, z toho mimo Podkarpatskú Rus v Prešove a Bratislave a 7 čítární mimo Podkarpatskú Rus, z toho jednu v Prahe.

⁴⁴ RÉVAY, Julian (ukr. Revaj Julij) (1899 – 1979) – po roku 1924 poslanec v Národnom zhromaždení, v roku 1938 odišiel zo sociálnej demokracie, začal aktívne pracovať v prospech ukrajinských politických snáh, v septembri 1938 člen delegácie, ktorá rokovala o autonómii Podkarpatskej Rusi v Prahe, od 11. 10. 1938 – 06. 03. 1939 – minister v autonómnej vláde Podkarpatskej Rusi, 11. 10. – 26. 10. – minister dopravy, 26. 10. – 01. 12. 1938 – minister komunikácií, verejných prác, zdravotnej a sociálnej starostlivosti, 01. 12. – 06. 03. 1939 – minister vlády.

⁴⁵ Ukrajinská vojenská organizácia (UVO) – Ukrajins'ka vijs'kova orhanizacija (ukr.) – tajná ukrajinská organizácia vojensko-politického charakteru, pôsobiaca na teritóriu II. Rzeczpospolitej. Vznikla v auguste 1920 v Prahe na zjazde predstaviteľov ukrajinských vojenských organizácií. Od polovice 20. rokov organizovala predstaviteľov krajného ukrajinského nacionalizmu. Cieľom UVO bolo vytvorenie nezávislej Ukrajiny, propagácia národných ideí, a boj proti tendenciám zmierenia Ukrajincov a vlád ovládajúcich ukrajinské územia (Poľsko, ZSSR). Najznámejšími akciami UVO boli atentáty na: Józefa Pilsudského (1921), Władysława Grabowského (1922), Stanisława Wojciechowského (1924), Tadeusza Holowka (1931) alebo útok na Východný trh v Lvove (1929). Centrom organizácie bola Praha (1920 – 1923) a potom Berlín (do 1929). Tlačovým organom boli noviny „Surma“. Predstaviteľmi UVO boli Jevhen Konovalec (vrchný veliteľ do roku 1929), Andrij Melnyk. Na zjazde vo Viedni v roku 1929 sa stala súčasťou Organizácie ukrajinských nacionalistov ako vojenská zložka.

⁴⁶ Organizácia ukrajinských nacionalistov – OUN (slov.) – Orhanizacija ukrajins'kych nacionalistiv (ukr.) – ukrajinská strana založená vo Viedni v roku 1929, pôsobiaca v Poľsku od toho istého roku. Na čele bol Jevhen Konovalec, od roku 1938 Andrij Melnyk. Jej činnosť bola v Poľsku nelegálna, bola známa teroristickou činnosťou, sabotážami a diverznou činnosťou s cieľom vytvoriť nezávislú Ukrajinu. V roku 1934 vykonala atentát na Bronislawa Pierackého odštiepenecká organizácia z UVO, ktorá bola vojenskou zložkou OUN. V roku 1940 došlo k rozdeleniu OUN na dve frakcie: „solydarystów“, nazývaných „stará“ skupina, teda OUN – M na čele s Andrijom Melnykom, ktorí boli ochotní spolupracovať s Nemcami a frakciu „radykalów“, nazývanú tiež „mladá“ skupina, teda OUN – B na čele s Stepanom Banderom. Po vypuknutí sovietsko-nemeckej vojny sa pokúsili predstavitelia OUN založiť vo Lvove národnú vládu, čo sa však stretlo s ostrou nemeckou reakciou a došlo k prenasledovaniu radikálov. Solidaristi utvorili SS divíziu Ga-

čovala v činnosti UVO. Táto organizácia prenikala do ukrajinských emigrantských centier a podporovala aj ukrajinské prúdy na Podkarpatskej Rusi. Svojím programom zjednoteného nezávislého ukrajinského štátu a pripojenia Podkarpatskej Rusi k Veľkej Ukrajine si získavala OUN aj svojich prívržencov najmä medzi mládežou v ČSR, vychovanou v ukrajinskom národnom duchu.⁴⁷

Činnosť ukrajinských emigrantských organizácií bola ostro sledovaná aj československými politickými kruhmi. Vyslanectvo vo Varšave už v roku 1933 upozorňovalo v rôznych hláseniach na činnosť rôznych ukrajinských hnutí, napríklad na hnutie hejtmana Pavla Skoropadského v Nemecku, ktorého „*dušou v ČSR je Vjačeslav Lipinsky*“ a toto hnutie „*je pokladané za hnutie monarchistické, revizionistické, pracujúce s monarchistickými kruhmi nemeckými, talianskymi a maďarskými za odtrhnutie Podkarpatskej Rusi a jej pripojenie k Maďarsku*.“⁴⁸ Vyslanec Václav Girska navrhoval sledovať a znemožniť činnosť Skoropadského na území ČSR, pretože má emisárov tak v Poľsku, ako aj v republike.

Od roku 1932 malo aj Poľsko na Podkarpatskej Rusi svojho emisára. Oporou poľských snáh sa stal predstaviteľ rusofilsky orientovaného politického smeru Stefan Fencik, bývalý gréckokatolícky kňaz a profesor kňazského seminára v Užhorode, generálny tajomník Spoločnosti Alexandra Duchnoviča, ktorý sa po neúspešnom pokuse stať sa biskupom mukačevskej diecézy (v roku 1930) plne dal na politickú dráhu a neskôr sa stal zakladateľom Ruskej nacionálno-autonómnej strany, ktorá bola finančne podporovaná priamo poľským konzulátom v Užhorode, ako aj emigrantskými kruhmi z USA.⁴⁹ V prvej polovici tridsiatych rokov uvažovali poľskí predstavitelia o pripojení severných kotlín Slovenska a Podkarpatskej Rusi k poľskému štátu a zároveň potrebovali prerušiť dobré kontakty medzi ukrajinským hnutím v Haliči a na Podkarpatskej Rusi, kde pôsobilo množstvo emigrantov zo sovietskej Ukrajiny a poľskej Haliče.

V roku 1932 začal vydávať Stefan Fencik po nadviazaní spolupráce s novým poľským konzulom v Užhorode týždenník *Karpatorusskyj Golos*, ktorý sa stal šíriteľom poľskej propagandy a bol priamo financovaný poľským ministerstvom zahraničných vecí. Neskôr Fencik začal vydávať noviny *Naš Puť*. V lete 1934 periodiká blízke Fencikovi pravidelne obviňovali ukrajinskú politickú orientáciu z ukrajinskej iredenty.⁵⁰ V októbri 1934 až marci 1935 navštívil Fencik Spojené štáty americké, kde hľadal podporu, finančnú i politickú pre svoje

lizien, banderovci vytvorili v roku 1942 Ukrajinskú povstaleckú armádu (UPA). Neskôr sa k UPA pridali aj prívrženci solidaristov. Jej činnosť bol vedená proti Nemcom, ale aj partizánskym oddielom sovietskym a poľským, od roku 1945 proti armádam týchto krajín. UPA bola rozbitá v Poľsku v rokoch 1947 – 1948 v Sovietskom zväze až v roku 1956. Jej prívrženci sa opätovne začali organizovať v 50. rokoch v emigrácii, najmä v Nemecku (Mníchov).

⁴⁷ SAMUŚ, Paweł a kol.: *Akcja „Lom“*. Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II. Sztabu Głównego WP. Warszawa: Wydawnicza „Auditor“, 1998, s. 24.

⁴⁸ AMZV ČR Praha, PS Varšava 34, 1. III. 1933, resp. k ukrajinskej otázke v tomto období pozri aj AMZV ČR Praha, PS Varšava 96, 23. XI. 1933.

⁴⁹ Por. DANILÁK, Michal: Podkarpatská Rus v politike susedných štátov (1918 – 1938). In: *Veľká politika a malé regióny 1918 – 1939*. Prešov : Universum, 2002, s. 73-74, ŠVORC, Peter: *Zakliata krajina (Podkarpatská Rus 1918 – 1946)*. Prešov : Universum, 1996, s. 82 - 84, BARNOVSKÝ, Michal: Niekoľko poznámok k stranícko-politickej štruktúre na Podkarpatskej Rusi. In: *Česko-slovenská historická ročenka 1997*, Brno 1997, s. 89-91.

⁵⁰ „Ukrajinska iredenta“? In: *Svoboda*, roč. 35, 28. júl 1934, č.25.

ciele. Varšava pochopila dôležitosť krajanských podkarpatskoruských organizácií v USA pre podporu fencikovského politického krídla na vnútropolitickom poli v ČSR a zároveň hľadala možnosť, ako vplývať cez tieto organizácie na Spoločnosť národov v otázke štátoprávneho postavenia Podkarpatskej Rusi v Československej republike. Fencik sa za oceánom prezentoval ako predstaviteľ a ochranca „našej ruskosti“ pred denacionalizáciou – ukrajinizáciou, slovakizáciou a českizáciou. Prezentoval názor, „... že sme dlhý čas kolísali pri určení svojej národnosti a najväčšou chybou bolo, že sme po prevrate dopustili možnosť existencie rusinizmu. Hlavnými vinníkmi sú Avhustyn Vološin, Ivan Paňkevič⁵¹ a Volodymir Birčak,⁵² ktorý škaredo hovoria o našej literatúre a jazyku.“⁵³ V priebehu svojho pobytu sa prezentoval Fencik ako splnomocnenec 300 dedín, ale aj organizácií, protestoval proti ukrajinizácii Podkarpatskej Rusi a proti centralistickej politike pražskej vlády. Cesta bola zabezpečovaná poľskou vládou cez konzulát v Užhorode, vyslanectvo v Prahe, ako aj poľské organizácie v USA a samozrejme poľský konzulát v Pittsburgu.⁵⁴ Fencik získal v Amerike finančnú pomoc emigrantského Zväzu karpatsko-ruského a získané financie sa použili na založenie novej politickej strany na Podkarpatskej Rusi.⁵⁵

Z pohľadu poľskej diplomacie najlepším spôsobom, ako zabrániť prenikaniu ukrajinskej propagandy a získať spoločnú hranicu s Maďarskom, bolo jednoznačne presadiť pripojenie Podkarpatskej Rusi k Budapešti. Predstavitelia ČSR v Poľsku sledovali, že „...Maďarsko už viac ako 1 1/2 roka v Poľsku pracuje propagačne neobyčajne intenzívne a nešetří k tomu žiadnych prostriedkov, ani finančných. Je známe, že agenda maďarsko-slovenskej iredenty v poslednej dobe zase veľmi značne ožila a prejavuje sa jednak príchodom do Poľska nových emisárov - agitátorov, jednak novinársky a zasielaním letákov na Slovensko, ako aj v slovenskom pohraničí sa organizujú bojové skupiny a akcie ďaleko hlbšie a rozsiahlejšie, ktoré majú za účel odtrhnutie od Československa Slovenska a Podkarpatskej Rusi⁵⁶ a taktiež vyslanectvo nadobudlo dojem „že v niektorých slovenských kruhoch je pokladaný poľsko - československý incident za súkromnú záležitosť Čechov a Poliakov a nevidia dobre, že v sku-

⁵¹ PAŇKEVIČ, Ivan (1878 – 1958) – ukrajinský filológ, profesor reálneho gymnázia v Užhorode, zaoberal sa výskumom podkarpatskoruských dialektov. K odboru publikoval najmä v Naukovom zborníku tovarystva Prosvita a v mesačníku Podkarpatská Rus. Pre stredné školy vydal Hramatyku ruského jazyka dlja molodšych klas škol serednych i horoždanskych, ktorá bola veľmi blízka spisovnej ukrajiničine. Predstaviteľ ukrajinského jazykového smeru na Podkarpatskej Rusi. V rokoch 1940 – 1945 profesor Ukrajinskej slobodnej univerzity.

⁵² BIRČAK, Volodymyr (1881 – 1952) – ukrajinský literát a jazykovedec, v ČSR do roku 1924 školský inšpektor v Užhorode, do roku 1925 profesor gymnázia v Mukačeve, do 1938 profesor reálneho gymnázia v Užhorode. Spolupracovník Vološina a Pankeviča, v 1938 – 1939 – vedúci odboru propagandy autonómnej podkarpatskoruskej vlády, v 1940 – 1945 v Prahe, po roku 1945 zatknutý NKVD a obvinený z „ukrajinského buržoázneho nacionalizmu“. Zbavený občianskych práv a deportovaný do ZSSR, kde zomrel. Autor publikácie „Nacija v pochodi“, ktorá opisuje udalosti na Podkarpatskej Rusi v rokoch 1938 – 1939.

⁵³ Chto vitav Fencika v Americi. In: *Svoboda*, roč. 35, 22. november 1934, č. 35.

⁵⁴ K pobytu Fencika v USA pozri aj FANO, Štefan: Poľsko a Zakarpatská Ukrajina v prvej polovici tridsiatych rokov. In: *Slovanské štúdie XIV História*, Bratislava 1971, s. 92-93.

⁵⁵ SAMUŠ, Paweł. a kol.: *Akcja „Łom“*. Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II. Sztabu Głównego WP. Warszawa: Wydawnicza „Auditor“ 1998, s. 22.

⁵⁶ AMZV ČR Praha, PS Varšava 49, I. VI. 1934.

točnosti najväčšie nebezpečenstvo tohto protičeskoslovenského ťaženia je vlastne obrátené proti Slovensku a Podkarpatskej Rusi.“⁵⁷ Jednou z prebiehajúcich aktivít v tomto smere bola aj kampaň podpory Zväzu priateľov Slovenska.⁵⁸

Obrovským impulzom pre rozšírenie spolupráce v tejto oblasti bola návšteva maďarského ministerského predsedu Gyulu Gömbösa vo Varšave v dňoch 19. – 22. októbra 1934. Táto návšteva bola pôvodne plánovaná na mesiac júl, ale nerealizovala sa, pretože pred poľskou zahraničnou politikou stáli v tom čase aktuálne problémy, ktoré si vyžadovali okamžité riešenia – napr. opätovný problém Gdaňska, ale aj zaujatie stanoviska k problematike Východného paktu.

Návšteva sa stretla s obrovským záujmom poľských médií a informovali o nej veľmi obsírne tak vládne periodiká, napr. *Polska Zbrojna*, *Czas*, *Ilustrowany Kurjer Codzienny* s úvodníkom „Host' poľského národa“, ako aj opozičné: *Kurjer Warszawski*, *Gazeta Warszawska*, *ABC* a iné. Program návštevy načrtol už v predvečer 18. októbra, veľmi otvorene denník *Wieczór Warszawski*, ktorý napísal, že v rokovaníach „...by išlo predovšetkým o Podkarpatskú Rus, ktorá v maďarských rukách bola by určite silnejšou zárukou pred obklúčením Poľska Ruskom z juhovýchodu, ako dnes, keď je akýmsi českým koridorom smerom k Rusku“ a Gömbösova návšteva bude spojená s „otázkou revízie československých hraníc v prospech Maďarska.“⁵⁹ V *Gazete Polskiej* vyšiel 20. októbra prejav maďarského premiéra, prednesený po príjazde do Varšavy a približujúci, čo bude podstatou rokovaní. Gömbös okrem iného povedal: „Som presvedčený, že Poľsko a Maďarsko okrem historickej a ideovej totožnosti sú povolané k vzájomne prospešnej spolupráci. Prehlbovanie vzájomného priateľského pomeru medzi obidvomi štátmi môže veľmi poslúžiť nielen obidvom národom, ale aj v otázke novej konštrukcie v strednej Európe, ktorej realizácia v zdravom a spravodlivom duchu je najpevnejšou zárukou európskeho mieru.“⁶⁰ Podľa informácií československého vyslanectva vo Varšave Gömbös rokoval aj „o pomere maďarsko-československom a poľsko-československom a špeciálne predniesol návrh na spoločný postup oboch štátov proti Československu a koncepciu tesnej spolupráce Nemecka, Poľska, Rakúska a Maďarska.“⁶¹

Gömbösova návšteva sa stretla so záujmom najvyšších poľských politických a vojenských kruhov. Premiér pricestoval do Varšavy vlakom večer o 23.00 hod a oficiálny program začal na druhý deň o 11.00 hod návštevou u predsedu vlády Leona Kozłowského,⁶² návštevou u ministra Becka a štátneho tajomníka ministerstva vojenstva gen. Tadeusza Kasprzyckého. V podvečerných hodinách prebehlo rokovanie s maršalom Józefom Piłsudským. Vo večerných hodinách sa uskutočnila slávnostná večera na Úrade vlády. Na druhý deň, 21. októbra, navštívil maďarský premiér nové varšavské letisko, pobočku Škodových závodov a kasárne I. divízie jazdeckého delostrelectva. V podvečer o 17.00 hod sa uskutočnila v hoteli EUROPEJSKI tlačová konferencia. Konferencia však nemala bežný priebeh. Gömbös len prečítal prejav, ako sa zhodli prítomní veľmi zlou francúzštinou, a po piatich minútach odišiel. Text

⁵⁷ AMZV ČR Praha, PS Varšava 35, 13. IV. 1934.

⁵⁸ AMZV ČR Praha, PS Varšava 50, 2. IV. 1934.

⁵⁹ AMZV ČR Praha, PS Varšava 81, 27. X. 1934.

⁶⁰ AMZV ČR Praha, PS Varšava 79, 20. X. 1934.

⁶¹ AMZV ČR Praha, PS Varšava 79, 20. X. 1934.

⁶² KOZŁOWSKI, Leon (1894 – 1944) – profesor archeológie, politik, 1927 – 1935 – poslanec Sejmu, 1935 – 1939 – senátor, v rokoch 1932 – 1933 štátny tajomník na ministerstve financií, v rokoch 1934 – 1935 premiér.

prejavu bol rozdaný novinárom. Posledný deň návštevy Poľska strávil v Krakove, kde rokovoval so štátnym tajomníkom Szembekom a večer odišiel vlakom cez Bohumín na Viedeň a do Budapešti.⁶³

Návšteva bola prezentovaná veľmi zaujímavo. Na jednej strane sa verejnosť dozvedela podrobne o programe Gömbösa, o spoločenských udalostiach spojených s jeho návštevou, na druhej strane oficiálne informácie o podrobnostiach rokovaní boli veľmi stručné a útržkovité. Rokovania boli veľmi delikátne a obe strany si uvedomovali ich dôležitosť. Maďari prišli s programom koordinácie svojich záujmov s poľskými. Základné záujmy podľa názoru Budapešti boli: zlomiť moc Čechov v Hornom Uhorsku spoločnými maďarsko-poľskými silami, opatrne vysondovať, aké má Poľsko ambície v Hornom Uhorsku, zladit' politiku vo veci Slovenska a Podkarpatskej Rusi, menovite podporu autonomistických hnutí, dosiahnuť, aby poľský vyslanec v Budapešti dostal poverenie vypracovať podrobný program. Reakcie poľských predstaviteľov boli pre maďarskú stranu pozitívne – Piłsudski pokladal Československo za štát, ktorý sa prvý rozpadne a premiér Kozłowski potvrdil Gömbösovi, že keď Poliaci spomenú južnú stranu Karpát, rozumejú pod tým maďarskú stranu,⁶⁴ čím jasne prezentovali, aké sú poľské záujmy v strednej Európe.

Napriek obojstranne kladnému hodnoteniu návštevy maďarského premiéra, nedošlo k žiadnym konkrétnym dohodám o spoločnom postupe oboch štátov proti Československu, Varšava sa nevyjadřila ani k budapeštianskemu návrhu koncepcie tesnej spolupráce Nemecka, Poľska, Rakúska a Maďarska. Súhlasila len s výmenou dôstojníkov kvôli osvojeniu si jazyka a rozšíreniu spolupráce vo vojenskej oblasti. Maďarská vláda videla v poľskom súhlase na spoluprácu armád jeden z najpozitívnejších výsledkov varšavských rokovaní. Gömbös však z poľskej strany nedostal žiadne záväzné sľuby.⁶⁵ Poľsko lavírovalo medzi revizionistickým a antirevizionistickým blokom, a preto chcelo mať voľné ruky, ako referovalo československé vyslanectvo.⁶⁶ Ako ďalší prejav prehĺbenia poľsko-maďarských vzťahov bola sľúbená poľská podpora ukrajinskej skupine hejtmana Skoropadského, „... ktorý sľúbil v prípade utvorenia veľkej samostatnej Ukrajiny vzdať sa Podkarpatskej Rusi v prospech Maďarska, samozrejme za peňažnú podporu.“⁶⁷

Protičeskoslovenská kampaň pokračovala. Na konci roka 1934 noviny Kurjer Poranny, blízke ministerstvu zahraničných vecí informovali zahraničných diplomatov, že „Československo kuje pikle proti Poľsku a na jeho území sa slobodne pohybujú ukrajinskí teroristi, napr. aj vrah Tadeusza Holówku, o ktorom ČSR tvrdí, že nie je v republike, je v Užhorode a slobodne sa pohybuje po uliciach a sedáva v miestnej kaviarni.“⁶⁸

⁶³ AMZV ČR Praha, PS Varšava 80, 24.X.1934.

⁶⁴ FANO, Štefan.: Protičeskoslovenské ostrie poľsko-maďarského zblížovania v rokoch 1934 – 1936. In: *Slovanský prehľad*, roč. 56, 1970, č. 5, s. 343-345; por. ROMPORTLOVÁ, Marta: Maďarská zahraničnopolitická doktrína v meziválečnom období. In: *Slovanské historické štúdie* 23, 1997, s. 75; FANO, Štefan: Zakarpatská Ukrajina v politických kalkuláciách susedných štátov v období od Mníchova po marec 1939. In: *Slovanské štúdie XI História*, Bratislava 1971, s. 88-89.

⁶⁵ AMZV ČR Praha, PS Varšava 81, 27. X. 1934, k návšteve Gömbösa aj AMZV ČR, Praha, PS Varšava 91, 5. XII. 1934.

⁶⁶ AMZV ČR Praha, PS Varšava 82, 31. X. 1934.

⁶⁷ AMZV ČR, Praha, PS Varšava 87, 15. XI.1934.

⁶⁸ AMZV ČR Praha, PS Varšava 95, 10. 12. 1934.

Rok 1934 priniesol politike Varšavy voči Podkarpatskej Rusi zosilnenie propoľskej propagandy, výraznú podporu fencikovskému hnutiu a radikálne zintenzívnenie maďarsko-poľských vzťahov a spolupráce na budovaní nových pomerov vo východnej Európe.

Nasledujúci rok (1935) priniesol orientáciu poľskej zahraničnej politiky najmä na problematiku poľskej národnostnej menšiny v Československu. Už v januári opätovne upozorňovali predstavitelia Fondu pre poľské školy v zahraničí na postavenie a zmýšľanie Poliakov v ČSR: „*Poľská menšina v ČSR, napriek tomu, že žije v cudzom štáte, je dobrej mysle a považuje rozdelenie Tešínska, Oravy a Spiša len za jednu prehranú bitku vo vojne, ktorú musí Poľsko vyhrať.*“⁶⁹

Napriek orientácii Wierzbowej na otázku menšiny v československom štáte, pokračovala kampaň zameraná na Podkarpatskú Rus. Prekvapujúco bola využívaná aj ukrajinská otázka, hoci, ako už bolo spomenuté, Varšava podporovala fencikovsky rusofilský smer. Napríklad poľský rozhlas priniesol informáciu, podľa ktorej: „*Česi bránia Rusinom nazývať sa Ukrajincami, bránia im používať najnovší pravopis v školách a chvália sa, že Ukrajinci v Poľsku majú plnú národnostnú slobodu,*“⁷⁰ (tak referovalo varšavské vyslanectvo), hoci realita postavenia Ukrajincov v medzivojnovom Poľsku nebola porovnateľná s ich postavením v Československej republike.

V aktívnej činnosti pokračoval aj Fencik, ktorý okrem vydávania novín Karpatorusskyj Golos, kde v roku 1934 zverejnil aj požiadavky realizácie autonómie Podkarpatskej Rusi, pripravil (v tom čase bol stále v USA) v marci 1935 aj založenie Ruskej nacionálno-autonómnej strany. Ustanovujúci snem sa uskutočnil v Mukačeve za účasti 300 delegátov. Program strany prišiel s požiadavkami okamžitého prijatia autonómie na Podkarpatskej Rusi v hraniciach od Popradu po rieku Tisu. V otázke národnostnej sa prejavil ruský charakter strany a strana sa domáhala používania ruštiny v školstve, ako aj likvidácie českých ľudových škôl na Podkarpatskej Rusi.⁷¹ Fencik nebol síce formálne zvolený za predsedu strany, ale stal sa jej skutočným vodcom.⁷² Na požiadanie poľského vyslanectva vypracovala Fencikova skupina správu o kultúrnych a školských pomeroch na Podkarpatskej Rusi, v ktorej zaujala negatívne stanovisko k ukrajinizácii obyvateľstva, presne v duchu poľských taktických plánov podpory ruského politického smeru na Podkarpatskej Rusi. Výsledkom úspešnej Fencikovej cesty do USA a masívnej finančnej podpory zo strany poľskej misie v ČSR bol zisk poslaneckého mandátu v Národnom zhromaždení. Je však potrebné podotknúť, že po návrate z USA bol Fencik zatknutý a vyšetrovaný v súvislosti s financovaním svojej politickej činnosti. Jeho prípad sa dostal aj do Národného zhromaždenia, kde však nebol prerokovaný.⁷³

V lete 1935 sa objavili vo fencikovskom tábore názory o potrebe zblíženia tohoto hnutia s rusínskym smerom na Podkarpatskej Rusi, ktorý sa organizoval okolo Autonómneho poľnohospodárskeho zväzu. Na čele tejto strany stál v tomto období Andrej Bródy. Tento smer bol podporovaný Budapešťou a podobne ako fencikovci žiadal pre Podkarpatskú Rus

⁶⁹ AMZV ČR Praha, PS Varšava 15, 31. I. 1935.

⁷⁰ *Svoboda*, roč. 36, 31. október 1935, č. 25.

⁷¹ SAMUŚ, Paweł a kol.: *Akcja „Łom“*. Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II. Sztabu Głównego WP. Warszawa : Wydawnicza „Auditor“ 1998, s. 22.

⁷² BARNOVSKÝ, Michal: Niekoľko poznámok k stranícko-politickej štruktúre na Podkarpatskej Rusi. In: *Česko-slovenská historická ročenka 1997*, Brno 1997, s. 90.

⁷³ ŠVORC, Peter: *Zakliata krajina. Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Prešov: Universum 1996, s. 83-84, k činnosti Fencika pozri aj VANAT, Ivan.: *Narysy novitnoji istoriji Ukrajinciv schidnoji Slovaččyny*. Kniha perša (1918 – 1938). Prešov : SPN, 1979, s. 275.

autonómiu v súlade s ústavou ČSR. V tomto období sa však spolupráca neuskutočnila, nielen pre vzájomné mediálne útoky oboch strán, ale aj z dôvodu nevyjasnenosti vzájomných podkarpatskoruských ambícií Varšavy a Budapešti.⁷⁴

Rok 1935 napriek poľskej snahe a nádejnému prehĺbeniu spolupráce s Maďarskom nepriniesol úplný súlad oboch strán v politike voči Podkarpatskej Rusi. V tomto období však intenzívnejšie prehĺbila Varšava rokovania v Juhoslávii, ktorých cieľom bolo zlepšenie maďarsko-juhoslovanských vzťahov, oslabenie Malej dohody a pripravenie predpokladov pre prijateľnú – v prospech Maďarska – revíziu hraníc na Podkarpatskej Rusi. Napriek tejto poľskej snahe, odvolávajúcej sa napr. na slovanskú spolupatričnosť, predstavitelia belehradského ministerstva zahraničných vecí dali jasne najavo, aké je stanovisko Kráľovstva Juhoslávie k stredoeurópskej otázke: „*Juhoslávia si je vedomá možnosť bezprostredného dorozumenia s Maďarskom, čo by mimochodom zlepšilo jej vzťahy s Talianskom, ale v zásadnom hodnotení medzinárodnej situácie Juhoslávia považuje nadviazanie vzťahov s Maďarskom za menej dôležité ako udržanie Malej dohody a z tohto pohľadu aj Československa v jeho doterajších hraniciach.*“⁷⁵ Paradoxom je, že v období, keď sa Varšava pokúšala o zlepšenie vzťahov s Belehradom, a teda aj juhoslovansko-maďarských vzťahov, sa na území Maďarska v Jankapuszte, nachádzal tábor chorvátskych teroristov, ktorí v roku 1934 spáchali na juhoslovanského kráľa a francúzskeho ministra zahraničných vecí atentát a práve vtedy ho navštívil aj poľský vyslanec v Budapešti.⁷⁶

Postoj poľského konzula v Užhorode k hostiteľskému štátu sa prejavil aj v novembri 1935. Pri príležitosti štátneho sviatku Poľskej republiky žiadal, aby sa v rímskokatolíckom kostole slúžila omša, ale s podmienkou nespievať po službe, ako bolo zvykom, československú štátnu hymnu. Užhorodskí rímskokatolícki veriaci to však odmietli, preto sa nakoniec neuskutočnila spievaná omša, len čítaná, aj to len pre osadenstvo poľského konzulátu bez účasti verejnosti. Táto udalosť spôsobila v užhorodskej verejnosti istý rozruch.⁷⁷

Z pohľadu celoeurópskeho politického diania Poľsko odmietlo v predchádzajúcom roku pristúpiť k Východnému paktu, pretože podľa Wierzbowej „*Východný pakt pre Poľsko je zbytočný a neprijateľný*“⁷⁸, ako aj preto, „*aby malo v budúcnosti voľné ruky smerom k Litve a Československu.*“⁷⁹

V poľskej vnútornej politike sa prejavovali zmeny vo vzťahu k ukrajinskej menšine žijúcej najmä v Haliči. Vládna strana si uvedomovala potrebu upevnenia štátnosti a vnútornej stability Poľska v čoraz komplikovanejšej medzinárodnej situácii a zároveň potrebu prezentácie Poľska ako silnej jednotnej európskej veľmoci. Preto pred voľbami v roku 1935 uzavrela dohodu s predstaviteľmi Ukrajinského národno-demokratického zjednotenia (*UNDO – Ukrajinské narodno - demokraticke objednaňna*) o možnosti ukrajinskej menšiny podieľať sa na moci. Československé zastupiteľstvo vo Varšave hodnotilo túto snahu Varšavy takto: „*Poliaci musia získať pre svoju imperiálnu politiku aj poľských Ukrajincov.*“⁸⁰ Služi ku cti ukrajinským

⁷⁴ Por. FANO, Štefan: Poľsko a Zakarpatská Ukrajina v prvej polovici tridsiatych rokov. In: *Slovenské štúdie XIV História*, Bratislava 1971, s. 99-100.

⁷⁵ GARLICKA, Aleksandra: *Polska – Jugoslavia 1934 – 1939*. Wrocław 1977, s. 48-49.

⁷⁶ ŽÁČEK, Václav: *Češi a Poláci v minulosti*. 2. diel. Praha : Academia, 1967, s. 559.

⁷⁷ Poľskij konsul proti himniv deržavnich. In: *Svoboda*, roč. 36, 29. november 1935, č. 27.

⁷⁸ AMZV ČR Praha, PS Varšava 37, 31. III.1935.

⁷⁹ Francuz pro maďarske-poľski plany. In: *Svoboda*, roč. 36, 14. november 1935, č. 26.

⁸⁰ AMZV ČR Praha, PS Varšava 82, 11. XI. 1935.

predstaviteľom v Poľsku, že UNDO sa nestala organizáciou, ktorá by podporovala poľsko-maďarské ambície na Podkarpatskej Rusi a prispela k oslabovaniu československého štátu.

Poľsko-maďarská spolupráca a sympatie sa prejavovali aj vo veľkých oslavách maďarského národného sviatku (*15. marec – výročie maďarskej revolúcie 1848*), ktoré sa každoročne konali v poľských mestách Varšava, Lvov, Poznaň a iných a mali jednoznačne revizionistický charakter. Úlohou týchto osláv bolo demonštrovať poľsko-maďarské priateľstvo, spoločné záujmy v Európe a ovplyvňovať verejnú mienku v prospech revízie trianonskej zmluvy. Tieto veľké manifestácie „oficiálne“ neorganizovali úradné kruhy, ale rôzne poľsko-maďarské spolky a organizácie. Na návšteve u štátneho tajomníka Szembeka upozornil v marci 1936 rumunský vyslanec vo Varšave Constantin Visoianu na charakter týchto osláv a pripomenul, že je bezprostredne informovaný, ako sa hovorilo na týchto akciách. Szembek však vyslanecovi odpovedal „...na manifestáciách nepadlo ani slovo Rumunsko a revízia, o ktorej snád bola reč, sa na neho nevzťahovala.“ Na to sa Visoianu spýtal, „či to snád znamená, že sa revizionistická agitácia týkala Československa a Južoslávie,“⁸¹ načo poľský štátny tajomník neodpovedal a zvrtol reč na inú problematiku.

Na jar 1936 sa aktivizoval aj poľský konzulát v Užhorode a už prvého marca konzul Michal Chalupezyński inštruoval Fencika, aby vystúpil s požiadavkami anulovania štatútu Podkarpatskej Rusi podľa ústavy z roku 1920 žiadal vytvorenie komisie (slovensko-rusínskej) pre definitívne určenie slovensko-podkarpatskoruských hraníc, voľby do snemu s volebným právom len pre pôvodné obyvateľstvo.⁸² Tieto požiadavky na Fencika znamenali, že Varšava podporuje autonomistické hnutie, podobne ako Budapešť, a predpokladá, že na Podkarpatskej Rusi sa v autonomistickom hnutí presadí ruský, resp. rusínsky smer, ktorý dostane ukrajinský smer do úzadia. Práve v tomto období predsa len nastáva postupné zblížovanie fencikovej skupiny s Autonómnym poľnohospodárskym zväzom práve na požiadavke autonómie. Zároveň sa začala kampaň v tlači. Tento trend a čoraz významnejšie zasahovanie poľského užhorodského konzulátu do československých vnútropolitických udalostí veľmi pozorne sledovali aj predstavitelia ukrajinského smeru. V novinách Svoboda z 12. 3. 1936 preto otvorene upozornili na podporu Fencika (*tzv. moskofili*) a Bródyho (*tzv. maďaróni*) zo strany Varšavy a Budapešti a na ich „renegátsku a janičiarsku činnosť.“⁸³

Vo Varšave ostro sledovali činnosť ukrajinského smeru na Podkarpatskej Rusi, jeho vzťahy s československou vládou, ako aj zväzky s ukrajinskými emigrantskými centrami. Ciele Poľska na Podkarpatskej Rusi sformuloval Marian Chodacki,⁸⁴ chargé d'affaires poľského zastupiteľstva v Prahe ministerstvu zahraničných vecí do Varšavy. „*Akcja sa mala udiat' v dvoch*

⁸¹ AMZV ČR Praha, PS Varšava 31, 26. III. 1936.

⁸² SUŠKO, Ladislav: Nemecká politika voči Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine v období od septembrovej krízy 1938 do rozbitia Československa v marci 1939. In: *Československý časopis historický*, roč. 21, 1973, č. 2, s.167, por. KOZMIŃSKI, Maciej: *Polska i Węgry przed drugą wojną światową (październik 1938 – wrzesień 1939)*. Wrocław : Zakład narodowy imienia Ossolinskich. Wydawnictwo PAN, 1970, s. 94-95.

⁸³ Nastup renehativ. In: *Svoboda*, roč. 37, 12. marec 1936, č. 6.

⁸⁴ CHODACKI, Marian (1898 – 1975) – od roku 1912 vo Zväze Strelcov, dôstojník Poľských légii, od 1918 – referent vo vrchnom veliteľstve poľskej armády, v roku 1920 slúžil v 18. brigáde pechoty, dôstojník II. odboru, vojenský ataché vo Fínsku a Švédsku (1927 – 1932), 1932 – 1936 chargé d'affaires na vyslanectve v Prahe, od decembra 1936 do vypuknutia 2. svetovej vojny poľský generálny komisár v Gdaňsku. V čase vojny slúžil v poľskom vojsku vo Francúzsku a Anglicku. Člen Združenia Piłsudčikov. Od roku 1944 poľský dôstojník v Office of Strategical Services (OSS) vo Washingtone. Po vojne ostal v USA, v rokoch 1949 – 1951 riaditeľ Inštitútu Józefa Piłsudského v New Yorku a člen Ligy nezávislého Poľska.

smeroch. Primo, za pomoci separatistických snáh medzi autochtónnym obyvateľstvom a jeho organizovaním sme mali zámer upevniť svoj vplyv a sympatie medzi obyvateľstvom, postupne sa dostávať do role jeho obrancu a protektora v konflikte s okupantom a vytvárať na okolí východného Malopoľska centrum pod našim kultúrno-politickým vplyvom. Sekundo, akcia na Podkarpatskej Rusi mala byť súčasťou protičeskej akcie na celom teritóriu a vytvárať pre Čechov problémy v geograficky zložitom priestore Československej republiky.⁸⁵

Ďalším posilnením poľsko-maďarských ambícií na Podkarpatskej Rusi bola návšteva poľského ministerského predsedu Mariana Zyndram-Kościałkowského⁸⁶ v Budapešti 23. – 26. apríla 1936. Návšteva sa mala pôvodne uskutočniť už 19. apríla, ale v Poľsku prebiehala vnútropolitická kríza. Pokus o odvolanie premiéra ešte pred návštevou Budapešti však nevyšiel a Kościałkowski si podržal funkciu.⁸⁷ Nie však nadhlo, o mesiac neskôr (15. mája) jeho vláda padla a premiérom sa stal predstaviteľ tzv. generálskej skupiny Felicjan Sławoj-Sładkowski.⁸⁸

Dr. Juraj Slávik, nový československý vyslanec, sa informoval v deň začiatku Kościałkowského budapeštianskej návštevy u ministra Becka o dôvodoch návštevy a zároveň protestoval voči panfleto Česki, ktorý vyšiel v tom čase v Poľsku. Beck na protest Slávika kontroval a tvrdil, že československé úrady šíria po svete nenávistnú protipol'skú brožúru Polonia restituta. K dôvodom návštevy Kobylaňského odpovedal: „Cesta do Budapešti nemá žiadne politické ciele, ktoré by mňa alebo Československo mohli zaujímať alebo sa dotýkať jeho záujmov. Je to čisto zdvorilostná návšteva, vlastne vrátenie návštevy Gömbösa spred 1 1/2 roka, ktorá mala byť už dávno vrátená a len rôzne politické udalosti zavinili, že sa to nestalo. Politicky to neznamená, že by boli politickými spojencami, naopak ich názory a politická prax sú často protichodné.“⁸⁹ Reálne ciele tejto návštevy však boli samozrejme iné. Tadeusz Kobylański,⁹⁰ vedúci Východného oddelenia MZV a člen delegácie v Budapešti, vyhlásil v súvislosti s Podkarpatskou Rusou, že poľsko-maďarské záujmy sú v súlade, keďže obe strany sa usilujú o narušenie jednoty Československa. Kobylański v rozhovore s maďarským vyslancom vo Varšave Andreasom de Horym potvrdil, že Poľsko nemá teritoriálne ambície južne od Karpát a vyzdvihol súlad oboch krajín v názoroch na Podkarpatskú Rus so zameraním na protičeskoslovenský akcent.⁹¹

⁸⁵ SAMUŚ, Paweł a kol.: Akcja „Łom“. Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpatskej w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP. Warszawa : Wydawnicza „Auditor“, 1998, s. 32.

⁸⁶ KOŚCIAŁKOWSKI-ZYNDRAM, Marian (1892 – 1946) – podplukovník, politik. V rokoch 1918 – 1922 v poľskej armáde, účastník pripojenia Strednej Litvy k Poľsku, 1922 – 1939 – poslanec v Sejme, od 1928 podpredseda BBWR, 1930 – 1934 – bialostocký vojvoda, 1934 – 1935 – minister vnútra, 1935 – 1936 ministerský predseda, od 1936 – minister sociálnej starostlivosti, v tábore sanácie patrili k liberálnemu prúdu, po roku 1939 v emigrácii.

⁸⁷ AMZV ČR Praha, PS Varšava 30, 20. IV. 1936.

⁸⁸ SŁADKOWSKI-SŁAWOJ, Felicjan (1885 – 1962) – divízy generál, lekár, politik. Od 1905 – člen PPS, 1926 – 1929, 1930 – 1931, 1936 – minister vnútra, 1936 – 1939 – premiér, 1939 – 1940 – internovaný v Rumunsku. K zmene poľskej vlády pozri aj AMZV ČR Praha, PS Varšava 47, 18. V. 1935.

⁸⁹ AMZV ČR Praha, PS Varšava 40, 25. IV. 1936.

⁹⁰ KOBYLAŃSKI, Tadeusz (1895 – 1970) – podplukovník, od 1929 v službách MZV, v rokoch 1935 – 1939 zástupca riaditeľa Politického odboru (tzv. II. oddelenia) Ministerstva zahraničných vecí a vedúci Východného odboru. V čase 2. svetovej vojny žil vo Francúzsku a v Portugalsku, po vojne v Rio de Janeiro.

⁹¹ SUŠKO, Ladislav: Nemecká politika voči Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine v období od septembrovej krízy 1938 do rozbitia Československa v marci 1939. In: *Československý historický časopis*, roč. 21, 1973, č. 2, s. 166.

Kobyłański ďalej v súvislosti s Podkarpatskou Rusou vyhlásil, že prípadné odklony v realizácii spoločných cieľov pramena zo sporov lokálneho charakteru niektorých rusínskych politikov, ktorí robia nátlak na Fencika, ktorí sa však v príhodnom čase vzdialia do Ameriky a tam sa dajú do služieb protičeskej propagande.⁹²

Všetky tieto prehlásenia, ktoré samozrejme neboli verejne prezentované, sa stretli u maďarskej vlády s veľkým ohlasom a prísľub ochoty Varšavy podriadiť akcie na Podkarpatskej Rusi maďarským záujmom znamenali potvrdenie iredentistických snáh Budapešti a upevnenie „poľsko-maďarského spojenectva národov a štátov.“⁹³

Návšteva poľského premiéra v Budapešti bola veľmi pozorne sledovaná aj poľskými médiami, ktoré v prevažnej miere prezentovali návštevu ako ďalší krok k prehĺbeniu spolupráce oboch krajín. *Gazeta Polska* v predvečer návštevy priniesla článok Rewizyta, v ktorom sa píše: „Konštelácia síl v povojnovnej Európe vytvorila rôzne možnosti na obranu vlastných záujmov každej krajiny. Faktom ostáva, že po osemnástom roku všetky vlády v oboch krajinách boli schopné dohodnúť sa na obrane záujmov svojej krajiny v súlade so záujmami strany druhej. Táto vzájomná spolupráca vydržala dlhú a ťažkú skúšku života, obidva národy z nej vyšli dobre. Je potrebné pamätať, že dunajské krajiny, ktorých je Maďarsko dôležitým činiteľom, vytvárajú južné susedstvo Poľska, susedstvo s ktorým nás spájajú nielen veci minulosti, ale aj aktuálne záujmy. Poľsko sa vždy pozitívne pozeralo na pokusy, ktoré smerovali k istej konsolidácii dunajského priestoru, ku konsolidácii postavenej na zharmonizovaní životných záujmov týchto krajín, bez diskriminácie ktorejkoľvek krajiny. Iba takto pojatá organizácia spoluzitia dunajských krajín môže viesť k spolupráci a utlmeniu lokálnych sporov.“⁹⁴ Tento príspevok, ako aj iné v poľskej tlači stáli jednoznačne na strane Budapešti a novinárskym jazykom podporovali jej karpatské ambície.

Československý vyslanec protestoval o niekoľko mesiacov voči pokračujúcim mediálnym útokom, „ktoré obsahuje nedávno vydaná brožúra Włodzimierza grófa Bena „*Polsko-węgierska wspólna granica*“, ako o tom svedčí aj titul brožúry. Ako Slovak som zvlášť citlivo dotknutý tým, čo sa tam píše o Slovensku, proti ktorému je táto agitácia najviac namierená...“ ako aj „proti číslu XLVIII. revue „*Nasza Przyszłość*“, kde sú priame útoky proti teritoriálnej integrite ČSR a za pripojenie Podkarpatskej Rusi a Slovenska k Maďarsku,⁹⁵ – prezentoval Slávik vo svojej správe narastanie protičeskoslovenských útokov.

V tomto roku sa opätovne pokúšala Wierzbowa vyvíjať istý diplomatický tlak na Rumunsko, sprostredkovať zlepšenie maďarsko-rumunských vzťahov a oslabiť Malú dohodu. Štátny tajomník Szembek na stretnutí s vyslancom Constantinom Visoianuom navrhol, že: „...mohlo by Poľsko sprostredkovať, aby Maďarsko opustilo voči Rumunsku od svojho revi-

⁹² 25. 4. 1936, Kobyłański – vedúci politického oddelenia poľského ministerstva zahraničia vyhlásil..., Československá otázka v diplomatických spisoch horthyovského Maďarska (1936 – 1938 – do Mnichova). In: *Historický časopis*, roč. 14, 1966, č. 4, s. 626; resp. FANO, Štefan: Protičeskoslovenské ostrie poľsko- maďarského zblížovania v rokoch 1934 – 1936, In: *Slovanský prehľad*, roč. 56, 1970 č. 5, (kde je uvedený názov Podkarpatskej Rusi ako Rusínsko); FANO, Štefan: Nemecká politika voči Slovensku a Zakarpatskej Ukrajině v období od septembrovej krízy 1938 do rozbitia Československa v marci 1939. In: *Československý historický časopis*, roč. 21, 1973, č. 2, s. 103-104.

⁹³ Rewizyta. In: *Gazeta Polska*, 18. IV. 1936.

⁹⁴ Rewizyta. In: *Gazeta Polska*, 18. IV. 1936. K návšteve v Budapešti aj AMZV ČR Praha, Periodická správa II, Varšava, 27. VI. 1936.

⁹⁵ AMZV ČR Praha, PS Varšava 55, 18. VI. 1936.

zionistického stanoviska a zároveň si predstavuje dorozumenie Maďarov s Rumunmi tak, aby Maďarsku bola daná voľná ruka voči Československu.⁹⁶ Zároveň sa aj s poľským príspevom podarilo presadiť v Rumunsku odvolanie ministra Nicolae Titulesca, ktorý ako prívrženec Malej dohody a spolupráce so ZSSR bol samozrejme pre Varšavu neprijateľný.⁹⁷ Novým rumunským ministrom zahraničných vecí sa stal Viktor Antonescu,⁹⁸ ktorý napriek zdôrazňovaniu vernosti Malej dohody, bol na rozdiel od Titulesca ústretovejší k poľským ambíciám v juhovýchodnej Európe. Na konci roka musel Varšavu opustiť aj Visoianu, prívrženec Titulescovej koncepcie a novým vyslancom sa stal Alexander Duiliu Zamfirescu.

V druhej polovici roka 1936 sa istú chvíľu, po návšteve generála Maurice Gustave Gamelina, náčelníka francúzskeho generálneho štábu vo Varšave (12. – 16. augusta), ako aj generálneho inšpektora poľských ozbrojených síl maršala Edwarda Rydz-Śmigłyho v Paríži (10. – 12. septembra), zdalo, „že posledné posuny poľskej zahraničnej politiky je možné vykladať ako odklon od filonemeckej orientácie ministra Becka a návrat k Francúzsku a jeho politike demokratického mieru, ktorej reprezentantom je maršal Rydz-Śmigły.“ Beck však zo strany ministerstva zahraničných vecí vykonal „všetko tak, aby návšteva Gamelinova bola vylíčená ako politicky nevýznamná a aby jej bol ponechaný iba rámeček úzko vojenský.“⁹⁹ Realita teda ukázala, že minister Józef Beck pevne ovládol poľskú zahraničnú politiku a maršal Edward Rydz-Śmigły, do ktorého vkladali nádeje tak poľská opozícia, ako aj československí predstavitelia, sa venoval čisto vojenskej problematike. Rydz-Śmigły však aspoň prezentoval Gamelinovi názor väčšiny generality, že Poľsko nemá agresívne zámery voči Československu ani voči Sovietskemu zväzu. Ako referoval vyslanec Slávik : „Aliancia poľsko-francúzska je chápaná v Poľsku iba obojstranne a iba v prípade útoku Nemecka na jeden zo zmluvných štátov. Oslabovanie Československa je hlavným cieľom dnešného režimu, a preto aj pri najpriateľskejšom pomere neprestanú kritiky a v Poľsku bude vítaná každá akcia na Slovensku, každý iredentizmus nemecký a maďarský, každá obtiaž na Podkarpatskej Rusi.“¹⁰⁰

V tomto období na poľskej vnútornej scéne prebiehal „boj“ v rámci tzv. generálskej skupiny o vplyv na poľskú armádu. Vďaka aktívnemu prístupu Becka, ktorý napriek zmenám v kabinetoch ostával ako jediný minister stabilne na svojom poste, sa podarilo zažehnať tieto pnutia a výsledkom Beckovho vplyvu na prezidenta Ignacy Moścického bolo menovanie Rydz-Śmigłyho do hodnosti maršala Poľska a jeho rivala generála Kazimierza Sosnkowského¹⁰¹ do hodnosti armádneho generála¹⁰² tak, aby každá zo strán získala osobné výhody

⁹⁶ AMZV ČR Praha, PS Varšava 80, 13. 10. 1936.

⁹⁷ K činnosti ministra Titulesca pozri TEJCHMAN, Miroslav: Titulescu a rumunská zahraničná politika 1933 – 1936, In: *Československý časopis historický*, roč. 14, 1966, č. 4, s. 667-684.

⁹⁸ ANTONESCU, Viktor – rumunský minister zahraničných vecí od roku 1936, predtým minister spravodlivosti, profrancúzsky orientovaný, nie však prosovietsky, kráľ Carol I. ho pokladal za dočasné riešenie. V ďalšom období nastal odklon Rumunska od Francúzska a príklon k nemeckej orientácii, Antonescu musel odstúpiť.

⁹⁹ AMZV ČR Praha, PS Varšava 69, 22. VIII. 1936.

¹⁰⁰ AMZV ČR Praha, PS Varšava 76, 29. IX. 1936.

¹⁰¹ SOSNKOWSKI, Kazimierz (1885 – 1969) – armádny generál, 1920 – 1924 – minister vojenstva, od 1927, resp. 1928 inšpektor armády Podole, resp. Polesie, 1925 – predstaviteľ Poľska na konferencii o odzbrojení v Ženeve, po roku 1939 v poľskej exilovej vláde minister vojenskej hospodárskej koordinácie, 1939 – 1940 – hlavný veliteľ Zväzu ozbrojeného boja, t.j. reálne vrchný veliteľ poľských ozbrojených síl v domácom odboji, 1943 – vrchný veliteľ poľskej armády, od roku 1944 žil v Kanade, mimo politického diania.

a funkciu a prestala aktívne zasahovať do politiky. Poľská armáda sa napriek istým výhradám voči Beckovej zahraničnej politike stala aktívnym faktorom tejto politiky a v rokoch 1938 – 1939 sa podieľala na agresívnych akciách voči Československej republike.

Na konci roka 1936 sa objavovala aj v poľskom ministerstve zahraničných vecí tendencia definitívne vyriešiť sporné otázky s Československom. Tieto otázky však Poľsko bolo ochotné riešiť jedine vo svoj prospech. Ako bolo informované československé zastupiteľstvo vo Varšave, prednosta tlačového odboru MZV Jan Emil Skiwski¹⁰³ pred spriatelenejšími žurnalistami stručne charakterizoval možnosti normalizácie vzťahov s ČSR v týchto bodoch: 1. ČSR musí splniť všetky prania poľskej menšiny, 2. ČSR musí zrušiť „*spolky zo Sovietmi*“, 3. ČSR sa musí absolútne podriaďiť poľskej zahraničnej politike. V prípade, ak to ČSR neurobí, Poľsko bude robiť politiku vedúcu k rozbitiu republiky.¹⁰⁴ V novembri 1936 navštívil Juraj Slávik na Beckovo pozvanie Wierzbowu. Na stretnutí požiadal Beck o agrément pre budúceho poľského vyslanca v Prahe – Kazimierza Papée.

Ako dôvod vakantného vyslaneckého miesta v Prahe (od roku 1935) Beck uviedol, ako referuje Slávik, že: „... *príčina bola jedine v tom, že chcel vybrať človeka, ktorý by plne vyhovoval politicky i spoločensky a už dávno myslel na Papéeho, ale nemohol ho z politických dôvodov odvolať z Gdańska.*“ Slávik sa pri tejto návšteve obrátil na Becka s návrhom riešiť konfliktné situácie na základe zmluvy z roku 1925 o arbitráži, na čo reagoval Beck nevlúdne a zamračene a pokladal to za stratu času. Podľa poľského ministra práve Papée je vhodná osoba, ktorá bude „*konkrétne a živým slovom odstraňovať prekážky dobrého spolužitia.*“¹⁰⁵

Úlohou Papée-ho v Československu bola organizácia a zabezpečenie spolupráce so slovenským autonomistickým hnutím, presadzovanie poľského vplyvu v Československu a zintenzívnenie poľskej akcie na Podkarpatskej Rusi ďalšou podporou fencikovského hnutia.¹⁰⁶ Je teda zrejme, že Varšava pokračovala v agresívnej protičeskoslovenskej akcii.

Pokračovala veľmi intenzívne spolupráca maďarsko-poľská. Návšteva generála Gamelina síce spôsobila istú obavu v Budapešti z možného zlepšenia vzťahov Prahy a Varšavy, ale Beck na stretnutí s rezortným kolegom Kálmanom Kányom¹⁰⁷ 24. septembra 1936 v Ženeve

¹⁰² AMZV ČR Praha, PS Varšava 85, 27. X. 1936.

¹⁰³ SKIWSKI, Jan Emil (1894 – 1956) – poľský spisovateľ, literát. Od 1927 redaktor katolíckeho týždenníka *Tecza*, od 1930 v rozhlase populárny moderátor a redaktor, člen výboru Zväzu spisovateľov, od 1935 spolupráca so sanačným režimom a vedúci tlačového odboru ministerstva zahraničných vecí, cez vojnu vo Varšave, po roku 1948 v emigrácii vo Venezuele, 1949 – odsúdený v neprítomnosti na trest smrti za kolaboráciu s Nemcami počas vojny.

¹⁰⁴ AMZV ČR Praha, PS Varšava 88, 31. X. 1936.

¹⁰⁵ AMZV ČR Praha, PS Varšava 92, 19. 11. 1936, k návšteve aj AMZV ČR Praha, PS Varšava 98, 4. XII. 1936.

¹⁰⁶ K činnosti Kazimierza Papéeho v Československu pozri VALENTA, Jaroslav: Dotazník o polsko-československých vzťahoch z roku 1940 pro K. Papéeho. In: *Slovanský přehled*, roč. 85, 1999, č. 2, s. 185-205, resp. KAMIŃSKI, Marek – ORLOF, Ewa: Odpowiedź Kazimierza Papéeego na ankietę rządu polskiego na uchodźstwie dotyczącą polskiej polityki zagranicznej wobec Czechosłowacja w 1938 r. In: *Dzieje najnowsze*, r. 30, 1998, č. 2, s. 145-158.

¹⁰⁷ KÁNYA, Kálmán (1869 – 1945) – maďarský diplomat, politik, minister zahraničných vecí, 1904 konzul v Istanbule, 1905 – pracoval na rakúsko-uhorskom ministerstve zahraničných vecí, 1913 – minister vlády, 1920 – 1925 – stály zástupca ministra zahraničných vecí, 1925 – 1933 – vyslanec v Berlíne, v rokoch 1933 – 1938 – minister zahraničných vecí, od 1935 vymenovaný za doživotného člena Hornej komory maďarského parlamentu.

ubezpečil maďarského ministra o nemennosti poľských ambícií voči ČSR.¹⁰⁸ Varšava ďalej doporučovala Budapešti, aby utlmila revizionistické nároky voči Bukurešti a Belehradu a koncentrovala sa najmä na ambície na Podkarpatskej Rusi a Slovensku.

Na konci roku 1936 minister Beck zhodnotil svoju politiku voči Československu ako aj v európskom priestore. Dvadsiateho prvého decembra 1936 na stretnutí so štátnym tajomníkom Szembekom prezentoval päť možností riešenia zásadnej otázky, ako a kam má smerovať poľská zahraničná politika v budúcom období. Situácia v Európe si podľa neho vyžadovala jasnú koncepciu ďalšieho postupu Wierzbowej. Z piatich možností okamžite vypustil dve - zachovať pasivitu, resp. spojiť sa s ČSR proti Nemecku. Ostali teda tri možnosti: 1. obsadiť Tešín, dovoliť Maďarom obsadiť Podkarpatskú Rus a získať s nimi spoločnú hranicu, 2. pohnúť sa na Kaunas, 3. obsadiť Gdańsk. Vývoj v ďalších rokoch ukázal, že poľským cieľom sa stalo vyriešenie prvej možnosti – pripojenie Podkarpatskej Rusi k Budapešti a územné zisky na úkor Československej republiky.¹⁰⁹

Poľská karpatská politika v rokoch 1933 – 1936 sa aktivizovala najmä po nástupe ministra Becka. Jedným z cieľov bolo vytvorenie spoločnej hranice s maďarským kráľovstvom na Podkarpatskej Rusi. Od roku 1934 sa začína v Poľsku výrazná protičeskoslovenská kampaň. Jej súčasťou bolo aj hľadanie možností, ako reálne ovplyvňovať vnútropolitické pomery na Podkarpatskej Rusi v prospech Poľska. Varšava cez svoj konzulát v Užhorode začala podporovať politickú činnosť S. Fencika a jeho politickej strany – Ruskej nacionálno-autonómnej strany. Zároveň sa prehľbuje spolupráca s Budapešťou, čoho dôsledkom boli vzájomné návštevy premiérov oboch krajín v rokoch 1934 a 1936. I keď v týchto rokoch sa vzájomná spolupráca oboch krajín podoba skôr na hľadanie spoločných cieľov a objavujú sa aj pokusy o koordinovaný postup, v tomto období obe strany vedú naďalej viac-menej nezávislú kampaň voči Podkarpatskej Rusi. Zároveň sa v tomto období opätovne aktivizovalo ukrajinské hnutie v Poľsku, čo varšavská vláda pripisovala aj vplyvu ukrajinského hnutia v ČSR a v ostatnej Európe. Pokúšala sa preto hľadať, najmä od roku 1935 spoločnú reč s legálnymi ukrajinskými stranami v Poľsku, nie vždy však úspešne. V roku 1936 sa hľadali ďalšie smery kadiaľ viesť poľské zahraničnopolitické ambície. Jedným z týchto smerov bola Československá republika a podkarpatskoruská krajina.

Recenzent: doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc.

¹⁰⁸ 24. 9. 1936. Kánya, maďarský minister zahraničia, mal v Ženeve rozhovor s poľským ministrom zahraničia Beckom. Československá otázka v diplomatických spisoch horthyovského Maďarska (1936 – 1938 do Mnichova). In: *Historický časopis*, roč. 14, 1966, č. 4, s. 633.

¹⁰⁹ KOŹMIŃSKI, Maciej: *Polska i Węgry przed drugą wojną światową (październik 1938 – wrzesień 1939)*. Wrocław : Zakład narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo PAN, 1970, s. 47; por. KVAČEK, Robert: *Historie jednoho roku*. Praha : Archiv, 1976, s. 155; ROMPORTLOVÁ, Marta: Maďarská zahranične politická doktrína a Poľsko v medziválečnom období. In: *Slovenské historické studie* 23, 1997, s. 75-76; SUŠKO, Ladislav: Nemecká politika voči Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine v období od septembrovej krízy 1938 do rozbitia Československa v marci 1939. In: *Československý historický časopis*, roč. 21, 1973, č. 2, s.168.

Die zweite Rzeczpospolita und Karpatenrußland (1933 – 1936)

Zusammenfassung

Die polnische Politik wurde nach dem Antritt des neuen Ministers Beck im Jahre 1932 aktiver. Einer der Ziele der neuen Außenpolitik war es, die Grenze an das Ungarische Königsreich im Bereich von Karpatenrußland neu auszubauen. Warschau begann die politische Aktivität von Stefan Fencik zu unterstützen. Gleichzeitig vertiefte sich die Zusammenarbeit mit Budapest. Ein Zeichen dafür waren offizielle Treffen der Premierminister beider Länder in den Jahren 1934 und 1936. Gleichzeitig wuchs die ukrainische Nationalbewegung in Polen. Diese wurde nach Meinung von einigen polnischen Politikern durch die ukrainische Nationalbewegung in der Tschechoslowakei beeinflusst. Die polnische Regierung versuchte es, einen Einfluss auf die ukrainische Nationalbewegung auszuüben. Diese Initiative blieb aber ohne sehbahren Erfolg. Um aus Polen eine regionale Großmacht zu machen, müsste ein unüberwindbares Hindernis – Karpatenrußland als Bestandteil der Tschechoslowakei, aus dem Weg geschaffen werden.

(Preklad Lenka Almášiová)

CIRKEV A ZAČIATKY RESLOVAKIZÁCIE NA SEVERNOM SPIŠI A ORAVE PO ICH PRIPOJENÍ K SLOVENSKEJ REPUBLIKE V ROKU 1939

Pavol MATULA

Oblasť severného Spiša a Oravy bola od konca 19., no najmä v priebehu 20. storočia predmetom neustálych konfliktov medzi poľským a slovenským národom, pri ktorých zohrávala viac či menej významnú úlohu cirkev. Vyplývalo to najmä z faktu, že miestni obyvatelia (nazývaní aj Gorali) mali silné náboženské cítenie (99,9 % rímskokatolíckeho vierovyznania), ktoré bolo previazané s ich národnou identitou či už slovenskou, poľskou alebo goralskou. Po vzniku samostatného Poľska a ČSR v roku 1918, poľská strana oficiálne vzniesla nárok na toto teritórium zdôvodňujúc ho etnickým pôvodom tamjších obyvateľov. Podľa nich, totiž, boli na základe jazykovej podobnosti goralského dialektu a poľštiny, Poliakmi. Česko-slovenská strana sa pri argumentácii opierala predovšetkým o historický princíp (územie bolo viac ako tisíc rokov súčasťou horného Uhorska, teda Slovenska), pričom tiež poukazovala na to, že miestne obyvateľstvo sa v drvivej väčšine hlási k slovenskej národnosti.

Oba štáty sa s problémom nakoniec obrátili na Parížsku mierovú konferenciu, ktorá 3. februára 1918 rozhodla, že hranicu medzi nimi určí Najvyššia rada. Z rozkazu veľmoci sa v júli 1919 konali v Krakove porady medzi ČSR a Poľskom, kde poľská strana navrhla riešenie sporu plebiscitom, s ktorým súhlasili obe strany. Najvyššia rada o ňom rozhodla 28. septembra 1919. Mal sa uskutočniť na Tešínsku, Orave (Námestovský a Trstenský okres) a na Spiši (Spišskokostaroveský, Staroľubovniansky a čiastočne Kežmarský okres).¹

Po vyhlásení plebiscitu, spustili obe strany intenzívnu kampaň využívajúc k tomu všetky možné prostriedky, od demagógie, podplácania až po násilie a vraždy. Od začiatku však bolo v oboch táboroch jasné, že veľkú úlohu pri získavaní obyvateľstva bude zohrávať jeho silné náboženské cítenie. Nebolo preto prekvapením, že do agitácie sa zapojili viacerí (pro)poľskí či (pro)slovenskí kňazi. O spornom území však nakoniec nerozhodol plebiscit, ale medzinárodná arbitráž, na čo dali 10. júla 1920 v belgickom Spaa súhlas oba zainteresované štáty. Z poverenia Najvyššej rady 28. júla 1920 Veľvyslanecká rada sporné územie rozdelila medzi oba štáty. Slovensko tak stratilo 25 obcí s približne 25 000 obyvateľmi. Na území pripojenom k Poľsku nastala silná polonizácia miestnej populácie presadzovaná najmä úradmi a školstvom ale aj samotnou cirkvou. Proti tomuto tlaku stálo len niekoľko slovenských kňazov, z ktorých značná časť buď rezignovala, alebo ju v dôsledku úmrtia či odchodu vymenili kňazi poľskí. Obyvateľstvo sa búrilo i protestovalo, polonizačný tlak však nepoľavoval. Po mníchovskej dohode na jeseň roku 1938 vznieslo Poľsko ďalšie územné nároky voči Slovensku, ktoré vzhľadom na medzinárodnú situáciu muselo ustúpiť. Na novozískaných územiach Poľsko postupovalo rovnako, ako na tých predchádzajúcich – násilne zavádzalo do škôl, úradov i do kostolov poľštinu.

Odrhnutie ďalších oblastí severného Spiša a Oravy, ako aj správanie sa Poliakov na tomto území, vyvolalo v slovenskej spoločnosti protipoľské nálady, ktoré v konečnom dôsledku

¹ CIAGWA, Józef: Rozdelenie Spiša v roku 1920 a jeho právne dôsledky. In: *Spiš v kontinuite času*. Zost. Peter Švorc, Prešov; Bratislava; Wien : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach; Filozofická fakulta v Prešove; Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut Wien, 1995, s. 154-165.

našli svoju odozvu 1. septembra 1939 v účasti Slovenska na nemeckom útoku proti Poľsku. Slovenská republika získala územia zabraté Poľskom v rokoch 1938 aj 1924 a 1920. Hoci oficiálne bolo pričlenenie zmieneneho teritória potvrdené až slovensko-nemeckou zmluvou uzavretou 21. novembra 1939, s kreovaním politických a administratívnych štruktúr sa začalo už v prvej polovici septembra.²

Do procesu inkorporácie severného Spiša a Oravy sa zapojila i cirkev. Necelé tri týždne po vypuknutí vojnového konfliktu s Poľskom bol v dňoch 20. – 23. septembra spišským biskupom vyslaný do oblasti severného Spiša dekan Jozef Vojtas, ktorý mal zmapovať situáciu, v akom stave sa nachádzajú tamojšie fary, pričom zistil, že okrem nedeckého kňaza Józefa Świsteka, ktorý „*opustil farnosť dňa 31. augusta 1939 a doteraz sa nevrátil*“, ostali „*vo všetkých ostatných farnostiach kňazi... na svojom mieste*“. Ďalšou jeho úlohou bolo zistiť medzi veriacimi, či si prajú slovenského alebo poľského kňaza. Výsledky prieskumu a postup pri ňom popisuje nasledovne: „*V každej obci som hodnoverne bez všetkej predpojatosti zistil, že veriaci si zásadne prajú len slovenského kňaza. Priamu otázku, či chcú terajšieho svojho poľského kňaza som nikdy nepripustil ku pojednávaniu, lebo som na to nedostal poverenia a tiež aj preto, aby nenastal rozbroj vo farnostiach. Som vycítil, že kňazi v Nižných Lapšoch, Vyšných Lapšoch, Fridmane a Kacvine boli by prijateľní pre tamojších veriacich, ale len ako kňazi, ale už nie ako Poliaci.*“³ Z uvedeného sa dá usudzovať, že pre miestne obyvateľstvo bolo neraz dôležitejšie, aby mali dobrého, resp. vôbec nejakého kňaza, jeho národnosť bola druhoradá. Prínosná a pozitívna činnosť duchovného pre obec v predchádzajúcom období tak spôsobila jeho previazanosť s obyvateľstvom.⁴ Poukazuje na to i správa Františka Móša spišskému biskupstvu z konca roku 1939 venovaná stave matrík a účtovných dokladov na farnostiach pripojeného Spiša. V nej odpovedá na otázku, prečo je vzťah obyvateľstva relatívne priaznivý k dovtedajším poľským duchovným: „*Prestala už bolesť, ľud má svoje právo, môže po slovensky spievať...*“ avšak „*...radšej chce mať vo svojej farnosti hoc aj poľského kňaza, ak by sa mal báť, že bude pridelený do susednej farnosti (v prípadnom nedostatku kňazov).*“⁵

Jozef Vojtas zisťoval počas svojej prieskumnej cesty v septembri 1939 aj to, akých kňazov si veriaci želajú, aký jazyk by chceli, aby bol používaný v kostole a v škole. V svojej správe potom uvádza, že „*veriaci si žiadajú slovenské služby Božie a len slovenské vyučovanie náboženstva vo škole. Takých, ktorí by boli opačnej mienky som nenašiel ani v jednej obci, hoci pri pojednávani boli všetci chlapi z obce, ktorí boli doma a mohli prísť. Pri pojednávaniach o týchto otázkach sa v žiadnej obci nikto neozval a nežiadal poľské služby Božie a poľské vyučovanie vo škole*“. Zaujímavým bolo zistenie z hľadiska vzťahu tamojšieho obyvateľstva k vlastnému dialektu, že rovnako „*nestrpia ani si nežiadajú nikde kázne a vyučovanie náboženstva vo škole v t. zv. goralskej reči*“.⁶ To by potvrdzovalo tézu niektorých súčasných dialektológov o jazykovom bi-, resp. trilingvizme tamojšieho obyvateľstva, ktoré svoj jazykový prejav prispôbova-

² BAKA, Igor: *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2006, s. 165.

³ Archív Spišskej diecézy (ASD) Spišská Kapitula, korešpondencie 1939 – 1945, inv. č. 2798/1941. *Správa z 23. septembra 1939*.

⁴ Archiwum Kurii Metropolitej w Krakowie (AKM), APA, inv. č. 33 (Chyzne). *List obywatel'ov kúrii z 3. 9. 1939*.

⁵ ASD Spišská Kapitula, inv. č. 2798/1941. *Správa z 9. decembra 1939*.

⁶ ASD Spišská Kapitula, inv. č. 2798/1941. *Správa z 23. septembra 1939*.

lo prostrediu: v domácom, rodinnom používalo goralský dialekt, v oficiálnom styku v kostole, v škole, v úrade atď. slovenčinu, resp. pod tlakom polonizácie poľštinu.⁷

Severný Spiš a Orava, ktoré do 25. októbra 1925 patrili cirkevne pod Spišské biskupstvo, sa k nemu opäť pričlenili 25. septembra 1939 rozhodnutím Vatikánu, ktoré bolo oznámené nunciatúrou v Berlíne.⁸ Vznikla otázka, čo s tamojšími, vo väčšine prípadov poľskými duchovnými. Spišská diecéza im 11. októbra 1939 rozposlala dotazník, v ktorom mali odpovedať na jedenásť otázok. Okrem základných osobných údajov sa dotyčného pýtala: „5. Či chce ostať a pôsobiť i ďalej v biskupstve spišskom? 6. Keby nemohol ostávať na mieste doterajšom, je ochotný zaujať pôsobisko na inej fare v biskupstve? 7. Či chce pôsobiť od tohto času slovensky vo škole a v kostole? 8. Či zloží sľub vernosti Slovenskej Republike?... 11. Ak nemieni ostať v diecéze spišskej, kedy si žiada odovzdať správu fary?“

Poľskí kňazi si pred tým, než odpovedali, vyžiadali od krakovskej diecézy pokyny, ako reagovať, preto sa v nimi vyplnených dotazníkoch, na niektoré otázky, objavili takmer identické odpovede. V prvom rade išlo o používanie slovenčiny: „Keďže som sa neučil slovenský jazyk, nemôžem prisľúbiť, že tento jazyk budem používať v škole a kostole, pretože by som mohol vystaviť Slovo Božie na posmech a vďaka tomu ho znevážiť; avšak sľubujem, že budem používať jazyk dobre zrozumiteľný miestnemu obyvateľstvu, t. j. goralský, ako v škole tak aj v kostole.“ Nemenej striktno držiaci sa pokynov z Krakova boli aj odpovede na otázku sľubu vernosti Slovenskej republike: „Prísahu vernosti Slovenskej Republike nemôžem podpísať, keďže môj dekanát je vojensky okupovaným teritóriom a o zmene štátnej príslušnosti bude rozhodnuté po uzavretí mieru. V zmysle medzinárodného práva okupačná moc nemá právo žiadať o zloženie takejto prísahy. Avšak osobitným listom skladám sľub že do definitívneho vyriešenia otázky štátnych hraníc budem dodržiavať zákony a nariadenia slovenského štátu, zhodné s cirkevným a medzinárodným právom“.⁹ Vyžadovanie sľubu vernosti kňazov nebolo dôležité ani tak z hľadiska lojality voči Slovenskej republike, ako skôr toho z dôvodu, aby mohli sobášiť.¹⁰ Pokiaľ išlo o pranie zotrvať na príslušnej fare, resp. o ochotu prejsť na inú, odpovede sa tiež držali pokynov z Krakova. Väčšina z nich odmietla svoje premiestnenie: „Chcem a mám záväzok zostať na doterajšom mieste a nesúhlasím s tým, aby som bol premiestnený na inú faru v Spišskej diecéze.“¹¹ Napriek uvedenému, medzi poľskými alebo poľsky zmýšľajúcimi kňazmi sa našli aj takí, ktorí sľub vernosti zložili. Bol to napríklad Stanisław Weisłak (Nižné Lapše) a Józef Pitorak (Vyšné Lapše), ktorých postup vyplýval okrem iného pravdepodobne z ich obľúbenosti u veriacich, čo spomínal vo svojej správe Jozef Vojtas. Sľub podpísal dokonca i známy polonizátor Anton Sikora (Jurgov).¹² Z hľadiska jeho predchádzajúcej činnosti by sa to mohlo zdať zarážajúce, avšak z hľadiska toho, že dobre ovládal slovenčinu (pochádzal z inkorporovaného územia z Jablonky a bol vysvätený

⁷ DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *Goralské nárečia*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 1993, s. 32-33.

⁸ BIELOVODSKÝ, Andrej: *Severné hranice Slovenska*. Bratislava : Ústredná správa Slovenskej ligy, 1947, s. 138-139.

⁹ ASD Spišská Kapitula, inv. č. 2798/1941. *List J. Długoposkiego z 27. októbra 1939 a ďalších kňazov*.

¹⁰ BIELOVODSKÝ, Andrej: *Severné hranice Slovenska*. Bratislava : Ústredná správa Slovenskej ligy, 1947, s. 140-141.

¹¹ ASD Spišská Kapitula, inv. č. 2798/1941. *List J. Długoposkiego z 27. októbra 1939 a ďalších kňazov*.

¹² ASD Spišská Kapitula, inv. č. 2798/1941. Pozri: *Zápisnica o zložení služobnej prísahy A. Sikoru zo 16. 10. 1939, S. Weisłaka a J. Pitoraka z 20. 10. 1939*.

v Spišskej Kapitule) a s prihliadnutím na zlú hospodársku a politickú situáciu na zvyšnom území bývalého Poľska, sa motívy jeho správania môžu zdať pochopiteľnejšími. Jeho dotazník bol na rozdiel od ostatných poľských kňazov písaný po slovensky a aj odpovede sa, pochopiteľne, líšili od pokynov Krakovskej diecézy.

Vzťah veriacich k ich dovtedajším poľským kňazom však nebol všade najlepší. Takáto situácia bola napríklad v Tribši či Nedeci. Tribšania spolu s tamojším správcom školy napísali Biskupskému úradu v Spišskej Kapitule list datovaný 15. októbra 1939, v ktorom sa sťažujú na svojho poľského kňaza Jana Wilhelma a kantora (organistu) Andreja Vadovského: „*Lud je nespokojný s jeho kantorovaním, lebo za poľskej éry veľmi trucoval ľud... keď mu v kostole dali slovenskú knihu, aby zahral a zaspieval pieseň, hodil ju na zem a tých, ktorí mu ju podali udal a museli platiť pokutu... Lud je nadšený, že sa dostal znova ku Slovensku, že sa spokojne môže modliť po slovensky. Pán farár ďalej sa modlí po poľsky. Ludia sa nad tým pohoršujú. Keď sa niekedy dostane slovenský učiteľ ku organu a hrá slovenskú pieseň, pán farár v polovičke krátkej piesne sa obráti a zaspieva ‚Dominus vobiscum‘. Lud nad týmto sa hrozne pohoršuje a pred kostolom poznamenáva, že ten cirkus v kostole musí už raz prestať.*“ V ďalšej časti listu sa vracajú k správaniu sa poľského kňaza v predchádzajúcom období: „*Raz v kostole, keď istý Tomečkovič začal spievať slovenskú pieseň, obrátil sa od oltára a zakričal mu: ‚Kto chce balamutiť nech ide von!‘ a Tomečkoviča udal, že chudák zaplatil pokutu.*“¹³ Rozpory medzi veriacimi a Janom Wilhelmom sa zrejme stupňovali, lebo 7. januára 1940 píše Krakovskej diecéze: „*Vzhľadom na pomery panujúce v Tribši skrz Slovákov ako duchovných, tak aj svetských, som nútený sa odtiaľto odsťahovať... ďalší život pre poľského kňaza v Tribši je absolútne nemožný.*“¹⁴

Nedečania sa, podobne ako Tribšania, sťažovali na pretrvávajúci polonizačný kurz ich duchovného a spišského biskupa žiadali o výmenu nedeckého kňaza Józefa Świsteka: „*...pekne prosíme jako novo narodení slováci že bi ste sa starali o nas cim skorej o kňaza slovenského... žebi nás už ten polski kniaž nemučil stu polsku modlitbu... co nam je stoho čo sa pan učitel trapia znasima d'etmi po sloveňski a kňaz po polski... ako bito... vižeralo mi rodaci slovaci aj kňaz rodak slovak a po druhe jak sa na nas veľka ťažoba hrnula to kňaz od nás zutekol a teraz sa vrátil i ešte nás mucí po polsku*“.¹⁵ V rozpore s citovaným listom vyznieva odpoveď Świsteka na dotazník: „*Chcem tu zostať a pracovať ďalej..., lebo som tu pracoval... tak, že aj veriaci z Nedeci v čase mojej neprítomnosti... oznámili komisárovi Jeho Excelencie, že chcú, aby som u nich ďalej zostal... to je jasný dôkaz, že ľud ma rád vidí.*“¹⁶ Nepriamym vysvetlením uvedenej kontradikcie by mohlo byť správanie sa nedeckého kňaza v predchádzajúcom období, opísané v ďalšej časti citovaného listu jeho veriacich: „*ako je to milé ket sú pan farar medzi farnikami pravdomluvni nie ako nas pan farar vivolil si komitet a naučil ih jako maju pred poľskim biskupom luhat aby sa bol dostal do nas a cos me mali stareho kňaza to posiol do spitala... teho... do fari viac nepustil*“.

Nová moc sa však nie všade stretávala s proslovenskou orientáciou. Výnimku tvorila napríklad Jablonka, z ktorej pochádzal najznámejší agitátor a vodca hnutia za poľský Spiš a Oravu kňaz Ferdinand Machay. On, jeho príbuzní a známi mali natoľko silné zázemie v tejto obci, že slovenský kňaz Štefan Vojtaššák sa musel Spišskému biskupstvu neustále sťažovať na nie

¹³ ASD Spišská Kapitula, inv. č. 2798/1941. List z 15.10.1939.

¹⁴ AKM, APA, inv. č. 314 (Trybsz). List J. Wilhelma kúrii zo 7. 1. 1940.

¹⁵ ASD Spišská Kapitula, inv. č. 2798/1941. List obyvateľov priložený v spisoch k dotazníku J. Świsteka z 26. 10. 1939.

¹⁶ ASD Spišská Kapitula, inv. č. 2798/1941. Dotazník J. Świsteka z 26. 10. 1939.

najpriaznivejšie atmosféru, ktorá tam vládla: „*Prosím Jeho Excelenciu o požehnanie k mojej ťažkej práci, a zároveň o pomoc na príslušných miestach, aby totiž len katolícki učitelia jako aj žandári sem (aspoň) do Jablonky sa dostali v budúcom čase (v škol. roku). Opakujem sem, lebo to bolo a je hniezdo polonofilstva, lebo p. Machay z Krakova (teraz farár na Żwierzincu všetko vymáhal len a len pre Jablonku). To sa nedá ani opísať, len ústne*“.¹⁷ Inde sa v súvislosti s osobou tam poslaného kantora vyjadruje k zmýšľaniu miestneho obyvateľstva: „*Čudujem sa, že takéto sily sú posielané do Jablonky – sídla politických rozbrojov nielen prepovratových, ale aj dnešných. Lebo skutočne sú tu dva tábory ľudí: Polonofilov a Slovákov cítiacich*“.¹⁸

Aj keď väčšina poľských kňazov odmietala prijať nový stav, ktorý nastal po pripojení severného Spiša a Oravy k Slovenskej republike, niektorí sa prispôbili a snažili sa získať štátne občianstvo (výhodu mali tí, ktorí pochádzali z daného územia a mali teda aj domovské právo). Bol to už spomínaný jurgovský kňaz Anton Sikora, ktorý oň zažiadal 24. februára na Okresnom úrade v Spišskej Starej Vsi, či kaplán v Dolnej Lipnici Bronislav Stuglík, ktorému Spišská diecéza dokonca sľúbila podporu pri získaní štátneho občianstva.¹⁹

Keďže viacerí poľskí kňazi odmietli zložiť sľub vernosti Slovenskej republike a prejavili sa aj ďalšie negatívne reakcie na otázky v zaslaných dotazníkoch, začala Spišská diecéza od konca roku 1939 postupne odvolávať poľských farárov.²⁰ Ich ďalšie osudy boli rôzne. Niektorí boli vládou vypovedaní z územia Slovenska, ako napríklad 13. decembra 1939 Július Lysek z Jablonky. Zároveň mu však umožnili vrátiť sa neskôr na územie SR, aby si mohol vybaviť majetkové záležitosti. V skutočnosti sa na Slovensku zdržal dlhšie, ako o tom 30. decembra 1939 píše tamjší slovenský kňaz Štefan Vojtaššák: „*Keďže vdp. Julian Lysek, bývalý farár, ešte hneď nemieni sa vzdialiť z územia slovenského, ale v súkromnom byte tu ešte asi do jari – keď mu to povolia úrady – tu v Jablonke celkom utiahnutý ostať, prosí si týmto o povolenie slúžiť sv. omše*“.²¹ Rovnako aj bývalý kňaz v Chyžnom Antoni Zarembo sa naďalej zdržiaval na mieste, a to počas celých piatich rokov.²² Tí, ktorí pochádzali z inkorporovaného územia, ako napríklad Anton Sikora či Karol Machay (farár z Nižnej Lipnice a brat už spomínaného Ferdinanda) boli pod tlakom štátnych orgánov na Spišskú diecézu, kvôli ich politickej nespoľahlivosti, presunutí v rámci Slovenska na iné pôsobiská, samozrejme mimo pričleneného územia. Chvil'ú pred tým bol Sikora aj väznený (odkiaľ ho dostal kňaz Alojz Miškovič, vládny komisár pre pričlenené územie). Podobný osud stihol aj Marcina Jabłońskiego z Oravy.²³ Nie všetci poľskí duchovní však mali to šťastie prežiť roky vojny bez ujmy, či, v tom horšom prípade, stráviť ho čiastočne vo väzení. Niektorí boli zaistení nemeckými orgánmi ešte počas poľskej kampane, ako napríklad dekan Jan Góralik a jeho kaplán z Podvlku. Skončili v nemeckom koncentráku v Dachau, kde 26. októbra 1942 Góralik zahynul.²⁴

¹⁷ ASD Spišská Kapitula, inv. č. 281/1940.

¹⁸ ASD Spišská Kapitula, inv. č. 279/1940.

¹⁹ ASD Spišská Kapitula, inv. č. 945/1940, inv. č. 2767/1940.

²⁰ AKM, APA, inv. č. 33 (Chyzne). *Opis listu spišského biskupa adresovaný A. Zarembovi z 1. 2. 1940*; ASD, inv. č. 1509/1940, inv. č. 1847 – 1848/1940, inv. č. 2045 – 2046/1940; BIELOVODSKÝ, Andrej: *Severné hranice Slovenska*. Bratislava: Ústredná správa Slovenskej ligy, 1947, s. 141.

²¹ ASD Spišská Kapitula, inv. č. 3559/1939, inv. č. 11/1940.

²² RYDEL, Leon: *Bez pamieci o tych co oddali zicie za Ojczyznę, narod ginie!* In: *Orawa*, 1990, č. 4 – 5, s. 9.

²³ ASD, inv. č. 2360/1941, inv. č. 3314/1940, inv. č. 3755/1940; RYDEL, Leon: *Bez pamieci o tych co oddali zicie za Ojczyznę, narod ginie!* In: *Orawa*, 1990, č. 4 – 5, s. 9.

Na miesta po poľských duchovných boli postupne posielaní slovenskí kňazi. Tí spolu so slovenskými učiteľmi, začali hneď po svojom príchode s reslovakizáciou inkorporovaného územia. V prijímaní nových pomerov bolo obyvateľstvo diferencované. Dalo by sa ho rozdeliť na tri skupiny, najmä podľa toho ako ovládalo slovenčinu a aký k nej malo vzťah. Staršia generácia ju ovládala ešte na celkom prijateľnej úrovni. Mládež vychovaná poľskými učiteľmi a kňazmi ju zväčša neovládala a preto k nej mala aj vlažnejší postoj. Tretiu skupinu tvorila najmladšia veková kategória, ktorá navštevovala alebo práve začala navštevovať školu a teda ešte nemala vytvorený jednoznačný vzťah ani k poľštine ani k slovenčine. Vypovedá o tom aj list kňaza Aurela Mihaliaka z Chyžného z 18. marca 1940: „*V národnostnom ohľade všetci do jedného starší sú dobrí Slováci a už dosť dobre aj hovoria. Deti popoľštené... veď mi zpočiatku ešte aj v kostole gašparkovali, ale aj tieto kvietky budú krajšie voňať – zvlášť tí maľučkí pekne sa učia a už aj hovoria.*“ Ohľadom mládeže zároveň navrhuje aj riešenie: „*Aj mládež behom 2 – 3 rokov bude rozumnejšia. Preto prosím nariadiť založiť tu spolok S.K.M. a v lete povinné nauky.*“²⁵ Podobne sa o znalosti slovenčiny detí vyjadruje Štefan Vojtaššák správca fary v Jablonke a to v súvislosti s možným založením meštianky: „*...novopostavená škola v Jablonke bude na pretrase. Totiž štát by tu chcel v budúcom škol. roku do nej umiestniť meštianku. Pán škol. inšpektor... aj od nás bol informovaný o tom, že deti sa sotva tohto roku naučia slovensky. O rok – dva áno.*“²⁶ O tom, že cirkevné orgány vsádzali v prvom rade na najmladšiu generáciu vypovedá i list dekana Jozefa Vojtasa v súvislosti s možným zriadením detskej opatrovne v Kacvine: „*Netreba ani pripomínať, že sriadovanie detských opatrovní na oslobodenom území by bolo nesmiernym požehnaním pre tento kraj a to jak z cirkevného tak aj z národného ohľadu... je isté, že Poliaci nám nikdy nedajú pokoja pre tú goralčinu. Keby sa deti vychovávali od útlej mladosti v opatrovniach, pomaly by sa stratila goralčina.*“²⁷

Aj keď slovenská cirkev zastúpená Spišským biskupstvom a jeho duchovnými nepostupovala pri reslovakizácii severného Spiša a Oravy tak razantne a nekompromisne ako štátne orgány a inštitúcie, čo sa prejavovalo najmä v značnej tolerancii voči poľským duchovným, zohrávala pri nej pomerne významnú úlohu, a to najmä z dôvodu silnej previazanosti náboženského cítenia miestnej populácie s jej národnou identitou. O tom, do akej miery bol samotný reslovakizačný proces úspešný vypovedá najmä výrazne negatívna reakcia tamojšieho obyvateľstva na opätovné pripojenie územia k Poľsku v rokoch 1945 – 1947.

Recenzent: prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

²⁴ ASD Spišská Kapitula, inv. č. 3449/1939; RYDEL, Leon: Bez pamieci o tych co oddali zicie za Ojczyznę, narod ginie! In: *Orawa*, 1990, č. 4 – 5, s. 9.

²⁵ ASD Spišská Kapitula, inv. č. 902/1940. *List A. Mihaliaka Diecéznemu úradu v Spišskej Kapitule z 18. 3. 1940.*

²⁶ ASD Spišská Kapitula, inv. č. 448/1940. *List Š. Vojtaššáka z 8. 2. 1940.*

²⁷ ASD Spišská Kapitula, inv. č. 1043/1940. *List J. Vojtasa z 3. 4. 1940.*

Die Kirche und die Anfänge der Reslowakisierung im Norden der Zips und Orava nach ihrem Anschluss an die Slowakei im Jahre 1939

Zusammenfassung

Nach dem Anschluss der nördlichen Teile der Zips und Orava an die Slowakische Republik im Jahre 1939 wurde die Kirche bei dem Reslowakisierungsprozess behilflich. In der zweiten Hälfte Septembers führte das Zipsbistum, das die angeschlossenen Gebiete administrierte, eine Umfrage über die Meinungen und Stellungen der Einwohner durch. Die Mehrheit verlangte Slowakisch als Hauptsprache so in der Kirche, als auch in der Schule. Die polnischen Priester lehnten es ab, Slowakisch als Liturgiesprache zu benutzen und die Huldigung der Slowakischen Republik zu zusprechen. Deshalb wurden sie durch slowakische Priester ersetzt. Die slowakische römisch-katholische Kirche spielte bei der Reslowakisierung des Gebietes eine wichtige Rolle. Der Hauptgrund dafür war die Verbundenheit der Konfession der slowakischen Bevölkerung mit ihrer nationalen Identität.

Preklad Lenka Almášiová

RETRIBUČNÉ NARIADENIA V ČESKOSLOVENSKU A ŤAŽKOSTI SPOJENÉ S ICH APLIKÁCIOU

Radovan MASKAL

Prvý návrh retribučného dekrétu predložil minister spravodlivosti československej vlády v Londýne Jaroslav Stránsky exilovému prezidentovi E. Benešovi v júni 1943 a rokovalo sa o ňom na niekoľkých ministerských radách v jeseni 1943. Iniciatíva k vydaniu retribučného dekrétu nevyšla od komunistických členov Štátnej rady, ale od členov vlády z radov demokratických strán. Hlavné námietky sa týkali spätnej platnosti zákona. Dekrét totiž postihoval i osoby, ktoré sa previnili proti štátu v dobe zvýšeného ohrozenia republiky dávno pred vojnou. Niektorí zástancovia právnej kontinuity Československa tvrdili, že k tomu by mal stačiť zákon na ochranu republiky z roku 1923 a že by sa tak dalo vyhnúť spätnej platnosti zákona, v modernom práve neuznávanej.¹ Napokon vláda schválila osnovu dekrétu 21. septembra 1944 aj s pripomienkami Štátnej rady a prezidenta Beneša, ktorý požadoval, aby retribučný dekrét bol obmedzený len na dobu jedného roku a aby bola umožnená jeho zmena povojnovou vládou², čím počítal s tým, že povojnová vláda bude tvorená aj komunistami, ktorí budú chcieť sprísniť niektoré opatrenia namierené proti svojim odporcom.

Otázka potrestania nacistických zločincov bola riešená na rokovaní zástupcov československej vlády v Londýne, SNR a moskovského exilu v Moskve v marci 1945. Hlavným cieľom zasadania bolo pripraviť návrh vládneho programu a zloženie novej vlády. 24. marca 1945 bola prerokovaná IX. kapitola vládneho programu. Moskovské vedenie Komunistickej strany Československa (KSČ) už dopredu oboznámilo zástupcov exilovej vlády v Londýne so svojim vlastným návrhom retribučného dekrétu. Tento návrh bol vypracovaný v januári 1943. Oproti londýnskemu dekrétu vymenovával komunistický návrh protektorátne a slovenské kolaborantské organizácie a inštitúcie, ktorých funkcionári mali byť súdení. Komunisti sa síce uspokojili so začlenením svojich požiadaviek priamo do programu vlády, ale podporovali aj slovenských činiteľov, ktorí trvali na vydaní vlastnej normy, i keď sa dá polemizovať o tom, či to odporovalo ustanoveniam *Košického vládneho programu (KVP)*. V jeho VI. kapitole sa totiž uvádza, že „československá vláda bude vidieť v SNR nositeľku štátnej moci na území Slovenska,“ ale na druhej sa konštatuje, že „spoločné štátne úlohy bude centrálna vláda republiky uskutočňovať v najužšej súčinnosti so SNR a so Zborom povereníkov ako výkonným vládny orgánom SNR.“³ Z tohto ustanovenia vyplýva, že ústredná vláda rešpektovala osobitné postavenie Slovenska v rámci Československej republiky (ČSR), ale možno tu badať náznak obmedzenia právomoci SNR, čo bolo v súlade s politikou pražskej vlády. Minister Stránsky na zasadnutí vlády 28. apríla 1945 v Košiciach kritizoval slovenskú osnovu, podľa ktorej predseda súdu nemusel byť sudcom z povolania. Stránsky sa obával hrozby, že mezinárodná verejnosť neuzná kvôli tomu inštitúciu ľudových súdov ako skutočných súdov.⁴

¹ JECH, Karel – KAPLAN, Karel: *Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945*. Zv. I. Brno 1995, s. 178.

² KUKLÍK, Jan – NEMEČEK, Jan: *Proti Benešovi. Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýne 1939 – 1945*. Praha 2004, s. 276.

³ KLIMEŠ, Miloš a kol.: *Cesta ke kvetnu*. Sv. I. Praha 1965, s. 384.

⁴ KOČOVÁ, Kateřina: *Mimořádný lidový soud v Liberci a Litoměřicích v letech 1945 – 1948*. Ústí nad Labem 2001, s. 9-10.

Tieto obavy sa však nakoniec ukázali ako neopodstatnené, pretože aj v ostatných štátoch, kde fungovalo retribučné súdnictvo platil na jeho nižších úrovniach princíp laicizácie, t. j. zastúpenia sudcov – laikov v senátoch. Ako príklad možno uviesť Poľsko, kde boli už v septembri 1944 na oslobodenom území zriadené špeciálne trestné senáty, ktorých predseda bol sudcom z povolania a dvaja sudcovia boli z ľudu.⁵

Pokiaľ ide o slovenskú retribučnú normu, prvýkrát rokovalo o nej predsedníctvo SNR na svojom zasadnutí 16. apríla 1945. V legislatívnom procese jej prípravy sa však prejavila nejednotnosť názorov reprezentantov Komunistickej strany Slovenska (KSS) a Demokratickej strany (DS), ktorá sa týkala retroaktivity retribučnej normy. Tieto rozpory sa prejavili aj v práci osobitnej komisie zloženej z troch právnikov (Takáč, Daxner, Štefánik) a po jednom zástupcovi za KSS (Púll) a DS (Pietor). V komisii zastával poverenik spravodlivosti Ivan Štefánik názor, že SNR by mohla odhlasovať ako svoju vlastnú normu retribučný dekrét podpísaný prezidentom Benešom v Londýne. Avšak nariadenie č. 1/1944 Zb. SNR recipovalo zákony Slovenského štátu okrem tých, ktoré neodporovali republikánsko-demokratickému duchu. Zákon na ochranu Slovenskej republiky č. 320/1940 Zb. bol jedným z nich. Jeho prijatím sa znemožnilo aplikovanie zákona č. 50/1923 Zb., a tým pádom SNR nemohla prevziať retribučný dekrét, ktorý sa postavil na stanovisko právnej kontinuity ČSR.⁶

Pokiaľ ide o otázku retroaktivity trestných zákonov, ktorá bola základným problémom aj pri výklade Charty medzinárodného vojenského tribunálu treba povedať, že zásada *nullum crimen sine lege* (nejestvuje zločin bez platného zákona) má dve stránky: ako podstatná garancia individuálnej slobody občana a na druhej strane ako možnosť obrany kolektívu proti nebezpečnému jednotlivcovi. Keďže väčšina občanov Slovenského štátu považovala kolaboráciu vládneho režimu s nacistickým Nemeckom za zločin je možné predpokladať, že u horlivých prisluhovačov režimu išlo o *reus factus*. (obžalovaný skutok). Páchateľom vojnových zločinov bolo po porážke Nemecka jasné, že ich skutky nemôžu ostať nepotrešané, preto utiekli zo Slovenska a ukrývali sa pred trestom v Nemecku a v iných krajinách. Páchatelia tu boli známi už *tempore facti* (v pravý čas) a išlo len o to, dodatočne kvalifikovať ich činy. Pri ich potrestaní išlo o obranu spoločnosti a o odplatu jednotlivcom nebezpečným pre národ.⁷ Nariadenie SNR č. 33/45 Zb. bolo v tomto období revolučným v tom zmysle, že jeho realizáciou mali byť potrestaní všetci tí previnilci, ktorí mali aktívnu i pasívnu účasť na prenasledovaní demokraticky zmýšľajúcich občanov ČSR. Prinášalo nový spôsob vymedzenia skutkových podstát trestných činov a zbavovalo sa niektorých prvkov trestného práva z obdobia 1.ČSR, napr. v strohosti pri ukladaní trestov. Jeho osnovatelia čerpali tieto prvky zo sovietskeho trestného práva, ako aj z už existujúcich právnych noriem z obdobia Rakúsko-Uhorska, ktoré prispôbili vtedajším pomerom.

Toto nariadenie obsahovalo 33 paragrafov, z ktorých uvediem len prvých päť, pretože tie sa týkali zadelenia zradcov a kolaborantov do jednotlivých skupín, podľa ktorých boli súdení. § 1⁸ sa týkal cudzích štátnych príslušníkov, ktorí sa dopustili spomínaných zločinov na slo-

⁵ RAŠLA, Anton.: *Ludové súdy v Československu po 2. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*. Bratislava 1969, s. 66.

⁶ RAŠLA, Anton.: *Ludové súdy v Československu po 2. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*. Bratislava 1969, s. 59.

⁷ RAŠLA, Anton.: *Ludové súdy v Československu po 2. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*. Bratislava 1969, s. 63-64.

⁸ Znenie § 1 pozri: GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, Soňa – OLEJNÍK, Milan – ŠUTAJ, Štefan: *Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945 – 1953 v dokumentoch 1*. Prešov 2005, s. 83.

venskom národe počas vojny. Z tohto paragrafu vyplýva, že išlo o previnenia závažného charakteru, pretože previnilci mali byť potrestaní smrťou. Trestný čin účasti v nemeckej armáde pri bojoch proti Spojencom sa týkal aj radových vojakov, čo na jednej strane nevyučovalo ich spoluzodpovednosť za spáchané škody, ale na druhej strane sa zabudlo, že najmä po roku 1943 nemeckí vojaci nebojovali s nadšením v nemeckej armáde. To isté sa dá povedať aj o maďarských vojakoch bojujúcich v maďarskej armáde po boku Nemecka, pretože aj medzi nimi boli takí, ktorí nesúhlasili s nacistickou ideológiou. Podľa Benešovej koncepcie ČSR neprestala po právnej stránke jestvovať aj napriek okupácii Čiech a Moravy v marci 1939, pretože jej predstaviteľkou bola exilová vláda v Londýne, ktorú uznali aj Spojenci. Z tohto uhla pohľadu treba chápať aj pojem československý štátny občan. §§ 2 a 3⁹ postihovali najmä popredných predstaviteľov politického, hospodárskeho a spoločenského života, ktorí sa previnili kolaboráciou s nacistickým režimom. Boli to :funkcionári Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS), ktorí sa zaslúžili o podpísanie Žilinskej dohody, resp. vznik Slovenského štátu, predstavitelia nemeckej a maďarskej menšiny, ktorí vo svojej funkcii podporovali záujmy Nemecka a Maďarska, pod ktorými sa rozumelo riešenie židovskej otázky, prenasledovanie odporcov režimu. Komunisti presadili v retribučnej norme ako trestný čin aj účasť na vojne proti Sovietskemu zväzu, propagáciu fašizmu a verejné hanobenie ZSSR a Spojencov, pod ktorým sa rozumeli propagandistické heslá proti ich štátnemu zriadeniu. Na základe § 4¹⁰ mali byť stíhaní príslušníci Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy (POHG), ako aj slovenskí Nemci, ktorí bojovali v nemeckej armáde. Ich vina spočívala v aktívnej účasti na potlačení Slovenského národného povstania (SNP) a na prenasledovaní jej účastníkov, za čo mali byť aj prísne potrestaní. Súdenie delikventov lokálneho významu na základe § 5¹¹ prináležalo miestnym ľudovým súdom (MES), hoci neskoršia prax ukázala, že tento paragraf používali aj okresné ľudové sudy (OLS).

O mesiac neskôr ako bolo vydané retribučné nariadenie SNR bol dňa 19. júna 1945 vydaný dekrét prezidenta republiky číslo 16 o potrestaní nacistických zločincov, zradcov a ich pomáhačov a o mimoriadnych ľudových súdoch. Dekrét mal dve časti, prvá sa zaoberala stanovením druhov zločinov, spáchaných nacistami a ich spolupracovníkmi v dobe ohrozenia republiky a to ako na území republiky alebo mimo republiky na československých občanoch, na verejnom a súkromnom majetku. Za hlavné zločiny bolo označené členstvo v nacistických organizáciách, podpora a propagácia fašistického a nacistického hnutia, rozvracanie národne oslobodeneckého hnutia a iné vedomé poškodzovanie záujmov republiky, ako i ohrozovanie bezpečnosti československých občanov.¹² Druhá časť sa týkala mimoriadnych ľudových súdov, ktorým prislúchalo súdiť všetky zločiny podľa tohto dekrétu. Mimoriadny ľudový súd vykonával svoju činnosť v 5-členných senátoch, v ktorých bol predseda sudcom z povolania, ale prísediacimi boli štyria sudcovia z ľudu. Sudcovia z ľudu mali pochádzať zo všetkých strán Národného frontu a to hlavne z radov väznených a perzekvovaných účastníkov odbo-

⁹ Znenie §§ 2 a 3 pozri: GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, Soňa – OLEJNÍK, Milan – ŠUTAJ, Štefan: *Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945 – 1953 v dokumentoch 1*. Prešov 2005, s. 83-84.

¹⁰ Znenie § 4 pozri: GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, Soňa – OLEJNÍK, Milan, ŠUTAJ, Štefan: *Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945 – 1953 v dokumentoch 1*. Prešov 2005, s. 84.

¹¹ Znenie § 5 pozri: GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, Soňa – OLEJNÍK, Milan – ŠUTAJ, Štefan: *Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945 – 1953 v dokumentoch 1*. Prešov 2005, s. 84.

¹² Dekrét prezidenta republiky č.16/1945 Zb. o potrestaní nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech. In: JECH, Karel – KAPLAN, Karel: *Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945. Dokumenty I*. Brno 1995, s. 237-249.

ja. Sudcov z povolania menoval prezident republiky na návrh vlády zo zoznamu osôb, ktorý vypracovali národné výbory. Sudcov z ľudu menovala vláda.¹³ Zmyslom tohto dekrétu bolo potrestať nacistických okupantov a domácich kolaborantov, ktorí sa previnili proti demokratickému zriadeniu ČSR. Ministerstvo vnútra vydalo dňa 16. januára 1946 výklad ustanovení paragrafov 2 a 3 retribučného dekrétu, podľa ktorého „zaradenie určitej organizácie pod § 2 či 3 má veľmi závažné dôsledky, lebo podľa § 3 odst. 2 je trestná iba aktívna účasť alebo veliteľstvo v určitých organizáciách, na druhej strane podľa § 2 je trestné i členstvo v organizáciách sem spadajúcich, rozdiely sú i vo výmere trestu.“¹⁴ Konečné riešenie otázky, či bolo možné určitú organizáciu podriaadiť pod tieto zákonné ustanovenia prislúchalo mimoriadnym ľudovým súdom, ktorým bolo ponechané právo posúdiť skutočnú povahu týchto organizácií podľa vlastných znalostí pomerov. Jedným z cieľov zločineckých organizácií, ktoré mali na mysli §§ 2 a 3 dekrétu, bolo zničenie ČSR, či už priamo alebo nepriamo tým, že ich činnosť smerovala k potlačeniu základných demokratických zásad, na ktorých bola ČSR vybudovaná.

Organizácie v § 2 boli výberové polovojenské organizácie nacizmu a fašizmu, ktoré svoje ciele presadzovali i násilím, ich členstvo bolo dobrovoľné a zaväzovalo príslušníkov k bezpodmienečnej vernosti a poslušnosti, teda i k prevedeniu rozkazov zločinných.

Organizácie uvedené v § 3 odst. 2 boli politickými organizáciami, ktoré sa čo do cieľov nelíšili od organizácií uvedených v § 2, líšili sa však podstatne pokiaľ išlo o prostriedky k uskutočňovaniu týchto cieľov a radový príslušník ani nepoznal pravé ciele týchto organizácií. Ustanovenie § 3 odst.1 dekrétu definovalo zločin propagovania alebo podporovania fašistického alebo nacistického hnutia a schvaľovania alebo obhajovania nepriateľskej vlády na území republiky. Ďalej určovalo jednotlivé nezákonné činy okupačných veliteľstiev, úradov a orgánov im podriadených, pokiaľ sa toto schvaľovanie alebo obhajovanie robilo tlačou, rozhlasom, filmom alebo divadlom alebo na verejnom zhromaždení. Podmienkou bolo, že inkriminovaná činnosť bola uskutočňovaná v dobe zvýšeného ohrozenia republiky.

Aby boli zistené pokiaľ možno všetky trestné činy patriace pod toto ustanovenie, ukladalo ministerstvo vnútra všetkým okresným národným výborom a úradom národnej bezpečnosti, aby prehliadli všetku periodickú i neperiodickú tlač, ktorá v dobe zvýšeného ohrozenia republiky bola v ich správnom obvode vydávaná. Na základe toho mali zistiť, či pisatelia, vydavatelia a nakladatelia všetkých prejavov trestných podľa § 3 odst. 1 boli vzatí na zodpovednosť podľa predpisov tohto dekrétu.¹⁵ Týmto retribučným dekrétom sa československé predpisy podobali na francúzske, holandské či nórske a to i s využitím mimoriadnych súdnych orgánov a obdobne definovaných trestných činov.¹⁶ Len pre ilustráciu uvediem počet

¹³ Dekret prezidenta republiky č.16/1945 Zb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech. In: JECH, Karel – KAPLAN, Karel: *Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945. Dokumenty I.* Brno 1995, s. 237-249.

¹⁴ Národní archiv (NA) v Prahe, fond Národní soud Praha, k. č. 2.

¹⁵ NA v Prahe, fond Národní soud Praha, k. č. 2.

¹⁶ Retribučné predpisy uplatnené vo Francúzsku, Holandsku a Nórsku boli rovnako pripravované už v priebehu 2. svetovej vojny v exile a postihovali nielen kategóriu vojnových zločincov, ale i domácich kolaborantov. ROUSSO, H.: *L'Épuration: Die politische Sauberung in Frankreich.* In: HENKE, K., D. – WOLLER, H.: *Politische Sauberung in Europa: Die Abrechnung mit Faschismus und Kollaboration nach dem Zweiten Weltkrieg.* Mnichov 1991, s. 192-240; LARSEN, S.: *Die Ausschaltung der Quislinge in Norwegen.* In: *Politische Sauberung in Europa: Die Abrechnung mit Faschismus und Kollaboration nach dem Zweiten Weltkrieg.* Mnichov 1991, s. 241-280; ROMIJN, P. – HIRSCHFELD, G.: *Die Ahndung der Kol-*

odsúdených zločincov v západných krajinách: v Dánsku odsúdili 80 000 ľudí, v Holandsku 30 000 a v Nórsku popravili 25 Nórov, ktorí slúžili v jednotkách SS.¹⁷

Politika DS a KSS vo vzťahu k retribučnému súdniectvu.

Politika DS a KSS sa v otázke retribučného súdniectva zhodovala v tom, že obe politické strany sa postavili za prísne a spravodlivé potrestanie vojnových previnilcov. Prijatá norma SNR, na ktorej participovali obe strany, podľa obežníka určeného oblastným a okresným tajomníkom KSS zo dňa 17. mája 1945 „*umožňuje nášmu ľudu dôkladne a prísne sa vysporiadať s nositeľmi fašistickej reakcie a zlikvidovať posledné zvyšky fašizmu na Slovensku.*“¹⁸ Týmto mali byť vytvorené predpoklady politickej očisty a demokratizácie verejného života. Obežník však pripomenul nebezpečenstvo, ktoré hrozilo pri realizácii tohto nariadenia: „*Treba rátať s tým, že hoci nariadenie o ľudovom súdniectve bolo jednohlasne prijaté komunistami i demokratmi, reakčné živly i teraz sa budú usilovať prekážať prevádzanie tohto nariadenia.*“¹⁹ Ľudové sudy na Slovensku sa podľa svojej právomoci delili na tri typy súdnych tribunálov: 1. Národný súd pre celé územie Slovenska, 2. OES, 3. MĽS. Do pôsobnosti OES patrilo rozhodovať o zločinoch fašistických okupantov, domácich zradcov, kolaborantov a zradcov odboja, kým pôsobnosť MĽS sa vzťahovala na miernejšie poklesky ostatných previnilcov fašistického režimu uvedené v § 5 nar. SNR č. 33/45 Zb. Národný súd sa stával kompetentným vtedy, keď páchatelom týchto deliktov bol taký významný politický činiteľ alebo funkcionár minulého režimu, ktorý bol výslovne označený v príslušnom ustanovení nariadenia. Situácia v ľudovom súdniectve na Slovensku bola spočiatku neprehľadná a verejnosť sa stavala kriticky k jeho fungovaniu, na čo poukazujú aj články denníkov DS a KSS. Na ukážku uvediem článok – „*O problémoch ľudového súdniectva*“, uverejnený v denníku DS Čas dňa 10. októbra 1945: „*V čom nesplnilo ľudové súdniectvo očakávania našej verejnosti? Jednak v tom, že Národný súd začal svoju činnosť veľmi neskoro a že ešte nesúdi hlavných vinníkov, že okresné a miestne ľudové sudy začali svoju činnosť iba v obmedzenom počte a niektoré OLS pri kvalifikovaní trestných činov a ukladaní trestov prejavujú miernosť a zhovievavosť, ktorá so zreteľom na utrpenie národa v minulých siedmych rokoch nemá opodstatnenia.*“²⁰ V ďalšej časti tohto článku sa píše o nevyjasnených kompetenciách dozoru nad ľudovými súdmi, ale ako denník poznamenáva „*je dosť paradoxné, že obžalobcov OLS menuje na návrh Okresného národného výboru (ONV) Poverenictvo spravodlivosti, ale pri výkone svojej funkcie mu nepodliehajú.*“²¹

Aj zo situačnej správy oblastného sekretariátu KSS za mesiac september 1945 vyplýva, že ani komunisti neboli spokojní s činnosťou retribučného súdniectva na Slovensku: „*Ľudové súdniectvo vo svojej činnosti rozhodne nevykazuje očakávaný výsledok uspokojenia. Svojou činnosťou pripomína byrokratický úradný aparát, bez hlbšieho zamerania, skutočnej očisty ľudovodemokratickej republiky od živlov fašistických a tomuto štátu neprajných.*“²² V ďalšej časti

laboration in den Niederlanden. In: *Politische Sauberung in Europa: Die Abrechnung mit Faschismus und Kollaboration nach dem Zweiten Weltkrieg.* München 1991, s. 281-310.

¹⁷ <http://www.noveslovo.sk/archiv/2002-44/ominulosti.asp> (2007-02-15).

¹⁸ Slovenský národný archív v Bratislave (SNA), fond Úrad Predsedníctva SNR, šk. č. 113.

¹⁹ SNA v Bratislave, fond Úrad Predsedníctva SNR, šk. č. 113.

²⁰ Čas, roč. 2, 10. 10. 1945, č. 140, s. 2.

²¹ Čas, roč. 2, 10. 10. 1945, č. 140, s. 2.

²² NA v Prahe, fond ÚV KSČ 1945-1989, zv. 42.

príspevku sa hovorí o tom, že „*personálne obsadenie zväčša pozostáva z ľudí, ktorí za svoje politické alebo národnostné presvedčenie počas okupácie a perzekúcie vôbec netrpeli a vôbec im neboli robené žiadne príkoria. Chyba je tá, že v mnohých prípadoch ľudia, ktorí boli postavení vykonávať ľudové súdnictvo, ich minulosť bola sporná pre túto funkciu.*“²³ V tlačovom orgáne DS Čas zo dňa 2. marca 1946 sa uvádzalo, že „*podľa úradných správ práca Národného súdu i OLS sa značne zdržuje tým, že orgány Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) predkladajú obžalobcom týchto súdov prípady, v ktorých stopovanie nie je náležite vykonané. Znamená to toľko, že obžalobca ľudového súdu musí vec od základu vyšetrovať a tým sa zapričínujú značné prietahy v pokračovaní.*“²⁴ Takisto bolo počuť výčitky na údajné mierne rozsudky ľudových súdov. K tomu povereník spravodlivosti I. Štefánik dodal, že „*podľa rozsudku a podľa toho, čo niekto z nezaručených správ o niekom počuje, nemožno ešte primeranosť a spravodlivosť trestu alebo oprávnenosť oslobodzujúceho rozsudku objektívne kritizovať. K tomu, aby niekto skutočne nestranné a správne mohol posúdiť tieto otázky musel by do podrobnosti poznať výsledky celého prevedeného dokazovania a obsah všetkých dôkazných spisov*“²⁵, čím chcel verejnosti vysvetliť skutočnosť, že na to, aby sa mohla objektívne vyjadriť k niektorým rozsudkom ľudových súdov bolo potrebné preskúmať celý priebeh jednotlivých procesov, počnúc od podania trestného oznámenia až po vynesenie rozsudku.

V stenografickom zápise prejavu povereníka spravodlivosti I. Štefánika z 18. zasadnutia pléna SNR zo dňa 14. mája 1946 v Bratislave boli spomenuté niektoré ťažkosti ľudového súdnicva na Slovensku: „*Praktické skúsenosti získané z doterajšieho účinkovania ľudových súdov ukázali, že niektoré OLS v pomere k ostatným sú až priveľmi zaťažené prácou a že by bolo potrebné zriadiť ďalší senát cieľom pomerného rozdelenia práce*“²⁶, čím naznačil možnosť vytvorenia tzv. lietajúcich senátov, ktoré mali vzniknúť v sídlach krajských súdov. Vo svojom prejave ďalej uviedol na otázku, či OLS na Slovensku splnili svoju zákonnú úlohu: „*Môžeme prehlásiť, že OLS už doteraz vykonali značnú prácu v záujme očisty nášho verejného života. Mnoho OLS bezúhonne vykonáva svoju zákonnú funkciu. Tam, kde sa zistí nedostatočný alebo neuspokojivý výkon, Povereníctvo spravodlivosti prostriedkami, ktoré má k dispozícii okamžite zakročuje. Najúčelnejším spôsobom nápravy je vo väčšine prípadov výmena osôb, ktoré sa už v mnohých prípadoch úspešne použilo. Ako som už uviedol, predložená novela poskytuje nad OLS a ich obžalobcami možnosť zvýšenej kontroly a tak aj urýchlí v nutných prípadoch nápravu.*“²⁷ Tieto problémy spojené so začiatkom činnosti retribučných súdov viedli Povereníctvo spravodlivosti k vydávaniu smerníc, ktoré mali skvalitniť a urýchlíť jednotlivé procesy.

Pokusy o zlepšenie činnosti ľudových súdov na Slovensku.

Povereníctvo spravodlivosti schválilo v rokoch 1945 – 1947 viacero smerníc za účelom zefektívnenia činnosti ľudových súdov. Na základe hlásení o niektorých obvinených, ktorí boli na vianočné sviatky prepustení z väzby, vydalo pokyn zo dňa 25. februára 1946, v kto-

²³ NA v Prahe, fond ÚV KSČ 1945 – 1989, zv. 42.

²⁴ Čas, roč. 3, 2. 3. 1946, č. 52, s. 2.

²⁵ Čas, roč. 3, 2. 3. 1946, č. 52, s. 2.

²⁶ SNA v Bratislave, fond Úradu Predsedníctva SNR, k. č. 935. Stenografický záznam z 18. zasadnutia pléna SNR.

²⁷ SNA v Bratislave, fond Úradu Predsedníctva SNR, k. č. 935. Stenografický záznam z 18. zasadnutia pléna SNR.

rom upozornilo sudcov OLS, aby „*takáto väzba nebola prerušovaná bez náležitého dôvodu, pretože vo verejnosti by to vyvolalo rozruch, takže opakovanie podobných prípadov by mohlo v budúcnosti silne otriasť autoritou ľudových súdov.*“²⁸ Ako príklad možno uviesť prípad, ktorý sa odohral na Národnom súde v Bratislave, ktorý údajne pustil na vianočnú dovolenku bývalého poslanca Danihela, ktorý sa neskôr pred niekoľkými občanmi v Sološnici mal vyjadriť v tom zmysle, že príde doba, kedy on dá zavrieť tých, ktorí dali zavrieť jeho. Prepustenie Danihela vzbudilo v okolí veľké pohoršenie.²⁹ O tom, že práce v ľudovom súdnictve bolo dosť ukazuje aj pokyn spomínaného povereníctva z 11. júna 1946, v ktorom bolo predsedom senátu OLS nariadené, aby zaťažovali aj svojich podpredsedov a to najmä tí predsedovia, ktorí boli ustanovení pre viac OLS. V takomto prípade mal predseda a jeho podpredseda pojednávať veci v sídle svojho služobného miesta.³⁰ Smernica uvedeného povereníctva zo dňa 14. júla 1946 poukazovala na potrebu urýchleného ukončenia prípadov s obžalovanými maďarskej národnosti, aby sa tieto bezpodmienečne do 1. augusta 1946 skončili rozsudkami. V týchto veciach mali obžalobcovia podať obžaloby, prípadne hromadne a kde bol skutkový stav rovnaký i spoločne. Kde bola činnosť zistená už z oznámenia alebo iných dôkazov, mali sa obžaloby podávať i bez stopovania.³¹

Povereníctvo spravodlivosti vydalo dňa 21. septembra 1946 pokyn predsedom a obžalobcom OLS, v ktorom vyjadrilo nespokojnosť s ich doterajšou činnosťou. Podľa neho predložené výkazy, ktoré boli nepresné a často v rozpore s inými výkazmi, predkladali OLS s veľkým oneskorením a znemožňovali tak spracovanie štatistík, potrebných pre súdnu administratívu a medzinárodné rokovania. Príčinou nepredloženia výkazov bolo to, že OLS a obžalobcovia si asi nezaložili zoznam o výkazoch a správach, ktoré bolo občas treba podávať.³² Na skutočnosť, že situácia v ľudovom súdnictve na Slovensku nebola zďaleka taká uspokojivá, ako ju vykresľoval v parlamentnom prejave povereník I. Štefánik ukazoval aj pokyn zo 4. októbra 1946, v ktorom povereníctvo vyslovilo nespokojnosť so stavom agendy, ktorý bol podľa neho až príliš neuspokojivý a za posledné mesiace sa nevykázala žiadna vec ako skončená. Niektoré OLS počas viac mesiacov za sebou vykazovali 5 – 10 neskončených vecí a preto sa apelovalo na funkcionárov OLS, aby najneskôr do konca roku 1946 skončili všetky veci.³³ Z toho vyplýva, že niektorí sudcovia OLS nevykonávali svoju prácu svedomito, keďže im veľmi nezáležalo na ukončení nevyriešených prípadov, ktoré sa mali ukončiť do konca roku 1946. Jedným z dôvodov tohto stavu mohlo byť nedostatočné ohodnotenie sudcov, na čo upozornil aj denník DS Čas, ktorý okrem iného zdôraznil, že „*by bolo ideálne, keby obžalobcovia ľudových súdov konali svoju funkciu radi, z vnútorného presvedčenia a z lásky k vlasti, národu a demokracii.*“³⁴ Povereníctvo spravodlivosti vydalo dňa 31. marca 1947 smernicu, v ktorej sa hovorilo, že „*SNR dňom 1. mája 1947 rozšírilo príslušnosť OLS v sídlach krajských súdov na súdne okresy v ich obvode. Týmto dňom zanikla príslušnosť obžalobcov a OLS mimo sídiel krajských súdov, ktoré mali všetky dovtedy súdom meritórne neskončené*

²⁸ Štátny archív (ŠA) Košice, pobočka Košice I, fond OLS v Sečovciach, šk. č. 1.

²⁹ ŠA Košice, pobočka Košice I, fond OLS v Sečovciach, šk. č. 1.

³⁰ ŠA Košice, pobočka Košice I, fond OLS v Sečovciach, šk. č. 1.

³¹ ŠA Košice, pobočka Košice I, fond OLS v Sečovciach, šk. č. 1.

³² ŠA Košice, pobočka Košice I, fond OLS v Sečovciach, šk. č. 1.

³³ ŠA Košice, pobočka Košice I, fond OLS v Sečovciach, šk. č. 1.

³⁴ Čas, roč. 2, 11. 10. 1945, č. 141, s. 2.

*spisy postúpiť obžalobcom OLS v sídle príslušného krajského súdu*³⁵, čím boli zriadené tzv. lietajúce senáty, ktorých cieľom bolo zefektívnenie práce OLS.

Na záver chcem zhrnúť niektoré črty ľudového súdnictva na Slovensku do týchto bodov:

1. Kompetentným činiteľom zodpovedným za chod ľudových súdov chýbal okrem potrebných skúseností s týmto druhom súdnictva aj dostatok kvalifikovaných síl, ktoré by svedomito plnili svoje povinnosti.
2. Problémom bolo aj nízke finančné ohodnotenie sudcov, ktorí si nekonali svedomito svoju prácu v retribučnom súdnictve, ba v niektorých prípadoch sa dobrovoľne zriekli svojej funkcie.
3. Príbuzenské vzťahy medzi jednotlivými sudcami a obvinenými boli v mnohých prípadoch príčinou oslobodzujúcich rozsudkov nad skutočnými kolaborantmi. Je zrejmé, že s týmto problémom sa stretávali mnohé MĽS a OLS, keďže v samotných procesoch neboli pripustení k výsluchu svedkovia obžaloby, ktorí mali svedčiť proti obvineným.

Na základe porovnania príkladov z činnosti retribučných súdov v Čechách a na Slovensku je možné povedať, že aj napriek slovenskej prísnejšej retribučnej norme, pokiaľ ide o výšku trestov, boli zväčša rozsudky OLS a MĽS na Slovensku miernejšie ako v Čechách. Bolo to dané uvedenými skutočnosťami, ale na druhej strane treba povedať, že na celoštátnej úrovni boli predstavitelia Slovenského štátu súdení prísnejšie ako činitelia protektorátnej vlády.³⁶ Aj napriek načrtnutým problémom táto štúdia je len časťou rozsiahlej problematiky, ktorá si vyžaduje rozsiahly výskum a preto bude potrebné v ďalších prácach zamerať sa podrobne na jednotlivé otázky slovenskej retribúcie.

Recenzent: prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc.

³⁵ ŠA Košice, pobočka Košice I, fond OLS v Sečovciach, šk. č. 1.

³⁶ Pozri: <http://www.vlada.cz/dokument437.html>, <http://www.vlada.cz/dokument435.html>, http://www.wikipedia.org/wiki/Jozef_Tiso, http://www.wikipedia.org/wiki/Vojtech_Tuka. (2007 – 02 – 15).

Die Retributionsanordnungen in Tschechien und in der Slowakei und Beschwerden mit ihrer Anwendung

Zusammenfassung

Nach dem zweiten Weltkrieg wurden in den Satellitenländern des Dritten Reiches besondere Kriegstribunale für Kriegsverbrecher gegründet. In der Tschechoslowakei gab es in der Nachkriegszeit zwei Retributionssysteme: vor dem kommunistischen Umsturz in Februar 1948 hatten Tschechien und die Slowakei zwei unterschiedliche Retributionssysteme entwickelt. Dieser unterschiedliche Umgang der tschechischen und slowakischen Gerichte mit den Okkupanten zeigte einen deutlichen Unterschied in den Einstellungen gegenüber dem Kriegs- und Nachkriegsregime in Tschechien und in der Slowakei. Die Schwierigkeiten mit Anwendung der Retributionsanordnungen in der Slowakei führten dazu, dass das Justizbeträutenamt mehrere Rechtslinien veröffentlichte, die die Qualität des Gerichtswesens erhöhen sollten. Zu den Hauptproblemen der Justiz gehörten schwache finanzielle Bewertung der Richter und große Subjektivität der Gesetzdarlegung, deren Folge Unterschiede in Rechtssprechungen waren. Der innenpolitische Kampf zwischen der Demokratischen und der Kommunistischen Partei in der Slowakei nach dem zweiten Weltkrieg wurde auch in der Justiz sichtbar und hatte einen negativen Einfluss auf die demokratischen Verhältnisse in der Slowakei. Diese Tatsache half den Kommunisten bei der Machtergreifung im Jahre 1948. Es gab nämlich keine demokratischen Kräfte, die ihr im Weg stehen konnten.

(Preklad Lenka Almášiová)

PREJAVY NESPOKOJNOSTI SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV A PODIEL LADISLAVA MŇAČKA NA NICH

Jozef LEIKERT

Po II. zjazde českých a slovenských spisovateľov sa predpokladalo, že vedenie KSČ zasiahne proti niektorým spisovateľom. Nakoniec sa rozhodlo využiť propagandistické nástroje a rozvírilo antiintelektuálnu kampaň medzi robotníkmi, ktorých huckali proti umelcom a vedcom. Ďalšími zbraňami bola cenzúra a potom ovplyvňovanie spisovateľov, konkrétne cez Františka Hečku, Miloša Krna, Kristu Bendovú a ďalších. Veľa urobili aj pohovory na ústredných výboroch v Prahe a v Bratislave, kde žiadali od spisovateľov, „*aby svoj postoj zmenili a tým svoje opozičné vystúpenia zdiskreditovali. Podarilo sa to u Františka Hrubína, ale nie u Ivana Kupca a Juraja Špitzerera. Dokonca po jednom takom pohovore na zasadnutí straníckej skupiny pri Zväze slovenských spisovateľov 21. 9. 1956, na ktorom sa zúčastnil aj tajomník ÚV KSS Augustín Michalička a ďalší funkcionári ÚV KSS, Juraj Špitzer zástupcom komunistickej moci otvorene povedal, že, sa nechávajú informovať iba políciou a Paľom Davidom a že to podľa toho aj tak dopadá.*“ Žiadal ich, aby povedali, či je pravda, že „*Správa tlačového dozoru oznamuje ŠtB mená spisovateľov, ktorých články boli cenzurované a či je to pravda, že je to v kádrovom materiáli.*“¹

Juraj Špitzer mi k tomu v roku 1994 povedal: „*Bol som taký napálený, že som na straníckom výbore Michaličkovi pred všetkými povedal, čo spisovateľov nielen hnevá, ale aj uráža. (Predtým večer sme to pri vodke rozobrali s Lacom Mňačkom a dohodli sme stratégiu.) Michalička bol červený od zlosti a nevedel, čo má na to povedať. Kedysi som robil na ÚV KSS a poznal som ich praktiky, preto ma neprekvapilo, keď začali spisovateľov rozoštvávať. Karol Bacílek mi napríklad povedal, aby som si dal pozor na Ondreja Pavlíka a jemu zas povedal, že ho ohovára a brojím proti nemu. Bacílek si myslel, že sa to ani jeden z nás nedozvie, ale my sme si to vykričali už pri prvom poháriku... Proti niektorým spisovateľom však zakročili, napríklad v októbri 1956 proti mne, a to dokonca na príkaz samotného Antonína Novotného.*“²

Novotný sa k celému prípadu vrátil na zasadnutí Byra ÚV KSS. Okrem iného sa sťažoval, že výsledky XX. zjazdu KSSZ sa na Slovensku vnímajú inak ako v Čechách, kde „*otvoreného útoku proti strane sa neodvážia, avšak na Slovensku toto pokračuje*“.³ Zároveň žiadal vyvodit' dôsledky „*za nedostatky v Kultúrnom živote.*“⁴ Bacílek sa na jednej strane zastal spisovateľov, že všetci nie sú rovnakí, ale na druhej strane žiadal zvolit' taktiku postupného rozkladu a tým utlmovania spisovateľských aktivít, ktoré sú pre stranu škodlivé.

Ivan Kupec mi prezradil: „*Novotný prvé opatrenie navrhol posilniť tlačový dozor, ktorý aj tak bol prísny a ťažko sa dalo s ním vychádzať. Súdruhovia s okrúhrou zelenou pečiatkou boli čím*

¹ MARUŠIAK, J. *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : Nakladateľství Pius, Kateřina Mikšová, 2001, s. 26.

² Rozhovor autora s Jurajom Špitzerom 12. apríla 1994.

³ Slovenský národný archív, A ÚV KSS, fond P. David, šk. 2248, a. j. 320. *Poznátky o Jurajovi Špitzerovi a spol. (1956)*.

⁴ Slovenský národný archív, A ÚV KSS, fond P. David, šk. 2248, a. j. 320. *Poznátky o Jurajovi Špitzerovi a spol. (1956)*.

d'alej rafinovanejšia a prichádzali na všetky naše finty, ako dostať do novin články, o ktoré sme mali záujem. Podobne sa správali aj pri posudzovaní a schvaľovaní kníh. Stačila čo len jedna dvojzmyselná veta a museli sme vyhodiť celú kapitolu alebo knihu prerobiť. Bacílek žiadal odvolať z funkcie šéfredaktora Kultúrneho života Juraja Špitzeru a so mnou sa mal uskutočniť kardinálny pohovor. Ak nezmením svoje názory, začne sa voči mne disciplinárne konanie. Jednoducho povedané: Bud' poslúchnem, alebo bude so mnou amen. Zabudli, že som tvrdá frašťacká nátura a len tak sa nevzdávam. Z materiálov som sa dozvedel, že som zblúdený človek a ešte k tomu s protimarxistickými názormi. O Ďurovi Špitzerovi Bacílek tvrdil, že je šedá eminencia. Neprijateľný bol pre neho aj Jano Smrek a Ludo Ondrejov. Za svojich považoval Fera Hečku, Andreja Mráza, Miloša Krnu, Andreja Plávku, Milana Lajčiaka a Ctibora Štítnického... Vás však zaujíma, ako bral a posudzoval Laca Mňačka? Ten bol jeho miláčik, aj keď ho občas kritizoval. Vedeli sme, že spolu hrávajú karty, ale neprekážalo nám to. Nikomu nenapadlo, žeby Laco na nás žaloval a donášal. Naopak, mnohé sme sa od neho dozvedeli, raz darmo, pri kartách Bacílek všeličo utrúsil. Dôležité pre nás bolo, že Bacílek na Laca dal a ten ho mohol ovplyvňovať v náš prospech. Napokon, z Bacílka sme veľký strach nemali, horší bol Pavol David. To už len bola kreatúra... Spýtajte sa na neho Laca Mňačka, ten bol na neho priam alergický. V Čechách bol jeho „oblúbenec“ Václav Kopecký, toho by bol tiež najradšej roztrhal.“⁵

„David?“ opýtal sa Mňačko. „Tá zruda? Veď to bol agent NKVD. Dlhو žil v Sovietskom zväze a po oslobodení v roku 1945 sa vrátil domov vo funkcii plukovníka NKVD. Správal sa neohrozene, bol si vedomý svojho postavenia a zázemia v Moskve. Stranu čistil od podlahy. Nenávidel inteligenciu a zvlášť spisovateľov. Pokiaľ mohol, zo všetkých postov povyhadzoval vysokoškôľakov. Pre neho bola prehreškom aj maturita, považoval ju za kádrový nedostatok. Prijateľný bol iba ten, čo mal ľudovú školu. Tvrdieval, že robotnícka trieda nepotrebuje inteligenciu, pre ňu sú vzdelaní ľudia nebezpeční. O Davidovi sa hovorievalo, že ani nezaspal, kým nedal niekoho zatknúť. Aj keď sa na Slovensku považoval za muža číslo dva, de facto bol mužom číslo jeden. Niekedy sa mi zdalo, že sa ho bál aj prvý tajomník ÚV KSS Karol Bacílek. O jeho inteligencii svedčí aj to, že Vietnam čítal ako Vitnam. Na konci každého prejavu s obľubou posielal pozdravy bratským socialistickým krajinám, aj Vitnamskej demokratickej republike. Odvtedy som ho ináč nevolal ako Vitman.“⁶

V knihe Siedma noc o Davidovi povedal ešte toto: „Teror, čo na Slovensku nastolil hneď po prevzatí funkcie tajomníka ústredného výboru, bol neznesiteľný. Nikto si nemohol byť istý, či mu nepadne za obeť. Nás spisovateľov nenávidel najviac. Čím prispel nevdok a nechceni k súdržnosti našich radov. Zdvihla sa prvá hlasná vlna odporu proti teroru a svojvôli. Šlo nám o existenciu, o možnosť publikovať, o možnosť písať pravdivé a účinné literárne diela, aby nás na každom kroku nesledovali špicli, aby tajná polícia nekontrolovala nákupy našich žien, a predovšetkým o to, aby sa konečne skončilo odporné znásilňovanie a gniavenie národa.“⁷

David na zasadnutí spomínaného Byra ÚV KSS označil bývalých pracovníkov ÚV KSS za trockistov a sionistov. Myslel konkrétne na Eduarda Friša, Ondreja Pavlíka a Juraja Špitzeru. Medzi nich zaradil aj Ladislava Mňačka, hoci ten na ÚV KSS nikdy nepracoval. Stačilo, že bol v roku 1948 v Izraeli, čím bol pre neho sionistom. To, že tam bol ako spravodajca Rudého práva, ho už nezaujímal a aj neskôr ostal pre neho nebezpečným sionistom. Ktovie, ako by to bolo s Mňačkom dopadlo, keby nebol Bacílkovým oblúbencom a nechodil k nemu hrať karty.

⁵ Rozhovor autora s Ivanom Kupcom 12. apríla 1995.

⁶ Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 30. novembra 1992.

⁷ MŇAČKO, Ladislav: *Siedma noc*. Bratislava : Práca, 1990, s. 135-136.

Jediné, čo bolo Davidovi na Mňačkovi sympatické, že nemal vysokú školu, možno práve to v konečnom dôsledku zavážilo...

Na zasadnutí Byra ÚV KSS 18. októbra 1956 tajomník ÚV KSS Augustín Michalička zastával názor, že centrum revizionistických názorov je vo Zväze slovenských spisovateľov a treba ho bezpodmienečne rozbiť.⁸ Ďalší tajomník ÚV KSS Jozef Kríž navrhoval spisovateľov nielen ideovo rozbiť a izolovať, ale prinútiť k poriadku, teda k poslušnosti.⁹

V októbri a novembri 1956 došlo v Maďarsku k závažným politickým udalostiam, ktoré zmenili plán stranických orgánov a pripravovaný zásah proti spisovateľom sa nekonal. „Superstraníci“, ako Mňačko nazýval najvyšší stranický aparát v Bratislave, sa zľakli. Obávali sa, že nepokoje sa prevalia do Československa a iniciatívu prevezmú reformne orientovaní intelektuáli na čele so spisovateľmi, ktorí s veľkými sympatiami privítali udalosti v Poľsku a očakávali, že k niečomu podobnému dôjde aj u nás. V Slovenskom národnom archíve sú o tom dva dokumenty – výpoveď Branislava Chomu a Michala Chorvátha. Vo výpovedi Branislava Chomu čítame: „*Emancipovanie ľudových demokracií spod protektorského vplyvu ZSSR pokračuje a príde čoskoro doba, že to nastane aj u nás. Aj Sovietsi si to raz musia uvedomiť. Teraz dúfam už konečne bude aj u nás demokratizácia na postupe a že ju Bacilkovia a Michaličkovia nezastavia.*“¹⁰ Chorváth vo výpovedi povedal: „*Bud' príde u nás našská obmena poľských udalostí, alebo príde ešte (na krátky čas len) teror, ktorý však už vydržíme. Neverím..., že by sa našlo päť spisovateľov, čo by išli proti. Dnes sme jednotní ako nikdy. Ak hore nechápu, čo táto spisovateľská jednota znamená, tým horšie pre nich.*“¹¹

Branislav Choma mi archívne informácie roku 2005 doplnil: „*Na začiatku sme mysleli, že sme jednotní, ale neboli sme. Spisovatelia nikdy neboli jednotní, aj keď sa v zlomových situáciách zdalo, že budeme ťahať za jeden koniec, oduševnenie trvalo krátko. Aj medzi spisovateľmi sa našlo dosť charakterov skrivených, ochotných spolupracovať aj s čertom, najmä, keď sa im z toho rysovali výhody. Strana a vláda nás mala dobre prečítaných a vedela, od ktorého spisovateľa môže čo očakávať.*“¹²

Okrem Mňačka sa pokúsil v Kultúrnom živote uviesť list adresovaný Václavovi Kopeckému aj Vladimír Mináč. Bola to odpoveď – reakcia na Kopeckého vystúpenie na celoštátnej konferencii KSČ v júni 1956, kde ostro odsúdil II. zjazd československých spisovateľov. Ani jeho článok nevyšiel,¹³ hoci bol plánovaný do Kultúrneho života číslo 43, ktoré vyšlo 27. októbra 1956. Zalomený a už do tlače pripravený článok stiahol tlačový dozor a okamžite ho poslal na ÚV KSS. V novinách nemohlo zostať voľné miesto, preto tam na poslednú chvíľu

⁸ Slovenský národný archív, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, šk. 931. Zasadnutie BÚV KSS 18. 10. 1956. *Niektoré ideologické problémy práce strany na Slovensku.*

⁹ Slovenský národný archív, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, šk. 931. Zasadnutie BÚV KSS 18. 10. 1956. *Niektoré ideologické problémy práce strany na Slovensku.*

¹⁰ Slovenský národný archív, A ÚV KSS, fond P. David, šk. 2248, a. j. 346. *Ohlas medzi slovenskými spisovateľmi na posledné udalosti v Poľsku a na články moskovskej a bratislavskej Pravdy (1956).*

¹¹ Slovenský národný archív, A ÚV KSS, fond P. David, šk. 2248, a. j. 346. *Ohlas medzi slovenskými spisovateľmi na posledné udalosti v Poľsku a na články moskovskej a bratislavskej Pravdy (1956).*

¹² Rozhovor autora s Branislavom Chomom 14. mája 2005.

¹³ Slovenský národný archív, A ÚV KSS, fond P. David, šk. 2267, a. j. 43. *Uznesenie SÚV KSS zo dňa 9. novembra 1956 – kultúra.*

redakcia dala riport hudobného skladateľa Zdenka Mikulu, ktorý bol s koncertnými umelcami na zjazde v Kórei, Číne a ZSSR a príspevok mohol vyjsť v hociktorom čísle.

Mináč spomína: „*Keď som článok písal, cítil som, že nevyjde, pretože takéto materiály sa nezvykli uverejňovať. Nahovoril ma Laco Mňačko, ktorému nevyšiel podobný materiál o Kopeckom. Už vtedy sme sa dohodli, že po nejakom čase to skúsím ja, i keď Lacov článok bol podstatne ostrejší. To, že články nevyšli, iba dokazuje, akí boli predstavitelia strany a vlády bezmocní a ako sa báli o svoje korytá.*“¹⁴

Keď som Mňačkovi prezradil, čo mi Mináč povedal, skonštatoval, že „...*na úvé boli sami poserovia. Všetci sa báli nevyspytateľného Kopeckého, ktorý bol navyše hlúpy, arogantný a nafúkaný. Nečudujem sa, že tohto zlého človeka sa bál aj Bacílek, dokonca aj David mal z neho strach. Predpokladám, že obavy mal pred ním aj Gottwald, ktorý ho poznal ešte z moskovského pobytu cez vojnu a vedel, čoho všetkého je schopný. Hádám len ja som sa ho nebál.*“¹⁵

Udalosti v Maďarsku roku 1956 zaskočili aj slovenských spisovateľov, pretože s ničím podobným nerátali. Pre každého bolo prekvapením, čo sa tam udialo a nikto nemal čas na dlhé diskusie, preto sa k situácii k Maďarsku veľmi nevyjadrovali. Svoje zohral aj strach, báli sa, že ich uväznia, najmä tí, ktorí mali povest' neposlušných. Neskôr prevládala názor: nediskutovať a neoponovať. Keď prišlo na lámanie chleba, zistili, že proti komunizmu v podstate nič nemajú, len sa im nepáčia praktiky vedúcich predstaviteľov. Najviac im prekážalo, že im cenzori zasahujú do tvorby, a preto čoraz hlasnejšie volali po zrušení Správy tlačového dozoru a garantovaní slobody svojej práce.

Strana a vláda mali iný názor, čo niekoľkokrát verejne deklarovali. Napríklad Karol Bacílek ako najvyšší stranický predstaviteľ na Slovensku hrozil, že zakáže spisovateľom vydávať knihy, ak nezmenia svoj názor, je predsa nemysliteľné, aby si písali, čo chcú. Doslova povedal: „...*ako nepreberáme a nedávame do predaja brak našich robotníkov z fabrik, nemôžeme ani zverejňovať a dávať našej pospolitosti literárny brak.*“¹⁶

Mňačko bol tej mienky, že Bacílek neprečítal žiadnu knihu, možno tak knihu Timur a jeho družina a o ostatných súdruhoch radšej nehovoril. David prelistoval asi Zápotockého knihu Červená žiara nad Kladnom, lebo tú jedinu občas spomínal, aj to len preto, že Antonín Zápotocký bol prezidentom republiky.¹⁷

V poslednom dvojčíse roku 1956 uverejnil Kultúrny život anketu Čo priniesol uplynulý rok pre literatúru a čo očakávate od nového?, do ktorej sa zapojilo šesťnásť spisovateľov. Svojimi názormi prispel aj Ladislav Mňačko: „*Zbavili sme sa mnohých ilúzií, stojíme pevnejšie na pôde reality. Už to, že spisovatelia menej písali, je prísľubom, že k svojej práci pristupujú zodpovednejšie a vážnejšie než doteraz. Každý pociťoval potrebu prehodnotiť v sebe i okolo seba vývoj posledných rokov. Neboli to vždy len pocity radostné, nebol to nijaký ‚závrat z úspechov‘. Ale práve tvrdé zúčtovanie s omylmi a chybami, ktoré sa odohrávalo kolektívne na zjazde spisovateľov a vari i vo vnútri každého z nás, dávajú možnosť k optimizmu. Spisovatelia sa viac primkli k pravde, cítia viac zodpovednosti pred tvárou nášho ľudu. A to je prísľubom pre budúcnosť, možno ani nie takú skorú, ale predsa.*“¹⁸

¹⁴ Rozhovor autora s Vladimírom Mináčom 22. októbra 1994.

¹⁵ Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 3. októbra 1993.

¹⁶ MARUŠIAK, J.: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : Nakladatelství Prius, Kateřina Mikšová, 2001, s. 32.

¹⁷ Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 14. októbra 1992.

¹⁸ *Kultúrny život*, 1956, č. 51 – 52.

Spomínané dvojčíslo Kultúrneho života vyšlo pred Štedrým dňom – 22. decembra 1956. Krátko pred Silvestrom – 29. decembra 1956 – uverejnil Miloš Krno v Pravde odpoveď na anketu, v ktorej jednoznačne odmietol názory svojich kolegov. „Nesmieme podliehať kuvičím hlasom spoza hraníc, ako keby niektoré následky kultu osobnosti zatiahli čiernym mračnom všetky nevidané úspechy nášho ľudu v budovaní vlasti, aby oslabili u nás vieru vo vlastné sily, dôveru k socializmu.“¹⁹ Konkrétne na vyjadrenie Vladimíra Mináča, ktorý písal o procese obrody socializmu, odpovedal, že boj proti kultu osobnosti nebol „nijakou obrodou socializmu, iba vykoreniením škodlivých, socializmu cudzích javov, lebo neznamená zmenu v generálnej línii strany.“²⁰ Nakoniec všetkým odkázal, že nebude žiadna obroda, žiadna zmena oficiálnej politiky – znamenalo by to „nebezpečnú klzavku, po ktorej možno sklznúť do kože niektorých tiežmarxistov.“²¹

Článok Miloša Krna nahneval šéfredaktora Kultúrneho života Juraja Špitзера a v prvom novoročnom čísle mu odkázal: „Slovenskí spisovatelia, ktorí vyslovili a podpísali svoje názory v ankete Kultúrneho života, nie sú lživí liberálni frázisti. Nie je správne hodnotiť ich prejavy na hranici pokrokový – reakčný. Takéto hodnotenie vylučuje možnosť spravodlivého hodnotenia... vráza klin medzi spisovateľov a ľud.“²²

Špitzer si neodpustil ani poznámku na Krnove útoky proti označovaniu procesov po XX. zjazde KSC za obrodu socializmu. Spýtal sa „či sa vari nepocituje ako obroda, že sa niečo podobné (ako prenasledovanie) už nemôže zopakovať? Že sa socialistická zákonnosť bude uplatňovať proti nepriateľom socializmu a nie proti jeho stúpencom a ľuďom čestným?“²³ Na svoju otázku odpovedal: „Odôvodnená obrana proletárskej demokracie... však nesmie viesť k zavrnutiu každej kritiky a čo je ešte horšie, k stotožňovaniu každej kritiky (i keď nesprávnej) s nepriateľskou.“²⁴

Týmto sa polemika neskončila, pretože sa ozvala Krista Bendová, ktorá bola považovaná takisto za predĺženú ruku ÚV KSS. Zaútočila na názor Ferdinanda Gabaja i Dominika Tatarku. Nemlčal ani Krno, ktorý sa vzápätí „obul“ do Špitзера, že prináša „čierny názor, nihilistický a bezútešný.“²⁵ Redaktorov a prispievateľov Kultúrneho života obvinil, že „im nejde o uskutočňovanie princípov socializmu v spoločnosti, ale žiadajú obrodu, zásadné zmeny socializmu, nevidiač hlavný rozpor – medzi socializmom a kapitalizmom.“²⁶

Po päťdesiatich rokoch som sa Miloša Krna spýtal, čo hovorí na aféru, ktorú rozpútal článkom v Pravde. Dobre si na ňu pamätal, ale nechcel sa k nej vracat', vraj to už za to nestojí, dnes je situácia úplne iná. Nech si radšej vypijeme dobrého vína.²⁷

Na polemiku si Mňačko pred rokmi pamäta: „Z prestrelky spisovateľov, rozpútanej Milošom Krnom, mali najväčšiu radosť súdruhovia na ÚV KSS, ktorým sa podarilo vraziť medzi nás klin. Aj keď nie hlboko, ale predsa. Zrazu nebolo pochýb, kto kde zo spisovateľov patrí a my sme sa ľahšie začali orientovať.“²⁸

¹⁹ Pravda, 1956. (29. 12.1956).

²⁰ Pravda, 1956. (29. 12.1956).

²¹ Pravda, 1956. (29. 12.1956).

²² Kultúrny život, 1957, č. 1.

²³ Kultúrny život, 1957, č. 1.

²⁴ Kultúrny život, 1957, č. 1.

²⁵ Pravda, 1957 (11. 1. 1957).

²⁶ Pravda, 1957 (11. 1. 1957).

²⁷ Rozhovor autora s Milošom Krnom 18. 5. 2007.

²⁸ Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 14. októbra 1992.

Hádky spisovateľov uľahčili situáciu tajomníkovi ÚV KSS, zodpovedajúcemu za ideológiu, Augustínovi Michaličkovi, ktorý začiatkom januára 1957 dostal mimoriadnu úlohu pripraviť do dvoch týždňov správu o situácii v Kultúrnom živote a navrhnúť kádrové opatrenia.²⁹ ÚV KSS rozdelilo spisovateľov do niekoľkých skupín. Mňačko bol na počudovanie mnohých hodnotený dobre.³⁰ ÚV KSS sa opieral nielen o hodnotenie Michaličku, ale najmä o hlásenia štátnej bezpečnosti, ktorá mala spisovateľov zaradených do troch skupín. Mňačko aj tu figuroval v najlepšej skupine a to aj napriek tomu, že sa vedelo o jeho kritických názoroch.

Prešlo niekoľko mesiacov a Mňačko sa ocitol v poslednej, nepriateľnej skupine spolu s Jurajom Špitzerom, Dominikom Tatarkom, Ondrejom Pavlíkom, Branislavom Chomom, Vladimírom Mináčom, Štefanom Žárym, Ivanom Kupcom a Vladimírom Reiselom. Neskôr k nim pribudol Ctibor Štítnický.

Poslednú skupinu, ktorá nemala ani pomenovanie, tvorili spisovatelia, ktorí mali zakázané publikovať – Ján Smrek, Emil Boleslav Lukáč a Milo Urban. Medzi nich chceli dostať aj Alfonza Bednára, ktorého doslova zachránili niektorí spisovatelia a Mňačko mal na tom nemalý podiel.

Aféra okolo Bednára sa začala v prvých mesiacoch roku 1957 za knihu noviel Hodiny a minúty. Nevedno, komu na ÚV KSS sa nepáčili pasáže, v ktorých autor opisuje zlyhanie viacerých účastníkov SNP po skončení druhej svetovej vojny, keď očividne zneužívali svoju moc a postavenie. Všetko naštartoval vtedajší pracovník ÚV KSS Viliam Šalgovič (neskôr to dotiahol na ministra vnútra a predsedu Slovenskej národnej rady) článkom v Pravde. Korunou obžalôb bolo tvrdenie, že autor sa z „*Povstania vysmieva a znevažuje ho. Niekedy sa zdá, že kritikou sa dostáva na jednu platformu s tými, proti komu sme bojovali*“.³¹

K Šalgovičovi sa pridali ďalší, Bednárove poviedky napríklad odsúdil tajomník ÚV KSČ Jiří Hendrych, ale aj predseda Federálneho zhromaždenia Zdeněk Fierlinger a povereník vnútra Oskár Jeleň.

Na obranu Alfonza Bednára vystúpila stranícka skupina pri Zväze slovenských spisovateľov, ale aj niektorí ďalší spisovatelia. Bol medzi nimi aj Ladislav Mňačko. Prekvapuje, že Mňačkove hodnotenie je uverejnené v tom istom čísle Pravdy ako kritika Viliama Šalgoviča, len na inej strane. Zaujímavé je zistenie Juraja Marušiaka, ktorému dcéra Alfonza Bednára Katarína Kenížová prezradila, že „*Viliam Šalgovič Alfonza Bednára v súvislosti s knihou Hodiny a minúty viackrát predvonal na ÚV KSS. Údajne sa mu v osobnom rozhovore priznal, že sa mu kniha páčila, Katarína Kenížová dokonca vyslovila dojem, že „Šalgovič držal nad otcom ochrannú ruku“. Azda to môže byť vysvetlením, prečo Pravda okrem Šalgovičovho hodnotenia, ktoré zdieľali aj vedúci funkcionári ÚV KSS, publikovala aj článok Ladislava Mňačka, čo pri podobných kampaniach, navyše v období, ktoré nasledovalo po vylúčení Ondreja Pavlíka z KSS, nebývalo zvykom.*“³²

Kto teda rozkrútil hon na čaradejnicu? Podľa vyjadrenia Kataríny Kenížovej sa zdá, že Viliam Šalgovič to nebol. Ten to dostal za úlohu ako naj dôveryhodnejšia osoba, lebo bojoval

²⁹ Slovenský národný archív, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, Zasadnutie BÚV KSS 4. 1. 1957, šk. 938. *Situácia na Ústrednej straníckej škole KSS a v Kultúrnom živote.*

³⁰ Slovenský národný archív, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, šk. 946. *Zasadnutie BÚV KSS 5. – 6. 4. 1957, Návrh tiež na rezolúciu ÚV KSS k aktuálnym otázkam medzi inteligenciou.*

³¹ *Pravda*, 25. 4. 1957.

³² MARUŠIAK, J.: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : Nakladatelství Prius, Kateřina Mikšová, 2001, s. 166-167.

v SNP a po vojne vždy bol v nejakej funkcii, takže kritika sa mohla vzťahovať aj na neho a on mohol byť právom urazený. Interesantná je štylistika recenzie. Šalgovič písať nevedel, potvrdil nám to aj jeden jeho blízky spolupracovník, ktorý nechce byť menovaný. Istého času podieľal na príprave jeho vystúpení a poznal Šalgovičov písomný prejav, preto môže s istotou tvrdiť, že kritiku na Bednárovu knihu on nenapísal. Autorom je niekto iný, ale to napokon nie je až také dôležité, veď aj iné materiály za vedúcich predstaviteľov zvyčajne píše niekto druhý. Otázne je, kto bol za celou aférou a komu na nej záležalo.

Mňačko mi pri jednom z posledných rozhovorov bez dlhého rozmýšľania povedal: „*Predsá Vitnam – Pavol David.*“³³

Zaujímalo ma, ako sa ocitol jeho článok v tom istom čísle ako Šalgovičov? „*Bol to nápad Karola Bacilka, ktorý sa ma pri kartách spýtal, čo poviem na Fonziho Bednára. V mojej prítomnosti oslovoval spisovateľov domácimi menami alebo prezývkami, čím mi dával najavo, že je s niektorými v dôvernom vzťahu. Veľmi chcel mať kamarátov umelcov, ale tí sa mu akosi vyhýbali. Mne to bolo jedno, pre mňa bolo rozhodujúce, že nebol zákerný. Zdal sa mi celkom dobrým človekom, mal však chybu, že chcel byť vo vysokej politike, a na to nemal. Ako bežný občan mohol byť fajn... Na Bednára sa ma pýtal preto, lebo David sa zastrája na veľkú vec. Požiadal ma, aby som napísal na knihu recenziu, ale nie veľmi pozitívnu. Povedal som mu, že to napíšem tak, ako to budem cítiť, Bednár je totiž dobrý autor a nepíše zle. Keď budem mať recenziu hotovú, mám mu ju priniesť. Časom som na to celkom zabudol a zrazu sa recenzia objavila so Šalgovičovým pamfletom v Pravde. Bacilek to spravil tak, že David ani Šalgovič o ničom nevedeli.*“³⁴

Čo Mňačko Bednárovi v recenzii vyčítal? Zveličovanie negatívnych javov, pritom mu poradil, aby pracoval s „*mnohofarebnou paletou, lebo len s čiernou ani taký talent, ako je Bednár, nevydrží.*“³⁵ To najpodstatnejšie povedal o niekoľko riadkov nižšie. Kniha je „*vo svojich detailoch až nemilosrdne pravdivá. Každá epizóda tejto knihy sa mohla stať a pravdepodobne sa aj stala.*“³⁶ Na inom mieste hovorí, že Bednár sa „*snaží plniť odvekú funkciu literatúry povzbudzovať humanistické sily v boji s neľudskosťou v akejkoľvek podobe a v akomkoľvek čase... Len ten, kto nepochopil toto vzácne úsilie, môže knihu šmahom vyhlásiť za reakčnú.*“³⁷

To bola Mňačkova odpoveď aj Vitnamovi, alias Pavlovi Davidovi. Túto historiku povedal Mňačko prvý raz 14. októbra 1992, lebo ho Bacilek prosil, aby o tom nehovoril. Nechcel, aby sa David o tom dozvedel. Dnes už obaja nežijú. Vlastne nežije ani Ladislav Mňačko.

Začiatkom roku 1957 požiadali slovenskí spisovatelia prezidenta republiky Antonína Zápotockého o prijatie. Veľa si síce od stretnutia nesľubovali, ale boli presvedčení, že ich ako spisovateľ aspoň v niečom pochopí. V delegácii mal byť aj Mňačko, no nakoniec sa rozhodli, že za prezidentom pôjde iba malá skupinka, aby to nevyzeralo, že sa búria všetci spisovatelia. Pritom si neboli istí, či Mňačko niečo nevykričí. Predpokladali, že v užšom kruhu bude prezident zhovorčivejší a viac dosiahnu. Do Prahy vycestovali len dvaja – Zora Jesenská, ktorá bola predsedníčkou straníckej skupiny pri zväze spisovateľov a Juraj Špitzer ako šéfredaktor Kultúrneho života. Mali toho veľa na srdci, čo chceli prezidentovi povedať. Predovšetkým to,

³³ Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 14. októbra 1992.

³⁴ Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 14. októbra 1992.

³⁵ *Pravda*, 25. 4. 1957.

³⁶ *Pravda*, 25. 4. 1957.

³⁷ *Pravda*, 25. 4. 1957.

čo je zaznamenané aj v archíve ÚV KSS, že „slovenskí spisovatelia sú neoprávnene potlačovaní, že nemajú úplnú slobodu tvorenia.“³⁸

Prezident sa s Jesenskou a Špitzerom stretol pri kávičke. Dohromady nevybavili nič, ale aspoň sa posťažovali na Kopeckého, ku ktorému sa však Zápotocký nechcel veľmi vyjadrovať. Juraj Špitzer mi povedal, že bolo dobre, že tam nebol Mňačko, ktorý by asi vyskočil zo stoličky, keď im Zápotocký navrhol, aby zašli za Kopeckým. Vraj sa mu bude rátať, keď ho vyhľadajú spisovatelia zo Slovenska. Zápotocký obhajoval Kopeckého, že určite nie je nepriateľom spisovateľov a netreba sa čudovať, ak sa na nich hnevá. Niekoľko rokov ich vychováva ako majú písať a oni si robia čo chcú. Považuje to za nevďačnosť. Na otázku, či naozaj majú za ním ísť a či to v niečom pomôže, prezident pokrčil ramenami. Mňačka skoro rozhodilo, keď mu to hovoril. Stále tvrdil, že Kopecký je kretén, s ktorým sa nedá hovoriť ani o počasí, lebo aj o tom si myslí, že by ho malo poslúchať.³⁹

Zápotocký prekvapivo veľa hovoril o nepokojoch v Maďarsku, ale jeho názory (aj na postoj slovenských spisovateľov) sa nelíšili od názorov súdruhov z ÚV KSS a ÚV KSČ. Špitzer i Jesenská mali dojem, že vôbec nerozumie slovenskej otázke, ani slovenským spisovateľom, ktorí si dlho mysleli, že ako spisovateľ má k nim blízko. Veľmi nepočúval ani argumenty Špitzera, ktorý zastával Kultúrny život a vysvetľoval, aká je na Slovensku situácia. Viac razy zdôraznil, že nepripustia diskusiu, ktorá by zbúrала základy socializmu. Diskutovať sa má na stranických schôdzach a nie na verejnosti. Ani v novinách sa nemá polemizovať. Zbytočne sa tým nahráva Západu, ktorý čaká na naše chyby.⁴⁰

Nepomohlo ani stretnutie u prezidenta republiky. Byro ÚV KSS sa na svojom zasadnutí 22. marca 1957 rozhodlo, že pred špeciálnu komisiu pozvú na pohovor Juraja Špitzera, Ondreja Pavlíka, Ivana Kupca a Ctibora Štítnického.⁴¹ Pôvodne sa spomínalo aj meno Dominika Tatarku, ale od toho na poslednú chvíľu upustili. Chceli dosiahnuť, aby ešte pred zjazdom KSS verejne podali sebakritiku. Zároveň pripravovali pôdu, aby ich v tlači odsúdili kolegovia spisovatelia.

Kampaň nakoniec odštartovali samotní funkcionári. Nechal sa počuť napríklad predseda Zboru povereníkov Rudolf Strechaj, predseda Slovenskej odborovej rady Vojtech Daubner, predseda Slovenského úradu sociálneho zabezpečenia Jozef Valo, člen Byra ÚV KSS Ľudovít Benada, ale najmä tajomník ÚV KSS Pavol David, ktorý presadzoval, aby boli všetci obvinení z buržoázneho nacionalizmu.

Napriek tomu, že Mňačko patril do tretej skupiny spisovateľov, ktorí mali označenie neprijateľní, stal sa predsedom straníckej skupiny pri Výbore Zväzu slovenských spisovateľov. Mnohých to zarazilo a nechápali, prečo funkciu prijal v tomto zložitom období, ktoré spisovateľom neprialo. Alebo práve preto? Počas jedného rozhovoru mi Mňačko povedal, že to bola z núdze cnosť. Bolo to na radu kamarátov, ktorí si rýchlo zrátali, čo sa môže stať, keď sa predsedom straníckej skupiny stane niekto, koho preferuje ÚV KSS.⁴² Mňačko bol prijateľný

³⁸ Slovenský národný archív, A ÚV KSS, fond P. David, šk. 2248, a. j. 319. *Správa o slovenských spisovateľoch (1956)*.

³⁹ Rozhovor autora s Jurajom Špitzerom 15. novembra 1994.

⁴⁰ Rozhovor autora s Jurajom Špitzerom 15. novembra 1994..

⁴¹ Slovenský národný archív, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, šk. 944. *Zasadnutie BÚV KSS 22. 3. 1957. Súčasný stav medzi časťou inteligencie a návrh opatrení*.

⁴² Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 2. marca 1991.

pre všetkých, navyše mal autoritu. Špitzer, Pavlík, Kupec i Štítnický si mohli byť istí, že čo bude v jeho silách, spraví v ich prospech, rozhodne ich „nepotopí“.

Nemýlili sa. Na ich podporu vystúpil aj na obvodnej konferencii KSS Bratislava III, ktorá bola začiatkom marca 1957. Verejne si zastal i Alfonza Bednára, ale aj ďalších intelektuálov z radov prispievateľov Kultúrneho života. Konkrétne povedal: „*Na rozličných stranických fórach sa stretávame často s požiadavkou a obranou socialistického realizmu. Vychádza sa nám, že o ňom ne diskutujeme, že ho nebránime. Nie je to hlavný problém spisovateľov... Koreň problémov našej literatúry je v niečom úplne inom. Je v nedostatočnom poznaní života našej skutočnosti.*“⁴³

Vystúpenie Mňačka nezabralo tak, ako si predstavoval. Preto sa rozhodol kamarátov brániť úvahou Niekoľko úprimných slov, ktorú napísal do Kultúrneho života. Materiál bol pripravený do čísla 22. To vyšlo 23. marca 1957, ale bez článku Ladislava Mňačka, pretože cenzorovi sa nepáčilo, že háji právo spisovateľov na kritiku. Mňačkov text „*bol prejavom snahy vyrovnať sa s minulosťou: ‚Napriek tomu, že dejiny už toľkokrát dokázali, že moc nie je všetko, boli u nás roky, keď moc bola všetkým... Ukájali sme sa mocou a zabúdali sme, že treba... bojovať za dušu každého človeka. Načo aj, keď sa to dá aj inak, mocenskými prostriedkami?!‘ Vyhlásil, že bolo hlboko pomýleným prijatie zásady, že ‚zlo je buržoáznym prežitkom a ako také je netytické pre obdobie budovania socializmu.‘ ‚Dá sa budovať spoločnosť na princípe nedôvery, ktoré sú výsmechom skutočnej ostražitosti?‘ pýtal sa Ladislav Mňačko.*“⁴⁴

Mňačko alarmoval ďalej, keď predseda straníckej skupiny pri výbore Zväzu slovenských spisovateľov navrhol, aby spoločne vypracovali správu o situácii v slovenskej literatúre, kde sa zásadne vyjadria k nastoleným problémom, potom ju pošlú všetkým zodpovedným, aby videli, aký názor majú na celú vec slovenskí spisovatelia.

V apríli 1957 bola správa na svete. Išlo o pokus očistiť spisovateľov, objavovať si ich názory a stavovskú pozíciu. Navyše sa správa odmietla dištancovať od II. zjazdu československých spisovateľov a podporila Alfonza Bednára v boji s mocou. Zároveň kritizovala metódy Hlavnej správy tlačového dozoru. Na správe robili viacerí spisovatelia, ale niektoré pasáže sú jasným rukopisom Ladislava Mňačka. Napríklad vyjadrenie o praxi tlačového dozoru: „*Nikde vo svete neupadajú pracovníci týchto inštitúcií do takej protikultúrnej hystérie, nikde nie je práca týchto inštitúcií taká zadušajúca ako u nás na Slovensku.*“⁴⁵ Správa ďalej upozorňovala, že cenzúra je namierená proti komunistom, ináč si to nevedia spisovatelia vysvetliť, lebo do Kultúrneho života väčšinou píše samí komunisti... Ako sa dalo predpokladať, správu nikto zo zodpovedných nezobral do úvahy a neprinesla taký efekt, ako si stránicka skupina pri výbore na čele s Mňačkom želala. Pohovorom aj tak nezabránil, uskutočnili sa 27. a 28. marca 1957. „Previnilcov“ volali po jednom a podľa Mňačka išlo o frašku, ktorá bola podobná tej, keď súdili Slánskeho, Clementisa, Horákovú či Husáka. Našťastie nie s takým tragickým koncom, ale ani vtedy si nikto nebol istý, ako sa celá záležitosť vyvinie a aký bude mať dosah.

⁴³ Slovenský národný archív, A ÚV KSS, fond Krajské a okresné konferencie KSS, a. j. 101. *Obvodná konferencia KSS Bratislava III, 8. – 9. 3. 1957.*

⁴⁴ MARUŠIAK, J.: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov.* Brno : Nakladatelství Prieus, Kateřina Mikšová, 2001, s. 46.

⁴⁵ Slovenský národný archív, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, šk. 946. *Zasadnutie BÚV KSS 5. – 6. 4. 1957. Niektoré otázky práce strany medzi inteligenciou.*

Sebakritiku nikto nepodal, jedine Ctibor Štítnický vystupoval, akoby s dianím vo Zväze slovenských spisovateľov nemal nič spoločné, hoci bol jeho tajomníkom. To spisovatelia prijali zle. Zarmútilo ich, že vôbec „*sebakritiku pripustil*“⁴⁶, i keď len v tom, že „*nedôsledne bojoval proti nesprávnym názorom, pričom prejavil ochotu napraviť uvedené nedostatky*“.⁴⁷ To sklamaro aj Ladislava Mňačka.

Výsledkami pohovorov sa 9. apríla 1957 zaoberalo Politické byro ÚV KSČ, ktoré bolo prísnejšie ako slovenské a žiadalo tvrdšie tresty. Pražskí súdruhovia sa báli len toho, aby sa z Pavlíka a ostatných nestali martýri. Nakoniec sa rozhodlo len o vylúčení Ondreja Pavlíka z KSS, ostatní dostali nižšie stranické tresty a zbavili ich funkcií vo zväze spisovateľov.⁴⁸

Novotnému i Kopeckému sa to zdalo málo a žiadali vyššie tresty. Mňačko bol presvedčený, že keby bol žil Stalin a Gottwald, a nebolo by historického XX. zjazdu KSSZ, určite by dostali šibenicu. Teraz však bola situácia iná a nemohli si to dovoliť. Napriek tomu Novotný nebol s prácou Byra ÚV KSS spokojný a žiadal jeho sebakritiku. K prípadu mali hneď od začiatku pristupovať dôraznejšie (myslel na prísnejšie tresty) a nemuseli mať teraz problémy. Navyše sa od Bacílka dozvedel, že rebelantov je na Slovensku viac, nie len títo štyria. Aj preto bol presvedčený, že vylúčením Pavlíka zo strany sa celá záležitosť neskončí a nebezpečenstvo bude pretrvávať. Svoj podiel viny má aj Byro ÚV KSS, ktoré problémy dlho prehládalo a neriešilo. Pavlík by podľa neho mal väčší vplyv, keby sa mu dala možnosť.⁴⁹ Zároveň si postťažoval, že „*nie je dobre, keď spisovatelia a redaktori vedú diskusie, majú dobré styky s Hlavnou správou tlačového dozoru a nechodia sa radiť na oddelenie ÚV KSS*“.⁵⁰

Štítnický, aj keď sa chcel akokoľvek komisii zapáčiť, prišiel o miesto tajomníka zväzu spisovateľov, Špitzera podľa očakávania pozbavili miesta šéfredaktora Kultúrneho života a začala ho riadiť redakčná rada. Pavlíkovi okrem vylúčenia zo strany zakázali publikovať a prednášať na vysokej škole. Najlepšie dopadol Ivan Kupec, keď dostal len stranický trest a pokarhanie, nad ktorým sa svojským humorom zasmial.

Podľa sovietskych praktík vyšla brožúra s „veľavravným“ názvom: Stanovisko ÚV KSS k niektorým nesprávnym názorom a zjavom na ideologickom úseku. Mala úctyhodný náklad 40 000 výtlačkov a distribuovala sa na všetky okresné výbory strany, ktoré ju rozposielali do základných organizácií. Medzi prvými ju dostali delegáti zjazdu KSS, ktorý sa konal 26. – 28. apríla 1957. Brožúrka bola návodom, ako chápať problém okolo skupiny Ondreja Pavlíka, ale vyslovene neštvala a bola napísaná viac-menej zmierlivým tónom. „Režisérom“ išlo o to, aby sa na celú záležitosť čím skôr zabudlo, avšak brožúra celkom nevinnou nebola, jej hlavným cieľom bolo vyhocovať situáciu medzi robotníkmi a inteligenciou. Na zjazde proti Pavlíkovi, Špitzerovi, Kupcovi a Štítnickemu vystúpil nielen Novotný, ale aj Václav Kopecký.

Tri dni pred celoslovenským zjazdom strany zasadal Výbor Zväzu slovenských spisovateľov a stranická skupina pri výbore zväzu. Mňačko ako predseda stranickej skupiny pri Výbore Zväzu slovenských spisovateľov zvolal skupinu na príkaz ÚV KSS, ktorému priamo podlie-

⁴⁶ MARUŠIAK, J.: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : Nakladatelství Pius, Kateřina Mikšová, 2001, s. 48.

⁴⁷ MARUŠIAK, J.: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : Nakladatelství Pius, Kateřina Mikšová, 2001, s. 48.

⁴⁸ Slovenský národný archív, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, šk. 946. *Zasadnutie BÚV KSS 5. – 4. 1957. Niektoré otázky práce strany medzi inteligenciou*.

⁴⁹ Státní ústřední archiv, AÚV KSČ, fond 02/2, sv. 135, a. j. 176, b. 1a) 1b).

⁵⁰ Státní ústřední archiv, AÚV KSČ, fond 02/2, sv. 135, a. j. 176, b. 1a) 1b).

hala. Veľmi sa mu nechcelo, ale ideologický tajomník ÚV KSS Augustín Michalička trval na tom, aby krátko pred zjazdom zasadali orgány zväzu. Príde vraj aj prvý tajomník ÚV KSS Karol Bacílek a predseda Zboru poverenikov Rudolf Strecha, ktorý chce vystúpiť a vysvetliť rozhodnutie Byra ÚV KSS.

Mňačko volal Bacílkovi, či naozaj chcú prísť a či by nebolo lepšie nechať celý prípad tak. Prísť majú len vtedy, keď zmenia rozhodnutie. To určite nezmenia, a prečo sa tak hlúpo pýta, odpovedal mu podráždene Bacílek. Dávno potom sa Mňačko pri jednom z kartárskych posedení dozvedel, že im to navrhol Kopecký. Najlepšie bude, keď sa stretnú so spisovateľmi osobne a všetko si vysvetlia zoči-voči. Diskusia bola búrlivá. Viacerých pobúrilo vystúpenia Bacílka a Strechaja, ktoré zobrali ako zasahovanie do literatúry a obmedzovanie ich tvorivej slobody. Mňačka sklamali najmä Štítnický a Tatarka, ktorí sa domnievali, aby ÚV KSS vyšli v ústrety, teda aby sa dobrovoľne podriadili. Mňačko si aj po rokoch myslel, že to urobili preto, aby nemali ďalšie nepríjemnosti a nazval ich „poserami“. Takisto ho sklamali skladatelia a výtvarníci, ich výbory základných organizácií KSS totiž rezolúciu prijali a s navrhovanými trestami pre spomínaných spisovateľov súhlasili. Jedným z dôvodov bolo zdanie, že spisovatelia majú privilegované postavenie a vo všetkom sa im vychádza v ústrety.⁵¹

Po Ctiborovi Štítnickom sa vedúcim tajomníkom Zväzu slovenských spisovateľov stal Andrej Plávka. Pred svojím nástupom uverejnil v Kultúrnom živote článok s názvom Niekoľko myšlienok o literatúre, ktorým akoby sa vopred inštaloval za tajomníka. Pozornejšiemu čitateľovi neuniklo, na ktorej strane barikády stojí. Vysoko napríklad hodnotil Kostrovu poému Na Stalina, ale aj Mihálikovo Spievajúce srdce a Hečkovu Drevenú dedinu.

Na zasadnutie výboru, kde sa odvolával šéfredaktor Kultúrneho života a vedúci tajomník zväzu demonštratívne Mňačko neprišiel, chýbal aj Mináč, Tatarka, Reisel a Jesenská (tá bola ospravedlnená). Vladimír Reisel mi povedal, že s iniciatívou nezúčastniť sa prišiel Mňačko, aby tým demonštratívne proklamovali svoj nesúhlas.⁵²

Štítnického a Špitzeru z funkcií nevyhodili, v zápisnici je uvedené, že sami požiadali o uvoľnenie. Štítnický z dôvodu, „*lebo odchádza na tvorivú spisovateľskú dovolenku*“.⁵³ V uznesení sa písalo, že výbor jeho žiadosť zobral na vedomie, uvoľnil ho z funkcie prvého tajomníka zväzu a odporučil „*Slovenskému literárnemu fondu, aby mu udelil jednoročnú tvorivú dovolenku od 1. VII. t. r. vo výške jeho doterajšieho platu*“.⁵⁴ Aj v prípade Juraja Špitzeru výbor zobral na vedomie jeho žiadosť o uvoľnenie z funkcie šéfredaktora Kultúrneho života. Problém s jeho umiestnením nemali, lebo „*Špitzer sa vracia na svoje pôvodné pracovisko do Slovenskej akadémie vied*“.⁵⁵ Za realizáciu oboch bodov programu bol zodpovedný Andrej Plávka, hoci v tej chvíli ešte nebol tajomníkom, tým sa stal až neskôr, keď ho výbor jednomyselne zvolil.

V archíve Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov je založený prvopis strojom písanej zápisnice, ktorú niekto opravoval modrým atramentovým perom. V pôvodnej verzii je napísané, že „*výbor berie na vedomie demisiu J. Špitzeru z funk-*

⁵¹ Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 20. januára 1994.

⁵² Rozhovor autora s Vladimírom Reiselom 2. júna 2006.

⁵³ Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov. *Zápisnica zo schôdzky výboru Zväzu slovenských spisovateľov dňa 3. júna 1957.*

⁵⁴ Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov. *Zápisnica zo schôdzky výboru Zväzu slovenských spisovateľov dňa 3. júna 1957.*

⁵⁵ Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov. *Zápisnica zo schôdzky výboru Zväzu slovenských spisovateľov dňa 3. júna 1957.*

cie šéfredaktora *Kultúrneho života*“.⁵⁶ Slovo demisia je viac razy prečiarknuté a opravené na odchod. Žeby bol Špitzer naozaj podal demisiu? Tým istým písmom a perom je pri Štítnického tvorivej dovolenke dopísané jednoročná. Dotyčný musel mať veľké kompetencie, keď si dovolil robiť do textu takéto zásahy, ktoré sa preniesli aj do konečnej verzie.

Rovnako prekvapuje iná skutočnosť, v archíve som našiel samostatný papier, ktorý obsahoval len tieto dva body programu. Na konci je uvedené „*Bratislava, dňa 28. V. 1957.*“⁵⁷ Znamená to, že niekto urobil písomné podklady do zápisnice šesť dní vopred. Aj tam sú tým istým rukopisom (i perom) urobené opravy. Takisto je prečiarknutá demisia a nahradená slovom odchod a pri tvorivej dovolenke je dopísané jednoročná. Z toho vyplýva, že jedny i druhé korektúry robil ten istý človek.

Podľa prezenčnej listiny sa písmo podobá na krasopisný podpis Slouka, ktorým je pred menom uvedené za ÚV KSS (s. Slouka). Možno je, že opravy robil on, veď Tomáš Slouka bol zástupcom vedúceho IV. oddelenia ÚV KSS a mal na starosti spisovateľov. Správal sa ako neobmedzený pán a mnohým spisovateľom narobil veľa nepríjemností. Mňačko sa raz neovládal a pred viacerými členmi byra strany ho vymlátal.

ÚV KSS začal na spisovateľov stupňovať nátlak aj tým, že na Zväz slovenských spisovateľov poslal hospodársku kontrolu. Mňačko si myslel, že aj tento nápad sa mohol zrodiť iba v hlave Tomáša Slouka, ktorý bol mimoriadne iniciatívny. Každá kontrola aj keby bolo všetko v poriadku niečo nájde, a potom im budú môcť vyčítať, že zle hospodárili či nebudaj zdefraudovali veľké peniaze. Nemýlil sa. Okrem vysokých nákladov na reprezentáciu, kontrolórom riadeným ÚV KSS prekážal prebujnený aparát a nedostatočná pracovná morálka. V záverečnej správe sa píše, že „*je každodenným zjavom vo Zväze, že väčšina času je venovaná káve, klebetám a hlavne diskusiám, čo sa robí na ÚV a podobne.*“⁵⁸ Na inom mieste sa hovorí o vysokých štipendiách, ktoré spisovatelia dostávali neoprávnene. Keď sa na ÚV KSS bližšie pozreli na menoslov, zostali v pomykove, lebo v ňom boli aj takí spisovatelia, ktorí im verne slúžili. Pavol David skonštatoval, že „*my dokonca aj takého Kostru, ktorý proti nám nikdy nevystupoval, bilagujeme. Je otázka, či ho získame na našu stranu, či ho naopak nehodíme na druhú stranu.*“⁵⁹ Podobnú previerku poslali do Slovenského literárneho fondu a výsledky boli obdobné. Do tretice, Byro ÚV KSS dokázalo svoju moc, keď zrušilo schválené zahraničné služobné cesty niektorých spisovateľov a na ich miesta dosadili im oddaných ľudí.⁶⁰

Mňačko zbytočne protestoval proti výsledkom kontrol, keď ho ako predsedu stránickej skupiny Výboru Zväzu slovenských spisovateľov zavolali, aby ho oboznámili so závermi. Zbytočne tvrdil, že ide o samoúčelné kontroly, ktorých cieľom je dokázať silu a moc, aby si vynútili poslušnosť. Išlo im o to, aby na verejnosti rozdúchavali vášne a nevraživosť voči spi-

⁵⁶ Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov. *Zápisnica zo schôdzky výboru Zväzu slovenských spisovateľov dňa 3. júna 1957.*

⁵⁷ Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov, neoznačená strana.

⁵⁸ MARUŠIAK, J.: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov.* Brno : Nakladatelství Pius, Kateřina Mikšová, 2001, s. 52.

⁵⁹ Slovenský národný archív, A ÚV KSS, fond P. David, šk. 2267, a. j. 49. *Správa o aktívne spisovateľov komunistov konanom v dňoch 19. – 20. 9. 1957.*

⁶⁰ Slovenský národný archív, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, šk. 946. *Zasadnutie BÚV KSS 5. – 6. 4. 1957. Niektoré otázky práce strany medzi inteligenciou.* Zároveň pozri Státní ústřední archív, A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 135, a. j. 176, b. 1a), 1b), 1c).

sovateľom.⁶¹ Čím viac si vynucovali poslušnosť, tým boli bezmocnejší. Nikto zo slovenských spisovateľov sebakritiku neprijal ani neodsúdil II. zjazd československých spisovateľov. Keby aspoň videli náznak ľútosti... Českí spisovatelia sa podvolili, podvolil sa aj František Hrubín. (Jaroslav Seifert odolal.)

V dňoch 18. – 19. septembra 1957 sa konala rozšírená schôdza straníckej skupiny Výboru Zväzu slovenských spisovateľov, od ktorej si súdruhovia z úvé veľa sľubovali. Skoro tri týždne pred jej začiatkom sa programom podrobne zaoberalo Byro ÚV KSS. Jedným z bodov programu boli výsledky hospodárenia vo zväze a na Slovenskom literárnom fonde, ktoré v júni urobilo Povereníctvo štátnej kontroly. Hlavný referát mal ideologický tajomník ÚV KSS Augustín Michalička a na schôdzi sa museli povinne zúčastniť všetci členovia a kandidáti Byra ÚV KSS, ako aj členovia ÚV KSS pôsobiaci v oblasti kultúry. Prítomný bol aj vedúci IV. oddelenia ÚV KSS a inštruktor pre literatúru, niektorí vedúci a zástupcovia oddelení ÚV KSS, tajomníci krajského, mestského a obvodného výboru KSS, riaditeľ Ústrednej straníckej školy, riaditeľ Ústavu dejín KSS, šéfredaktori dennikov Pravda, Práca, Smena, Predvoj, riaditeľ rozhlasu, vedúci Správy tlačového dozoru na Slovensku. Boli tam aj vedúci straníckych skupín a predstavitelia ostatných umeleckých zväzov. Pochopiteľne, že nemohli chýbať všetci spisovatelia a kandidáti Zväzu slovenských spisovateľov, ktorí boli komunisti. Celkovo bolo prítomných 120 ľudí.

Michaličkov referát bol pripravený v duchu požiadaviek úvé a opakovali sa v ňom staré známe názory a myšlienky. Michalička zamietol aj správu straníckej skupiny pri Zväze slovenských spisovateľov, ktorú v apríli 1957 inicioval Ladislav Mňačko a trval na tom, aby zväz i samotní spisovatelia urobili sebakritiku a dištancovali sa od II. zjazdu československých spisovateľov. Ostro vystúpil proti Mináčovi, Tatarkovi, Kupcovi a zároveň žiadal personálne zmeny vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ a v Slovenskom literárnom fonde. Hanlivo sa vyjadroval o príjmoch spisovateľov, ktorí odmietali s nimi spolupracovať. V podobnom duchu rečnil aj povereník vnútra Oskár Jeleň, ktorý okrem iného vyčítal Mináčovi, že má vyššie honoráre, ako je napríklad plat povereníka. Mňačko sa nezdržal a nahlas skríkol, že klame, čo bola veľká odvaha. Sála najprv zašumela a potom od údivu stíchla. Mňačko sa k incidentu vrátil v knihe *Siedma noc*: „*V hrobom tichu, čo nastalo, som pokračoval: Viem, aký máš plat, a viem tiež, aký príjem má Vladimír Mináč... Keď chceš, bývam vo vile, v ktorej okrem mňa bývajú ešte dvaja povereníci, preto ti môžem pomerne presne vyrátať, aké sú tvoje súhrnné príjmy!*“⁶²

To nikto nečakal, jeho trúfalosť všetkých prekvapila. Mnohí sa preľakli, čo z toho bude a aké to bude mať pre spisovateľov následky. Mňačko mi po rokoch povedal, že väčšmi ako spisovatelia boli prekvapení straníci funkcionári, lebo sa zľakli, že sa začnú búriť.⁶³ Neprijemnú situáciu chcel zachrániť prvý tajomník ÚV KSS. V spomínanej knihe Mňačko hovorí: „*Bacílek ma prerušil, že to máme nechať, pretože to vskutku nepatrí k veci. A nakoniec sa ešte aj ospravedlnil.*“⁶⁴

Mňačko k tomu roku 1992 dodal: „*Bolo to naše malé víťazstvo. Aj keď dlho netrvalo, aspoň sme ukázali, že sa súdruhov z úvé nebojíme. Na druhej strane som si bol istý, že nám revoltu nedarujú.*“⁶⁵

⁶¹ Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 12. septembra 1993.

⁶² MŇAČKO, Ladislav: *Siedma noc*. Bratislava : Práca, 1990, s. 137.

⁶³ Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 12. septembra 1993.

⁶⁴ MŇAČKO, Ladislav: *Siedma noc*. Bratislava : Práca 1990, s. 137.

⁶⁵ Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 12. septembra 1993.

Na rozšírenej stránickej skupine bol aj Vojtech Daubner, ktorého Mňačko veľmi dobre poznal ešte z čias, keď bol cvičiteľom v martinskom Sokole, kde pravidelne chodil aj on ako malý chlapec. „*Vtedy to bol milý človek, ako chlapci sme ho mali radi, vedel si nás získať. Doslova sme ho žrali. To, čo sa z neho vyklúlo neskôr, nebudem radšej komentovať. Na spomínanej schôdzi vystúpil s tým, že komunistická strana nemá v spisovateľskej organizácii svoje jadro a spisovatelia ju v jednom kuse zrádzajú. Cez prestávku ma oslovil ako starého známeho a začal mi vyčítať, ako môžem spolupracovať s týmito odrodilcami a odpadlíkmi. Čím skôr sa vraj spamätám, tým lepšie pre mňa. Na konci mi ešte prezradil, že pravidelne číta moje články a kupuje moje knihy. Ak nezmením svoje postoje, bude sa hanbiť, že ma niekedy učil. Odpovedal som mu, že to je jeho vec a nech si nemyslí, že som malý chlapec, ktorému môže rozkazovať. Som už starý chlap a viem, čo mám robiť. Skôr by som očakával, že sa bude správať tak, ako voľakedy, lebo dnes ani zďaleka nie je tým, ako bol kedysi... Urazil sa a začal mi nadávať do sopliakov. Povedal som mu, že sa nemám o čom s ním baviť a odišiel som. Odvtedy ma všade ohováral, našťastie ľudia ma poznali a jeho tiež.*“⁶⁶

V nezvyčajnom čase, tesne pred Vianocami 1957, sa konala plenárna schôdza slovenských spisovateľov. Aj vtedy sa podarilo odraziť útok úvé, aby slovenskí spisovatelia odsúdili II. zjazd československých spisovateľov. Neskôr sa ukázalo, že to bol jeden z posledných útokov, ak nie vôbec posledný frontálny útok, lebo v nasledujúcom roku ataky v tomto smere pominuli. Hoci si to nikto v ÚV KSS nepriznal, bola to prehra na celej čiare, veď vyše poldruha roka sa usilovali o zásadný manéver a nakoniec im aj tak nevyšiel. Škoda, že z toho viac nevyťažili samotní spisovatelia, morálne víťazstvo ich mohlo spojiť. Žiaľ, ponúknutú šancu nevyužili, pretože nikdy neľahali za jeden koniec. V každom čase sa našli takí, ktorí boli mimoriadne iniciatívni, servilní a za drobné výhody boli schopní všetkého.

Natíska sa otázka, prečo ÚV KSS zo svojej politiky upustil? Bol v koncoch a uvedomoval si, že aj tak nič nezmôže? Alebo sa uchlácholil konštatovaním, že slovenskí spisovatelia na II. československom zjazde predsa len neboli takí výbojní a prvé husle hrali českí spisovatelia? Reálnejšie je, že od polovice roku 1957 získaval nad zväzom a Literárnym fondom prevahu finančnými previerkami, ktoré plánoval robiť pravidelne. Chcel zásadnejšie selektovať, kto dostane tvorivé štipendium a kto nie. Veľa si sľuboval aj od pridelenia zahraničných služobných ciest. Vyšiel mu aj ťah s Andrejom Plávkom, ktorý bol poslušnejší a ochotnejší spolupracovať ako Ctibor Štítnický. Nie zadarmo mu dali titul zaslúžilý umelec a stal sa členom ÚV KSS.

Meniť sa začal aj Vladimír Mináč, ktorý sa roku 1958 stal šéfredaktorom Slovenských pohľadov. Viacerí si všimli, že z hlavného protagonistu reformného pohybu sa postupne stával odporca všetkých moderných prúdov, ktoré postupne začali vnikáť do slovenskej literatúry. Ladislav Mňačko mu to otvorene vyčítal. Dobré si na to pamätá Ivan Mojík, ktorý bol raz s nimi na alkoholickom „pokece“, ako nazývali pravidelné stretnutia. Mňačko mu vraj dobre vynadal a Mináč sa s rovnakou vehementnosťou bránil. Chvilami to vyzeralo, že si dajú po hube.⁶⁷

Iný prípad ako Andrej Plávka bol Ivan Kupec, ktorého vylúčili z KSS. Potom, čo všetko naňho doľahlo, stiahol sa do úzadia a dokonca sa dobrovoľne vzdal členstva vo Výbore Zväzu slovenských spisovateľov. Treba povedať, že na jeho vylúčení z radov komunistov má svoj podiel aj Ladislav Mňačko.

⁶⁶ Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 13. septembra 1993.

⁶⁷ Rozhovor autora s Ivanom Mojíkom, 16. 3. 2005.

Kupec po rokoch spomínal: „Určite mohol Laco pre mňa niečo urobiť, veď bol predsedom straníckej skupiny výboru zväzu spisovateľov, čo nebola malá funkcia. On sa však podriadil návrhu ÚV KSS a väčšine našich kolegov, ktorí súhlasili s mojim vylúčením. Trápilo ma to, veď sme boli dobrí priatelia, ale ani neskôr sa o tom nerozprávali. S odstupom času myslím, že to bola chyba, rád by som bol počul jeho názor či vysvetlenie.“⁶⁸

Keď som Mňačkovi povedal, že Kupca aj po rokoch táto vec trápi, sľúbil, že sa so starým kamarátom porozpráva. (Nestihol to, lebo o niekoľko mesiacov zomrel.) „Ivan ani nevie, ako som sa za neho bil. Nechcem sa chváliť, ale nebyť mňa, už dávno predtým by ho boli vylúčili zo strany a odvolali z funkcie šéfredaktora vydavateľstva Slovenský spisovateľ. Nakoniec sa mi ho aj tak nepodarilo zachrániť, pretože to už nebolo v mojich silách. Priznávam, že som nikdy nebol funkcionársky typ. Aj to, že som sa stal predsedom straníckej skupiny výboru zväzu, bol omyl. Nech ma kolegovia akokoľvek v tejto funkcii hodnotia, najdôležitejší je môj pocit. Najlepšie viem, že som sa stal predsedom proti svojej vôli. Samozrejme, že som mohol funkciu odmietnuť, dokonca aj demonštratívne, ale predsedom by sa bol stal ten, ktorého väčšina spisovateľov nechcela, lebo bol príliš horlivý a báli sa, že narobí veľa zla. (Najhorúcejším kandidátom bol Miloš Krno – pozn. J. L.) A tak ma „ukecali“, aby som to prijal. Ani si neviete predstaviť, aký som bol šťastný, keď som prestal funkcionárčiť,“⁶⁹ povedal na vysvetlenie.

Predtým sa ešte dal nahovoriť na zastupovanie Andreja Plávku, ktorý vážnejšie ochorel. Súhlasil, ale len do 1. mája 1958, keď chcel odísť na tvorivú dovolenku, ktorú pôvodne plánoval niekedy na jeseň. Ochorenie Plávku však vyzeralo vážnejšie, obával sa, že ho bude zastupoval dovtedy, kým sa nevráti, predvídavo žiadal uviesť do zápisnice, že výbor „poveruje člena výboru Ladislava Mňačka zastupovaním prvého tajomníka do 1. V. 1958... V prípade, že by súdruh Plávka nemohol nastúpiť do funkcie 1. V. t. r., výbor poveruje jeho zastupovaním Vojtecha Mihálika...“⁷⁰ Znamená to, že Mňačko bol prvým tajomníkom Zväzu slovenských spisovateľov necelé tri mesiace – od 17. februára do 1. mája 1958.

Áký bol Mňačko tajomník, keď nemal vzťah k úradníčeniu? Karol Rosenbaum ho zhodnotil takto: „Podľa mňa dobrý, lebo neschôdzoval dlho. Zvykol hovoriť, že keď bude schôdza trvať dlhšie ako určený čas, všetci môžeme vstať a odísť. Kto nevie robiť krátke schôdze, nemá čo viesť kolektív. Stačí, že mudrujú na úvé. Zarazilo nás to, ale nič sme nepovedali, aby to nevyznelo ako provokácia. A dodal, že ak ho nenájdeme v kancelárii, nájdeme ho dolu v klube... Laco bol tajomníkom vtedy, keď sa rozhodovalo, či vydávať časopis pre maďarskú literatúru Irodalmi Szemle. Bol to Mňačkov nápad, ktorý sa zrodil počas služobnej cesty po potlačení povstania roku 1957 v Maďarsku. Vtedy mu napadlo, že by Zväz slovenských spisovateľov mohol pre maďarsky píšúcich spisovateľov vydávať časopis. Viem, že rokoval o tom s ideologickým tajomníkom ÚV KSS Augustínom Michaličkom a isto to spečatil pri kartách s Bacílkom. Maďarskí spisovatelia mu môžu byť povďační, lebo myšlienke vydávať literárny časopis po maďarsky neboli vo zväze mnohí naklonení...“⁷¹

V knihe Siedma noc Mňačko spomína na Bacílka, keď bol zastupujúcim vedúcim tajomníkom Zväzu slovenských spisovateľov a z titulu svojej funkcie častejšie prichádzal s ním do styky. „V tom čase sa Karol Bacílek intenzívne zaujímal o otázky umenia a kultúry. Pozýval

⁶⁸ Rozhovor autora s Ivanom Kupcom, 23. 11. 1992.

⁶⁹ Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom, 14. 12. 1992.

⁷⁰ Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov. Zápisnica zo schôdzky výboru Zväzu slovenských spisovateľov v dňoch 1. a 2. apríla 1958.

⁷¹ Rozhovor autora s Karolom Rosenbaumom 17. októbra 1998.

k sebe komunistov zo zväzu, pričom si plietol dialóg s monológom, čo znamená, že dve, niekedy aj tri hodiny hovoril nepretržite iba on. Jedného dňa ma zavolať k sebe. Poprosil, aby som si sadol a na rozdiel od iných príležitostí, keď sa vracal k svojim celkom zaujímavým spomienkam z minulosti, tentoraz skočil priamo in medias res. ‚Čo hovoríte vy, spisovatelia, na ten kozmopolitizmus v slovenskej hudbe?‘ Zbystril som pozornosť. V myšlienkach som horúčkovo hľadal akékoľvek súvislosti. Kozmopolitizmus v slovenskej hudbe... ktorý skladateľ, ktorý dirigent, ktorý interpret je Žid? Neprišiel som na to. Kozmopolitizmus... no, Suchoň nie, Cikker nie, ani Moyzes, ani nikto z mladších... Musel som počkať, čo príde ďalej. ‚No,‘ pokračoval Bacílek, keď sa už popásoval na mojom trochu zhrozenom prekvapení, ‚my, strana, nemáme nič proti tomu, keď sa chce mládež zabávať po svojom, ani proti hopsaniu, ani keď dáva prednosť džezu pred našimi peknými ľudovými piesňami, boh s ňou. Ale zachádza to príďaleko. Aj džez by mal mať svoju národnú hrdosť a formu. Tie diverzné kozmopolitické texty vo viacerých jazykoch a bezobsažné ajlavjúževuzemichlíbedich trpieť nebudeme. Chceme sekretariátu predložiť rozhodnutie, aby v rozhlase a v televízii zakázali podobné kozmopolitické veci. Čo ty na to? Čo vy na to?‘⁷²

Spomínam to preto, aby som na tejto drobnej epizóde, ktorá až takou bezvýznamnou nebola, poukázal aké osobnosti na Slovensku vládli a rozhodovali o dôležitých veciach. A Bacílek bol, ako ďalej píše Ladislav Mňačko, „ešte ten lepší prípad.“⁷³

Mňačko nevedel pochopiť, ako je možné, že niektorí čelní predstavitelia strany a vlády boli členovia Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy. A nešlo o hocijaké esá. Členom POHG bol napríklad ideologický tajomník ÚV KSS Augustín Michalička, ale aj predseda Zboru povereníkov Rudolf Strehaj. Iní zase boli členmi Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ktorú už 1. septembra 1944 na povstaleckom území zakázala Slovenská národná rada a o jej definitívnom zákaze rozhodli v marci 1945 na moskovských rokovaníach.

Mňačko to vyčítal aj Bacílkovi, ktorého sa pýtal, ako je možné, že skompromitovaní ľudia vedú Slovensko. „Odpovedal lakonicky, že svojím členstvom v Pohotovostných oddieloch Hlinkovej gardy, ale aj v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane kryli svoju ilegálnu komunistickú činnosť... Možno to bola pravda, ale aj nemusela byť. Neveril som tomu a myslím, že tomu neveril ani Bacílek. Asi nebolo v jeho silách týchto ľudí vyhodit' z vysokých funkcií. Dokonca ich bránil a obhajoval na zasadnutí Byra ÚV KSS, o čom sú záznamy. Viem, že prípadmi oboch sa zaoberalo aj Politické byro ÚV KSČ. A výsledok? Pokojne vládli ďalej a rozkazovali miliónom ľuďom. Ktovie, kto všetko mal zašpinené ruky a po kol'kých stekala aj krv?‘⁷⁴

Sekretariát ÚV KSČ 9. apríla 1958 rozhodol o zmene vo vedení stranických skupín vo všetkých umeleckých zväzoch a Mňačkovi tým len pomohli. Aj keď žiadal o čo najrýchlejšie výmenu, nejaký čas vo funkcii zotrval, lebo ho požiadali, aby ešte vydržal. Čakal až do novembra, keď Sekretariát ÚV KSS rozhodol, že do vedenia straníckej skupiny výboru Zväzu slovenských spisovateľov budú nominovaní, resp. určení Andrej Plávka, Vladimír Mináč, Zora Jesenská a Peter Karvaš. Do vedenia straníckej skupiny Ústredného výboru Zväzu československých spisovateľov zo Slovenska „navrhli“ Andreja Plávku a Vladimíra Mináča.

„Vlado sa práve v tom čase začal otáčať k strane a vláde až príliš. Ja som sa naopak od nich odvracal. Dovtedy sme boli dobrí priatelia, ale zrazu to začalo medzi nami škripať. Až sme si jedného dňa uvedomili, že každý z nás stojí na inej barikáde. Ale nech už bolo akokoľvek, nikdy sme na seba neútočili a nebojovali, jednoducho sme sa tolerovali. Škoda, že Vlado sa aj

⁷² MŇAČKO, Ladislav: *Siedma noc*. Bratislava : Práca, 1990, s. 133-134.

⁷³ MŇAČKO, Ladislav: *Siedma noc*. Bratislava : Práca, 1990, s. 134.

⁷⁴ MŇAČKO, Ladislav: *Siedma noc*. Bratislava : Práca, 1990, s. 134..

neskôr; myslím po roku 1968, orientoval na ústredné orgány a ťahal s komunistami, aj keď sa navonok tváril, že proti nim bojuje a so všetkým nesúhlasí.“⁷⁵

V konečnom dôsledku ÚV KSS dosiahol svoje: cez tvorivé štipendiá, vydávanie kníh a honoráre komunisti urobili so spisovateľmi „poriadky“. Následkom opatrení sa musel znížiť aj počet pracovníkov zväzu a podstatne znížený bol i mzdový fond.⁷⁶ Svoje spravilo aj to, že postupne izolovali všetkých kriticky orientovaných spisovateľov. Paradoxom je, že Mňačko práve vtedy začal „vystrkovať rožky“ a stával sa pre vedenie komunistickej strany tvrdým orieškom.

Ďalším krokom na glajchovanie spisovateľov a ostatných umelcov sa stal Zjazd socialistickej kultúry, ktorý sa konal v pražskom Zjazdovom paláci 8. – 11. júna 1959. Pripravoval sa od januára a jeho hlavným cieľom bolo dostať do jedného košiara všetkých umelcov. Ideologicky povedané, išlo o „tesné zomknutie celého nášho kultúrneho frontu okolo KSČ, úzke spojenie umenia a kultúry so životom nášho ľudu a výstavbou socializmu.“⁷⁷

Na zjazde sa zúčastnilo vyše dvetisíc umelcov, pracovníkov školstva, vedy a kultúry z celého Československa. Dovtedy nemala žiadna akcia takú obrovskú mediálnu kampaň, ani zjazdy KSS a KSČ. Predtým sa konali po celej republike aktivity a besedy umelcov a kultúrnych pracovníkov. Poznanky boli zhrnuté do Správy Sekretariátu ÚV KSS, kde sa okrem iného hovorí, že ľudia kritizovali nízku úroveň tanečnej hudby a odsudzovali rôzne západniarske vplyvy. Dokonca žiadali, aby rozhlas vysielal viac budovateľských piesní a v divadlách sa hrali hry z dedinského prostredia. Veľa kritiky sa vraj dostalo detskej literatúre. Ten, čo správu písal, konštatoval, že „staré, opisujúce neskutočné prostredie (kráľovské dvory, zakliate zámky) a postavy (princezné, čarodejnice, rytieri) sú dnešnému dieťaťu cudzie.“⁷⁸

Na besedách a rozličných stretnutiach sa zúčastňovali aj redaktori Kultúrneho života a mali iné poznanky. Všimli si, že na niektoré podujatia, ako napríklad na besedu v Podpolianskych strojárňach, nikto neprišiel.⁷⁹

Zjazd socialistickej kultúry dopadol tak, ako ho organizátori naplánovali. Vybratí rečníci krasorečili, aké je u nás všetko dobré a ako všetko funguje. Sem-tam sa objavila kritika, ktorá zase až taká vážna nebola. Predsa nemôže byť úplne všetko v poriadku, musia sa nájsť aj nejaké chyby.... Mňačko nazval zjazd cirkusovou drezúrou. Chýbal už len kockový cukor, ktorý sa dáva zvieratám za dobrý výkon.⁸⁰

Podstatné bolo, že „vedenie KSČ usporiadaním zjazdu dosiahlo, že pracovníci kultúry, vedy, školstva a osvetu, teda príslušníci problematickej vrstvy ‚pracujúcej inteligencie‘, ktorá sa v uplynulých rokoch pokúšala o uvoľnenie spod štátnej kontroly, deklarovali režimu svoju aktívnu podporu.“⁸¹

⁷⁵ MŇAČKO, Ladislav: *Siedma noc*. Bratislava : Práca, 1990, s. 134.

⁷⁶ Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov. *Zápisnica zo schôdzky výboru Zväzu slovenských spisovateľov v dňoch 3. a 4. januára 1958*.

⁷⁷ Slovenský národný archív, A ÚV KSS, fond Sekretariát ÚV KSS, šk. 182. *Zasadnutie Sekretariátu ÚV KSS 16. 1. 1959. Správa o príprave Zjazdu socialistickej kultúry*.

⁷⁸ Slovenský národný archív, A ÚV KSS, fond Sekretariát ÚV KSS, šk. 182. *Zasadnutie Sekretariátu ÚV KSS 16. 1. 1959. Správa o príprave Zjazdu socialistickej kultúry*.

⁷⁹ *Kultúrny život*, 1959, č. 14.

⁸⁰ *Kultúrny život*, 1959, č. 14.

⁸¹ Slovenský národný archív, A ÚV KSS, fond Sekretariát ÚV KSS, šk. 195. *Zasadnutie Sekretariátu ÚV KSS 18. 9. 1959. Informatívna správa o Zjazde socialistickej kultúry, jeho priebehu a záveroch pre Slovensko*.

Povedané slovami Ladislava Mňačka „žrali“ im z ruky. Väčšina tých, ktorí sa na zjazde zúčastnili, nepostrehli, že sa stávajú súčasťou kampane, ktorá je namierená vlastne proti nim. Veď od roku 1957 prebiehala v Československu kampaň proti umelcom a inteligencii. Robotníkov dovtedy huckali, až inteligenciu znenávideli. Boli presvedčení, že umelci dostávajú veľké peniaze a oni musia za almužnu hrdačiť. Napríklad taký baník, koľko sa nadrie, aby slušne zarobil. Alebo koľko sa narobí taký žeriavnik či sústružník. A čo dojička, ktorá musí denne vstávať o tretej ráno?

Zjazd objavil „geniálnu vec“: umelci majú viac chodiť medzi robotníkov a roľníkov, aby videli, ako ťažko sa dorába chlieb. O tomto treba písať knihy, komponovať hudbu a maľovať obrazy. Jednou vetou, všetko sa malo dať „do služieb kultúrnej politiky strany.“⁸²

Zjazd sa pripravoval s veľkou pompéznosťou, ale veľmi rýchlo sa naň zabudlo. Okrem veľkých slov a deklarácií o podpore oficiálnej politiky sa nič prevratného nepovedalo, ani neurobilo. A mocenské orgány neponúkli žiadnu alternatívu, vyžadovali len poslušnosť. „Nepodarilo sa dosiahnuť ani to, aby po Zjazde socialistickej kultúry opustila Bratislavu aspoň tretina spisovateľov na „stáže“ do tovární, JRD a pod. Výzvu uposlúchli iba Ladislav Mňačko, Eubomír Smrček, Vladimír Mináč a Peter Karvaš.“⁸³

Mňačka zjazd nenadchol, a preto sa ním nezaoberal. Mal svoj plán, predstavu a na to nepotreboval uznesenia. Dávnejšie si zaumienil, že pôjde na rok do terénu a bude hľadať ľudí na chystanú knihu reportáží. Na čiernom Spartaku sa vybral po Slovensku. Traduje sa, že mal v kufri spacák, čakan a malú lopatku, keby niekde zapadol. Keďže vo zväze spisovateľov potrebovali poslať na ÚV KSS hlásenie, ako spisovatelia naplňajú výzvu zjazdu a koľkí odišli medzi ľudí, Mňačkova cesta po Slovensku sa im náramne hodila a všade ho dávali za vzor. Podstata bola iná, aj keby nebolo zjazdu, vybral by sa po „prašných“ cestách. Dlhú už chcel na vlastné oči vidieť krivdy, ktoré od roku 1945 napáchal komunistický režim a spoznať ich aj z inej strany ako doteraz.

Pred odchodom na tvorivú dovolenku si vybavil, aby mal kryté aspoň niektoré náklady. Výbor zväzu spisovateľov odporučil výboru Slovenského literárneho fondu, „aby všemožne vyšiel v ústrety s. Mňačkovi (štipendium, cestovné výlohy) pri pláne jednoročnej reportážnej cesty po Slovensku.“⁸⁴ Okrem refundácie platu dostal aj zálohu na ubytovanie a na benzín.

O Pavlovi Davidovi bolo známe, že ho každý deň musela informovať Štátna bezpečnosť. Najviac ho vraj zaujímalo, čo sa dialo v zákulisí, najmä s kým sa stretávajú a o čom sa rozprávajú. Špeciálne si dával pozor na spisovateľov, ktorí s ním a s ÚV KSS nechceli spolupracovať. Ráno 17. júna 1959 dostal na stôl hlásenie, že Mňačko povedal: „Terajšie pritáhovanie v kultúre už nemôže trvať dlhšie ako poldruha roka a potom nastane uvoľnenie.“⁸⁵ Predpokladám, že od zlosti zasyčal, čo si to ten Mňačko zase dovoľuje, večne sú s ním problémy... Nemal ho rád a bol na neho doslova alergický.

⁸² Slovenský národný archív, A ÚV KSS, fond Sekretariát ÚV KSS, šk. 195. *Zasadnutie Sekretariátu ÚV KSS 18. 9. 1959. Informatívna správa o Zjazde socialistickej kultúry, jeho priebehu a záveroch pre Slovensko.*

⁸³ MARUŠIAK, J.: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : Nakladatelství Pius, Kateřina Mikšová, 2001, s. 92.

⁸⁴ Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov. *Zápisnica zo schôdzky výboru Zväzu slovenských spisovateľov dňa 14. apríla 1958.*

⁸⁵ Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát. Správy STD, šk. 56, roky 1959 – 1960.

Na vidieku Mňačko videl a počul viac ako jeho kolegovia v Bratislave. Všimol si, že okresní tajomníci strany a ich prisluhovači si robia čo chcú a bežný človek nič nezmože. Čím dlhšie bol medzi nimi, tým jasnejšie sa mu rysovali kontúry reportáží, ktoré vyšli v knihách Kde končia prašné cesty a Oneskorené reportáže.

Spomínal som, že keď sa viacerí spisovatelia stiahli a zbytočne neriskovali, Mňačko začal vystrkovať rožky. Bál sa menej ako ostatní, bol priebojnejší, ale aj zásadovejší. Prekvapuje, že sa stiahol Špitzer, Kupec i Tatarka. Tatarka najskôr z obavy z vylúčenia z KSS, ale i z existenčných dôvodov. Po skonfiškovanej knihe Z nedávnych čias bol krotkejší aj Mináč. Správa tlačového dozoru mala výhrady aj voči jeho pripravovanej trilógii (Dlhý čas čakania, Živí a mŕtvi a Zvony zvonja na deň). Keď chcel, aby mu vyšla, musel niektoré časti bez slova prepracovať.⁸⁶ A Bednár? Ten sa po všetkých peripetiách a problémoch so zbierkou noviel Hodiny a minúty bál najviac a prejavoval „ochotu pristúpiť na požiadavky režimu... Na jednej strane chcel udržať nezávislosť, no zároveň mal v panujúcich pomeroch strach.“⁸⁷ S ďalšími spisovateľmi to bolo obdobne, niektorí rezignovali na vlastnú tvorbu a pustili sa do prekladov zahraničných diel.

Mňačko bol úplný opak: aj keď vedel, že boj s veternými mlynmi nemôže vyhrať, zatrúbil na útok. Odvahu mu dodávali jednoduchí ľudia, ktorých stretával na cestách Slovenskom. Zo dňa na deň sa stával vyzretejším a také boli aj jeho články, neskôr i knihy. Vrchnosť nenechala na seba dlho čakať a začala robiť všetko, aby mu knihy nevyšli.

Recenzent: prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

Ladislav Mňačko und die Unzufriedenheitsausdrücke der slowakischen Schriftsteller

Zusammenfassung

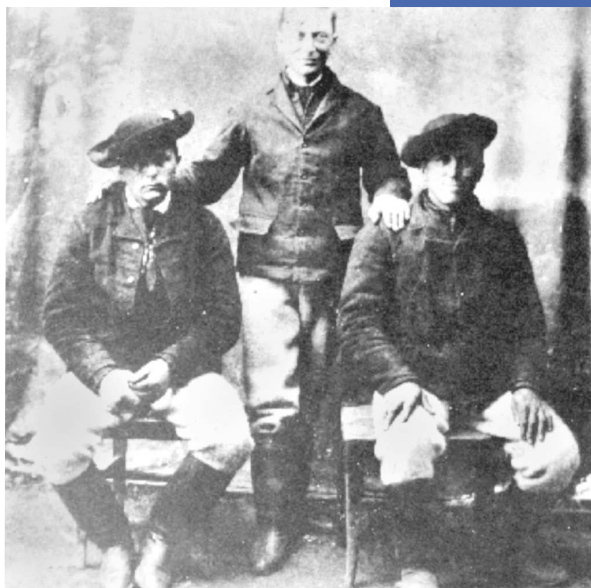
Die Revolution in Ungarn brachte in der zweiten Hälfte der 50. Jahre eine Hoffnung auf die Lockerung der politischen Situation in der Tschechoslowakei. Auf diese reagierten in der ersten Reihe die Vertreter der tschechoslowakischen Intelligenz, vor allem die Schriftsteller. Der Beitrag befasst sich mit dem Denken der Schriftsteller und mit ihren Taten, schildert ihre Meinungen gegenüber dem diktatorischen Verhalten der Kommunistischen Partei und den Kommunisten. Eine besondere Rolle spielte in dieser Zeitperiode der slowakische Schriftsteller Ladislav Mňačko. Der Autor beschreibt sehr präzise auch die Reaktionen der Mitglieder der Kommunistischen Partei auf die Unzufriedenheit mit dem kommunistischen Regime und verschiedene Maßnahmen, die diese ergriffen haben, um die Bemühungen der Intelligenz und der tschechoslowakischen Schriftsteller zu eliminieren, bzw. um diese zu verhindern.

(Preklad Lenka Almášiová)

⁸⁶ Slovenský národný archív, fond PV – sekr., Správy STD, šk. 56, roky 1959 – 1960.

⁸⁷ MARUŠIAK, J.: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : Nakladatelství Prius, Kateřina Mikšová, 2001, s. 93.

L'UDIA A DOBA

Chlapi zo Štrby (začiatok 20. storočia)

ANDREJ HALAŠA – VÝZNAMNÁ OSOBNOSŤ SLOVENSKEHO OSVETOVÉHO A KULTÚRNEHO ŽIVOTA¹

Darina VASILOVÁ

V septembri 2007 sme si pripomenuli 155. výročie narodenia právnika, významného národného osvetového a kultúrneho pracovníka, aktivistu a organizátora, divadelného ochotníka, režiséra, scenáristu i prekladateľa, propagátora i zberateľa slovenskej ľudovej slovesnosti, činnorodého spolkového pracovníka – oravského rodáka Andreja Halašu.

Andrej Halaša

Rodinné zázemie

Andrej Halaša² sa narodil 17. septembra 1852 v Dolnom Kubíne-Záskalí. Pochádzal z roľníckej rodiny Andreja Halašu (1822 – 1897) a Kataríny Halašovej, rodenej Kutlíkovej.

Bol ženatý. Manželka Anna, rodená Mudroňová (1864 – 1954) bola dcérou známeho právnika, ideológa a vodcu slovenského národného hnutia v Martine Pavla Mudroňa. Do manželského zväzku vstúpil v roku 1882. Manželka sa okrem rodiny venovala národnej kultúrno-osvetovej práci, patrila k najaktívnejším členkám martinského Slovenského spevokolu, bola vynikajúcou ochotníčkou herečkou, vytvorila vyše 80 divadelných postáv, pôso-

¹ Príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA 1/4537/07 *Osobnosti prešovského školstva z radov študentov v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia* a grantového projektu VEGA č. 1/3741/06 – *Konfesionalita ako faktor formovania národného povedomia v internetnom prostredí (východné Slovensko v 18. až 20. storočí)*.

² Osobnosť Andrej Halaša pozri bližšie Štátny archív (ŠA) Prešov, fond Evanjelické kolégium Prešov (EKP), Vyššie gymnázium (VG) 1867 – 1871, EKP – Právnická akadémia (PA) 1871 – 1873; ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 11. *A eperjesi evang. ker. Collegium 1871/2 tanévi értesítvénye; Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry 1*. Zost. Pavol Uhorskai, Eva Tkáčiková. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1997, s. 89-90; mjč: Pamiatke Andreja Halašu (1852 – 1913). In: *Evanjelický posol spod Tatier*, roč. 63, 1973, č. 6, s. 69; HALAŠA, Pavol: Sprievodca po Národnom cintoríne. Martin : Matica slovenská, 1969, s. 43-44; JURČIŠINOVÁ, Nadežda: Angažovanosť Andreja Halašu v národnom živote Slovákov (príspevok k životu a dielu. In: *Annales historici Prešovienis. Anno 2005*. Prešov : Universum, 2005, s. 129-141; RUMANN, M. O.: Spomíname Andreja Halašu. In: *Naše divadlo, časopis slovenského divadelníctva*, roč. 15, apríl 1943, č. 8, s. 113-114; SEDLÁK, Imrich: *V čierťazích búrok. Národno-politický, kultúrno-spoločenský a literárny integračný proces na východnom Slovensku 1838 – 1918*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 82-83, 89, 94, 99-100, 108, 116, 120-121, 133, 149, 213, 322, 354; SEDLÁKOVÁ, Viera: Andrej Halaša (1852 – 1913). In: *Knižnica*, roč. 4, 2003, č. 11 – 12, s. 593-594; SEDLÁKOVÁ, Viera: *Andrej Halaša (1852 – 1913)*. Zodp. red. Eleonóra Oravcová. Martin : Matica slovenská, 1986. 9 s. + súbor 15 pohľadnic; *Slovenskí národovci do 30. októbra 1918*. Zost. Michal Slávik. Trenčín : Vydal verejný notár Dr. Michal Slávik v Trenčíne, 1945, s. 30; *Slovenský biografický slovník 2*. Zodp. red. Štefan Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Halaša, Andrej, s. 270-271.

³ Osobnosť Anna Halašová pozri bližšie: *Slovenský biografický slovník 2*. Zodp. red. Štefan Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Halašová, Anna, s. 272; TURZO, Ivan: *Maják v tme. Slovenský spevokol v Martine*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1974, s. 66. HALAŠA, Pavol: Sprievodca po Národnom cintoríne. Martin : Matica slovenská, 1969, s. 45-46. Združenie mládeže Club dobrej vôle – pôvodne znamenalo Cepami do vraha

bila v národnom ženskom hnutí – v Živene a v mládežníckom Clube dobrej vôle.³ Bola „verná v živote i práci Andreja Halašu...“⁴ Z manželského zväzku vzišli štyri deti – dcéra Viera, ktorá sa neskôr stala manželkou Otta Škrovinu a traja synovia – Dušan, Pavol a Ján. Svojim deťom rodičia vštepovali lásku k rodnému kultúrne i národno vyspelému prostrediu Martina, rodnému slovenskému jazyku i slovenskému národu, čo sa neskôr odrazilo aj ich pôsobením v slovenskom národnom hnutí a v mnohých slovenských spolkoch a spoločnostiach. Najstarší syn JUDr. Dušan Halaša (1883 – 1936) sa stal právnikom a pôsobil ako verejný činiteľ, poskytoval právnu pomoc prenasledovaným národovcom, bol členom i funkcionárom Slovenskej národnej strany a signatárom martinskej Deklarácie slovenského národa v roku 1918.⁵ Prostredný syn MUDr. Pavol Halaša (1885 – 1969) bol zubným lekárom, neskôr sa profesne venoval bibliografickej činnosti. Známa je jeho prekladateľská práca a publicistika zameraná na kritiku spoločenského i politického diania.⁶ Najmladší syn PhMr. Ján Halaša (1893 – 1981) pracoval ako lekárnik, venoval sa umeleckej fotografii, ktorú často spájal s turistikou. Jeho fotografie sa nachádzajú v niekoľkých galériách na Slovensku. Patrí k priekopníkom slovenskej turistiky a vysokohorského športu.⁷

Štúdium na prešovskom kolegiálnom vyššom gymnáziu

Stredoškolské vzdelanie získal na slovenskom patronátnom gymnáziu v Revúcej, Levoči a na prešovskom kolegiálnom vyššom gymnáziu. Do piatej triedy levočského lýcea sa zapísal v školskom roku 1867/68. V nasledujúcom školskom roku 1868/69 už navštevoval šiestu triedu prešovského evanjelického vyššieho gymnázia. Prešovský rozmer absolvovania gymnaziálneho štúdia nebol dosiaľ publikovaný.

V matrike kolégia je Andrej Halaša zapísaný v školskom roku 1868/69 ako žiak šiestej triedy, zároveň je pri jeho mene uvedené, že na prešovské gymnázium prišiel z Levoče. V danom školskom roku neboli už zapísaní študenti kolégia uvádzaní pod poradovým číslom.⁸ O štúdiu Andreja Halašu na prešovskom kolegiálnom vyššom gymnáziu v nasledujúcich dvoch školských rokoch – 1869/70 a 1870/71 svedčí aj jeho meno a priezvisko uvedené v zozname študentov kolegiálneho gymnázia vo výročnej správe školy za školský rok 1869/70, v ktorom navštevoval siedmu triedu⁹ a vo výročnej správe kolégia za školský rok 1870/71, v ktorom navštevoval ôsmu triedu vyššieho gymnázia.¹⁰ Hlásil sa k evanjelickému vierovyznaniu.

malo vzdelávací charakter, členovia zakladali ľudové knižnice, podporovali študujúcu mládež, pestovali ruský jazyk a literatúru.

⁴ TURZO, Ivan: *Maják v tme. Slovenský spevokol v Martine*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1974, s. 66.

⁵ Bližšie *Slovenský biografický slovník 2*. Z odp. red. Štefan Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Halaša, Dušan, s. 271.

⁶ Bližšie *Slovenský biografický slovník 2*. Z odp. red. Štefan Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Halaša, Pavol, s. 271-272.

⁷ *Slovenský biografický slovník 2*. Z odp. red. Štefan Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Halaša, Ján, s. 271.

⁸ ŠA Prešov, fond EKP, šk. 112, inv. č. 248. *Az eperjesi egyházkerületi Collegium Anyakönyve 1840/1 – 1870/1*. Zápis študentov kolégia v školskom roku 1868/69.

⁹ *Az eperjesi evang. ker. Collegium 1869/70 tanévi értesítvénye*. Eperjes : Ipar- és Hitelbank nyomdája, 1870, s. 14.

¹⁰ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 11. *Az eperjesi evang. ker. Collegium 1870/1 tanévi értesítvénye*. Eperjesen : nyomt. Staudy Antal, 1871, s. 8.

Za školský rok 1868/69, v ktorom Halaša navštevoval šiestu triedu sa výročná správa kolégia nezachovala. Počas gymnaziálneho štúdia Andreja Halašu v Prešove bol riaditeľom kolégia významný právnik JUDr. Tomáš Vécsey.¹¹

Z výročnej správy školy za školský rok 1869/70, v ktorom Halaša navštevoval siedmu triedu gymnázia, sa dozvedáme, že triednym profesorom bol Fridrich Hazslinszky¹². Andrej Halaša bol jedným zo 40 siedmakov – gymnazistov. Na chodbách kolégia i na pôde študentskej Slovenskej spoločnosti sa v tom čase stretával s ôsmakom Jánom Ružiakom, budúcimi teológmi Jánom Fábrym, Kolomanom Banšellom, Andrejom Sokolíkom, Jánom Dérerom, Jánom Vansom, Danielom Laučekom i študentom práva Gustávom Izákom.

V siedmej triede Halaša absolvoval nasledujúce vyučovacie predmety: náboženstvo (2 hodiny týždenne obidva polroky – prvý polrok najnovšie všeobecné cirkevné dejiny, druhý polrok uhorské protestantské cirkevné dejiny) u profesora Maxa Vilmosa, latinčinu (po 4 hodiny týždenne obidva polroky) u profesora Andreja Vandráka¹³, latinské cvičenia (2 hodiny prvý a 1 hodinu druhý polrok týždenne) u profesora Jakuba Flóriána, gréčtinu (po 4 hodiny týždenne – prvý polrok IX. a X. spev Odysey, druhý polrok I. – III. spev Iliady) u profesora Otta Ludmanna¹⁴, maďarskú literatúru (po 2 hodiny týždenne obidva polroky) u profesora Andreja Vandráka, nemeckú literatúru (po 2 hodiny týždenne obidva polroky) u profesora Otta Ludmanna, dejepis (novoveké dejiny – 3 hodiny týždenne prvý polrok, 5 hodín druhý

¹¹ Osobnosť JUDr. Tomáš Vécsey pozri bližšie VASILEOVÁ, Darina: „V priebehu svojho štúdia som sa naučil ľúbiť a ctíť si profesorskú dráhu“ – dr. Tomáš Vécsey – prvý profesor rímskeho práva na prešovskom kolegiálnom právnickom kurze/„Im Laufe meines Studiums habe ich gelernt, die Professorenlaufbahn zu lieben und zu verehren“ – Dr. Tomáš Vécsey – erster Professor für römisches Recht an der Prešover kollegialen juristischen Akademie. In: *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens im historischen Kontext des 17. bis in die erste Hälfte des 20. Jahrhunderts : Zborník elektronických verzií príspevkov/Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge*. Ed. Darina Vasil'ová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 72-80. ISBN 80-7165-487-6.

¹² Osobnosť Fridrich Hazslinszky pozri bližšie FRANKOVÁ, Libuša: Fridrich Hazslinszky – výrazná pedagogická a vedecká osobnosť prešovského kolégia v 19. storočí/Fridrich Hazslinszky – bedeutende Persönlichkeit des Prešover Kollegiums im 19. Jahrhundert. In: *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens im historischen Kontext des 17. bis in die erste Hälfte des 20. Jahrhunderts : Zborník elektronických verzií príspevkov 2/Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge 2*. Ed. Darina Vasil'ová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2005, s. 80-91. ISBN 80-7165-541-4.

¹³ Osobnosť Andrej Vandrák pozri bližšie VASILEOVÁ, Darina: Dr. Andrej Vandrák – človek ideí dobra, krásna, pravdivého a božského. Kolegiálny profesor, rektor kolégia, dekan právnickej akadémie/Dr. Andrej Vandrák – Mensch der Ideen des Guten, Schönen, des Wahrhaftigen und Göttlichen. Kollegialer Professor, Rektor des Kollegiums, Dekan der juristischen Akademie. In: *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens im historischen Kontext des 17. bis in die erste Hälfte des 20. Jahrhunderts : Zborník elektronických verzií príspevkov/Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge*. Ed. Darina Vasil'ová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 27-43. ISBN 80-7165-487-6.

¹⁴ VASILEOVÁ, Darina: Ludmann, Otto. In: *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia. Multimediálny slovník*. Ed. Darina Vasil'ová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, s. 125-127, 354-357. ISBN 80-7165-114-1.

polrok) u profesora Jozefa Herfurtha¹⁵, matematiku (po 3 hodiny týždenne obidva polroky) u profesora Fridricha Hazslinskeho a logiku (po 2 hodiny týždenne obidva polroky) u profesora Andreja Vandráka.¹⁶

V školskom roku 1870/71 navštevoval Andrej Halaša ôsmu triedu gymnázia. K jeho konškolákom na kolégium pribudli študenti práva Pavol Országh a Andrej Hanzlík. Výučbu v triede, kde bolo 32 gymnazistov absolvoval podľa nasledujúceho učebného plánu: náboženstvo (2 hodiny týždenne obidva polroky – kresťanské náboženstvo) u profesora Maxa Vilmosa, latinčinu (po 4 hodiny týždenne obidva polroky) u profesora Andreja Vandráka, gréčtinu (po 4 hodiny týždenne obidva polroky) u profesora Otta Ludmanna, maďarskú literatúru (po 2 hodiny týždenne obidva polroky – dejiny najnovšej maďarskej literatúry) u profesora Andreja Vandráka, nemeckú literatúru (po 2 hodiny týždenne obidva polroky – najnovšia nemecká literatúra) u profesora Otta Ludmanna, dejepis (po 4 hodiny týždenne obidva polroky) u profesora Jozefa Herfurtha, prírodovedu (po 6 hodín týždenne obidva polroky, so zameraním na fyziku a mechaniku v prvom polroku) u profesora Fridricha Hazslinskeho a psychológiu (po 2 hodiny týždenne obidva polroky so zameraním na etiku v druhom polroku) u profesora Andreja Vandráka.¹⁷

Štúdium na prešovskej kolegiálnej právnickej akadémii

Po maturite¹⁸ sa Andrej Halaša zapísal na prešovskú právnickú akadémiu. Riaditeľom kolégia bol v tom čase profesor práva JUDr. Tomáš Vécsey, ktorý zodpovedal za výchovné a vzdelávacie výsledky a činnosť osemročného gymnázia, dvojročného kurzu práva a trojročného teologického ústavu.

Andrej Halaša absolvoval štúdium na prešovskej právnickej akadémii v rokoch 1871 – 1873.

V školskom roku 1871/72 absolvoval Halaša prvý ročník dvojročného právnického kurzu. Na štúdium práva sa v uvedenom školskom roku zapísalo 172 riadnych a súkromných študentov (prvý ročník – 71 riadnych, 11 súkromných, druhý ročník – 72 riadnych, 18 súkromných) rôznych vierovyznaní – prevážne evanjelici, kalvíni, ale aj pravoslávni (3), izraeliti (7), rímskokatolíci, gréckokatolíci (5) a 1 unitár. K slovenskej materinskej reči sa hlásilo iba 10 študentov, 10 študentov sa hlásilo k nemeckému rodnému jazyku, ostatní študenti k ma-

¹⁵ Osobnosť Jozef Adolf Herfurth pozri bližšie VASIEOVÁ, Darina: Jozef Adolf Herfurth – profesor prešovského kolégiá (vyššie gymnázium, teologický kurz, právnický kurz)/Jozef Adolf Herfurth – Professor des Prešover Kollegiums (höheres Gymnasium, theologischer Kurs, juristischer Kurs). In: *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens im historischen Kontext des 17. bis in die erste Hälfte des 20. Jahrhunderts* : Zborník elektronických verzií príspevkov/Sammelband von elektronischen Versionen der Beiträge. Ed. Darina Vasil'ová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 44-48. ISBN 80-7165-487-6.

¹⁶ *Az eperjesi evang. ker. Collegium 1869/70 tanévi értesítvénye*. Eperjes : Ipar- és Hitelbank nyomdája, 1870, s. 47.

¹⁷ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 11. *Az eperjesi evang. ker. Collegium 1870/1 tanévi értesítvénye*. Eperjesen : nyomt. Staudy Antal, 1871, s. 33-34.

¹⁸ Prešovské štúdium na kolegiálnom vyššom gymnázium životoписné údaje publikované o Andrejovi Halašovi neuvádzajú. Slovenský biografický slovník uvádza štúdium a maturitu na levočskom lýceu. Pozri *Slovenský biografický slovník 2*. Zodp. red. Štefan Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Halaša, Andrej, s. 270-271.

d'arskej rodnej reči.¹⁹ Z hľadiska miesta narodenia budúcich právnikov najviac boli zastúpené Spišská, Gemerská a Šarišská župa. Študenti práva pochádzali aj z Abovskej, Berežskej, Boršodskej, Komárňanskej, Oravskej, Liptovskej, Marmarožskej, Nitrianskej, Turčianskej, Zemplínskej i Zvolenskej župy.

Vyučovací proces sa riadil učebným plánom z rokov 1861 – 1862.²⁰ V priebehu desaťročia sa prispôboval potrebám praxe i možnostiam kolégia.

V školskom roku 1871/72 ako študent prvého ročníka absolvoval nasledujúci učebný plán: Prvý polrok: rímske právo (6 hodín týždenne), rozumové a štátne právo (4), porovnávací štatistika európskych štátov (4), kanonické právo (4), politika (3), policajný poriadok (3), uhorské občianske súkromné právo (6), uhorské občianske súdne a mimosúdne konanie (5), predpisy pozemkovej knihy (1), finančníctvo a finančné zákony (2), uhorské banské právo (3), dejiny uhorského práva a uhorskej ústavy (4), uhorské správne právo. Druhý polrok: uhorské verejné právo (3), základy národohospodárstva (6), národohospodárska politika (5), protestantské cirkevné právo (3), rakúsky občiansky zákonník (8), uhorská národohospodárska a osvetová štatistika (4), uhorské občianske súkromné právo (6), trestné právo a konanie (6), encyklopédia právnej vedy a štátnej vedy (2), uhorské zmenkové a obchodné právo (4).²¹

O rok neskôr – v školskom roku 1872/73 sa na právnický náukobeh zapísalo 188 riadnych a súkromných študentov (prvý ročník – 69 riadnych, 15 súkromných, druhý ročník – 62 riadnych, 42 súkromných), z toho sa iba 10 hlásilo k slovenskej materinskej reči a 12 k nemeckému materinskému jazyku, ostatní študenti uvádzali maďarčinu ako rodný jazyk.²² Z konfesijného prevládali evanjelici, kalvíni, ale právo študovali aj príslušníci rímskokatolíckeho vierovyznania (38), gréckokatolíci (4), pravoslávni (2) a izraeliti (9).²³ Jednotlivé župy mali podobné zastúpenie ako v predchádzajúcom školskom roku.

V školskom roku 1872/73 bol Andrej Halaša študentom druhého ročníka a absolvoval nasledujúci učebný plán: Prvý polrok: rímske právo (6), porovnávací štatistika európskych štátov (4), policajný poriadok a kultúrna politika (3), banské právo (3), správne právo (3), uhorské a sedmohradské súkromné právo (6), trestné právo (6), dejiny uhorského práva a uhorskej ústavy (4), kanonické právo (4), rozumové právo, filozofia štátneho a medzinárodného práva (4), finančníctvo a finančné zákony (2). Druhý polrok: základy národohospodárstva (6), štatistika uhorského štátu (4), encyklopédia právnej vedy a štátnej vedy (2), rakúsky občiansky zákonník (8), uhorské zmenkové a obchodné právo (4), národohospodárska politika (4), uhorské a sed-

¹⁹ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 11. *Az eperjesi evang. ker. collegium 1871/2 tanévi értesítvénye*. Eperjesen : Nyomt. Staudy Antal, 1872, s. 16-17.

²⁰ Bližšie VASILOVÁ, Darina: Kolegiálne ústavy, ich miesto a význam v dejinách prešovského evanjelického kolégia (Právnická akadémia a teologická akadémia). In: *Prešovské evanjelické kolégium, jeho miesto a význam v kultúrnych dejinách strednej Európy*. Acta Collegii evangelici Prešovensis I. Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 1997, s. 62.

²¹ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 471. *Jogakadémia. Órarend 1871/2 ben*; ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 472. *A jogakademián végzett tanulmányok 1871/2*.

²² ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 11. *Az eperjesi evang. ker. collegium 1872/3 tanévi értesítvénye*. Eperjes 1873, s. 16-21

²³ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 11. *Az eperjesi evang. ker. collegium 1872/3 tanévi értesítvénye*. Eperjes 1873, s. 24-25.

mohradské súkromné právo (4), trestné konanie (4), súdne a mimosúdne občianske konanie (4), štatistika uhorského štátu (4), protestantské cirkevné právo (4), lekárstvo súdnej stolice (2), uhorské verejné právo (4).²⁴ V prvom polroku sa vyučovalo 26 a v druhom 20 hodín týždenne. Porovnávajúc uvedené učebné plány je vidieť ich menšiu modifikáciu.

Výučbu práva absolvoval Andrej Halaša u profesorského zboru právnického kurzu, ktorý tvorili: JUDr. Tomáš Vécsey – riadny profesor právnickej akadémie, ktorý prednášal rímske právo (od novembra 1871 ho zastupoval Štefan Irányi), porovnávaciu štatistiku európskych štátov (do začiatku novembra 1871), národohospodárstvo, súčasťou ktorého bola národohospodárska politika prednášaná Júliusom Fekete, štatistiku uhorského štátu, finančníctvo a finančné zákony (november 1871 – január 1872 zastupoval Ferdinand Liszka), encyklopédiu (od 23. apríla 1872); Andrej Vandrák – riadny profesor kolegiálnej právnickej akadémie, ktorý zabezpečoval rozumové právo a štátne právo podľa vlastnej učebnice, filozofiu štátneho a medzinárodného práva; Ján Tillisch²⁵ – riadny profesor právnickej akadémie, ktorý sa zaoberal problematikou kanonického práva a protestantským cirkevným právom; Július Fekete²⁶ – riadny profesor právnickej akadémie, ktorý sa špecializoval na politiku, zameranú na ústavu, politické strany, zápas medzi cirkvou a štátom, opory monarchie, ktorú vystriedala ústavná a radiaca politika, prednášal národohospodársku politiku, uhorské správne právo, uhorské banské právo, uhorské zmenkové a obchodné právo, policajný poriadok, náuku o verejnom poriadku, neskôr to boli rakúsky občiansky zákonník, uhorské zmenkové a obchodné zákony, uhorské a sedmohradské súkromné právo; Ferdinand Liszka²⁷ – riadny profesor právnickej akadémie, ktorý garantoval výučbu uhorského občianskeho súkromného práva s dôrazom na najnovšie zákony a pravidlá, zahrňujúce aj pracovné právo, ďalej výučbu uhorského občianskeho súdneho a mimosúdneho konania a predpisov pozemkovej knihy, ktoré sám zostavil, zároveň prednášal uhorské občianske súkromné právo zamerané na právo rodinné, poručnícke, osvojovacie, trestné právo a konanie a spolu s JUDr. Tomášom Vécseyom aj encyklopédiu právnej vedy a štátovedy; Jozef Herfurth – riadny profesor právnickej akadémie, ktorý zodpovedal za vyučovanie dejín uhorského práva a uhorskej ústavy; MUDr. Ján Stern prednášal lekárstvo súdnej stolice.²⁸

²⁴ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 473. *Órarend az eperjesi jogakadémia, 1872/3.*

²⁵ Osobnosť Ján Tillisch pozri bližšie VASILOVÁ, Darina: „*Pracoval celým srdcom a dušou...*“ – Ján Tillisch – riadny profesor teologických historických vied na prešovskom kolégiu/„*Er arbeitete mit dem ganzen Herzen und Seele...*“ – Ján Tillisch – ordentlicher Professor der theologischen und historischen Wissenschaften am Prešover Kollegium. In: *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens im historischen Kontext des 17. bis in die erste Hälfte des 20. Jahrhunderts : Zborník elektronických verzii príspevkov/Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge.* Ed. Darina Vasil'ová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 55-59. ISBN 80-7165-487-6.

²⁶ Osobnosť Július Fekete pozri bližšie *Osobnosti prešovského školstva/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens 1. Slovník/Wörterbuch.* Ed. Darina Vasil'ová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004. Fekete, Július, s. 20-21. ISBN 80-7165-483-3.

²⁷ Osobnosť Ferdinand Liszka pozri bližšie *Osobnosti prešovského školstva/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens 1. Slovník/Wörterbuch.* Ed. Darina Vasil'ová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004. Liszka, Ferdinand, s. 52. ISBN 80-7165-483-3.

²⁸ Zabezpečenie výučby na kolegiálnom právnickom náukobehu pozri bližšie ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 472. *A jogakademián végzett tanulmányok, 1871/2;* ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 471. *1872/3 tanévben az eperjesi jogakademián előadatott.*

Člen študentskej samovzdelávacej Slovenskej spoločnosti a samovzdelávacieho spolku Kolo v Prešove

Počas prešovského štúdia sa zapojil do národnouvedomovacieho študentského hnutia prostredníctvom práce v samovzdelávacej Slovenskej spoločnosti a krúžku Kolo.

Hneď v prvom školskom roku na kolégiu sa stal členom samovzdelávacej Slovenskej spoločnosti. Do zápisnice Slovenskej spoločnosti sa v školskom roku 1868/69 zapísal ako 17. v poradí.²⁹ Pri listovaní zápisnice krúžku sa môžeme domnievať, že Andrej Halaša študoval v Prešove už od školského roku 1867/68 v piatej triede kolegiálneho gymnázia. V zápisnici krúžku je totiž uvedené pri zozname členom priezvisko – Halaša, pričom meno chýba.³⁰ Meno absentuje aj pri zápisoch hodnotiacich Halašovo vystúpenie.³¹ Po porovnaní s matrikou zapísaných študentov vieme, že v školskom roku 1867/68 sa zhodou okolností zapísal tiež do piatej triedy Halaša, ale Michal z Oravy, narodený v Záskalí v roku 1851, do Prešova prišiel z Rožňavy, otec bol Pavol Halaša.³² Prvýkrát na pôde spolku vystúpil v novembri 1868 s recitáciou básne *Gajdy* od Andreja Sládkoviča. Jeho prednes bol hodnotený slovom „*prichytró*“. Súčasne do zápisnice Slovenskej spoločnosti bolo uvedené želanie, aby „*mladší bratia naši prednášali menšie delám primerania básne*“.³³ Druhé vystúpenie pred členskou základňou krúžku bolo vo februári 1869 a Halaša sa prezentoval vlastnou tvorbou – prózou Sirota, ktorú posudzoval jeho mladší spolužiak – piatak na evanjelickom gymnázium Ján Zgut. Prácu zaradil k básnickým útvarom a dodal: „*...ma ale pekné rýmy... pôvodca nedal pozor na syllaby a na metrum. Pravopisné chyby má málo. Mal pôvodca dla náradý recesentovej na hrobe sirotu opisovať, a potom mohol povedať niečo obširnejšieho*“.³⁴ Posledný – tretíkrát v uvedenom školskom roku vystúpil na pôde samovzdelávacieho spolku v marci 1869 so *Znelkami* Jána Kollára. Ani v tomto prípade členovia spolku neocenili jeho vystúpenie. Zapisovateľ Slovenskej spoločnosti do zápisnice uviedol: „*Šecky Znelky Kollárove vôbec, považujú vážnô rečenie, ktoré u rečníka ale Ňebolo, v miere, ale sklandovanie*“.³⁵

Ako siedmak na vyššom gymnázium je v zápisnici Slovenskej spoločnosti zapísaný pod poradovým číslom 4.³⁶ Aj v školskom roku 1869/70 sa prezentoval pred členmi spolku a vystúpil dvakrát. Prvý raz hneď v septembri 1869 prednesom *Spevu* trenčianskeho od Ľudovíta

²⁹ ŠA Prešov, fond EKP, šk. 133, inv. č. 372. *Zápisnice Slovenské Společnosti v Prešově 1862 – 1870*. Zápisnice za školský rok 1868/69, s. 142 (zápisnica z 1. zasadnutia 5. 9. 1868).

³⁰ ŠA Prešov, fond EKP, šk. 133, inv. č. 372. *Zápisnice Slovenské Společnosti v Prešově 1862 – 1870*. Zápisnice za školský rok 1867/68, s. 117 (zápisnica z 1. zasadnutia 14. 9. 1867).

³¹ Pozri zápisnice za školský rok 1867/68 ŠA Prešov, fond EKP, šk. 133, inv. č. 372. *Zápisnice Slovenské Společnosti v Prešově 1862 – 1870*. Zápisnice za školský rok 1867/68, s. 117-139.

³² ŠA Prešov, fond EKP, šk. 112, inv. č. 248. *Az eperjesi egyházkerületi Collegium Anyakönyve 1840/1 – 1870/1*. Zápis študentov kolégia v školskom roku 1867/68. Michal Halaša (*1851) je uvedený pod poradovým číslom 94.

³³ ŠA Prešov, fond EKP, šk. 133, inv. č. 372. *Zápisnice Slovenské Společnosti v Prešově 1862 – 1870*. Zápisnice za školský rok 1868/69, s. 149 (zápisnica z 10. zasadnutia 14. 11. 1868).

³⁴ ŠA Prešov, fond EKP, šk. 133, inv. č. 372. *Zápisnice Slovenské Společnosti v Prešově 1862 – 1870*. Zápisnice za školský rok 1868/69, s. 158 (zápisnica z 19. zasadnutia 13. 2. 1869).

³⁵ ŠA Prešov, fond EKP, šk. 133, inv. č. 372. *Zápisnice Slovenské Společnosti v Prešově 1862 – 1870*. Zápisnice za školský rok 1868/69, s. 160 (zápisnica z 22. zasadnutia 6. 3. 1869).

³⁶ ŠA Prešov, fond EKP, šk. 133, inv. č. 372. *Zápisnice Slovenské Společnosti v Prešově 1862 – 1870*. Zápisnice za školský rok 1868/69, s. 172 (zápisnica z 1. zasadnutia 11. 9. 1869).

Štúra. Jeho prezentácia bola hodnotená kriticky: „*Rečnenie nemožno zdarilým pomenovať, pretože na katedre nilen že sa predesil a posunky neužíval, ale i kontrasty a otázky náležite nevyzdvihnul.*“³⁷ Napriek kritickým hodnoteniam po mesiaci vystúpil druhýkrát a k prezentácii si vybral vlastnú tvorbu – čítal prácu V cudzine, ktorú posudzoval študent siedmej triedy gymnázia a člen spolku Jozef Kreva. „*Recensent vyzdvihnul na niektorých miestach nekorrektné spojenie myšlienok a niekoľko nesrosumiteľných slov, v celku prácu schválil*“³⁸ – zapísal do zápisnice Slovenskej spoločnosti jej zapisovateľ Gustáv Izák. Andrej Halaša už verejne nevystúpil, ale jeho aktivity smerovali k neúnavnej a drobnej knižničnej práci. Na zasadnutí Slovenskej spoločnosti 11. júna 1870 mu bolo vyslovené poďakovanie za prácu v mládežníckej knižnici, najmä pri zviazaní kníh a časopisov. Do zápisnice spoločnosti Ján Dérer – zapisovateľ uviedol: „*Knihovník žiada oznámiť spolku, že následkom sviazania mnohých kníh a časopisov bratom Ondrejom Halašom je knihoven značne v zdravšom stave. Preto sa bratovi And. Halašovi zápisnične vďaka vyslovuje*“³⁹.

Ako študent poslednej – ôsmej triedy gymnázia pokračoval vo vzdelávaní v národnom duchu a ako člen slovenského samovzdelávacieho spolku Kolo zapojil sa do národnouvedomovacieho procesu. Prispieval do almanachu Napred, vydaného kolistami v roku 1871, bol zakladateľom i redaktorom ďalšieho študentského rukopisného časopisu Prorok. Ervín Lazar ho identifikoval ako redaktora Jáchyma Proroka.⁴⁰

Sudcovskú teoretickú skúšku pred štátnou skúšobnou komisiou pre sudcov absolvoval na Kolégiu v Prešove 10. júla 1873. V zápisnici štátnej skúšobnej komisie pre sudcov za rok 1873 je uvedený pod poradovým číslom 22.⁴¹ Štúdium v Prešove ukončil v školskom roku 1872/73.

Právnik, kultúrno-osvetový a spolkový národný pracovník

Po odchode z Prešova pôsobil ako koncipient u Ignáca Radlinského v Dolnom Kubíne, od jesene 1874 u Pavla Mudroňa v Martine. Miesto v Mudroňovej kancelárii mu sprostredkoval jeho prešovský konškolák na právnickom kurze a vodca prešovských kolistov Pavol Országh. Po zložení advokátskej skúšky v Pešti v roku 1875 pôsobil od roku 1876 ako advokát v Martine, stal sa Mudroňovým spoločníkom. Súbežne pracoval ako redaktor tamajšieho Kníhtlačiarkeho účastinárskeho spolku. „*V Martine sa jeho činnosť rozrástla natoľko, že nebolo verejnej, tým skôr národnej vecí, v ktorej by nebol mal nielen účasť, ale levi podiel, čo mu vynieslo epiteton „národný mravec“*“, zhodnotil jeho martinské pôsobenie po rokoch Pavol Halaša.⁴²

Popri advokátskej práci sa verejne angažoval v spoločenskej oblasti a zapojil sa do organizátorskej a zberateľskej práce. Bol aktívne činný v mnohých spoločensko-kultúrnych organizáciách

³⁷ ŠA Prešov, fond EKP, šk. 133, inv. č. 372. *Zápisnice Slovenské Společnosti v Prešově 1862 – 1870. Zápisnice za školský rok 1869/70, s. 174 (zápisnica z 3. zasadnutia 25. 9. 1869).*

³⁸ ŠA Prešov, fond EKP, šk. 133, inv. č. 372. *Zápisnice Slovenské Společnosti v Prešově 1862 – 1870. Zápisnice za školský rok 1869/70, s. 177 (zápisnica zo 7. zasadnutia 24. 10. 1869).*

³⁹ ŠA Prešov, fond EKP, šk. 133, inv. č. 372. *Zápisnice Slovenské Společnosti v Prešově 1862 – 1870. Zápisnice za školský rok 1869/70, s. 187 (zápisnica z 27. zasadnutia 11. 6. 1870).*

⁴⁰ LAZAR, Ervín: PROROK satiricko-humoristický zábavník prešovskej mládeže. In: *Slovenská literatúra*, roč. 10, 1963, č. 4, s. 479.

⁴¹ ŠA Prešov, fond EKP, šk. 147, inv. č. 509. *Birói államvizsgálati bizottmány jegyzőkönyve 1864 – 1873. Zápisnice za rok 1873.*

⁴² HALAŠA, Pavol: Sprievodca po Národnom cintoríne. Martin : Matica slovenská, 1969, s. 43.

a spolkoch ako člen Slovenského spevokolu, Muzeálnej slovenskej spoločnosti, jej pokladník, jeden zo zakladateľov Slovenského národného múzea a Slovenskej národnej knižnice.

Zaradil sa k známym divadelníckym ochotníkom v Dolnom Kubíne a hlavne v Martine. Počas pôsobenia v Dolnom Kubíne organizoval ochotnícke divadelné predstavenie spolu s Pavlom Országhom-Hviezdoslavom a Ferkom Urbánkom, sám nechýbal medzi hercami, ako napr. V hre na motívy Shakespearovej divadelnej hry Skrotenie zlej ženy uvádzanej pod názvom Skrotenie divošky v roku 1874, kde si zahral aj s Pavlom Országhom. Od roku 1874 sa angažoval v činnosti Slovenského spevokolu v Martine (vznikol v roku 1872), pôsobil ako jeho správca, režisér, scenárista i dramatik. V roku 1875 sa stal opatrovníkom divadelnej garderóby a pomocníkom riaditeľa (v zmysle režiséra – D. V.) Spevokolu Jána Francisciho a Jozefa Kohúta, ktorý mal na starosti rekvizity a divadelnú garderóbu.⁴³ Podľa Jozefa Gašparika-Leštinského „*Halaša veru bol nielen pre Spevokol a spoločenský život, ale i pre celý národ veľkým požehnaním...*“⁴⁴ Nacvičil a na divadelnú scénu uviedol vyše 300 divadelných predstavení, v mnohých sám aj hral. „...*a tichý Halaša, sám vynikajúci herec, poprial asi viacej voľnosti hereckej tvorbe, mimike, gestu a pohybu...*“⁴⁵ Halašu nazývali nezmarom, a bol akýmsi neúnavným „*dievčaťom pre všetko*“ – hercom, režisérom, kulisárom, šepkárom, aranžérom: „*Meno Andreja Halašu nenachádzame vyznačené na plagátoch a nespomínajú ho ani v novinách v spojitosti s réžiou, i keď neraz môžeme čítať v spolkových zápisniciach, že „o kus postará sa p. Halaša“. Niekedy to znamenalo, že hru vyberie a preloží, ale mohlo to znamenať, že sa poveruje réžiou, lebo Halaša často režíroval...*“⁴⁶ V rámci Spevokolu sa hrali nielen divadelné predstavenia, ale vychádzala aj Divadelná knižnica, ktorú Halaša redigoval spolu s Jozefom Škultétyom. Jeho preklady divadelných hier boli uverejňované v edícii Slovenský divadelný ochotník, mnohé ostali v rukopise. Priestor na publikovanie bol vytvorený najmä po roku 1899, v ktorom Kníhtlačiarsky účastinársky spolok prevzal na svoj účet vydávanie edície Slovenský divadelný ochotník a Spevokol začal vydávať edíciu Divadelná knižnica. Na Andreja Halašu ako divadelníka a človeka si zaspomínala jedna z herečiek Slovenského spevokolu slovami: „*Je až pozoruhodné, ako mohol mať Halaša toľko času pri svojich národných a pravotárskych povinnostiach ešte aj pre divadlo. Divadlo však iste veľmi miloval, lebo mu neobyčajne slúžil. Prekladal hry, rozpisoval úlohy, šepkal, kulisy zamieňal, ba veľmi často aj hrával. Sám roznášal úlohy a ver, čo som mala koľko starostí s domácnosťou, nemohla som úlohu neprijať. Nuž ale s ním hrať alebo aspoň pod jeho réžiou bolo pôžitkom. Bol jemný, pozorný, znalý vecí. Bol dokonalý divadelník a dobrák človek. Kiežby naše ochotníctvo malo viacej takých slávnych a pritom takých skromných a úctivých ľudí, ako bol Andrej Halaša.*“⁴⁷ V roku 1887 sa rozhodli členovia Slovenského spevokolu – medzi nimi aj bývalí prešovskí študenti a členovia Slovenskej spoločnosti ako Andrej Halaša, Gustáv Izák, Andrej Sokolík, že postavia v Martine Národný dom, v ktorom budú priestory aj pre divadlo a knižnicu. Jedným z troch poverených vybavením spoluvlastníctva a vykonaním všetkých

⁴³ TURZO, Ivan: *Maják v tme. Slovenský spevokol v Martine*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1974, s. 34.

⁴⁴ TURZO, Ivan: *Maják v tme. Slovenský spevokol v Martine*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1974, s. 34.

⁴⁵ TURZO, Ivan: *Maják v tme. Slovenský spevokol v Martine*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1974, s. 42-43.

⁴⁶ TURZO, Ivan: *Maják v tme. Slovenský spevokol v Martine*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1974, s. 61-62.

⁴⁷ Citované podľa TURZO, Ivan: *Maják v tme. Slovenský spevokol v Martine*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1974, s. 62.

prípravných prác bol spolu s Matúšom Dulom a Jurajom Čajdom aj Andrej Halaša, ktorý zabezpečoval finančné prostriedky rozposielanie listov do Ameriky. Slávnostné otvorenie Národného domu v roku 1890 bolo sprevádzané divadelnou hrou Stratená od Márie Olgy Horváthovej, v ktorej si zahral aj Andrej Halaša s manželkou Annou. V roku 1889 sa pričínil nielen o postavenie Národného domu v Martine, ale aj o obnovenie budovania slovenského Múzea a Bibliotéky. Prispel k zdokumentovaniu zbierok Múzea a katalogizácii knižných fondov Bibliotéky.

Významnú časť jeho aktivít v prospech slovenského národa tvorila práca v Muzeálnej slovenskej spoločnosti, bol aktívny pri nábore nových členov spoločnosti i pri ustanovovaní a rozširovaní zbierkových fondov. Spolu s Andrejom Kmeťom, Jánom Petrikovichom a Andrejom Sokolíkom bol vo vedení dočasnej správy Muzeálnej slovenskej spoločnosti, ktorá bola v roku 1893 ustanovená v Martine. Svoje aktivity v rámci novovzniknutej spoločnosti sústredil na vedecko-zbierateľskú činnosť so zameraním sa na vyhľadávanie, zbieranie, sústredenie, spracovanie a publikovanie národopisného materiálu s cieľom zachovať ľudové umenie a tradície pre budúce generácie a zviditeľniť slovenskú národnú kultúru. Osobne navštívil mnohé slovenské obce a vyzýval Slovákov, aby prispeli k obohateniu fondov spoločnosti. V rokoch 1894 – 1895 sa ako člen „výstavkového výboru“ spolu s Matúšom Dulom, Pavlom Socháňom a Antonom Bielekom zapojil do zbierania materiálu na prezentáciu slovenskej národopisnej zbierky na Národopisnú výstavu československú v Prahe konanú v máji 1895. Úlohou Halašu bolo zabezpečiť expedovanie exponátov do Prahy. Na výstave získal spolu s Andrejom Kmeťom, predsedom Muzeálnej slovenskej spoločnosti, čestné ocenenie. Už od 80. rokov 19. storočia sa zaujímal aj o pamiatky hmotnej kultúry. Nájdené a získané exponáty boli sústredené do priestorov Národného domu v Martine, ich pribúdáním priestory nepostačovali. Bolo potrebné získať nové priestory pre zachovanie hmotného dedičstva národa národu. Patril k iniciátorom a organizátorom postavenia prvej historickej budovy Slovenského národného múzea, ktorá bola otvorená v roku 1908.

K jeho záľubám patrila turistika. Zaradil sa k jedným zo zakladateľov slovenskej turistiky (na Martinských holiach bola prvá chata pomenovaná ako „Halašova chata“).

Bol obdivovateľom slovenskej ľudovej slovesnosti, zbierateľom slovenských ľudových piesní publikovaných v *Sborníku slovenských národných piesní* ako spoluautor (Martin 1874), pričom ľudové piesne zbieral a zapisoval už ako študent, ale aj v zbierke *Pisně slovenské* (Praha 1880), ktoré vydal pražský študentský spolok Slávia. Halaša do zbierky prispel 275 piesňami z Turca, Šariša, Oravy a Gemera, jako spoluautor prispel aj do *Slovenských spevov 1, 2* tiež ako spoluautor (Martin 1880, 1890). Vydanie *Spevov slovenských* bol výsledok iniciatívy martinských národovcov, ktorí v roku 1879 založili osobitné konzorcium – Povereníctvo pre zbieranie a vydávanie *Spevov slovenských*. Členmi boli Pavol Mudroň, Ján Kádavý a Andrej Halaša, predsedom sa stal Ján Francisci. Slovenské spevy vychádzali v malých zošitoch, boli v nich uverejnené príspevky z celého Slovenska i Dolnej zeme. Prvé vydanie vyšlo v roku 1926 a obsahovalo 2 000 slovenských ľudových piesní. Snaženie generácie Andreja Halašu bolo zavŕšené druhým doplneným vydaním *Spevov slovenských* (1979 – 1989), kde našlo svoje miesto 5 000 piesní vydaných v siedmich zväzkoch.⁴⁸ Zbierateľské aktivity Halašu boli sústredené v práci v prospech Muzeálnej slovenskej spoločnosti, v rámci ktorej realizoval aj terénny výskum a podnecoval k vlastivednej práci. S jeho menom je spo-

⁴⁸ SEDLÁKOVÁ, Viera: Andrej Halaša (1852 – 1913). In: *Knižnica*, roč. 4, 2003, č. 11 – 12, s. 593-594.

jená jedna z najrozsiahlejších zbierok obsahujúca 25 000 rukopisných piesní, najmä z Oravy. Zo zozbieraného materiálu vyšli zatiaľ dva zväzky *Ludové piesne zo zbierok Matice slovenskej I. Zbierka Andreja Halašu*, zošit 1 (1990) a zošit 2 (1994).⁴⁹ V prvom zväzku je najviac zastúpený treňčiansky región, v druhom zošite viaceré regióny Slovenska.

Popri svojich zberateľských aktivitách sa venoval prekladateľskej práci. Prekladal divadelné hry z češtiny, nemčiny, ruštiny, poľštiny i maďarčiny pre edíciu Slovenský divadelný ochotník vychádzajúcu nákladom Kníhtlačiarkeho účastinárskeho spolku, v rokoch 1900 – 1918 pôsobil ako redaktor uvedenej edície. Vydavateľskej činnosti sa venoval už v roku 1877 vo Veselých listoch a v rokoch 1890 – 1892 v Slovenských pohľadoch. V rokoch 1898 – 1899 pôsobil aj ako redaktor Národného hlásnika. Prispieval do Národných novín, Slovenských pohľadov, Časopisu Muzeálnej slovenskej spoločnosti i do Včelky. Štefan Krčméry ho nazval „záhadným obrom drobnej práce.“⁵⁰

Angažoval sa aj v spolkovom a politickom dianí i v cirkevnom živote. Spolupracoval so Živenou, organizoval augustové slávnosti, staral sa o zakladiny pre študentov. Bol členom Slovenskej národnej strany a jej neplateným pokladníkom. „*Hoci sa politikou priamo nezaoberal, organizoval všetky voľby v oboch okresoch a neúnavne reklamoval občanom volebné právo. jeho charakter a ctenie s ľudom určili mu jednoduchý program: robiť. Že ho plnil svedomite, dokazuje pomník, postavený z verejných obetí (pomník na Národnom cintoríne v Martine – pozn. D. V.)*“⁵¹ Hlásil sa k martinskému centru strany. Mal na starosti ekonomiku a účty strany, viedol agendu, v období volieb zorganizoval predvolebné stretnutia a veľmi často vystupoval na agitačných schôdzkach. „*Z poverenia Slovenskej národnej strany evidoval represálie orgánov uhorskej vlády proti národovcom a proti slovenskej študujúcej mládeži, hlásiacej sa k slovenskej národnosti. Organizoval rozsiahle zbierky na podporu nadaných chudobných slovenských študentov, ale zvlášť pre študentov vyhodených zo škôl v bývalom Uhorsku pre vlastenecké zmýšľanie. Podieľal sa na ich umiestnení na uhorské, ale najmä na české stredné a vysoké školy, Bol pravou rukou predsedu Kuratória štipendiálnych slovenských základín v Turčianskom Sv. Martine P. Mudroňa.*“⁵² Organizoval rozsiahle zbierky.

Angažovanosť Andreja Halašu v cirkevnej oblasti sa odrážala v práci presbytera martinického evanjelického a. v. zboru.

Národné aktivity rozvíjal Halaša aj prostredníctvom slovensko-českej spolupráce – písomnej, prostredníctvom korešpondencie i osobnej – udržiavaním osobných kontaktov s predstaviteľmi českého národno-kultúrneho diania. Okrem vyššie spomenutého podielu na Národopisnej výstave československej v Prahe a členstva v Slovenskom výstavkovom výbore v Martine, ktorý organizoval účasť Slovákov na pražskej výstave udržiaval a rozvíjal úzku spoluprácu so slovakofílskym spolkom Československá jednota v Prahe. Obsahovým zámerom spolku, ktorý vznikol v roku 1896 bolo aj rozvíjanie česko-slovenskej spolupráce. Andrej Halaša prispel k rozvoju vzájomnej spolupráce organizovaním slovenských večerov v českých obciach, zapojením sa do knižnej akcie, v rámci ktorej bola na Slovensko zasielaná česká monografická a časopisecká literatúra, účasťou na učňovskej akcii umiestňovaním slo-

⁴⁹ SEDLÁKOVÁ, Viera: Andrej Halaša (1852 – 1913). In: *Knížnica*, roč. 4, 2003, č. 11 – 12, s. 594.

⁵⁰ Pozri *Kronika Slovenska 2. Slovensko v dvadsiatom storočí*. Zost. Dušan Kováč. Bratislava : Fortuna Print & Adut, 1999, s. 53.

⁵¹ HALAŠA, Pavol: *Spríevodca po Národnom cintoríne*. Martin : Matica slovenská, 1969, s. 44.

⁵² JURČIŠINOVÁ, Nadežda: Angažovanosť Andreja Halašu v národnom živote Slovákov (príspevok k životu a dielu). In: *Annales historici Prešovensis. Anno 2005*. Prešov : Universum, 2005, s. 133.

venských učňov do prostredia českých remeselníckych majstrov s cieľom vyučiť sa remeslu, získavaním ďalších spolupracovníkov s Československou jednotou. K rozvoju slovensko-českých vzťahov prispel aj spoluprácou s českým spolkom Detvan, ktorého sa v roku 1883 stal zakladajúcim členom.⁵³

Záslužnú činnosť a prínos pre slovenskú kultúru ocenil v deň Halašovho pohrebu na martinskom cintoríne Matúš Dula slovami: „...ako láska tvorí divy, tak i jeho láska k národu činila takmer nemožnosti: vychovávali sme mládež štipendiami, keď nebolo škôl, keď nebolo Matice, stvorili sme nakladateľský spolok, pre spoločnosť vystavili sme spoluvlastnícky Dom, pre muzeálne zbierky budovu Muzeum. Na týchto tvorbách veľký, ľvi podiel mal Andrej Halaša, a pritom nezanedbával ani svoj úrad, ani rodinu. Našiel si pri týchto úmorných prácach i čas a príležitosť poučovať svoj národ, že je i on národom súcim a povolaným k slobode a vzdelenému národnému životu. Našiel si čas i príležitosť k politickej borbe s neprajníkom. Hoci si pracoval potichu a pri skromnosti, teraz mi už Tvoja skromnosť nezabráni povedať, že si bol užitočným a výdatným pracovníkom a že slovenský národ Tvojich služieb nezabudne.“⁵⁴ Pavol Országh-Hviezdoslav pri príležitosti Halašovho úmrtia napísal pietnu báseň *Za Ondrejom Halašom*, ktorá bola uverejnená aj v *Dennici* v roku 1913:

„To on – náš Andrej Halaša
to bytu jeho rázovité ťahy.
Však ver' sa každým ponáša
na muža vôle, borby, práce, snahy?
A tento činiteľ náš drahý,
predvojak, strážnik v každom čase:
tá hlava – plná našich starostí,
ich premáhači statní – ruky obe;
znak, záujmy čo rodu pasie;
hrud' vzdorujúca krivde – zlobe,
to srdce teplé, zlatej rýdzosti:
to všetko, ach, už – odpočíva v hrobe...
Môj druhu, brate, Ondreju,
keď už tak sudba nepraje nám v ničom,
zlá ježibaba – macocha:
ty ponechaj nám nádeju,
že aspoň duch tvoj, ten nás neopustí –
Ním zasahuj v náš život pustý;
buď kvasom tajným, ostňom, pohoničom,
dorážajúcim dávkym blesku bičom
na slovenského leňocha!“⁵⁵

⁵³ O slovensko-českej spolupráci Andreja Halašu pozri bližšie JURČIŠINOVÁ, Nadežda: Angažovanosť Andreja Halašu v národnom živote Slovákov (príspevok k životu a dielu. In: *Annales historici Prešoviensis. Anno 2005*. Prešov : Universum, 2005, s. 135-139.

⁵⁴ RUMANN, M. O.: Spomíname Andreja Halašu. In: *Naše divadlo, časopis slovenského divadelníctva*, roč. 15, apríl 1943, č. 8, s. 114.

⁵⁵ Pozri HVIEZDOSLAV, Pavol Országh: *Za Ondrejom Halašom*. In: *Dennica*, roč. 15, 1913, č. 4, s. 1.

JUDr. Michal Slávik, trenčiansky verejný notár ho v súpise slovenských národovcov označil za „*vzor slovenskej pilnosti a svedomitosti*“.⁵⁶ Viera Sedláková zhodnotila osobnosť Andreja Halašu a jeho podiel na rozvoji slovenskej národnej kultúry výstižnými slovami, ktoré oslovia aj dnešného mladého človeka: „*Napriek tomu, že Andrej Halaša nikdy nestál na čelných miestach národného života, svojou mravčou prácou dokázal vykonať pre svoj národ veľa. Nevedel odpočívať a bol všade tam, kde to bolo najpotrebnejšie. Ťažko určiť, o čo sa viac pričínil: či o záchranu dedičstva otcov, alebo o rozvoj kultúrno-spoločenského života. Ukázal však cestu, ktorou sa majú uberať nasledujúce generácie slovenského národa.*“⁵⁷

Recenzent: doc. PhDr. Libuša Franková, CSc.

Andrej Halaša – bedeutende Persönlichkeit des slowakischen Lebens im Bereich der Aufklärungsarbeit und Kultur

Zusammenfassung

Der Jurist, Amateurschauspieler, Regisseur, Drehbuchautor und Übersetzer Andrej Halaša (1852 – 1913) wurde in der Region von Orava geboren. Er war in vielen Vereinen tätig und interessierte sich für die slowakische Volkskunde. Zusammen mit seiner Ehefrau Anna gehörte er zu den aktivsten Mitgliedern des Slowakischen Gesangsvereins in Martin. Er studierte an den Gymnasien in Revúca, Leutschau und Prešov. Das Jurastudium absolvierte er an der Kollegialen Akademie in Prešov. Der Beitrag befasst sich mit der bisher unbekanntem Periode seines Lebens während des Studiums an dem Kollegialen Gymnasium in Prešov (1868 – 1871) und an der Kollegialen Juristischen Akademie in Prešov (1871 – 1873). Während seines Studiums in Prešov wurde er zum aktiven Mitglied der selbstbildenden Slowakischen Gesellschaft und des Vereins namens Kolo (das Rad). Er präsentierte sich mit der Rezitation eigener Poesie und veröffentlichte Artikel in dem Almanach Napred (Vorwärts). Obwohl er als Absolvent Prešov verlassen hat, engagierte er sich neben seiner Arbeit als Advokat weiter auf der gesellschaftlichen Ebene als Organisator und Sammler in mehreren kulturellen Gesellschaften und Vereinen wie zum Beispiel in dem Slowakischen Gesangsverein und in der Musealen slowakischen Gesellschaft. Er gehörte zu den Gründern des Slowakischen nationalen Museums und der Slowakischen nationalen Bibliothek. Genauso aktiv unterstützte er den Bau des Nationalhauses in Martin und die Bauerneuerung des slowakischen Museums, als auch der slowakischen Bibliothek.

(Preklad Lenka Almäšiová)

⁵⁶ *Slovenskí národovci do 30. októbra 1918*. Zost. Michal Slávik. Trenčín : Vydal verejný notár Dr. Michal Slávik v Trenčíne, 1945, s. 30.

⁵⁷ SEDLÁKOVÁ, Viera: *Andrej Halaša (1852 – 1913)*. Zodp. red. Eleonóra Oravcová. Martin : Matica slovenská, 1986, s. 9.

JÁN RADOMIL KVAČALA A GOLLOVÁ ŠKOLA

Libor BERNÁT

Komeniológ svetového mena a jeden z popredných slovenských cirkevných historikov Ján R. Kvačala (1862 – 1934) vyvolával, a ako ukázala konferencia konajúca sa na pôde Univerzity Komenského v Bratislave, na Evangelickej bohosloveckej fakulte 13. – 14. septembra 2004, tiež vyvoláva množstvo otázok. Doma nenašiel uplatnenie, a tak prijal miesto profesora cirkevných dejín v Jurjeve (Tartu, Dopart). Až na konci života sa vrátil na Slovensko, kde prednášal cirkevné dejiny na evanjelickej Vysokej škole teologickej v Bratislave.

Kvačala si dopisoval s celým radom českých bádateľov a reflektoval aj českú mysliteľskú spoločnosť od Tomáša Gariqua Masaryka až ku Gollovej škole. Pritom postoje k Masarykovi a jeho žiakom – na Slovensku Hlasistom, alebo ako ich nazýval Kvačala „pokrokárom“ obsahujú zaujímavé asociácie.

Táto štúdia sa sústreďí na vzťah Kvačalu ku Gollovej škole a jej jednotlivým predstaviteľom. Jaroslav Goll (1846 – 1929), profesor Karlovej univerzity v Prahe, postavil dejepisné štúdiá na podstatne vyššiu odbornú úroveň a české dejepisectvo sa dostalo do tesnejšieho styku s európskym. Bola to nepochybne najvýznamnejšia autorita v oblasti histórie v danom období. Sám sa zaoberal tiež Komenským¹ a Jednotou bratrskou.²

Kvačala sa nehlásil k žiadnej historickej škole, ani neuvádzal žiadneho profesora ako svojho učiteľa, na ktorého by metodicky nadväzoval. Tiež v *Autobiografických zlomkoch*³ úplne abstrahuje, pri mnohých opravách na svoju osobu, na túto otázku.

O Kvačalovi a jeho diele informoval už prvý ročník Českého časopisu historického, ktorý vydával Jaroslav Goll a Antonín Rezek (neskôr Josef Pekař). Na stranách 278 – 279 uverejnil recenziu Kvačalovej monografie o Komenskom z roku 1892, zmienky sú tu o jeho bádateľských cestách a problémoch v Múzeu kráľovstva českého, rovnako ako aj o priaznivej reakcii na jeho dielo v *The English Review* v roku 1894.

Jaroslav Goll napísal sedemriadkové upozornenie na strane 415 o Kvačalovom vydaní *Spicilegium Didactium ...* z roku 1895. Aj ďalšie ročníky obsahujú správy a recenzie Kvačalových diel. V piatom ročníku napísal predstaviteľ staršej generácie komeniológov Jan Václav Novák (1853 – 1920) recenziu na Kvačalove vydanie *Korrespondence Jana Amosa Komenského. Listy Komenského a vrstevníků jeho Nová Sbirka*. Novák ocenil už predchádzajúce

Portrét J. Kvačalu
asi z jurjevského obdobia, UK
EBF, Kvačalova pozostalosť,
škatuľa F, nevidované

¹ GOLL, Jaroslav: Príspevky k životopisu Komenského. In: *Časopis Musea Království českého*, roč. 48, 1874, s. 259-277.

² Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der Böhmischen Brüder 1. – 2. (Prag, J. Otto 1878 und 1882), alebo články v *Časopise českého musea* v letech 1883 – 1886. Porovnaj tiež ŠUSTA, Josef. Jaroslav Goll. In: *Český časopis historický*, roč. 35, 1929, s. 475-488.

³ KVAČALA, Ján: Autobiografické zlomky (Niekoľko poznámok k životopisným častiam Sborníka k môjmu jubileu.). In: *Cirkevné listy*, roč. 47, 1933, č. 17, s. 346-348.

diela Kvačalu a o tomto diele napísal, že: „... vyhovuje všetkým hlavným požiadavkám u knih toho druhu nyní činěným“.⁴ Ďalej dodal: „Je tedy celkem vydání Kv. správné; pouze v jednotlivých místech nepatrnou opravou interpunkce nebo jednotlivého slova lze se dodělati úplného smyslu.“⁵

V rovnakom ročníku recenzoval tiež jeden z najvýznamnejších žiakov Jaroslava Golla – Josef Pekař Kvačalove dielo *Neue Beiträge Briefwechsel zwischen Jablonsky und Leibniz* (Tartu 1899) na s. 237 – 238, pričom oceňuje objavy nových listov a bádateľove využívanie rôznych archívov.

Iná veľmi priaznivá správa bola napísaná z pera iného Gollovho žiaka Jaroslava Bidlu (1868 – 1937) na dielo *Korrespondence Jana Amosa Komenského. Listy Komenského a vrs-tevníků jeho. II. Zprávy o životě jeho ze současných pramenů. Menší latinské spisky některé. Vydává Dr. Jan Kvačala* (Praha : nákladem české akademie císaře Františka Josefa, 1902).⁶

Pnutie medzi Kvačalom a Gollovou školou vyvolala informácia, opublikovaná v desiatom ročníku v Českom časopise historickom v roku 1904 na s. 235. Autor pod skratkou J. B. napísal v 18-riadkovej správe: „Vydavatel vytyká, že část materiálu v přítomném spise uveřejněného jest vlastně pouze novým otiskem z jiných jeho publikací. Dlužno vytknouti, že to jest část největší a že pochází hlavně z publikací České Akademie, t. j. z Paterovy a Kvačalovy Korrespondence Komenského díl I. a II., takže Monumenta Germaniae přinášejí vlastně jen poměrně málo materiálu úplně nového“.

Pre porovnanie, ako to hodnotil jeden z Kvačalových kolegov na fakulte: „Výše som spomenul prednášku o vlive Komenského pedagogickej reformy na nemecké školstvo. Táto vyšla nemecky tohoto roku, slovensky tiež toho roku a česky r. 1905. To však bol len výťah nového veľkého spisu Kvačalovho: „Die paedagogische Reform des Comenius in Deutschland bis zum Ausgange des XVII. Jahrhunderts“, ktorý hodne ruchu narobil“.⁷

Kvačalova reakcia bola nedotklivá. Vždy sa nájdu bádatelia, ktorí nebudú súhlasiť s danými názormi, budú mať odlišnú koncepciu. Ale opäť porovnajme danú správu s celým ročníkom. Obsahuje asi 278 správ, 28 recenzií a ešte prehľad zborníkov a časopisov. Objavila sa tu správa na Kvačalovu štúdiu *Komenského reforma v Německu v 17. století*, ktorá vyšla v Slovanských pohľadoch. Autor píše: „Je to stručné (až příliš stručné pro zvědavost naši), ale instruktivní i pěkně psané shrnutí Kvačalových názorů a výzkumu o duševním vývoji a vlivu Komenského v zemích germánských, jakési stručné spracování výsledků publikací, o nichž srv. Č. Č. H. X, 235“.⁸

⁴ NOVÁK, Ján Václav: *Korrespondence Jana Amosa Komenského*. In: *Český časopis historický*, roč. 1, 1895, s. 186.

⁵ NOVÁK, Ján Václav: *Korrespondence Jana Amosa Komenského*. In: *Český časopis historický*, roč. 1, 1895, s. 187.

⁶ BIDLO, Jaroslav: *Korrespondence Jana Amosa Komenského*. In: *Český časopis historický*, roč. 9, 1903, s. 113-114. Bidlo napísal aj ďalšiu recenziu *Korrespondence D. E. Jablonského s Leibnizem o Komenském*. In: *Český časopis historický*, roč. 4, 1898, s. 67-68 a správu na knihu *Über die Genese der Schriften Th. Campanellas*. In: *Český časopis historický*, roč. 17, 1911, s. 369.

⁷ OSUSKÝ, Samuel Štefan: *Sedemdesiatka prof. dra Jána Kvačalu*. (Životopisný a bibliografický nástin). In: *Viera a veda*, roč. 3, 1932, č. 1, s. 9.

⁸ In: *Český časopis historický*, roč. 10, 1904, s. 475.

Aj ďalšie publikácie Jána Kvačalu sú hodnotené vysoko, tak napr. v roku 1911⁹ je v Českom časopise historickom vyzdvihované dielo *Über die Genese der Schriften Thom. Campanellas*, kde autor píše, že je od „našeho krajana profesora J. Kvačaly“.

Podobne vydávanie *Veškerých spisů Jana Amosa Komenského* a úloha Jána Kvačalu bola kladene akceptovaná predstaviteľom druhej generačnej vlny Gollových žiakov – Kamilom Kroftom (1876 – 1945).

Nasledujúce správy sa niesli v podobnom duchu.¹⁰ Privítané bolo tiež vydávanie *Archivu pro badání o životě a spisech J. A. Komenského*.¹¹ O rok neskôr vyšla priaznivá správa podpísaná skratkou nk.¹²

Kvačala sa mohol len sťažovať, že nie o všetkých jeho dielach boli uverejnené informácie a boli napísané len tri obsiahle recenzie. Ale tie neboli napísané ani o niektorých dielach európskych historikov, napr. Friedricha Meineckeho, Ludwiga von Pastora, Henri Pirenneho, Wilhelma Dilteheya a ďalších. Podobne ani všetky diela predných českých historikov neboli recenzované, ale bola o nich len stručná správa – týka sa to aj Jaroslava Golla, Ľubomíra Niederleho, Josefa Šusty, Josefa Pekaře a jiných.

Tretiu recenziu napísal už zmienený Jaroslav Bidlo na knihu *Prielomy vo viere Komenského a Mickiewicza* (Petrohrad 1907),¹³ v ktorej hodnotil Kvačalu mimoriadne priaznivo „nejlepší znalec Komenského“. V závere recenzie píše: „... svou (rozuměj práce – L. B.) důkladností, širokým rozhledem, hlubokou znalostí příslušné literatury zvláště mickiewiczovské, jež mu asi byla novinkou i svou formou, náleží k nejlepším spisům Kvačalovým, a stane se asi předmětem diskuse (snad i polemik), ale bude nepochybně východištěm prací nových, které budou hleděti leckterý námět hlouběji spracovati“.

Krátko nato prebehol medzi nimi písomný spor na stránkach *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich*. Do sporu sa zapojil aj jeden z predných znalcov politických a náboženských dejín predbielohorského obdobia Julius Glücklich (1876 – 1950). Týkal sa vzťahu Jednoty bratskej ku kalvinizmu a luteranizmu. Kvačala v štúdiu *Beziehungen der Unität zu Flacius und Laski*¹⁴ analyzoval prvé dva diely „Jednota bratrská v prvním vyhnanství“ (Praha 1900 a 1903) Jaroslava Bidla. Bidlo sa snažil dokázať, že Jednota už od počiatku mala bližšie ku kalvinizmu a bratrská teológia mala väčšiu cenu ako luteránska. To Kvačala ako ortodoxný luterán nemohol akceptovať a dokazoval, že v Jednote bratskej v určitej dobe prevažovali luteránske tendencie, v čom mal pravdu. Otázka, ktorá

⁹ Über die Genese der Schriften Th. Campanellas. In: *Český časopis historický*, roč. 17, 1911, s. 369.

¹⁰ *Český časopis historický*, roč. 22, 1916, s. 241-242.

¹¹ *Archivu pro badání o životě a spisech J. A. Komenského*. In: *Český časopis historický*, roč. 16, 1910, s. 471-472.

¹² nk: *Archiv pro badání o životě a spisech J. A. Komenského*. In: *Český časopis historický*, roč. 17, 1911, s. 479-481. Ďalšia správa bola opublikovaná v ročníku 20, 1914, s. 123 o *Archivu* 18, 1912, s. 501, a 7. ročníku 30, 1924, s. 364-365, O. Odložilík písal o 13. ročníku, venovanom Kvačalovi 39, 1933, s. 437-437 k 70tinaám. I v ďalších ročníkoch pokračovalo informovanie o vydávaní „*Archivu* ...“

¹³ BIDLO, Jaroslav: *Prielomy vo viere Komenského a Mickiewicza*. In: *Český časopis historický*, roč. 14, 1908, s. 98-100.

¹⁴ KVAČALA, Ján: *Beziehungen der Unität zu Flacius und Laski*. In: *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich*, 30, 1908, s. 138-156, 31, 1909, 81-105.

teológia má väčšiu cenu, je nesprávne položená. Bidlo na to reagoval štúdiou „Zur Frage über das konfessionelle Verhältnis der Brüderunität zum Luthertum“ v roku 1911, kde síce priznal, že Jednota nebola vždy jednotná a niekedy sa váhavo vyjadrovala, ale vo svojom vnútri Bratia trvali pevne na svojich základných názoroch a princípoch. Bidlo hodnotil Jednotu už v dobe, kedy bola kalvinizovaná. Nezabavil sa určitej idealizácie danej denominácie.

Kamil Krofta (1867 – 1945), patriaci k druhej generačnej vlne Gollových žiakov, informoval o tomto spore na stránkach Českého časopisu historického.¹⁵ Záverečný súd zhrnul do nasledujúcej vety: „... zcela spolehlivý a trvale platný soud o Jednotě po této stránce bude možno pronésti teprve tehdy, až bude náležitě znám všecken vývoj její theologie, starší i pozdější, a její poměr nejen k cizím směrům náboženským, nýbrž i k české straně pod obojí, ...“.¹⁶

Najznámejší spor medzi Kvačalom a „Gollovou školou“ bol vlastne sporom s Gollovým žiakom J. Šustom (1874 – 1945),¹⁷ ministrom školstva a národnej osvety v úradníckej vláde Jana Černého (15. 9. 1920 – 26. 9. 1921). Od neho záležalo, kto dostane profesúru na katedre histórie v Bratislave pre novoveké obecné dejiny. Nakoniec dostal toto miesto Jan Heidler (1883 – 1923). Kvačala v liste o ňom doslova píše, že „som vtedy (rozumej o Heiderovi – L. B.) prvý raz počul“.¹⁸ Niekedy býva udalosť interpretovaná ako zásah Vavra Šrobára, čo mal byť revanš za polemiku s Hlasistami a s Prúdmí. Žiadne priame dôkazy na tieto indície nie sú.

Heidler bol Pekařovým a Masarykovým žiakom, teda dvoch protikladných učiteľských individualít, z čoho sa vyvinula svojrázna myšlienková osobnosť.¹⁹ Počiatkom 20. rokov už mal za sebou niekoľko publikácií z českých novodobých politických dejín a jeho záber prechádzal na celé Rakúsko.²⁰ V Gollovej škole to nebola žiadna nevýznamná osobnosť.

Už v 17. ročníku Českého časopisu historického z roku 1911 sa na strane 369 objavila priaznivá správa na jeho článok „Radikálové naši revolue“ (Rovnost 23. a 30. 3. 1911). Heidler tiež prispieval do Českého časopisu historického. František Kutnar a Jaroslav Marek píše, že jeho práce: „... byly nejslibnějším před znamenáním badatelského a myšlenkového ruchu nejmladší historické generace, nastupující a vytvářející se v tomto údobí ... Heidler nebyl sám. Vedle něho a s ním byli to vedle historiků Václava Chaloupeckého a Karla Stloukala, František Hrubý, ... Jan Slavík, Jaroslav Werstadt a Bedřich Mendl...“²¹

¹⁵ KROFTA, Kamil. In: *Český časopis historický*, roč. 19, 1913, s. 129-131.

¹⁶ KROFTA, Kamil. In: *Český časopis historický*, roč. 19, 1913, s. 131.

¹⁷ Zachoval sa dvojstránkový list od J. Šustu Kvačalovi z Ríma 22. 11. 1898, v ktorom mu ďakuje za zaujímavý článok a zdvorilo ho pozdravuje. Univerzita Komenského, Evanjelická bohoslovecká fakulta (UK EBF) Bratislava, šk. M XXV/41.

¹⁸ Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia (SNK – ALU) Martin, M 120 C 33, s. 1.

¹⁹ KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. Praha : Lidové noviny, 1997, s. 535. O Heiderovi pozri tiež CHALOUPECKÝ, Václav: Jan Heidler †28. května 1923. In: *Český časopis historický*, roč. 29, 1923, s. 174-180.

²⁰ Napr. *Český sněm ústavodárný r. 1848* (1907); O vlivu hegelianismu na filosofii dějin a na politický program Františka Palackého. In: *Český časopis historický*, 1911, s. 1-12, 152-166; *Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových* (Praha : Matice česká, 1920) a ďalšie. Za pôsobenia na Slovensku vydal dielo *Moderní demokratismus* (Bratislava; Turčiansky Svätý Martin; Univerzita Komenského; Filozofická fakulta, 1922).

²¹ KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. Praha : Lidové noviny, 1997, s. 537-538.

*davno s J. Šustou, jehož
 pozdrav Vám je klemotím a
 doufám, že i Vy si někdy vypo-
 mnete na slavný Pörm.
 Sopitovským děkem proměněm
 se v hluboké ucti*

J. Šusta,

Pörm. 22. listopadu 1898.

List J. Šustu Kvačalovi tamže, UK EBF, Kvačalova pozostalost', škatuľa M/XXV/41

Aj keď Kvačala napísal, že ho „*neprajné stanovisko českých kollegov ... ani neprekvapilo po skúsenostiach minulosti vôbec ...*“, predsa len to bol v jeho profesijnom živote zlom. O tom svedčí tiež to, že sa prvého zasadnutia fakulty nezúčastnil a oznámil dekanovi, že na tento čas sa nemôže považovať za člena fakulty.

V slovenskej historiografii, najmä u Kvačalových prívržencov, býva rozbor tejto udalosti simplifikovane a subjektívne podávaný, pričom Kvačala je zobrazený v úlohe obetného baránka, neuznaného génia.²² Vari najpregnantnejšie to vystihol jeho „švagor“²³ J. Slávik, a preto nebude na škodu odcitovať dlhšiu pasáž: „*Sám sa nevyznám, čo si vlastne viacej žiadaš. Z Nár. Novín viem, že sa žiadaš na univerzitu, - ale že si si žiadal prednášať všeobecné dejiny – a prideliť Ti dejiny cirkve, ktoré prednášať si si predtým žiadal. Teraz zase žiadaš si byť len bohosloveckým profesorom? A chceš sa vôbec zrieknuť univerzitnej professúry? Nuž ťažko sa je vyznať v Tebe, že čo je vlastne Tvoja žiadosť. Lebo aby si mohol byť aj tam – aj tam riadnym profesorom, to je predsa nemožné. Musíš sa lebo jedného, lebo druhého zrieknuť a jedného lebo druhého sa pridržať. Uznám Tvoju spôsobilosť, Tvoje schopnosti; a chcel by som v Tvojej veci prehovoriť, keď na to pride: ale najprv musím vedieť Tvoje stanovisko a jasne rozumieť, že čo si žiadaš? Aj tam – aj tam by si mohol konať veľmi cennú prácu“.²⁴*

²² ORMIS, Ján Vladimír: Dr. Ján Kvačala (1862 – 1932). In: *Slovenské pohľady*, roč. 48, 1932, č. 2-3, s. 180; GÁL, Vladimír: Pol storočia od smrti profesora D. dr. Jána Kvačalu. In: *Cirkevné listy*, roč. 97, 1984, č. 6, s. 92.

²³ Označení „švagor“ neznamená príbuzenský pomer. Podobne ho oslovil také Ján Čaják v dopise z Petrovca s hlavičkou Matice slovenské z 10. 11. 1932, rkp., s. 1 „*som Vám s všetkou úctou odaný pán švagor ...*“

²⁴ UK EBF, list J. Slávika J. Kvačalovi. Dobroniva 18. 11. 1921, rkp., s. 1.

Slávikove hodnotenie vychádzalo z novinových článkov a šepkandy, ktorá v teologických kruhoch prebiehala, preto ho musíme brať čiastočne s rezervou.

Nezostáva len súhlasiť s Jozefom Mátejom,²⁵ že svojou absenciou na zakladajúcom zasadnutí Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a oznamom dekanovi, že sa nemôže považovať za člena fakulty, urobil chybu. Veľmi stratil nielen on sám, ale tiež slovenská veda, v ktorej mohol do konca svojho plodného života vykonať ešte viac, než spravil. Na strane druhej, niet sa čo Kvačalovi diviť, že nechcel opustiť tak nádhernú a podmanivú oblasť histórie, akou sú cirkevné dejiny na teologickej fakulte. A okrem toho, práve to ho „zaviazalo“ spracovať dejiny reformácie na Slovensku a zhromaždiť tak množstvo archívneho materiálu.

Heidler zomrel veľmi skoro, už v roku 1923, a Kvačala sa mohol opätovne uchádzať o post obecných novovekých dejín na filozofickej fakulte. Ale aby sme uzavreli hodnotenie Kvačalu v Gollovej škole. Nekrológ napísal Otakar Odložilík (1899 – 1973) a je písaný v duchu nekrológov uverejňovaných na stránkach Českého časopisu historického – stručné zobrazenie biografie, hlavné diela a veľmi skromné hodnotenie osobnosti. Kvačala je hodnotený ako „predný komeniológ“, pilný a pracovitý bádateľ a teológ. Vyzdvihovaný je jeho široký bádateľský záber, nie len sústredenie sa na osobnosť Komenského. Zdôraznené je jeho „odborné teologické školenie“, ktorým osvetlil historikom problémy im ťažko prístupné. „*Byl povahy temperamentní a v polemikách nerad ustupoval, i když se váha argumentů ... obracela proti němu.*“²⁶

Kvačala mal konflikty skôr s pracovníkmi, alebo spolupracovníkmi Českého národného múzea, teda s inštitúciou, ktorá vytvorila konkurečné pracovisko fakulty, napr. s knihovníkom Adolfom Paterom (1836 – 1912), riaditeľom knižnice Národného múzea Josefom Volfom (1878 – 1937) a inými. Filozofická fakulta, resp. jej historický seminár a múzeum, najvýznamnejšie bádateľské inštitúcie v tejto dobe, stáli v kontradikcii. Išlo predovšetkým o vydávanie rukopisov Komenského a jeho súčasníkov, keď mu boli vytykané niektoré nepresnosti (čo neprijímal pozitívne), alebo že o mnohých vydal len regist. Faktom je, že Kvačala niektoré ťažko čitateľné rukopisy týkajúce sa Komenského a najmä M. Drábika neopisoval – napr. v Knižnici Národného múzea v Prahe pod signatúrami 1 Bc 38 až 42, alebo 1 Bb 1. Tieto listiny nie sú doteraz skatalogizované a prepísané. Kvačala sa to snažil revanšovať v rôznych notických pripomienkach vo svojich prácach, napr. Pateru kritizoval v recenzii publikácie poľského katolíckeho kňaza A. Danysza „Jan Amos Komeňský“, že jeho vydanie korešpondencie „*v celku ... málo podáva takého, čo by už Gindely a Zoubek neboli využiteľovali.*“²⁷

Kvačala bol pomerne citlivý na kritiku, čo sa prejavilo v stati *Odkaz českým kritikom*.²⁸ Týkalo sa to najmä už zmienených pulikácie, ktorá bola kritizovaná v Českom časopise historickom od J. B, ktorý tvrdil, že väčšinu dokumentov Kvačala prevzal, nového tam je málo.

²⁵ MÁTEJ, Jozef: *Ján Kvačala. Život a dielo*. Bratislava : SPN, 1962, s. 26.

²⁶ ODLOŽILÍK, Otakar: Ján Kvačala. In: *Český časopis historický*, roč. 40, 1934, s. 448. Oložilík tiež recenzoval posledné nedokončené Kvačalove dielo *Dejiny reformácie na Slovensku*. In: *Český časopis historický*, roč. 41, 1935, s. 416-417.

²⁷ KVAČALA, Ján: Poľská práca o Komenskom. In: *Slovenské pohľady*, roč. 20, 1900, sošit 5, s. 231. Kvačala mimochodom prišiel k zaujímavej téze na s. 233 „*Keďže je Komenský po smrti taký šťastný, že záujem oň tak mnohostranne sa pestuje, môžeme konštatovať, že sa svetlo pomaly rozmáha.*“ V liste Jozefovi Škultétymu píše: „*Aspoň som sa pomstil na čechoch, ktorí ... prenechávajú štúdium Komenského Nemcom. Zvedavý som, čo poviete na zakľúčenie.*“ SNK – ALU Martin, 49 X 1 Martin 11. 3. 1900. Jurjev, dopis, rkp. s. 1.

²⁸ KVAČALA, Ján: Odkaz českým kritikom. In: *Slovenské pohľady*, roč. 25, 1905, s. 302-304. Kvačala na to upozornil Škultétyho na pohľadnici z Viedne 25. 7. 1905, rkp. „*Poslal som Vám niekoľko nemeckých kritik, z nichž mám duplikáty, by ste videli, ako nemci súdili o veci ...*“ SNK – ALU Martin, 49 X 1.

Kvačala sám sa odborných polemík, ktoré prebiehali v českej historiografii, nezúčastňoval, žil vlastným bádáním. Ak došlo k odborným sporom, tak to bolo spôsobené jeho dielom alebo prednáškami. To zachytil v liste²⁹ Kamil Krofta. Súhlasil s Kvačalom v hodnotení Golla a Pekařa, ktorý po úspechu knihy „Dějiny valdštejnského spiknutí (1630 – 1634)“³⁰ podľa neho skôr odborne upadá. Kroftov odhad bol nesprávny, pretože neskôr Pekař napísal ešte celý rad vynikajúcich diel. Stačí uviesť v českej historiografii celkom ojedinelú dvojzväzkovú „Knihu o Kostí“ (1909 a 1911), vydávanie kroník, publikácií s václavovskou problematikou atď.

Kroftovi sa nepáčilo jeho „všemurozumitelství“ a otázka, ktorú položil Pekař Kvačalovi v spoločnosti bola neuveriteľne netaktná. Podobné bolo správanie Dvořáka, ktorého chápe ako človeka veľmi chorého, rozmarného a bezohľadného. Ladislav Karel Hofmann,³¹ predstaviteľ mladšej generačnej vlny Gollových žiakov, na neho spravil veľmi priaznivý dojem.

Kvačala kladne hodnotil tiež vrcholné dielo Vlastimila Kybala (1880 – 1895) „Matěj z Janova“, Novotného spolupracovníka na životopise Husa, ale žiaka Jaroslava Golla. V jeho diele se prejavil vplyv štúdia v Paríži a francúzskej historickej metódy a okrem toho tiež znalosť španielskych archívov a španielskej kultúry.³² Hoci ho na mnohých miestach chváli, alebo vychádza z toho, čo iní kritici napísali, predsa si Kvačala neodpustil hyperkritický súd: „Nových výsledkov mnoho síce neprináša, ale nie v jednej veci opravuje dosavadných bádateľov, menovite Palackého a Neandra...“³³

Kvačala nenadviazal hlbší kontakt ani s moravským žiakom Václava Novotného, už s uvedeným Otakarom Odložilíkom (1899 – 1973). Ten okrem uvedenej prednášky ho žiadal o zaslanie publikácie „Analeca Comeniana“. Odložilík napísal niekoľko diel o Komenskom, najmä o jeho vzťahu k Anglicku, pričom využil svoje študijné pobyty vo Veľkej Británii. Kvačala priamo na jeho dielo nereflektoval.

Samostatnú kapitolu tvorí Kvačalov vzťah k profesorom Husovej českoslovskej bohosloveckej fakulty v Prahe. Pre rozsah príspevku sa dotkneme len vzťahu k Františkovi Michálkovi Bartošovi (1889 – 1972) a Rudolfovi Řičanovi (1899 – 1975), ktorí navštevovali historický seminár profesora Václava Novotného, a patrili k mladšej generačnej vlne Gollových žiakov.

Bartoš vyzdvihol Kvačalovu odbornú úroveň práce. Pre svoju publikáciu „Hus a bible česká“ požiadal listom Kvačalu o upresnenie miesta a času vydania jeho práce o Husovi. Nešlo

²⁹ Krofta Kvačalovi, list, 2. 2. 1901, rkp., Rím, s. 2-3, kedy spracovával obsiahlu edíciu „Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia. Tomus 5, Pars 1 -2,“ 1903 a 1905 (Praha, s. n.). Okrem toho napísal prvú väčšiu monografiu „Kurie a církevní správa zemí českých v době předhusitské“ (In: *Český časopis historický*, 1904, 1906, 1908). Kroftové bádanie potom smerovalo k Husovi a husitizmu, predovšetkým po roku 1911, čo ho spájalo s Kvačalom.

³⁰ PEKAŘ, Josef: *Dějiny valdštejnského spiknutí (1630 – 1634)*. Praha : Č. ak. císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1895.

³¹ Hofman se podobne ako Kvačala zaoberal Mickiewiczom a napísal monografiu *A. Mickiewicz a socialism* (1899) a *Adam Mickiewicz* (Praha : Lidové družstvo tisk. a vydav., 1900), ešte pred Kvačalovým dielom *Prielomy vo viere Komenského a Mickiewicza*. (Petrohrad : Akademie 1907). Kvačala jeho diela poznal.

³² Na toto dielo bolo upozornené na ostatných stránkách. In: *Cirkevní listy*, roč. 18, 1904, č. 2, s. 56, č. 4, 129 a č. 6, 193 In: *Cirkevní listy*, 1914, s. 95-98.

³³ KVAČALA, Ján: Hussica. In: *Cirkevní listy*, roč. 21, 1907, č. 9, s. 277. Na nasledujúcej strane dopĺňuje: „Možno, sa k dielu tomu ešte vrátim, menovite jestli mi král. Spol. Nauk exemplár jeho došle: len po roku sa mi podarilo ho v Petrohrade naleznúť. Vo Viedni ho ešte v lete nebolo; a predsa dielo to nepotrebuje sa skrývať.“

o Bartošovo významné dielo a ani ostatné práce o Husovi alebo husitizme nie sú v ich korešpondencii reflektované. Okrem toho považuje dielo *Comenius* z roku 1892 za základné a žiadal o odkúpenie.³⁴

Kvačala nenašiel cestu ku Gollovej škole. Vzhľadom k jeho systému práce mu bol bližší Antonín Gindely ako Jaroslav Goll, o ktorom napísal: „*dnes tak příliš vyzvedávaný*“ Goll „*akoby prezradzoval, že vlastne moja kniha nie je mu po vůli*“.³⁵ Bolo to pochopiteľné, Goll so svojim realizmom vyhlásil vojnu prežívajúcemu romantizmu, ktorého prvky sa nachádzajú aj v Kvačalom diele. Rozpor v historickej metodológii bol veľmi rozdielny. V Kvačalovej pozostalosti sa nachádza parte Jaroslava Golla. Nedá sa však určiť, kto mu ho poslal a či naň reagoval.

Kvačala dokázal vychádzať s historikmi K. Kroftom, J. V. Novákom, L. K. Hofmannom a inými. Sám neopublikoval žiaden článok v Českom časopise historickom – periodiku ovládanom Gollovou školou, ani nie sú zmienky, že by sa o to pokúšal.

Žiaľ, Kvačala nevytvoril na Slovensku ani vlastnú historickú školu, ktorá by pokračovala v jeho bádani v cirkevných dejinách alebo komeniológii.

Recenzent: doc. PhDr. Libuša Franková, CSc.

Ján Radomil Kvačala und die Goll-Schule

Zusammenfassung

In der Studie wird das Verhältnis des berühmten Komeniologen Ján R. Kvačala zu der sogenannten Goll-Schule analysiert. Die Analyse beruht auf der bisher nur wenig genutzten Hinterlassenschaft von Ján Kvačala, die in der Universitätsbibliothek der Evangelischen theologischen Fakultät zu finden ist. Genauso wurden zur Analyse die Zeitungsartikel aus der Tschechischen historischen Zeitschrift, aus den Slowakischen Blicken, Kirchenblättern und anderen Periodika benützt. Obwohl Kvačala und die Mitglieder der Goll-Schule mehrere gemeinsame Forschungsthemen hatten, arbeiteten sie nie zusammen. Kvačala nahm Kontakt mit einigen Mitgliedern der Goll-Schule auf, zum Beispiel mit K. Kroft, F. M. Bartoš und anderen. Methodologisch gab es eindeutige Unterschiede zwischen Ján R. Kvačala und der Goll-Schule. Goll benützte präzise und belegbare Methoden der historischen Forschung, wobei Kvačala weiter auf dem Standpunkt des Positivismus und der protestantischen Theologie blieb. Im Gegenteil zu Goll gelang es Kvačala nie, eine eigene Schule (Richtung) zu bilden, die seinen Namen tragen würde.

(Preklad Lenka Almášiová)

³⁴ F. M. Bartoš J. Kvačalovi z 12. 4. 1929. Praha, list, rkp., s. 1.

³⁵ KVAČALA, Ján: *Smery ...*, s. 2.

ROZHOVORY

NA SLOVÍČKO S PREDSEDOM SHS PRI SAV PhDr. VILIAMOM ČIČAJOM, CSc.

PhDr. Viliam Čičaj, CSc. (1949) patrí medzi popredných slovenských historikov zaoberajúcich sa dejinami Slovenska v období raného novoveku. Je autorom viacerých monografií (napr. *Knižná kultúra na strednom Slovensku v 16. – 18. storočí*. Bratislava 1985) a spoluautorom syntetických dejín Slovenska, ako napr. *Dejiny Slovenska II. (1526 – 1848)* (Ed. S. Cambel), Bratislava 1987, *Slovenské dejiny* (v spoluautorstve s D. Kováčom, Ľ. Liptákom a R. Marsinom). Martin 1993, *Dejiny Slovenska* (v spoluautorstve s D. Čaplovičom, D. Kováčom, Ľ. Liptákom a J. Lukačkom). Bratislava 2000 ako aj mnohých vedeckých štúdií uverejnených tak v domácich ako i zahraničných odborných periodikách. Je členom viacerých vedeckých rád a komisií. V roku 1997 bol zvolený za predsedu Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV ako jej v poradí desiaty predseda, po tom, ako sa Ľubomír Lipták vzdal funkcie predsedu zo zdravotných dôvodov (Daniel Rapant /1946 – 1948/, Branislav Varsik /1948 – 1949, 1961 – 1966/, Július Barták /1949 – 1950/, Karol Golán /1957 – 1961/, Miloš Gosiorovský /1966 – 1970/, Ľudovít Holotík /1970 – 1981/, Miroslav Kropilák /1981 – 1990/, Richard Marsina /1990 – 1996/, Ľubomír Lipták /1996 – 1997/). Na XIII. zjazde SHS v Banskej Bystrici v r. 2006 bol opäť zvolený do tejto funkcie.

PhDr. Viliam Čičaj, CSc.
Foto: Peter Švorc

Peter Švorc: *Pán doktor, vo funkcii predsedu SHS už pôsobíte druhé volebné obdobie. Ono sa síce ešte len blíži k svojej prvej polovici, ale to neznamená, že by nebolo čo bilancovať v živote tejto stavovskej organizácie slovenských historikov (od jej vzniku do súčasnosti).*

Viliam Čičaj: Ak myslíte na bilancovanie, tak Vám môžem povedať, že v podstate bilancujeme činnosť SHS pravidelne každý rok. Každý člen, ale aj ostatní záujemcovia sa o tom môžu presvedčiť či už v našom Bulletinu či na internetovej stránke spoločnosti www.dejiny.sk

Naposledy sme bilancovali našu činnosť na zjazde v Banskej Bystrici minulý rok, kedy sme si pripomenuli už 60. výročie založenia SHS a zároveň hlavné referáty sa venovali práve jednotlivým etapám histórie slovenskej historiografie. Príspevky zo zjazdu boli už publikované v prvom tohtoročnom čísle Historického časopisu.

PŠ: *Čo i len krátky pohľad na predsednícke stoličky SHS prezrádza, že na jej čele stáli významné osobnosti slovenskej historickej vedy, všetko muži s patričnou autoritou v svojej dobe. Ako ste prijali Vy ponuku kandidovať na funkciu predsedu SHS a s akými predstavami ste po zvolení do nej vstupovali?*

Viliam Čičaj: SHS mala v jednotlivých obdobiach rôzne poslanie a charakter. Do čela SHS som sa dostal pred desiatimi rokmi v roku 1997, po odstúpení Ľ. Liptáka. Už vtedy bolo jasné, že nastáva zmena v poslaní a mieste SHS v rámci historickej obce. Kým do roku 1989 sme boli jedinou, potom popri našej organizácii vznikli a vyvíjali činnosť už aj iné organizácie historikov

podobného typu. Obrovským skokom došlo aj k nárastu členov historickej obce, pod ktorým rozumiem absolventov vysokoškolského štúdia histórie, archívnickva a príbuzných vedných disciplín, pričom by som rád zdôraznil, že nie každý absolvent vysokoškolského štúdia sa automaticky stáva aj historikom. Takisto postupne dochádzalo aj k významným zmenám v našej činnosti. Mojou predstavou, presnejšie zámerom, ktorý je aktuálny aj teraz, bolo a stále aj je, že SHS by mala na odbornej (podčiarkol V. Čičaj) báze združovať členov slovenskej historickej obce (máme aj jedného zahraničného člena), ktorá by do určitej miery bola aj stavovskou organizáciou.

PŠ: *Naplnili sa Vaše očakávania?*

Viliam Čičaj: Očakávania sa sčasti naplnili. Veľmi pozitívne hodnotím skutočnosť, že máme stabilne okolo 320 členov. Ďalej každoročne pribudne asi desiatka nových a mladých záujemcov, ktorí sa aktívne zapájajú do činnosti, lebo členstvo v spoločnosti je, bohužiaľ, viac prácou a povinnosťou než zábavou. Čiže, žiadne výhody, aspoň zatiaľ. S vytvorením určitej stavovskej organizácie sú problémy, napríklad, keď mnohí vysokoškolskí učitelia nepovažujú za potrebné stať sa členmi, tak ako potom môžeme žiadať niečo podobné od absolventov. Za plus považujem aj vznik troch nových, veľmi aktívnych odborných sekcií a banskobystrického regionálneho spolku historikov. Veľmi kladne hodnotím fakt, že doteraz sa nám darí združovať väčšinu historickej obce výlučne na odbornej báze.

PŠ: *Na XII. zjazde SHS, ktorý sa konal 24. – 26. apríla 2001 v Smoleniciach zazneli kritické hlasy, ktoré vyčítali vedeniu SHS, že nepripravilo v podstate takmer tradičný bilančný zjazd, na ktorom by odznali hodnotenia dovtedajšej cesty slovenskej historickej spoločnosti a slovenskej historickej vedy vôbec. O to viac, že skončilo celé jedno storočie a slovenská historiografia vstúpila spolu so slovenskou spoločnosťou do tretieho tisícročia.*

Viliam Čičaj: Ja by som to nepovažoval za kritické hlasy, ale skôr išlo o to, že mnohí z nás zabudli, že sa zmenila predovšetkým spoločnosť, historiografia a taktiež aj samotní historici. Historická spoločnosť nie je jedinou organizáciou, členstvo je dobrovoľné, nikoho nemôžeme, samozrejme, že ani nechceme do ničoho nútiť alebo niečo mu predpisovať. Možno, že ani prechod tisícročí nebol pre historikov nejakým zlomovým medzníkom v ich práci, aby k nej zaujali určitý postoj. Po roku 1989 aj slovenská historiografia sa stala veľmi rôznorodou, pestrou, otvorila sa svetu, prechádzala zložitými vnútornými premenami. Skončilo sa obdobie jednotných programov, monumentálnych tém a jednotných bilancií. Asi aj tieto skutočnosti trochu rezonovali na uvedenom zjazde. Možno bola chyba výboru, beriem to na svoju zodpovednosť, že sme chceli historikov nechať trochu voľnejšie diskutovať k týmto problémom. Na druhej strane, možno už v krátkom čase sa vynorí znova otázka diskusie o stave slovenskej historiografie.

PŠ: *XIII. zjazd SHS už zmenil svoju obsahovú náplň. Bolo to pod vplyvom kritických hlasov z minulého zjazdu SHS?*

Viliam Čičaj: Obsahovú náplň našej činnosti sme nezmenili nejako radikálne. Kritické hlasy na zjazde, ale aj na každom fóre sú veľmi často aj *najlacnejšou* formou získania nových námetov. Kritika sa týkala napr. komunikácie medzi historikmi. Zrealizovali sme „mailing“

spoločnosti, ktorý obsahuje vyše dvesto adries, prostredníctvom ktorého informujeme členov a ostatných záujemcov, nielen o našich podujatiach. O zaradenie do tejto databázy je značný záujem.

PŠ: *SHS prešla vo svojom vývoji viacerými organizačnými zmenami. Ako ich vnímate s odstupom času?*

Viliam Čičaj: Zmeny sú v každom období potrebné a napomáhajú rastu aj takej veľkej organizácii ako je naša. Najlepšie to dokazujú aj naše podujatia, ktoré popri kvalitatívnej stránke zaznamenávajú aj veľký kvantitatívny nárast. Sú určené nielen odbornikom, ale je potešiteľné, že na miestnej úrovni (Trenčín, Topoľčany, Banská Bystrica) sa ich zúčastňuje vo veľkom počte predovšetkým školská mládež. Negatívne vnímam, ako chronický jav, nedostatok a neustále znižovanie finančných prostriedkov a neustále neúmerne zvyšovanie administratívy.

PŠ: *Po roku 1989 viaceré stavovské organizácie prešli vnútornými otrasmi, ktoré sa neraz premietli do ich štiepenia i zániku. Ako to bolo, resp. ako je to so SHS? Nehrozí aj jej, vďaka názorovým rozdielom jej členov, ale najmä niektorým vyslovene konfrontačným vystúpeniam, podobný osud?*

Viliam Čičaj: Ako som už spomenul, aj historická spoločnosť prešla po roku 1989 svojimi dejinami. Som veľmi rád, že našej organizácii sa podarilo zachovať svoj odborný charakter. Ak sa vedie diskusia po odbornej stránke, tam nikdy nehrozí žiadny rozpad alebo štiepenie. To hrozí, ak sa vedie na inej úrovni. Rád by som to prirovnal k tomu, že historiografia je akýmsi ihriskom individuálnych športovcov, pre ktorých, samozrejme, platia pravidlá. Historiografia by nemala byť priestorom pre mužstvá, kde sa hráči už vopred zaraďujú podľa farieb dresov a iných kritérií (samozrejme, že nie odborných). Pritom tieto mužstvá hrajú v podstate bez presných pravidiel. Napokon by historici nemali byť ani fanúšikmi mužstiev, stáť a kričať v nejakej bezvýraznej šedej mase s vedomím, že ich nikto nezbadá. Aj v súčasnosti sa veľa fauluje, myslím tým na úroveň niektorých diskusií aj v rámci historickej obce, čo je pre mňa určité sklamanie, lebo toto faulovanie bolo typické predovšetkým pre predchádzajúce obdobie.

PŠ: *Aké želanie by ste vyslovili na záver nášho rozhovoru, týkajúce sa nielen SHS, ale aj Vás samotného?*

Viliam Čičaj: Prechádzame, ale v podstate vždy sme prechádzali zložitým obdobím, takže nič nové nepoviem. Prial by som si, nie je to nič nemožné, aby si študenti a absolventi histórie našli svoj priestor, na ktorom by mohli realizovať odborné a výskumné sny alebo predsavzatia. Budem nesmierne rád, ak k tomu väčšou alebo menšou mierou prispíše aj Slovenská historická spoločnosť. Napokon, aby aj oni mali určitý dobrý pocit, že členom spoločnosti historikov sa byť oplatí. Slovenskej historickej spoločnosti by som ešte celkom súkromne zaželal aj lepšieho predsedu.

Za rozhovor poďakoval Peter Švorc

S PREDSEDNÍČKOU SLOVENSKEJ SPOLOČNOSTI ARCHIVÁROV PhDr. ZUZANOU KOLLÁROVOU, PhD.

PhDr. Zuzana Kollárová, PhD. (1964), je absolventkou Filozofickej fakulty UPJŠ v Prešove, odboru slovenský jazyk – dejepis. Dizertačnú prácu s názvom *Spišské mestá v poľskom zálohu 1412 – 1772* obhájila na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Od roku 1988 pracuje v Štátnom archíve v Levoči, pobočka Poprad (pred rokom 2002 v Štátnom okresnom archíve v Poprade). Vo vedeckej práci sa sústreďuje na staršie dejiny, predovšetkým na dejiny Spiša, ale aj na problematiku Rómov, školstva, cirkvi, kultúry, biografie významných spišských osobností a na dejiny archívniectva. Je autorkou štyroch samostatných monografií (napr. *Poprad – Spišská Sobota*), spoluautorkou a zostavovateľkou 21 monografií spracúvajúcich dejiny spišských miest a dedín (napr. *Dejiny Ždiaru a Tatranskej Javoriny, Dejiny Popradu, Podhorany, Šuňava, Biografický slovník mesta Poprad, Stráže známe – neznáme, Švábovce v toku dejín, Spišská Belá*). V roku 2005 získala ako zostavovateľka s kolektívom autorov Prémium Jozefa Miloslava Hurbana od Slovenskej národnej knižnice v Martine. Je spoluautorkou *Spríevodcu po slovenských archívoch*. Od roku 1999 je tajomníčkou Spišského dejepisného spolku a dnes patrí medzi uznávaných archivarov Slovenska. Slovenskí archivári jej vyjadрили dôveru a na Archívnych dňoch SR v Levoči v roku 2006 ju zvolili za predsedníčku Spoločnosti slovenských archivarov.

PhDr. Zuzana Kollárová, PhD.
Foto: Peter Švorc

Redakcia: *Pani doktorka, v r. 2006 ste sa stali predsedníčkou Spoločnosti slovenských archivarov. Vo funkcii ste vystriedali PhDr. Veroniku Novákovú, ktorá bola predsedníčkou od roku 1994. Kto ešte patrili medzi Vašich predchodcov na tomto najvyššom poste Spoločnosti?*

Zuzana Kollárová: Spoločnosť slovenských archivarov vznikla v revolučnom období 21. decembra 1989 a prvé valné zhromaždenie sa uskutočnilo 4. apríla 1990. V tom čase bolo veľkou odvahou postaviť sa na čelo 260 archivarov a jasne formulovať program a predstavy našej stavovskej organizácie. Jej prvým predsedom sa stal PhDr. Elemír Rákoš, CSc., a čestným predsedom PhDr. Michal Kušík, obaja boli výraznými osobnosťami slovenského archívniectva.

Redakcia: *Ak by ste mali charakterizovať Spoločnosť slovenských archivarov, ako by ste ju predstavili našim čitateľom?*

Zuzana Kollárová: Spoločnosť slovenských archivarov je dobrovoľnou záujmovou organizáciou a jej členom sa môže stať každý, kto sa profesionálne zaoberá a zaoberal archívnu činnosťou. Takto to uvádzajú naše stanovky. Za strohým konštatovaním je však celý rad aktivít SSA. Spomeňme aspoň každoročné archívne dni, exkurzie, vydávanie *Fóra archivarov*. Dôležitým aspektom je, že v celom svete fungujú spoločnosti s rovnakým zameraním a aspoň tie európske sa stali našimi partnermi.

Redakcia: *Do funkcie ste vstupovali s určitými predstavami. Môžete nám ich predstaviť?*

Zuzana Kollárová: Od svojho vzniku sa SSA vyprofilovala na stabilnú spoločnosť s určitými predstavami členskej základne o jej činnosti. Keďže som v spoločnosti od jej začiatku a v jej výbore od roku 1994 bola som v reálnom obraze o kladoch i nedostatkoch práce výboru i členskej základne. Vo svojej práci som teda chcela nadviazať na všetko pozitívne (napr. pokračovanie v organizovaní archívnych dní, exkurzií a vydávaní Fóra archivarov). Okrem toho by som však chcela viac rozvinúť zahraničnú spoluprácu so spoločnosťami najmä susedných štátov, čo sa nám už aj darí. V marci tohto roku sa uskutočnilo v Poprade stretnutie predsedov skupiny V4, na ktorom sa dohodli na užšej spolupráci. Ubezpečujem Vás, že nešlo o formálnu dohodu, čoho výsledkom je aj podpísanie zmluvy o spolupráci s maďarskou archívnu spoločnosťou. V septembri praxovala na Slovensku doktorandka z Poľska a túto prax hodláme ponúknuť aj našim členom. Výboru sa podarilo ako-tak stabilizovať finančnú situáciu a rád by „investoval“ tieto peniažky aj do propagačných materiálov, ktorých má slovenské archívniectvo žalostne málo. Ak by nám boli „hviezdy pozitívne naklonené“, SSA by sa chcela pustiť aj do niektorých edičných počínov, čo však budeme v dohľadnej dobe konkretizovať. Plánov je ešte ďaleko viac, podaria sa však iba vtedy, keď budú mať archivári v práci pokoj a žiadne stresy.

Redakcia: *Archívy patria vo svete k inštitúciám, ktoré si spoločnosť váži, lebo uchovávajú dedičstvo národa, krajiny, dedičstvo našich predkov, ich odkaz súčasnosti i budúcnosti. Ako je to u nás na Slovensku?*

Zuzana Kollárová: Zúčastnila som sa niekoľkých zahraničných podujatí, ktoré ma prekvapili všeobecnou úctou k archívnym osobnostiam a k práci archivarov. U nás, žiaľ, pretrvávajú postavenie archivarov na úrovni kuchárov a údržbárov. Čo môžeme kladne hodnotiť je to, že už väčšina archívov na Slovensku má budovy zodpovedajúce súčasnej dobe a požiadavkám. Výnimku tvorí žalostný stav Mestského archívu v Bratislave a štátnych archívov v Bytči a v Rimavskej Sobote. Nesporne sa zvýšilo vzdelanie archivarov a archívy sú aj technicky lepšie vybavené. Žiaľ, archivarov s pribúdajúcim množstvom archívnych dokumentov neustále ubúda. Stali sa z nich hasiči neustále hasiaci nanovo vypuknuté požiare vzniknuté požiadavkami spoločnosti. Z vybavovania reštitúcií, stavebných povolení, odpracovaných rokov a pod. sa dodnes nespamätali a pokračujú v „úradníčení“ na úkor archivárskej práce, ktorou je sprístupňovanie a ochraňovanie archívnych fondov.

Redakcia: *Bádatelia, ktorí chodia na výskum do našich archívov okresného či oblastného významu, zväčša konštatujú celkom solídny stav pracovísk. Je to len dojem nezainteresovaného návštevníka alebo je to skutočnosť?*

Zuzana Kollárová: Verím, že sa tento dojem stane neustále sa zlepšujúcim trvalým stavom. Našťastie je to celospoločenský trend.

Redakcia: *Historická obec Slovenska v súčasnosti so znepokojením sleduje zmeny, ktoré sa týkajú slovenských archívov. Máme na mysli znižovanie stavu pracovníkov. Historici v po-*

zícii bádateľov sa obávajú, či tento akt nezasiahne sprístupnenie archívnych fondov. Tie sa, aspoň sa to bádateľom tak javí, spracúvajú pomerne pomaly, a nie sú ako nespracované sprístupnené pre výskum, a tým aj pre poznanie našej minulosti.

Zuzana Kollárová: V roku 1990 bolo v štátnych archívoch 505 pracovníkov, k roku 2007 sa znížil ich stav „prirodzeným úbytkom“ na 440 a po ohlásenom prepúšťaní k 1. januáru 2008 by ich malo ostať 360. Každý, kto len na okamih porozmýšľa a kto čo i len raz bol v archíve a nazrel do našej práce, okamžite pochopí, že pri neustálom pribúdaní archívnych dokumentov, predovšetkým zrušených štátnych úradov, nemôžu tieto počty archivárov stačiť čo i len na základné vybavovanie stránok. Samozrejme, že archivári budú musieť prísť k opatreniam, ktoré buď znížia čas pre bádateľov, alebo predĺžia vybavovanie stránok možno absurdne na úroveň katastrálnych úradov (niekoľko mesiacov). Archívne fondy sa systematicky nespracúvajú už od roku 1990, v niektorých archívoch skoro vôbec. Jednoduchou matematikou si ľahko vypočítate, aký je stav spracovania archívnych dokumentov dnes. Svetové trendy digitalizácie sa našich archívov dotýkajú iba ako motýlie krídla, takže skoro vôbec.

Redakcia: *Áké máte skúsenosti so štúdiom študentov v archívoch?*

Zuzana Kollárová: Žiaľ, musím skonštatovať, že v pripravenosti študentov histórie na slovenských vysokých školách sú priepastné rozdiely, na ktoré sa kolegovia v archívoch neustále sťažujú. Často sa stáva, že študent v piatom ročníku pri písaní diplomovky prvýkrát navštívi archív a nemá ani poňatie, čo a ako má v tejto inštitúcii robiť. Výskum si predstavuje asi tak, že na nejakej internetovej stránke nájde text na svoju kompletnú diplomovku. Často odchádza sklamaný, keď archivár od neho chce, aby v študovni „presedel“ viac ako jeden deň. Dovoľujem si preto upozorniť všetkých študentov, že archivári podľa bádateľského poriadku nie sú povinní ich školiť, prekladať a čítať im texty a už vôbec nie vymýšľať im témy prác, schémy a vyučovať ich, ako sa má písať poznámkový aparát. Ak sa s takýmto prístupom stretnú (a nie je to výnimka), je to dobrá vôľa a veľkorysosť archivára. Preň tento stratený pracovný čas musí dobehnúť aktívnejším prístupom k svojej práci. Archivári sa cez študentov stretávajú aj s neprofesionálnym prístupom pedagógov, keď títo „neodhalia“, že študent diplomovku prosto odpísal. Nevšimnú si, ani keď viacerí študenti v tom istom ročníku odovzdajú rovnaké seminárne práce... A ešte čosi – na internete nájdete iba to, čo tam niekto uložil. Ak archívne dokumenty nie sú spracované, ťažko samy „naskáču na internet.“

Redakcia: *V roku 1999 vyšla Vaša kniha Sprievodca po slovenských archívoch. Je to zaujímavá publikácia v slovenskej i anglickej mutácii, ktorá poskytuje základné informácie o slovenskej archívnej sieti, archívoch na všetkých stupňoch, ich fondoch, ale aj adresách a kontaktoch. vynikajúco pomohla nejednému bádateľovi a určite aj študentom, ktorí študujú dejiny. Na knižnom trhu jej už niet. Neuvažujete o novom aktualizovanom vydaní?*

Zuzana Kollárová: Verím, že v dohľadnej dobe nastane chvíľa, keď sa už budeme môcť zaoberať vedou a odbornými otázkami a nie vlastnou existenciou. Teším sa, že tento Sprievodca si našiel cestu okrem európskych krajín aj na americký a ázijský kontinent.

Za rozhovor podakovala redakcia

PREDSTAVUJEME...

DEJINY ŠTÁTNEHO ARCHÍVU V PREŠOVE

Miloslava BODNÁROVÁ

Počiatky starostlivosti o archívny materiál v Prešove siahajú do 18. storočia, kedy Šarišská stolica v roku 1750 poverila Jána Zátureckého usporiadaním stoličných písomností, pochádzajúcich z rokov 1560 – 1750. Ján Záturecký župné spisy rozdelil do skupín – acta iudicialia, perceptoralia, congregationalia, oeconomica a acta politica. Kráľovská komisia nariadila v roku 1754 novú spisovú manipuláciu, ktorú previedli Žigmund Péchy a Gabriel Berzevici. V roku 1783 bol ustanovený stoličný archív, ale archívne priestory boli zriadené až v roku 1809 v bývalom Župnom dome, na Slovenskej ulici. Písomnosti Šarišskej stolice tvoria jeden zo základných fondov dnešného Štátneho archívu v Prešove a archív Šarišskej stolice je vlastne jeho predchodcom.

Mená všetkých archívárov, ktorí v tomto stoličnom archíve pracovali sa nezachovali v úplnosti. Vieme, že od roku 1845 do roku 1856 bol stoličným archívárom Ambroz Hodossy. Najvýraznejšou postavou medzi stoličnými archívarmi v 19. storočí bol Alexander Fekete. Pracoval v archíve skoro pol storočia, v rokoch 1856 – 1904 a premanipuloval všetky stoličné písomnosti z rokov 1600 – 1824. Vyhotoval inventár k týmto písomnostiam za roky 1601 – 1790. Taktiež previedol vyradovanie písomností z rokov 1850 – 1870. Po ňom prichádza do archívu Viktor Dvorčák, ktorý sa viac venoval pochybnej politickej činnosti ako práci v archíve. Vykonal skartáciu materiálu za dobu 1871 – 1890, usporiadal knižnicu a vyhotovil zoznam kníh. Po vzniku ČSR v roku 1918 bol archív značne zdevastovaný a mnoho archívneho materiálu bolo odvezené do Maďarska. V roku 1919 ustanovil prvý československý župan za archívára penzionovaného obvodného notára Ignáca Bartošíka, ktorý spravoval archív do roku 1932. Po zániku Šarišskej stolice v roku 1922 archív prevzal do starostlivosti Okresný úrad v Prešove a poveroval svojich zamestnancov, aby sa popri iných svojich funkciách starali aj o archív. Táto činnosť sa v prevažnej miere obmedzovala na vybavovanie žiadostí, výpisy a odpisy z archívneho materiálu, prípadne sporadické vypožičiavanie archívneho materiálu pre bádateľov. V auguste roku 1944 bola časť archívu na rozkaz Ministerstva vnútra evakuovaná do Banskej Bystrice (prezidiálne, štátne-bezpečnostné disciplinárne spisy), v januári 1945 do Ružomberka a čiastočne i do Popradu. Tento materiál bol vrátený do Prešova v rokoch 1945 a 1946. Najväčšie škody však utrpel župný archív 20. decembra 1944, keď bolo bombardované mesto Prešov.

Situácia sa zmenila k lepšiemu až v roku 1949, keď Krajský národný výbor v Prešove na základe výnosu Povereníctva vnútra z 29. septembra 1949 č. 368/3-29-9-49 zriadil Krajský archív v Prešove. Základnými fondmi tohto archívu sa stali fondy župy Šarišskej a Šarišsko-Zemplínskej, existujúcej počas Slovenskej republiky v rokoch 1940 – 1945. Vedením Krajského archívu bol poverený Július Szinyei a po ňom Vojtech Šarlay. Pracovali na usporiadaní a skompletizovaní vojnou narušených fondov, urobili k nim provizórne súpisy a začali sústreďovať ďalší archívny materiál.

Významným medzníkom v dejinách archívu a sa stalo vládne nariadenie č. 29/1954 zb., ktorým sa zriadili štátne archívy. Na základe tohto nariadenia vznikol Štátny archív v Prešove. Štátny archív v Prešove prevzal archívne fondy Krajského archívu. Bývalí zamestnanci Krajského archívu v Prešove sa stali zamestnancami Štátneho archívu. Do archívu, v tomto období prišli aj noví kvalifikovaní pracovníci – A. Lukáč, F. Uličný, M. Benkovská a práce na sprístupňovaní fondov sa začali sľubne rozvíjať. Vypracovaná bola základná orientačná príručka,

ktorá poskytovala informácie o najdôležitejších fondoch archívu – Štátny archív v Prešove, sprievodca po archívnych fondoch. Táto pomôcka, hoci vyšla v roku 1959 nestratila dodnes na cene a stále poskytuje služby bádateľom, hlavne záujemcom o staršie fondy. Riaditeľom Štátneho archívu bol v rokoch 1958 – 1961 *PhDr. Ferdinand Uličný*. V roku 1958 sa Štátny archív presťahoval z bývalého župného domu, ktorého väzenská kaplnka bola ešte v roku 1809 adaptovaná pre účely župného archívu, do budovy bývalého evanjelického kolégia na Hlavnej ulici. Archív síce získal ideálne priestory v centre mesta, čo oceňovali bádatelia a návštevníci archívu, ale získané priestory boli veľmi tesné. Ukladacia kapacita depotov bola nedostatočná a takisto nedostatočné boli aj pracovné podmienky pracovníkov archívu.

Organizácia archívniectva bola úzko spätá s organizáciou štátnej správy a významnejšie reorganizácie štátnej správy sa odrazili aj na organizačnej štruktúre archívu. Zásadnú zmenu v živote archívu znamenala reorganizácia štátnej správy v roku 1960, pri ktorej bol Prešovský kraj zrušený a následne včlenený do novozriadeného Východoslovenského kraja. V dôsledku toho Štátny archív v Prešove prestal existovať ako samostatný archív a stal sa pobočkou Štátneho archívu v Košiciach. Pracovná náplň a postavenie archívu sa tým nezmenili, naopak, v dôsledku kvantitatívneho a kvalitatívneho narastania úloh archív posilnili ďalší pracovníci. Pretože *PhDr. F. Uličný* pracoval od roku 1961 ako odborný asistent na Katedre dejín Filozofickej fakulty v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, riaditeľom sa stal *PhDr. Andrej Lukáč*, ktorý v tejto funkcii pôsobil do svojej smrti v roku 1987. Celá profesionálna kariéra *PhDr. Andreja Lukáča*, *CSc.* bola spätá so Štátnym archívom v Prešove, kde v roku 1958 – 1961 pôsobil ako odborný archivár a od roku 1961 ako vedúci pobočky Štátneho archívu v Košiciach. Po vzniku Štátneho oblastného archívu v Prešove bol jeho riaditeľom. Sprístupňoval fond Šarišskej stolice, slúžnovské úrady, úrady štátnej správy a justície formou inventárov. Vo svojej vedecko-výskumnej činnosti sa vo viacerých štúdiách venoval životu roľníkov a želiarov v Šariši v období 19. storočia. Spolupracoval aj na monografiách dejín miest (Dejiny Rožňavy, 1978, Dejiny Trebišova, 1982) ako autor obdobia novoveku.

K ďalšej dôležitej organizačnej zmene v živote archívu došlo v roku 1969 v súvislosti so vznikom Slovenskej federatívnej republiky a územnej reorganizácie štátnej správy. Od 1. júla 1969 archív prestáva byť pobočkou Štátneho archívu v Košiciach a opäť sa stáva samostatným Štátnym oblastným archívom v Prešove.

Prácu Štátneho oblastného archívu komplikovali nedostatočné ukladacie priestory v budove kolégia. Tieto nedovoľovali archívu prebrať ďalší archívny materiál, len ak menej rozsiahle fondy, prípadne materiál ktorému hrozilo zničenie u pôvodcu fondu a aj to len na miesto, ktoré sa uvoľnilo vnútorným vyradovaním písomnosti pri usporadúvaní tu uložených fondov. Pracovným podmienkam sa prispôbovali aj archívne činnosti. Sprístupňovanie archívnych fondov a zbierok sa obmedzilo na reinventarizovanie a katalogizovanie. Navyše archív nebol vo vlastnej budove, ale len v podnájme. V takejto situácii sa pristúpilo k hľadaniu nových priestorov pre Štátny oblastný archív. Vybraná bola budova bývalého františkánskeho kláštora v Nižnej Šebastovej. Budova pochádzajúca zo 17. storočia, bola už v druhej polovici 20. storočia v značne dezolátnom stave. V 80. rokoch sa pristúpilo k rekonštrukcii budovy bývalého františkánskeho kláštora pre potreby Štátneho oblastného archívu v Prešove. Nezhľadnala sa dostatočne skutočnosť, že ŠOBA vykonávajúci úradné činnosti v prospech občanov bude vysunutý mimo mesta a z hľadiska rekonštrukcie aj nemožnosť pripojiť sa na vodovodnú, kanalizačnú sieť a plynové vykurovanie. Budova bola zrekonštruovaná tak, aby sa nemenila jej vnútorná dispozícia, ale súčasne aby sa maximálne využili priestory na depoty, pracovne, špecializované pracoviská a priestory pre styk s verejnosťou. Rekonštrukciu reali-

zovala stavebná firma STAVBA Prešov, avšak pomerne nekvalitne. Neboli napr. odizolované múry budovy, čo v súčasnosti spôsobuje vlhnutie jej prízemných častí. O účelné zariadenie archívnych priestorov sa postaral *PaeDr. Michal Pavlo*, zastávajúci funkciu riaditeľa ŠOBA Prešov v rokoch 1988 – 1992.

Nová budova bola slávnostne odovzdaná do užívania Štátneho oblastného archívu v Prešove 1. apríla 1993. Už pri otvorení archívu sa konštatovalo, že aj novootvorená budova ŠOBA je priestorovo nepostačujúca a uvažovalo sa o nutnosti prístavby. V roku 1993 vzniesol reštitučné nároky na budovu františkánsky rád a ŠOBA Prešov bol znovu v podnájme. V nasledujúcich rokoch budova bola odkúpená do vlastníctva MV SR. Pretože sa prístavba nerealizovala, priestorové problémy Štátneho archívu Prešov a pobočky ŠA Prešov v Prešove sa MV SR rozhodlo riešiť v budúcnosti rekonštrukciou jednej z budov bývalých prešovských kasární, ktorá bola prevedená do vlastníctva MV SR. Momentálne Štátny archív Prešov, čo sa týka priestorov, je v takej istej stiesnenej situácii ako bol v bývalých priestoroch Kolégia, zvlášť keď 3/8 súčasnej budovy archívu trvalo a bezplatne užíva miestna rímskokatolícka cirkev.

Podľa zákona č. 395/2002 Z.z. o archívoch a registratúrach sa Štátny oblastný archív v Prešove stal Štátnym archívom s regionálnou územnou pôsobnosťou a bol premenovaný na Štátny archív v Prešove. Jeho pobočkami sa stali bývalé okresné archívy v Prešove, Bardejove, Svidníku, Humennom a Vranove nad Topľou. Od roku 1993 je riaditeľkou archívu *doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc.*

Erbová listina z r. 1548, ktorou mesto získalo svoj druhý erb od Ferdinanda I. Habsburského. Uložená je v Štátnom archíve v Prešove – Nižnej Šebastovej

Štátny archív v Prešove ochraňuje veľké bohatstvo historických prameňov. Najstaršie dokumenty sa nachádzajú v súdnych písomnostiach Šarišskej stolice. Ide o písomnosti, ktoré vznikli opisom starších listín. Najstaršie listiny v origináloch sa zachovali v rodových archívoch.

Z hľadiska poznania dejín východného Slovenska sú cenné písomnosti fondu Šarišská župa, z rokov /1254/ 1558 – 1922 (346,4 b.m.), dokumentujúce hospodársky, sociálny a politický vývoj v Šariši od druhej polovice 16. storočia až do roku 1922. Významné sú i fondy Verejnosprávny výbor Šarišskej župy 1876 – 1918 (42 b.m.), slúžnovské úrady 1850 – 1922 (48,51 b.m.), Šariško-zemplínska župa 1940 – 1946 (90 b.m.), Krajský národný výbor v Prešove 1949 – 1960 (365,6 b.m.), Krajský súd v Prešove, /1628/ 1771 – 1960 (246,5 b.m.) Krajské zväzy spotrebných družstiev v Košiciach a Prešove, Štátny stavebný úrad v Prešove 1945 – 1951 (26,12 b.m.). Bádateľmi sú často využívané rodové fondy Drugeth Humenné /1223/ 1292 – 1243 (46,8 b.m.), Stárai Michalovce /1248/ 1511 – 1941 (31,4 b.m.), Ghillányi Fričovce /1263/ 1516 – 1926 (11,7 b.m.), Berzevici z Brezovice /1209/ 1567 – 1943 (11,7 b.m.), Usz Uzovce, /1272 – 1290/– 1870 (4 b.m.), panstvo Snina a Stakčín 1873 – 1889 (15,3 b.m.), Komorské panstvo Solivar (1674) 1713 – 1910 (22,7 b.m.) Domácimi aj zahraničnými bádateľmi je veľmi vyhľadávaná zbierka cirkevných matrík 1586 – 1952 (70 b.m.). Zaujímavý je i fond Kolégium východného dištriktu ev.a.v. cirvi na Slovensku v Prešove 1549 – 1554 (53,9 b.m.) V rámci reštitúcií cirkevného majetku bol Gréckokatolíckemu biskupskému úradu v Prešove vrátený sprístupnený fond Gréckokatolíckeho biskupstva v Prešove /1323/ 1821 – 1950, a tiež Košický vikariát v Prešove /1609/ 1787 – 1920. Rozsahom menšie, ale nemenej dôležité, sú aj ďalšie fondy štátnej správy, justície, bezpečnosti, spoločenských organizácií, školstva, náboženských organizácií, spolkov, rodov a panstiev.

Štátny archív v Prešove k 31. decembru 2005 eviduje 258 archívnych fondov a zbierok v rozsahu 2 948 b.m. Bádateľsky je sprístupnené viac ako 90 % materiálu, a to usporiadaním, registrami, inventármi a katalógmi. Archívne pomôcky vypracovali odborní pracovníci .Július Šenko, Ferdinand Uličný, Andrej Lukáč, Samuel Hrivnák, Melánia Benkovská, Jolana Olejárová Daniela Pellová, Miloslava Bodnárová, Milan Belej, Slavomír Kandra, Alena Kandrová, Alena Mišíková, Viera Verdonová, Zuzana Kolesárová, Zuzana Ščamburová, Juraj Péter, Richard Pavlovič, Petra Vargová, Jana Ondušová.

Štátny archív v Prešove plní svoje úlohy na úseku predarchívnej starostlivosti, sprístupňovania archívneho materiálu, jeho využívania, evidovania a vedeckovýskumnej činnosti. Preberanie archívneho materiálu sa obmedzuje len na preberanie prírastkov k fondom a rozsahom malých fondov z dôvodu spomenutých priestorových ťažkostí. Kultúrna a osvetová činnosť archívu je sťažená tým, že ŠA leží mimo mesta. Napriek tomu v Štátnom archíve Prešov sa realizujú exkurzie pre základné a stredné školy, poskytujú sa konzultácie pre študentov fakúlt Prešovskej univerzity. Mnohoraká je spolupráca s kultúrnymi inštitúciami v Prešove a na Slovensku vôbec, s masovokomunikačnými prostriedkami rozhlasom a televíziou.

A solid blue vertical bar is positioned on the right side of the page, extending from the top to the bottom. It is partially overlapped by the text.

ŠTUDIJNÉ MATERIÁLY

OSVETOVÉ A ĽUDOVÝCHOVNÉ SNAHY SLOVENSKÝCH VZDELANCOV V OBDOBÍ NÁRODNÉHO OBRODENIA (1780 – 1848)

Libuša FRANKOVÁ

V slovenských národných aktivitách v období slovenského národného obrodzenia zohrávala na báze prirodzeno-právneho riešenia slovenskej otázky v duchu európskeho nacionalizmu 19. storočia rozhodujúcu úlohu jazyková otázka. Bola spojená s úsilím o kodifikáciu spisovného jazyka a jeho spoločenské uplatnenie. Mala dôležitý kultúrny a neskôr i národnopolitický a sociálny zmysel. Súvisela so snahou slovenských vzdelancov uplatniť slovenčinu v spoločenskom živote, jej prostredníctvom šíriť vzdelanosť a osvetu medzi širšími vrstvami slovenskej spoločnosti a formovať ich národné vedomie. Postupne sa jazyková otázka stávala súčasťou predstáv predstaviteľov slovenského národného života o národnej rovnoprávnosti a aktívnej účasti širších vrstiev spoločnosti na riešení slovenskej otázky.

Prvým významným centrom slovenských národných snáh sa stal katolícky kňazský *Generálny seminár* na Bratislavskom hrade. Zriadený bol Jozefom II. v roku 1784 a študovali na ňom bohoslovci zo všetkých diecéz. Po panovníkovom nariadení v roku 1786 o vzdelávaní sa klerikov na generálnych seminároch aj v rodnej reči začali sa študenti zo slovenského prostredia aktívne zaujímať o jazyk, kultúru a dejiny Slovákov. Prejavili tiež snahu o vzdelávanie a ľudovú výchovu, najmä roľníckych vrstiev,¹ ktorú v duchu osvietenských myšlienok rozvíjali niektorí slovenskí vzdelanci už v *prvom období národného obrodzenia* (1780 – 20. roky 19. storočia) na pôde osvietenských kultúrnych a školských inštitúcií.

Záujem o ľudovú výchovnú prácu začali slovenskí vzdelanci uskutočňovať v podobe osvetových a ľudovú výchovných snáh² s kultúrnovzdelávacím zameraním. Sledovali najmä prekonávanie nevedomostí a predsudkov šírením nových moderných poznatkov a zvyšovanie vzdelanostnej úrovne všetkých spoločenských vrstiev, ale najmä roľníckych a nižších vrstiev mestského obyvateľstva. Snažili sa prispieť k zlepšeniu ich hospodárskeho a mravného života a k prekonávaniu dobových povier a predsudkov. Súčasťou osvetových a ľudovú výchovných snáh sa stávala zdravotnícka osveta. Usmernená bola na človeka a v rámci starostlivosti o poľnohospodárstvo aj na zvieratá. V oblasti hospodárskej osvety sa ľudovú výchovnú dejatelia zameriavali na racionalizáciu poľnohospodárstva v záujme rozširovania produktov poľnohospodárskej výroby, zvyšovania úžitkovosti domácich zvierat, rozvoja ovocinárstva a včelárstva.

Osvetovú a ľudovú výchovnú prácu realizovali slovenskí vzdelanci na školách rozširovaním kníh a časopisov, zakladaním knižníc, čitateľských spoločností a spolkov, formou kázní a iných foriem ústnych prejavov a vydávaním pôvodných aj prekladových osvetových prác.

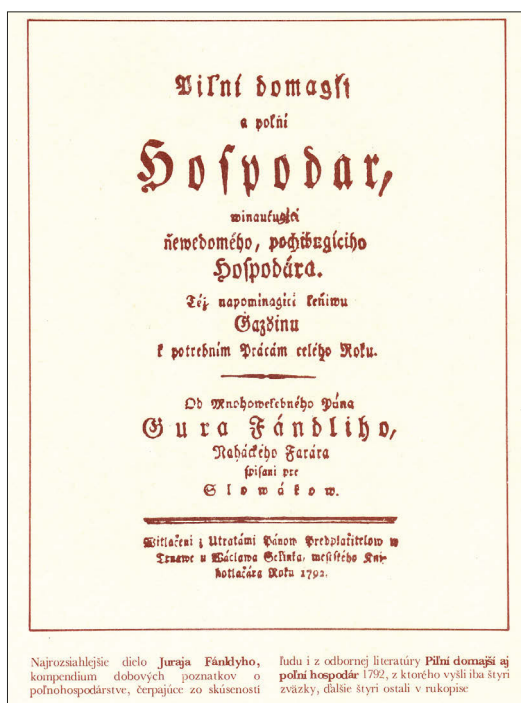
¹ ŠÁŠKY, Ladislav: Bratislavský generálny seminár a bernolákovské hnutie. In: *K počiatkom slovenského národného obrodzenia*. Zost. Ján Tibenský. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1964, s. 97-112. Na pôde študentského krúžku vlasteneckých filológov *Spoločnosť pre pestovanie slovenskej reči* (1786) došlo v roku 1787 k prvej kodifikácii spisovnej slovenčiny Antonom Bernolákom.

² PASIAR, Štefan – PAŠKA Pavel: *Osveta na Slovensku. Jej vznik, počiatky a vývoj*. Bratislava : Osveta, 1964. 349 s; *Vzdelávanie ľudu na Slovensku. Náčrt jeho vývoja od prvopočiatkov až po súčasnosť*. Bratislava : Osvetový ústav, 1969. 155 s.

V osvietenskom období patrili k autorom pôvodnej zdravotníckej osvetovej literatúry napríklad bernolákovci Juraj Fándly a Ján Cherney (Černej). Fándly s liečiteľskou príručkou *Zelínkár* (1973), v ktorej sa inšpiroval dielom Jána Tonsorisiusa (Tonsorisa) *Zdravá radda lékařská...* (1771) a prezentoval v nej prakticky overené rady a vystríhal pred poverami v liečbe a tiež s prácou *O nemocách ai o wilěčeňú nezdravěj ročnég Lichvi* (1800). Zbieral liečivé rastliny, ktoré poskytoval s radami ich použitia svojim farníkom a radil im zakladať si aj domáce lekárnice. Cherney, lekár v Banskej Bystrici a neskôr vo Zvolene, sa venoval rozličným medicínsko-zdravotníckym otázkam. Vydal práce *Poučenj, jakž se poznati může, když se pes zbesnětj má a gakové prostrědky hned potřebovati se magj* (1773) a *Trojg lékařské poučenj, gako se může I. strasslivá nemoc*

běsnosti, II. Nakaženjn rožného dobytka v důli, III. Swinská nemoc trosky řečená poznati a zhogiti. (1813). Preložil a vydal pôrodnickú príručku J. R. Steideleho *Zpráva o kumstu babském...* (1787), v ktorej položil základy slovenskej pôrodnickej terminológie. Začiatkom 19. storočia vydal prácu *Winaučovanie o Dule, neb Padu Rožneho Dobitka...* (1811), v ktorej upozorňoval roľníkov na choroby a liečenie dobytka.

K významným autorom poľnohospodárskej osvetovej literatúry patrili bernolákovci Juraj Fándly a Michal Bielik. Fándly s dielom *Pilní domagssi a poľní Hospodár...* (1792, 1800), zostaveným z cudzojazyčných predlôh a vydaným v štyroch zväzkoch, v ktorom sa zameril na chov domácich zvierat a pestovanie poľnohospodárskych rastlín, na poľnohospodárske práce počas celého roka, na počasie a rožný statok. Posledné dva zväzky *Hospodára*, v ktorých sa venoval chovu koní a oviec, ostali v rukopise a dva zväzky o chove ošipáných a hydiny sú nezvestné. Fándly v práci kritizoval zastaralý trojpoľný systém a úhorovanie pôdy a pre zvýšenie rastlinnej a živočíšnej výroby odporúčal lepšie a hlbšie orať, hnojiť, strieďať osivo, pestovať nové plodiny, napríklad zemiaky a ďatelinu. Pozornosť venoval lúkam, pasienkom, poveternostným podmienkam a odvodňovaniu. Rozvoju ovocinárstva a chovu včiel sa venoval v prácach *O uhoroch a včelách rozmlúváni...* (1801) a *Slowenski wčelár* (1802). Popri radách v ľudovýchovných prácach Fándly odporúčal čitateľom, najmä hospodáriacim, neustále sa vzdelávať a navštevovať čitateľské krúžky a rozličné besedy zamerané na skvalitňovanie poľnohospodárskej výroby. Zároveň žiadal orgány miestnej samosprávy, aby pomáhali hospodáriacim roľníkom aj zakladaním hospodárskych škôl. Bielik, hospodársky a ľudovýchovný pracovník, inšpektor chovu priadky morušovej v Nitrianskej stolici, vydal prácu *Natura bombicum, anebošto hodvábnych chrobáčkov podle jejich náture obširnejší spůsob ve vychovánj ne jináče tež o malinových stromkoch vynaučovánj, jakým spůsobem majú rozmnožené býti* (1797), v ktorej poukázal na užitočnosť pestovania priadky morušovej aj z lekárskeho hľadiska. O niekoľko desaťročí neskôr vydal Jozef Kardhordó, osvetový pracovník a stúpenec bernolákovského hnutia, príručku o racionálnejšom

Najrozsiahlejšie dielo Juraja Fándlyho, ľudu i z odbornej literatúry *Přílní domagssi a poľní hospodár* 1792, z ktorého vyšli iba štyri poľnohospodárske, čerpajúce zo skúsenosti zväzky, ďalšie štyri ostali v rukopise

rozvoji poľnohospodárstva *Krátké Wedění obecného lidu k Rozmnožení Owocních Stromow, k Dorábání dobrého Tabáku a k Chování hodvábních Čerwikow* (1846). Hospodárskej osvetu, najmä ovocinárstvu a záhradníctvu na východnom Slovensku sa v prvom období národného obrodzenia venoval sabinovský učiteľ Samuel Fabry (Fabri), aktívny účastník evanjelických osvetových a ľudovýchovných snáh prostredníctvom spisby aj praktickej činnosti. Priekopník moderného ovocinárstva v Šarišskej stolici si overoval získané teoretické poznatky na pokusných pozemkoch. Preložil zahraničné poľnohospodárske a ovocinárske diela, napríklad X. F. Geigerovu ovocinársku prácu z roku 1795 *Zprawa Użyteczné Záahradné Stromy na neylechčejssj způsob wywodit a obchodit na slowenský gazyk přeložená, tu y tam podokladána, a dwema ku koncy Přjdjawkami zaopatřena od Samuele Fabry při Cyrkwi Ewangelické Sábinowské Nácyi slowenské sskoly - Učitele* (1803). Prekladom a doplnkami sa snažil spopularizovať ovocinárstvo, najmä u školskej mládeži.³ Propagátorom zdravotníctva, ovocinárstva a včelárstva na východnom Slovensku bol v tomto období aj Michal Sztanyik (Staník), evanjelický kňaz, osvetový pracovník, ovocinár a včelár. Prekladal cudzojazyčné osvetové a ľudovýchovné práce, napríklad *Včelársky katechizmus pro naučení obecného lidu od J. L. Christa...* (1796), *Krátky výtah z naučení o přirozeném opatrování včel složeného od Jana Woyssa...* (1798) alebo *Krátke a na zkoušenosti založené naučení ovocné stromy a zahradné rostliny pře domovní a kuchynské potřeby vyvodit a obchodit* (1798).

K šíriteľom novodobých poznatkov v poľnohospodárstve, najmä racionálnych spôsobov hospodárenia patrili Samuel Tessedik (Tešedík), od roku 1768 evanjelický farár a pedagóg v Sarvaši, dekan a školský inšpektor v Békešskej stolici, autor desiatok odborných prác, štúdií a článkov. V Sarvaši rozvíjal mnohostranné vzdelávacie a ľudovýchovné aktivity. V roku 1779 tu založil a do roku 1806 viedol *Prakticko-ekonomický priemyselný inštitút* na výchovu roľníckej mládeže. Mimoriadne úsilie zameril na osvetovú a výchovnovzdelávaciu pomoc roľníckemu ľudu prostredníctvom novodobých zahraničných poznatkov v poľnohospodárstve i vlastných skúseností. Známy je svojimi hospodársko-sociálnymi reformami, napríklad návrhom tzv. regulovanej a podľa plánu usporiadanej a riadenej vzorovej dediny, ktorý predstavil v práci *Der Landmann in Ungarn...* (1784). Pokrok v živote roľníkov spájal s výchovou a úspech výchovy s poznaním hospodárskych a sociálnych pomerov v konkrétnom prostredí. Na poste kňaza aktívne pôsobil v boji proti poverám, nevedomosti a zaostalosti aj v zdravotníckej oblasti realizáciou besied, verejných prejavov a formou aj publikovaných kázní, napríklad *O příčinách chorób, O správnom upotrebení ľudského rozumu* alebo *O pijanstve*. Vystupoval proti konfesionalnej a nacionalnej neznášanlivosti.

K autorom osvetových a zdravotníckych publikácií v sledovanom období patrili aj Juraj Rybay (Ribay) a Bohuslav Tablic. Rybay, jazykovedec, etnograf a publicista, spracoval na základe inorečových predlôh príručky spoločenskej a zdravotnej výchovy *Prawidla moresnosti aneb zdworilosti, jako i opatrnosti...* (1792), *Katechizmus o zdraví pro obecní lid a školskou mládež* (1795) a *Príruční knížka o polním hospodářství* (1797). Kritizoval v nich zaostalosť, zlozvyky, nevedomosť a predstavil čitateľom základné pravidlá hygieny, životosprávy a spoločenského správania. Tablic, evanjelický kňaz, literárny historik a spisovateľ, v prácach *Lidomil poučující, kterak by lidé... šťastně retováni býti mohli* (1813) a *Kratička dietetika...* (1819) radil ľuďom ako sa napríklad správať v čase živelných pohrôm, vojen

³ PAKOVIČ, Konštantín: Východoslovenská ovocinárska knižka. In: *Slovenská reč*, roč. 40, 1975, č. 2, s. 94.

a nákazlivých chorôb a zdôrazňoval význam telesného pohybu a umiernenosti v jedení a pití pre zdravie človeka. Tablicove publikácie sa pre malý náklad dostávali medzi ľudové vrstvy ojedinele a ich využívanie bolo obmedzené aj existujúcou negramotnosťou.

Účinným prostriedkom rozširovania vzdelanosti a organizovania osvetovej a ľudovýchovnej práce boli v kontexte rozvoja slovenskej literatúry a kultúry *kalendáre*. Na Slovensku mali svoju tradíciu už od polovice 17. storočia a vychádzali v Trenčíne, Levoči, Kežmarku, Košiciach, Bratislave atď. Ľudovýchovný program v slovenských kalendároch bol zameraný najmä na pokrok a racionalizáciu v poľnohospodárstve a remeslách, na zdravie ľudu, na boj proti poverám a predsudkom, na šírenie základného všeobecného vzdelania a na posilňovanie národného vedomia najmä vzdelaneckej vrstvy slovenskej spoločnosti. V tomto období sa sformovala ich základná, ale nie stabilná štruktúra. Obsahovali kalendárnu časť s usporiadanými dňami a mesiacmi, pranosťiku a poučnú zábavnú časť s kronikou, ktorá prinášala prehľad najvýznamnejších udalostí uhorských dejín. Kalendáre zahŕňali rôzne, najmä zdravotnícke a od polovice 18. storočia aj hospodárske rady. Objavovali sa v nich literárne texty v podobe bájok, anekdot či rozprávok. Od konca 18. storočia boli kalendáre určené širšej čitateľskej verejnosti.

Prvé snahy využiť kalendár pre národné osvetovovúchovné zámery nachádzame u Juraja Rybaya, ktorý začal v roku 1798 vydávať slovenský kalendár.⁴ V počiatočnom období moderného slovenského národného hnutia zohral významnú úlohu v osvetovej práci kalendár spisovateľa, pedagóga a vydavateľa Juraja Palkoviča *Wettssj a zwlásztnэгssj nowý y starý kalendár* (1805 – 1848). S jeho vydávaním sú spojené začiatky slovenskej kalendárovej spisby. Obsah Palkovičovho kalendára zodpovedal osvetovým a ľudovýchovným cieľom. Popri článkoch a správach o domácich a zahraničných udalostiach zo spoločensko-politického a kultúrneho života a predovšetkým o slovanských otázkach, kalendár prinášal popularizačné príspevky z oblasti poľnohospodárstva, priemyslu a obchodu, zdravotvedy a zemepisu, pričom venoval pozornosť technike a vynálezom, histórii i zoológii. Palkovič v ňom uverejňoval aj krátke prózy, básne a preklady. Osobitnú pozornosť venoval slovenským a českým knihám, ktoré ponúkal na predaj. Uvedomoval si dosah kalendára na ovplyvňovanie verejnej mienky a na prebúdanie slovenského i slovanského vedomia u širších vrstiev slovenského etnika. Obsahom i štruktúrou mu bol podobný kalendár Gabriela Ruttkaya (Rutkaia) *Budjn-ský, w nowě složený neywětssj nowý y starý domownj kalendár* (1813 – 1855).⁵

Organizačnou základňou osvetových a ľudovýchovných snáh bolo v počiatočnom období národného hnutia bernolákovské *Slovenské učené tovarišstvo* v Trnave (1792). Vydávalo ľudovýchovné práce, najmä hospodárskeho charakteru od Juraja Fándlyho. Kultúrnoliterárna činnosť evanjelických vzdelancov mala zväčša vedeckoteoretický a školskokabinetný charakter, bez výraznejšieho priameho vplyvu na širšie ľudové vrstvy. Pronárodné kultúrne a osvetové aktivity rozvíjali v istom zmysle skôr individuálne ako učitelia na školách alebo v učených spoločnostiach. Napríklad v Malohonte na pôde *Čitateľskej spoločnosti na malohontskej doline – Societas Lectoriae in Valle Kishonthensi* (1791) zameranej na expedovanie kníh a časopisov najmä na fary a školy, alebo na pôde učenej spoločnosti *Malohontské literní spoločenství – Societas Kishonthiensis* (1808 – 1842), neskôr *Erudita societas Kishonten-*

⁴ KIPSOVÁ, Mária – VANČOVÁ, Tatiana – GEŠKOVÁ, Želmíra: *Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov za roky 1701 – 1965*. Martin : Matica slovenská, 1984, s. 28, 35-38, 76-78.

⁵ RUTTKAY, Fraňo: *Prehľad dejín slovenského novinárstva do roku 1918*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1968, s. 53.

sis s verejnou seniorálnou knižnicou a s prácami vydávanými v *Solenniach* (1809 – 1842). Obidve spoločnosti založil Matej Holko ml., ktorého otec Matej Holko st. sa už v roku 1763 pokúsil založiť ako jednu z prvých na Slovensku vzdelávaciu spoločnosť v osvietenskom duchu v Malohonte. Zrealizovala sa až založením *Societas lectoria in Valle Kis-Hontana – Malohontskej čitateľskej spoločnosti* (1791 – 1795) v Nižnom Skálniku zásluhou Mateja Holka ml. a Michala Szaba (Saba). Ich cieľom bolo vybudovať vzorovú knižnicu a podnieť zakladanie knižníc na ostatnom území Slovenska. Vplyv malohontskej spoločnosti na formovanie národného vedomia ľudových vrstiev a zmierňovanie ich sociálneho postavenia prostredníctvom osvetovových činností bol ešte obmedzený. Učená spoločnosť malohontská – *Eruditas societas Kishontensis* aktívne spolupracovala s Tablicovou Učenou spoločnosťou banského okolia. Podobné aktivity rozvíjala aj literárna spoločnosť *Litterarische Gesellschaft* (1806 – 1810) v Kežmarku, založená profesorom lýcea a historikom Jánom Genersichom. Združovala literárne a vedecky činných vzdelancov, aj neslovenského pôvodu zo Spiša. Programom a formami práce kabinetného charakteru, t. j. zhromažďovaním domácich a zahraničných kníh, novín a časopisov, ich vymieňaním medzi členmi a organizovaním vedeckého a kultúrneho života na Spiši, bez výraznejšieho vplyvu na ľudové vrstvy, pripomínala Učenú spoločnosť malohontskú. Evanjelickí vzdelanci, odkázaní viac-menej na vlastné sily a blízkych priateľov a mecénov, sa šírením vedeckých poznatkov snažili zvyšovať vzdelanostnú úroveň slovenského obyvateľstva.⁶

V prvom období národného obrodzenia sa evanjelickí vzdelanci pokúšali rozvíjať osvetové a ľudovýchovné snahy najmä na pôde Učeného tovaríšťa – *Erudita Societas slavica so Starými novinami literárního umění* v Banskej Bystrici (1785 – 1786). Zakladateľom a vydavateľom novín, ktoré vychádzali ako revuálny mesačník, bol Ondrej Plachý a vydavateľom tlačiar Ján Jozef Tumler. Pri vydávaní novín spolupracovali najmä Juraj Rybay, Augustín Doležal, Michal Semian, Bohuslav Tablic, Juraj Palkovič, Michal Insitoris Mošovský a Ján Hrdlička. Boli aplikáciou podobných anglických a švajčiarskych časopisov *The Tatler*, *The Spectator*, *Discoure des Mahlers* a i.⁷ Staré noviny prinášali v duchu jozefínskej osvietenskej politiky a potrieb slovenského etnika pomerne veľké množstvo príspevkov z rozličných vedných odborov, najmä z histórie, filozofie, teológie, geografie, etnografie, zdravotníctva, ekonómie, fyziky, hvezdárstva „*k užitečnému času trávení*“ a na poučenie pre milovníkov „*slovankého jazyka*“.⁸ Orientované boli, ako vtedajšie európske časopisy, na popularizáciu vedy s praktickými radami, na propagovanie osvietenských myšlienkových prúdov a na etnickú a náboženskú toleranciu z racionalistických pozícií. Zdôrazňovali prirodzenú rovnosť ľudí, z ktorej nevylučovali ani nižšie vrstvy. Autori príspevkov so zánietením prispievali k formovaniu slovanského i národného vedomia Slovákov, vyzdvihujúc ich mravnosť a ľudské hodnoty. Pozornosť venovali otázkam národného jazyka a kultúry na báze národného a jazykového vedomia evanjelických vzdelancov. Vykonali významnú úlohu v oblasti ľudovýchovy, napríklad bojom proti poverám. Z oblasti hospodárskej osvety publikovali najmä príspevky o poľnohospodárstve, chove dobytka, pestovaní ľanu a konopí, vysádzaní ovocných stromčekov atď. veriac, že pomôžu prekonať materiálne a duchovné zaostávanie

⁶ SEDLÁK, Imrich: *V letokruhoch národa*. Martin : Matica slovenská, 1997, s. 23-25, 44-45.

⁷ RUTTKAY, Fraňo: *Stopami slovenského písomníctva*. Martin : Matica slovenská, 1991, s. 54; *Prehľad dejín slovenského novinárstva do roku 1918*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1968, s. 52-55.

⁸ BRTÁŇ, Rudo: Učená malohontská spoločnosť. In: *Obzor Gemera*, roč. 11, 1980, č. 1, s. 14-17.

slovenského ľudu. Presadzovali zlepšenie vzdelávacieho a školského systému v Uhorsku a rozširovanie vedeckých poznatkov aj v remeselnej výrobe. Autori osvetovovzdelávacích prác však neprekročili rámec osvietenského ľudovýchovného vzdelávania a neriešením poddanskej otázky priamo nevystúpili ani proti feudálnemu spoločenskému zriadeniu.⁹

V sledovanom období sa aj evanjelický farár, publicista a redaktor Samuel Ambrosius (Ambrozi) pokúsil vytvoriť organizačné centrum evanjelických vzdelancov v Banskej Štiavnici. V roku 1793 založil *Spoločnosť pre vzdelancov celej habsburskej monarchie – Societas, ex totius Monarchiae Austriacae viris eruditiss coacta...* s latinskou ročenkou *Annales novi ecclesiastico – scholastici Evangelicarum A. et H. C. in Monarchia Austriaca*. Činnosť spoločnosti však zostala bez širšieho dosahu na slovenský národný život. V tom čase pripravoval aj Juraj Rybay na Cinkote pri Pešti projekt na založenie *Spoločnosti slovensko-českej – Proiectum Instituti inter Slavos in Hungaria...*, ktorý sa nezrealizoval.

Obdobie nastupujúcej reakcie po smrti Jozefa II. a zostrenej cenzúry viedenského dvora prinieslo, okrem iného, i absenciu slovenských novín a časopisov určených predovšetkým širším vrstvám obyvateľstva. Po zániku spoločnosti Erudita Societas slavica prevzali aktivity Starých novín literárneho umění až v druhom desaťročí 19. storočia noviny profesora na evanjelickom lýceu v Bratislave Juraja Palkoviča. Prvé číslo z 3. júla 1812 vyšlo pod názvom *Týdenník aneb Cýsařské Kráľovské Národny nowiny z obzvástnjho Cýs. Král. Dowolenja*. Od 6. júna 1817 do roku 1818 vychádzali pod názvom *Týdenník aneb Prešpurské Slovenské noviny*.¹⁰ V čase zákazu uverejňovať politické správy po napoleonských vojnách Palkovič program novín zameral predovšetkým na hospodársku a ľudovýchovnú problematiku. Čitateľov mali oboznamovať s praktickým využitím poznatkov prírodných vied, fyziky, mechaniky, technológie a obchodu. Postupne prinášali príspevky zo zdravotníckej a školskej osvetovej zameranej na ľudové vrstvy. Prispievatelia do novín pochádzali nielen z územia Slovenska, ale aj z Čiech, Moravy, Báčky, Banátu, Sriemu a z ďalších oblastí Uhorska obývaných Slovákmi. Zdrojom informácií pre Palkovičove noviny boli aj noviny a časopisy, ktoré vychádzali v rakúskej monarchii a európskych krajinách.¹¹ Popri správach zo zahraničia a z domova v rubrikách *Památní příběhové a Všeobecní památné věci*, noviny prinášali príspevky osvetového a ľudovýchovného zamerania v rubrikách *Učené věci, Umění prirodzených věci, Učené a cyrkevné věci, Fyzika, Hospodářské věci, Umění vychovávaní dítek atd'*. Týdenník v príspevkoch s hospodárskou tematikou vychádzal z domácich pomerov a potrieb, prinášajúc hospodárske rady a pokyny pre zlepšovanie poľnohospodárskej aj remeselnej výroby. Uverejňoval správy o slovenskom kultúrnom a literárnom živote. Pozoruhodnými boli nepravidelné prílohy k Týdenníku so zameraním na formy zlepšovania poľnohospodárskej výroby a chovu dobytka, na rozvoj včelárstva, ovocinárstva, vinohradníctva, ale aj na boj proti poverám a preventívnu ochranu pred chorobami.

⁹ BUTVIN, Jozef: *Slovenské národno-zjednocovacie hnutie (1780 – 1848)*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1965, s. 37.

¹⁰ Palkovič sa od začiatku 19. storočia usiloval o založenie pravidelne vychádzajúcich novín s politickým spravodajstvom a osvetovovzdelávacími príspevkami v prospech slovenského národného života. Prvý pokus Palkoviča o vydávanie slovenských novín bol v polovici roka 1804, druhý a tretí začiatkom roka 1805. O novinách uvažoval aj v roku 1806, nakoniec ich založenie odložil. Bližšie VYVÍJALOVÁ, Mária: *Juraj Palkovič (1769 – 1850). Kapitoly k ideovému formovaniu osobnosti a pôsobeniu v národnom hnutí*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1968, s. 151-154, 158-159.

¹¹ RUTTKAY, Fraňo: *Stopami slovenského písomníctva*. Martin : Matica slovenská, s. 76-78, 82.

V osvetovej a ľudovýchovnej práci v počiatocnom období národného hnutia sa vzťah národnokultúrnych dejateľov k ľudovým vrstvám prejavoval najmä v snahách zlepšiť ich vzdelanie, ktoré malo prispieť aj k zlepšeniu ich každodenného života. Ľudovýchovní pracovníci svojimi aktivitami ešte nesledovali narušenie feudálneho spoločenského poriadku, ani nepociťovali hlbší záujem o riešenie poddanskej otázky. Preto aj ľudové vrstvy, najmä roľníctvo, boli pre nich len trpným objektom ich osvetovej činnosti, a to aj napriek tomu, že sa u niektorých z nich prejavili v ľudovýchovnej práci i citové podnety. O niečo ďalej za pretrvávajúce chápanie poddanskej otázky, ale pri zachovaní feudálneho spoločenského systému, sa dostali Samuel Tešedík, Daniel Lehocký, Jozef Ignác Bajza a Juraj Fándly, u ktorého sa napríklad sociálny aspekt prejavil v zdôrazňovaní významu roľníckeho ľudu pre štát a spoločnosť. Dôležitú úlohu zohrával vo Fándlyho vedomom konaní národný aspekt, ktorý konkretizoval úsilím prebúdať záujem ľudu o rodný jazyk a národnú minulosť. Nehľadal však východiská z daného hospodárskeho stavu a sociálneho postavenia, najmä roľníkov. Bolo to zrejme dané i tým, že spoločenská angažovanosť osvietenských vzdelancov i samotného Fándlyho sa začala od 90. rokov 18. storočia rozvíjať v podmienkach silnejúcich zápasov v Uhorsku medzi stúpenkami osvietenských ideí a reforiem na jednej strane a feudálnou reakciou na druhej strane. Nastal útlm ich spoločenskej angažovanosti a u niektorých z nich, napríklad u Jána Hrdličku, Štefana Lešku, Mateja Holka, Jána Zúbeka, Jána Feješa, sa v ľudovýchovnej práci objavila i obhajoba feudálneho spoločenského zriadenia.

Záujem slovenských ľudovýchovných pracovníkov o ľud ako objekt ich osvetovej a ľudovýchovnej práce sa nezmenil ani začiatkom 19. storočia. Naďalej bol formálny, bez uvedenia si spoločenského významu ľudových vrstiev v národnom živote Slovákov. Uvedený stav pretrvával do 20. rokov 19. storočia, a to aj napriek tomu, že sa u slovenských vzdelancov začalo prejavovať viditeľné kolísanie a protichodné názory v sociálnom myslení aj v konkrétnych spoločenských aktivitách.

Postupne sa v osvetovej a ľudovýchovnej práci, hlavne v sociálnej rovine, prehlboval citový vzťah slovenských národných dejateľov k ľudovým vrstvám, ale stále len s úsilím zlepšiť ich materiálne postavenie rozumovou a mravnou výchovou. Bohuslav Tablic, spisovateľ, literárny historik, prekladateľ, organizátor literárno-kultúrneho života a autor osvetových a zdravotných prác sa snažil rozvíjať kultúrne a osvetové snahy na širšom organizačnom a inštitucionálnom základe prostredníctvom *Učenej spoločnosti banského okolia* (1810 – 1832).¹² V *Povolání Slováků k spolku učeného tovaryšstva banského Okolí...* z roku 1809 Tablic prezentoval zámery spoločnosti, a to rozširovať literárne umenie, pestovať spisovný jazyk, napomáhať rozvoju kultúry, šíriť vedecký pokrok, vedomosti a mravnosť, podporovať vlasteneckého ducha, rozširovať umenie, t. j. *napomáhať krajinské „dobro“*. V podstate mu išlo o osvetové vzdelávanie slovenského ľudu v duchu novohumanizmu a tolerance. Praktickú osvetovú a ľudovýchovnú činnosť zameriaval napríklad na pestovanie ovocných stromov - moruší, na liečenie ľudí a dobytká, propagovanie nových technických vynálezov, na zlepšenie hospodárenia roľníkov atď.

V *druhom období národného obrodenia* (20. – 30. roky 19. storočia), v čase narastajúcich maďarizačných tlakov sa slovenskí vzdelanci usilovali podchytiť širšie vrstvy slovenskej spoločnosti pre národnú prácu aj prostredníctvom vzdelávania a vydávania prác osvetové-

¹² BRTÁŇ, Rudo: Bohuslav Tablic (1769 – 1832). In: *Bohuslav Tablic: Pamäti česko-slovenských básnikov alebo veršovcov. Pamäti a dokumenty*. Zost. Rudo Brtáň. Bratislava : Tatran, 1974, s. 245.

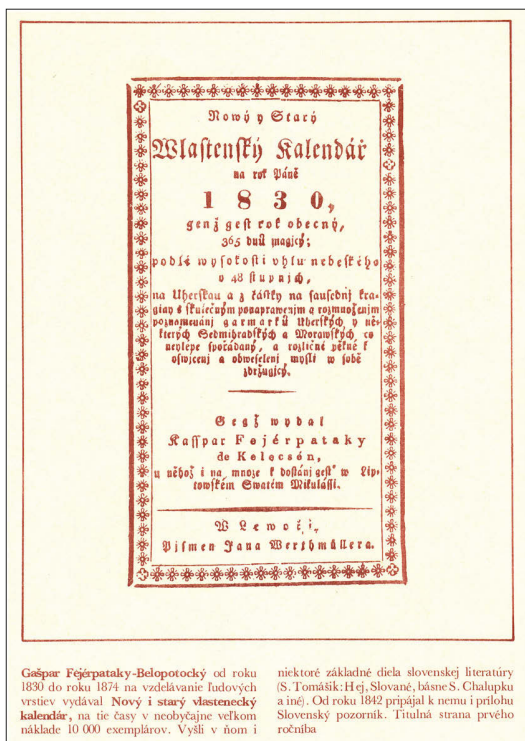
ho aj národnovýchovného charakteru, napríklad kultúrny organizátor, redaktor, vydavateľ a vedúca osobnosť mladšej bernolákovskej generácie Martin Hamuljak¹³ v pešťbudínskome prostredí. Ešte pred aktívnym zapojením sa do slovenských národnokultúrnych snáh Hamuljak študoval históriu Slovákov, venujúc pozornosť ich postavenie v Uhorsku a najmä kultúrnej a jazykovej otázke. V kontexte rozvíjajúcich sa národnokultúrnych snáh sa snažil o založenie *Spoločnosti slovenskej* (1825) a prispel k vytvoreniu centrálnej kultúrnej inštitúcie *Slovanského čitateľského spolku* v Pešti (1826). Čitateľský spolok mal podľa jeho predstáv rozvíjať aj ľudovýchovnú prácu prostredníctvom vidieckych spolkov a za pomoci nakladateľstva, kníhkupectva a „výskumného aj vedeckého populárneho ústavu“, t.j. knižnice so zameraním predovšetkým na ústnu ľudovú slovesnosť. Hamuljak bol hlavným iniciátorom založenia *Slovanskej knižnice* (1829), ktoré sa nezrealizovalo. Na prelome 20 a 30. rokov sa pokúsil o vydávanie literárneho časopisu alebo slovenských politických novín ako významného prostriedku na šírenie vzdelanosti v slovenskej spoločnosti. V roku 1831 podal napríklad Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rade žiadosť o povolenie vydávať časopis *Budínski priateľ*, ale bezúspešne.

Sústredená pozornosť na ľudovú slovesnosť v rámci osvetových a ľudovýchovných snáh bola v tom čase evidentná a postupne sa prejavila v zberateľskej činnosti slovenských vzdelancov. V uvedenej oblasti sa stala významnou spolupráca Pavla Jozefa Šafárika s Jánom Kollárom a Martinom Hamuljakom, ktorých k zbieraniu ľudových piesní povzbudzoval Ján Blahoslav Benedikty, profesor a rektor evanjelického lýcea v Kežmarku. Šafárik, Kollár a Hamuljak zorganizovali širokú zberateľskú akciu s cieľom potvrdiť starobylosť národa a zdôvodniť právo Slovákov na národnú svojbytnosť v prostredí obidvoch obrodeneckých prúdov, a to nielen u príslušníkov mladšej generácie, ale aj u vzdelancov vekovo starších. Výsledkom zberateľských aktivít v 20. rokoch bolo vydanie dvoch zväzkov *Písni světských lidu slovenského v Uhrách* (1823, 1827), ktoré prispeli k rozšíreniu a prehĺbeniu záujmu o ľudovú slovesnosť. Zároveň pripravili pôdu pre ďalšie zberateľské aktivity v 30. rokoch, kedy Ján Kollár pripravil na vydanie dvojzväzkovú edíciu *Národné spievanky, čili Písně světské Slovákův v Uhrách jak pospolitého lidu, tak i vyšších stavů* (1834, 1835). Národné spievanky sa stali dôležitým argumentom obhajoby autochtónnosti a svojbytnosti slovenskej ľudovej kultúry a zároveň najobsiahlejším zberateľským dielom piesňovej kultúry. Organizačnú stránku vydania jednotlivých zväzkov zabezpečil Martin Hamuljak.¹⁴

Ľudová slovesnosť, predovšetkým ľudová pieseň, zohrala významnú úlohu aj vo vedeckom výskume Pavla Jozefa Šafárika, ktorý vyzýval slovenských vzdelancov k zbieraniu ľudových piesní a k ich publikovaniu vo väčšom rozsahu. Zdôrazňoval, že zberateľskú činnosť nemožno nechať na ochotu a záľubu jednotlivcov, ale je potrebné jej cieľavedomé rozvíjanie na pevných organizačných základoch a princípoch. Zbieranie, publikovanie a najmä vysvetľovanie hodnôt ľudovej poézie bolo podľa Šafárika nevyhnutnou súčasťou národného hnutia a jeho potrieb. V estetickej hodnote ľudovej slovesnosti videl prínos aj do oblasti slovenskej jazykovedy a literatúry. V zberateľských aktivitách, ktorým dal Pavol Jozef Šafárik prisne

¹³ MAŤOVČÍK, Augustín: *Martin Hamuljak (1789 – 1859)*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1971. 269 s.

¹⁴ Bližšie FRANKOVÁ, Libuša: Pavol Jozef Šafárik a slovenské národné hnutie v prvej polovici 19. storočia. In: *Pavol Jozef Šafárik a slavistika*. Zost. Pavol Petrus. Prešov; Martin : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika; Filozofická fakulta; Matica slovenská, 1996, s. 348-349.

Gašpar Fejérpataky-Belopotocký od roku 1830 do roku 1874 na vzdelávanie ľudových vrstiev vydával *Nový i starý vlastenecký kalendár*, na tie časy v neobyčajne veľkom náklade 10 000 exemplárov. Vyšiel v ňom i

niektoré základné diela slovenskej literatúry (S. Tomášik: Hej, Slované, básne S. Chalupku a iné). Od roku 1842 pripíjal k nemu i prílohu *Slovenský pozorník*. Titulná strana prvého ročníka

vedecké a estetické kritériá a položil základ k štúdiu a rozvíjaniu folkloristických snažení, pokračovali Július Gustáv Reuss, Ľudovít Adolf Reuss, Gašpar Fejérpataky-Belopotocký, Ľudovít Štúr, Ján Francisci, Pavol Dobšinský a iní.

V druhom období slovenského národného obrodzenia sa začali katolícki a evanjelickí národovci vzájomne povzbudzovať k národným aktivitám aj smerom k ľudovým vrstvám, najmä pri vydávaní novín, časopisov, kalendárov, učebníc a ľudovýchovných prác, ktoré pokladali za základný prostriedok ich vzdelávania. Gašpar Fejérpataky-Belopotocký, osvetový pracovník, knihár, kolportér a vydavateľ pedagogických diel, šlabikárov a náučných spisov,¹⁵ ktorý dôverne poznal situáciu na vidieku, v slovenskej kultúre a v národnom živote vôbec, začal od roku 1830 vydávať a redigovať *Nový i starý vlastenecký kalendár* (1830) k „*osvícení a obveselení myslí*“. Kalendár vychádzal

aj po jeho smrti do roku 1893. Od roku 1842 pripojil Fejérpataky-Belopotocký ku kalendáru *Slovenský pozorník* ako beletristickú prílohu – ľudovú revue zameranú predovšetkým na slovenské dejiny, umenie, literatúru a kultúrne dianie. Kalendár a pozorník vychádzali v rokoch 1842 – 1847 a 1851 – 1861 spolu aj osobitne. Belopotocký z obsahového hľadiska zameral kalendár predovšetkým na slovenské dejiny, umenie, literatúru, kultúrne dianie doma, napríklad oboznamoval čitateľov s básnickou tvorbou štúrovcov v rubrike *Národné písne* v Slovenskom pozorníku, najmä s poéziou Sama Chalupku, Sama Tomášika, Jozefa Miloslava Hurbana, Ľudovíta Štúra atď. Príspevky v kalendári sa nepriamo dotýkali aj politického diania doma a v zahraničí, napríklad vo Francúzsku, najmä sociálnej a národnostnej otázky v súvislosti s maďarskou liberálnou politikou a silnejúcou maďarizáciou v Uhorsku. V kalendári Belopotocký uverejňoval knižné a časopisecké slovenské a české novinky a príspevky s národnostnou problematikou, napríklad Sláwské věci, Starobylost Slowanů v Europě atď. Kalendár prinášal príspevky s propagáciou pokrokovejších metód hospodárenia v poľnohospodárstve, ovocinárstve, remeslách a zavádzania novej techniky do poľnohospodárstva, príspevky s kritikou alkoholizmu a radami pre domácnosť, udržanie zdravia človeka a aj pre ošetrovanie domáceho dobytku pri napadnutí rôznymi chorobami. Praktickými radami a poučeniami v rubrikách *Hospodárske věci* a *Známost věci užitečných a paměti*

¹⁵ Napríklad v roku 1830 vydal *Chlapeckí šlabikár – První začátek čítání a Děvčáci rozmnožené šabikáre*, v roku 1830 a 1834 vydal s obrázkovými prílohami *Katechismus* od Martina Luthera a v roku 1835 spolu s Jozefom Plechom preložili a vydali *363 Propovědí, I. II.* – mravno-poučnú pomôcku, ktorá slúžila nielen na hodinách čítania, ale aj na hodinách zemepisu, dejepisu atď.

hodných sa snažil prispieť k zlepšeniu hmotného postavenia slovenského ľudu. Publikovanými príspevkami z dávnej minulosti Slovákov a popismi hradov, napríklad Oravského zámku, Spišského hradu, Likavského hradu, ktoré považoval za „slávské“, no najmä vlasteneckými básňami od Janka Matušku, Jána a Sama Chalupku, Sama Tomášika, Sama Bohdana Hroboňa, Janka Káľa atď. sa usiloval o upevňovanie národného vedomia najširších vrstiev slovenského etnika.¹⁶

Neúspešné snahy Juraja Palkoviča o obnovenie Týždenníka, ktorý zanikol v roku 1818, alebo o založenie slovenských politických novín ho priviedli začiatkom 30. rokov k rozhodnutiu založiť literárny časopis určený slovenským vzdelancom. Rakúske i uhorské vládnuce kruhy nepovažovali vydávanie literárnych časopisov, na rozdiel od politických novín, za ohrozenie existujúceho politického systému, a preto od apríla 1832 dostal Juraj Palkovič povolenie vydávať literárny časopis *Tatrunku* s podtitulom *Spis pokračujcý rozličného obsahu, pro učené, preučené y neučené*. Od druhého ročníka sa názov literárneho časopisu zmenil na *Tatranka. Spis pokračujcý rozličného obsahu, pro Slowáky, Čechy a Morawany*. Počas celého obdobia vychádzania *Tatranky* (do roku 1847) bol jej redaktorom a vydavateľom Palkovič.¹⁷ V časopise venoval pozornosť aktuálnym spoločenským problémom, slovanskej vzájomnosti, polemikám s maďarizátormi, propagácii literárneho romantizmu a prinášal národné požiadavky štúrovskej generácie. Uverejňoval informácie o kultúrnom, osvetovom a spoločenskopolitickom živote na Slovensku aj v českých krajinách, historické, pedagogické články a príspevky zamerané na základné občianske slobody a reformy hospodárskeho života v Uhorsku. V redakčnej práci pomáhal Palkovičovi po návrate zo štúdia v Halle v roku 1840 Ľudovít Štúr. Počas redaktorstva *Tatranky* musel neustále riešiť spory a nedorozumenia s Palkovičom. Napríklad pri grafickej úprave časopisu, keď príspevky boli vysádzané aj latinkou, ako to požadoval Štúr aj fraktúrou podľa predstáv Palkoviča, alebo pri jazykovej otázke, keď Palkovič striktno zotrval na slovakizovanej češtine. Za Štúrovho redaktorstva došlo k zvýšeniu úrovne i aktuálnosti príspevkov, ktoré sa začali systematickejšie venovať aktuálnym spoločenským pomerom, slovanskej vzájomnosti a polemikám s maďarizátormi v Uhorsku v rubrikách *Rozličné správy* a *Ze Slovenska*. Časopis *Tatranka* postupne tlmočil požiadavky predstaviteľov slovenského národného hnutia z radov mladej štúrovskej generácie. Počas Štúrovho redaktorstva a v období absencie akejkoľvek slovenskej tlače sa *Tatranka* stávala, napriek trvajúcemu výraznému vplyvu Juraja Palkoviča, významným slovenským periodikom a prevzala na seba úlohu celonárodného tlačového orgánu štúrovcov, aj keď nemala štatút politického časopisu.¹⁸ Štúrove pôsobenie v redakcii *Tatranky* ukončil jeho spor s Palkovičom v súvislosti s uzákonením spisovnej slovenčiny, o ktorej sa Palkovič dozvedel takmer po roku. Štúrovci v tom čase už prechádzali v národných aktivitách od samovzdelávacej činnosti k verejnému pôsobeniu aj prostredníctvom snáh o zakladanie novín a časopisov. Neochota vládneho politického systému v monarchii povoliť Slovákom vydávanie politických novín spôsobila, že úsilie slovenských národných predstaviteľov zlepšiť ná-

¹⁶ KIPSOVÁ, Mária – VANČOVÁ, Tatiana – GEŠKOVÁ, Želmíra: *Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov za roky 1701 – 1965*. Martin : Matica slovenská, 1984, s.36-35, 79-81.

¹⁷ *Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918*. Zost. Michal Potemra. Martin : Matica slovenská, 1985, s. 107; RUTTKAY, Fraňo: *Stopami slovenského písomníctva*. Martin : Matica slovenská, 1991, s. 84.

¹⁸ RUTTKAY, Fraňo: *Ľudovít Štúr ako publicista a tvorca slovenskej politickej žurnalistiky*. Martin : Matica slovenská, 1982, s. 135.

rodný a sociálny život Slovákov aj prostredníctvom novín a časopisov sa realizovalo najmä od polovice 40. rokov.

Osvetová a ľudovýchovná práca slovenských národných dejateľov dostala v 30. rokoch nové organizačné základy v Hamuljakovom *Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej* (1834 – 1844, oficiálne i formálne rozpustený v roku 1850) v budínskom prostredí.¹⁹ Na pôde spolku, ktorý počas celého obdobia činnosti mal súkromný charakter – nebol úradne potvrdený, sa podarilo založiť a vydať štyri ročníky almanachu *Zora* (1835, 1836, 1839, 1840). V rokoch 1841 – 1842 vydal Hamuljakov spolok súborné básnické dielo Jána Hollého v štyroch zväzkoch pod názvom *Básne Jána Hollého* a v roku 1842 Hollého *Katolícky spevník*. Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej prispel v období silnejúcich maďarizačných tlakov nielen k rozvíjaniu národnokultúrneho života a k prehlbovaniu národného vedomia Slovákov, ale aj k zjednocovacím snahám v národnom hnutí.

V rokoch 1836 – 1838 vydával Karol Kuzmány v Banskej Bystrici literárny časopis *Hronka* s podtitulom *Podtatranská Zábavnice (Časopis krásomilného a užitečného čtení: vedením Karola Kuzmányho)*. V Hronke poskytol možnosti publikovať príslušníkom nastupujúcej mladej slovenskej generácie. Nad vydávaním slovenských novín alebo časopisov sa v 30. rokoch zamýšľali aj Pavol Jozef Šafárik, ktorý uvažoval o literárnom časopise, Michal Godra usilujúci sa založiť *Občanské uhersko-slovenské noviny*, Ján Herkeľ snažiaci sa o *Novini slavianske*, Michal Miloslav Hodža uvažujúci o časopise pre evanjelické duchovenstvo a Jozef Miloslav Hurban o beletristickom časopise venovanom próze a poézii *Krasomil* a o vedeckom časopise *Vedomil Tatranský*, či Pavol Všudyslav Ollík navrhujúci založiť noviny *Národní list*. Uvedené aktivity skončili v rovine úvah a predložených návrhov.²⁰

V prvej polovici 30. rokov sa slovenským národným dejateľom nepodarilo napriek prezentovaným snahám založiť slovenské politické noviny alebo časopisy, ktoré by rozvíjali slovenskú otázku. Iniciatívu postupne preberalo v druhej polovici 30. rokov študentské hnutie *Mladé Slovensko*. V študentskej *Spoločnosti česko-slovenskej* (1829 – 1837) a v tajnom spolku *Vzájomnosť* (1837 – 1840) na bratislavskom evanjelickom lýceu²¹ pokračovalo aj v trendoch osvetovej práce slovenských vzdelancov z predchádzajúceho obdobia. Do slovenského časopisectva prinieslo mladoslovenské hnutie fenomén rukopisných periodík slovenskej proveniencie, napríklad bratislavský *Buben* (1841) a *Prostonárodní zábavník* (1842), vo vydávaní ktorého pokračovali študenti aj počas štúdií v Levoči. Na levočskom evanjelickom lýceu vydávali od roku 1846 rukopisný časopis *Živuo!* s podtitulom *Zábavník od a pre Levočských Slováku (Levočských Slovákou)* so šiestimi číslami *Zábavnej Prílohy k Živuo!*, rukopisný zábavný časopis *Holubica* s prílohou *Sokol* (1846 – 1847) a časopis *Považja* (1847 – 1848). Na evanjelickom lýceu v Banskej Štiavnici vydávali študenti *Prostonárodní Zábavník údov Ústavu slovenského v lyceu ev. šťjavnickom* (1844) a *Zábavník Šťjavnickí (1844 –*

¹⁹ VYVÍJALOVÁ, Mária: Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej. In: *Biografické štúdie* 1, 1970, s. 57-58, 62-64; K dejinám Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej. In: *Historické štúdie* 9, 1964, s. 163, 165, 167,

²⁰ RUTTKAY, Fraňo: *Novinárske osobnosti I*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1979, s. 11-12; VYVÍJALOVÁ, Mária: Snahy o založenie slovenských novín a časopisov v tridsiatych rokoch 19. storočia. In: *Historické štúdie* 6, 1960, s. 126, 132, 151; *Bibliografia slovenských novín a časopisov .do roku 1918*. Zost. Michal Potemra. Martin : Matica slovenská, 1985, s. 72.

²¹ BÉDER, Ján: Nástup generácie *Mladé Slovensko*. In: *Slovenská literatúra*, roč. 7, 1960, č. 1, s. 33-52.

1845). Zo študentských rukopisných literárnych časopisoch nadobúdali národnospoločenský význam najmä tie, ktoré sprostredkovali informácie o kultúrnom a spoločenskom živote na Slovensku aj slovenským vzdelancom, napríklad *Vzájomnostné listy* (1837 – 1841). V slovenskej historiografii sú časopisy, ktoré vznikali na pôde slovenských študentských spoločností označované ako štúrovské rukopisné časopisy.

Študentské hnutie Mladé Slovensko zakladalo čitateľské spolky, knižnice, spevokoly, organizovalo ochotnícke divadlá, národnospoločenské zábavy a besedy. Bratislavskí študenti hrávali divadelné predstavenia aj mimo Bratislavu. Počas školských prázdnin a za pomoci miestnych divadelných ochotníkov zrealizovali v rokoch 1841 – 1843 predstavenia v Nitre.²² K ochotníckym divadelným aktivitám študujúcej mládeže sa postupne pridávali aj príslušníci inteligencie, remeselníkov a mešťanov. Divadelné predstavenia v ďalších mestách na západnom Slovensku sa bratislavským študentom už z rôznych dôvodov, ale najmä v dôsledku zásahu štátnej moci, nepodarilo zorganizovať. So študentskou ochotníckou divadelnou činnosťou sa stretávame v neskoršom období aj v Levoči, Pešti, Banskej Štiavnici atď.

Vynikajúci organizátor slovenského kultúrneho života Gašpar Fejérpataky-Belopotocký, ktorý v roku 1829 založil v Liptovskom Sv. Mikuláši prvú ľudovú knižnicu na Slovensku – *Slovenskú požičovaciu bibliotéku* (1829 - 1843), knižnicu v pravom slova zmysle, 10. júla 1830 v Mikuláši založil aj *Divadlo slowanské Swato-Mikulášske*. Činnosť divadla začala premiérou veselohry Jána Chalupku Kocúrkovo aneb Jen aby sme v hanbě nezůstali. Mikulášske divadlo bolo prvým slovenským ochotníckym súborom s prejavmi ochoty a oduševnenosti hercov realizovať divadelnú činnosť. V národnom živote Slovákov zohralo nezastupiteľné miesto. Vytvorilo nielen základ divadelnej kultúry, ale bolo hlavným distribútorom divadla v národnom jazyku. V repertoári divadla zohrali významnú úlohu hry Jána Chalupku, ale aj českých a zahraničných autorov. V čase silnejúcej maďarizácie prispelo mikulášske ochotnícke divadlo k upevneniu národného vedomia Slovákov a podnietilo zakladanie divadelných ochotníckych súborov po celom Slovensku, najmä v treťom období slovenského národného obrodzenia. Napríklad divadelná ochotnícka činnosť začala v roku 1839 vo Zvolene a zintenzívnila sa v 40. rokoch. V Nemeckej (Partizánskej) Lupči založili Daniel Krman, Matej Bohuš a Jozef Dvorský 9. – 10. júna 1840 *Národnje Slowanské Djwadlo* s cieľom rozvinúť národný život a výchovu ľudu. Divadlo realizovalo predstavenia najmä v čase prázdnin a za spomínanej pomoci študentov. Z podnetu Andreja Sládkoviča založili Samuel Jurkovič a Jozef Miloslav Hurban v roku 1841 *Slovenskuo Národnuo divadlo nitrianskuo* v Sobotišti, ktorého členmi boli bratislavskí študenti Ján Francisci, August Horislav Krčméry, Andrej Sládkovič, Ľudovít Šulek, Eduard Škultéty, Anna Koléniová, Zuzana Koléniová, Daniel Koléni, August Roy, Jozef Roy, Ľudovít Štúr, Samuel Štúr a iní. Na Myjave sa v roku 1841 a 1845 zrealizovali divadelné predstavenia za pomoci bratislavských študentov Jána Francisciho, Augustína Škultétyho, Andreja Sládkoviča a iných. Ochotnícke divadlo pôsobilo od roku 1841 v Rajci, od roku 1842 v Dolnom Kubíne, v rokoch 1839 – 1844 v Turčianskom Sv. Martine aj za pomoci študentov Jozefa Horváta, Martina Kramára, Jána Kalinčiaka, Jána Kučeru, Ondreja Hodžu, Ondreja Tomčíka, Samuela Kramára, Jána Gazdika, Samuela Mileca, Jána Švehlu, Márie Samuely, Zuzany Lilgovej, Anny Vladárovej a ďalších. V Brezne sa už skôr hrávali divadelné predstavenia v súkromných domoch. V rokoch 1844 – 1845 mali

²² Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia Martin, sign. 10 B 1, ev. č. 1398. *Kronika divadla nitrianskeho, vedená Samuelom Jurkovičom*.

breznianski divadelní ochotníci k dispozícii stále javisko. Významným strediskom ochotníckeho divadla bola Levoča, najmä po hromadnom odchode študentov z bratislavského evanjelického lýcea v roku 1844 na levočské lýceum. Zásluhou Jána Francisciho sa na pôde *Jednoty mládeže slovenskej* (1845) zrealizovali divadelné predstavenia v rokoch 1845 – 1846. Podľa Francisciho predstáv malo divadlo zmysluplne vyplňať voľný čas študentov, rozširovať ich umelecký rozhľad a upevňovať národné cítenie. Študenti postupne preniesli divadelnú tradíciu aj do Dolného Kubína (1842), Modry (1846), Starej Turej, Zvolena, Tisovca, Ratkovej, Smolníka, Rajca atď. V Banskej Štiavnici bol z iniciatívy študentov a mešťanov založený v roku 1846 divadelný súbor *Meštianske slovenské divadlo*.²³

Slovenské ochotnícke divadelné predstavenia, ktoré sa spočiatku hrávali v mestečkách a postupne aj na vidieku, mali v 30. a 40. rokoch nezastupiteľnú úlohu v slovenskom národnom živote. Jeho aktéri významnou mierou prispievali k vzdelávaniu, mravnej výchove a formovaniu národného vedomia Slovákov, najmä v dedinskom prostredí. Z divadelných predstavení sa finančné prostriedky využívali na ďalšie kultúrne a sociálne účely, napríklad na pomoc roľníkom po živelných pohromách. Ochotnícke divadlo sa stávalo jednou z dôležitých foriem národnobuditeľskej a vzdelávacej činnosti, a to aj napriek tomu, že súčasťou jeho vývinových črt bol napríklad rozpor medzi jazykom v ktorom sa hrávalo a rečou akou hovorili slovenskí diváci. Problémy jazykovej otázky sa začali riešiť v ochotníckom divadle po uzákonení štúrovskej spisovnej slovenčiny. Postupne sa muselo slovenské ochotnícke divadlo vysporiadať aj s otázkou preferovania jazykovej stránky divadelného predstavenia a zamerať sa viac na jeho umelecké napredovanie a obsahovú náplň divadelnej hry v záujme poskytnutia nielen zábavy, ale aj výchovy slovenského diváka.²⁴

V *treťom období národného obrodenia* (od druhej polovice 30. rokov do roku 1848) ovplyvnila ľudovýchovné aktivity slovenskej študujúcej mládeže aj národných dejateľov kultúrno-spoločenskú a novinársku činnosť Karola Kuzmányho. Almanachom *Hronka* zaktivizoval drobnú osvetovú prácu na vidieku, ktorú v tom čase už rozvíjali Michal Rešetka, zberateľ slovenských kníh a rukopisov, osvetový pracovník v Trenčianskej stolici a Matej Hrebenda, zberateľ ľudových piesní a kolportér slovenských a českých kníh v Gemeri-Malohonte. Prevažnú časť článkov v časopise *Hronka* uverejňoval Karol Kuzmány. Prispievateľmi boli najmä Ján Kollár, Ľudovít Štúr, Jonáš Záborský, Daniel Lichard, Samuel Tomášik, Ctiboh Zoch, Ján Chalupka, Gašpar Fejérpataky-Belopotocký, Bohuš Nosák, Jozef Miloslav Hurban, August Horislav Škultéty, Samuel Bohdan Hroboň a iní. *Hronka* bola jediným slovenským časopisom v prvej polovici 19. storočia, do ktorého prispievali aj českí spisovatelia a vedeckí pracovníci. Stala sa významným tlačovým orgánom nastupujúcej tretej generácie národných dejateľov, priekopníkom literárneho romantizmu, podporovateľom česko-slovenskej literárnej a jazykovej spolupráce aj rozvíjajúcej sa ľudovýchovnej a osvetovej práce na slovenskom vidieku.

²³ CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, Milena – NOSKOVIČ, Alexander – ČAVOJSKÝ, Ladislav a i.: *Kapitoly z dejín slovenského divadla*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1967, s. 190, 244-247; CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, Milena: *Z divadelných počiatkov na Slovensku*. Bratislava : Národné divadelné centrum, 1997, s. 8.

²⁴ Martin Hamuljak testamentom odkázal knižnicu „slovenským rodákom k všeobecnému blahu“ a venoval ju bansko-bystrickému katolíckemu gymnáziu, veriac, že Banská Bystrica sa v budúcnosti stane centrom slovenského kultúrneho života. Knižničná pozostalosť Michala Rešetku a Martina Hamuljaka sa stala v roku 1863 základom knižnice Matice slovenskej. Bližšie PASIAR, Štefan: *Dejiny knižníc na Slovensku*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977, s. 109-110, 121.

Súčasťou osvetových a ľudovýchovných snáh sa stávala činnosť ľudových knižníc. Iniciátormi ich zakladania boli od začiatku národného obrodenia jednotlivci. Postupným zhromažďovaním prác vytvárali súkromné zbierky kníh a rukopisov, ktoré prepožičiavali záujemcom. Patrili k nim súkromné knižnice Juraja Palkoviča, Martina Hamuljaka, Michala Rešetku, Martina Hamuljaka, Martina Branislava Tamaškoviča, Michala Godru, Vavrinca Čaploviča a iných.²⁵ Knižnice, ktoré zakladali katolícki a evanjelickí vzdelanci, kňazi a učители, sa rozvíjali na svojpomocnej báze, alebo finančným príspevom ľudí. Zakladanie a udržiavanie knižníc nepodliehalo žiadnej ústrednej organizácii. Ich existencia závisela od schopností a ochoty jednotlivých organizátorov, ale aj od záujmu čitateľskej obce. Knižnice sa snažili plniť poslanie osvetovej a ľudovýchovnej inštitúcie. Vyzdvihovali úlohu a význam knihy nielen pre prácu v škole a pre jednotlivca, ale aj pre široké ľudové vrstvy, považujúc ju za prostriedok odstraňovania ich negramotnosti a zastaralého spôsobu života. Ľudové knižnice začali postupne klásť väčší dôraz na knihy v národnom jazyku, respektíve v jazyku, ktorý bol ľudovým vrstvám prístupnejší. Od druhej polovice 30. rokov zakladanie ľudových knižníc ovplyvnilo aj uverejňovanie príspevkov zameraných na potrebu ich zakladania v časopise Hronka, napríklad v roku 1836 od Jonáša Bohumila Guotha *Slowo o čytacjch knihownách Slowenských w Uhrách* alebo českého vlastenca Karola Slavója Amerlinga *Navržení některých prostředků kterakby se venkovský lid čítáním hospodářských knih zdokonalovati mohl*. K významným knižniciam patrili v 40. rokoch knižnica založená Andrejom Radlinským v Banskej Štiavnici (1846) a knižnica založená Karolom Kuzmánym v spolupráci s Michalom Hýrošom a Jánom Gotčárom *Spolok všeobecnej vzdelanosti* v Banskej Bystrici (1847).

V čase radikalizácie vzťahu mladoslóvákov k ľudovým vrstvám, predovšetkým na pôde tajného spolku Vzájomnosť na evanjelickom lýceu v Bratislave, sa zintenzívnili záujem študujúcej mládeže o osvetové a ľudovýchovné aktivity, najmä smerom k vydávaniu ľudovýchovných prác. Uvedené zámery presadzovali na pôde spolku Pavol Všudislav Ollík a Samo Chalupka. Generácia Mladé Slovensko tak otvárala cestu k osvetovým a ľudovýchovným snahám v nasledujúcom období.²⁶

Od začiatku 40. rokov, v období zostrujúcich sa národnostných rozporov v Uhorsku a neúspešných slovenských národnoobraných akcií využiť proti postupujúcej maďarizácii všetky legálne formy v národnoobranom zápase, sa stále viac dostávala do popredia záujem národných dejateľov potreba sociálneho oslobodenia ľudových vrstiev. Príčiny sociálnych problémov už nehľadali len v nedostatku vzdelanosti, ale v samotnom feudálnom spoločenskom systéme. Orientácia na ľud, aj pod vplyvom východoslovenského roľníckeho povstania (1831) a poľského revolučného hnutia (1830 – 1831), zintenzívnila osvetovovychovnú prácu nastupujúcej štúrovskej generácie i mladých bernolákovcov v duchu praktického záujmu o reálny stav sociálneho postavenia a národného cítenia ľudových vrstiev. Na základe osobného spoznávania pomerov a ľudí cestovaním po Slovensku a získaných vedomostí od

²⁵ VYVÍJALOVÁ, Mária: *Slovenskije národňje novini. Boje o ich povolenie*. Rimavská Sobota : Gemerská vlastivedná spoločnosť, 1972. 308 s; RUTTKAY, Fraňo: *Ludovít Štúr ako publicista a tvorca slovenskej politickej žurnalistiky*. Martin : Matica slovenská, 1982, s. 64, 158-162, 164-166, 169, *Prehľad dejín slovenského novinárstva do roku 1918*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1968, s. 102-103, 168-169

²⁶ ROZINAJOVÁ, Helena: *Nedefné školy na Slovensku*. In: *Jednotná škola*, roč. 21, 1969, č. 2, s. 148-162; PASIAR, Štefan – PAŠKA, Pavol: *Osveta na Slovensku. Jej vznik, počiatky, vývoj*. Bratislava : Osveta, 1964, s. 105.

národovcov pôsobiacich na vidieku sa snažili pomáhať Slovákom spoznávať ich národnú osobitosť a rozvíjať národný život. Pokračovali v zbieraní a zapisovaní ľudovej slovesnej tvorby, ktorú na pôde slovanských ústavov na evanjelických stredných školách organizoval Ján Francisci. Obnovili sa snahy o zakladanie slovenských časopisov a novín.

Ľudovít štúr, vedúca osobnosť slovenského národného hnutia začal od roku 1841 pripravovať založenie slovenských novín. Do prípravy a najmä do akcie získať povolenie ich vydávať sa v rokoch 1841 – 1845 zapojili viacerí predstavitelia slovenského národného života, napríklad evanjelickí superintendenti František Samuel Stromský, Pavol Jozeffy, Ján Seberini, bratislavský cenzor Juraj Dankovský, Michal Miloslav Hodža, Jozef Miloslav Hurban, Gašpar Fejérpataky-Belopotocký, Ján Čaplovič, Ladislav Paulíny, Martin Hamuljak, Ján Procopius (Prokopius), Ján Chalupka, Samuel Štefan Ferienčík, Ján Kollár a iní. Podpora slovenskému tlačovému orgánu nadobudla celonárodný charakter. Pôvodne sa Štúrom pripravované politické noviny mali vydávať pod názvom *Národní slowenskéé nowiny*. Prvú žiadosť o povolenie novín podal Štúr Uhorskej miestodržiteľskej rade v októbri 1841, ale bezúspešne. V druhej skompletizovanej žiadosti uvádzal slovenské politické noviny už pod názvom *Slowenskéé národnj nowiny* s prílohou *Orel tatranský*. Potrebu ich vydávania zdôvodnil jazykovou nepripravenosťou slovenského obyvateľstva pre odoberanie cudzej tlače a absenciou vládnych, politických a kultúrnych informácií najmä z uhorského života v slovenskej spoločnosti. Uhorská kráľovská miestodržiteľská rada Štúrovi žiadosť odobrila a postúpila študijnej komisii s Ústredným cenzorským zborom vo Viedni, ktoré zaujali negatívne stanovisko. Tretiu žiadosť o povolenie vydávať slovenské noviny a ich literárnu prílohu, opäť neúspešnú, podal Štúr 21. februára 1843 s ich pozmeneným názvom *Slovenskje národňje novini a Orol tatranski*. V tom čase už bol rozhodnutý vydávať noviny v spisovnej slovenčine. Začiatkom júla 1843 podal Štúr Uhorskej dvorskej kancelárii vo Viedni štvrtú žiadosť o povolenie slovenských politických novín. Kancelária ju postúpila na posúdenie Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rade v Budíne, ktorá celý proces schvaľovania skomplikovala požiadavkami ďalších posudkov o politickej spoľahlivosti Štúra, napríklad od generálneho dozorca Evanjelickej a. v. cirkvi a škôl v Uhorsku Karola Zaya (Zaia), Štúrovho ideového odporcu. Koncom januára 1844 podal Štúr na odporúčanie ministra vnútra Františka Antona Kolovrata-Libštejnského prostredníctvom Chorváta Deagutina Klobučariča žiadosť o povolenie novín priamo panovníkovi, ktorý ju postúpil na ďalšie vybavenie Uhorskej dvorskej kancelárii vo Viedni. 15. januára 1845 panovník Ferdinand V. povolil vydávanie Štúrových slovenských novín. 15. júna 1845 vyšiel tlačou Štúrov *Ohlas* o Slovenských národných novinách a Orle tatranskom a prvé číslo novín 1. augusta 1845 (posledné 9. júna 1848). Poslaním Slovenských národných novín bolo na demokratickom základe aktivizovať národný život Slovákov, sprostredkovať im národnú kultúru, osvetu a vzdelanie a novým spisovným jazykovom preklenúť jazykovú, teda aj ideovú a koncepcnú dvojprúdovosť slovenského národného hnutia.

Po uzákonení *štúrovskej spisovnej slovenčiny* (1843), založení *Tatrína* (1844) a *Slovenských národných novín* (1845), ktoré od začiatku ich vydávania vzdelávali a zároveň určovali obsah osvetovej práce, pričom sledovali aj ľudovýchovné aktivity na Slovensku, sa prostredníctvom osvetovej a ľudovýchovnej práce vytvárali v národnom hnutí priaznivejšie predpoklady na prebúdzenie a rozvíjanie národného vedomia širších vrstiev slovenskej spoločnosti. Osvetová a ľudovýchovná činnosť dostávala nový obsah a formy práce s cieľom povzniesť duchovnú aj hmotnú úroveň ľudu a urobiť z neho aktívneho účastníka zápasu o sociálnu a národnú rovnoprávnosť. Zameraná bola predovšetkým na zvýšenie kultúrnej úrovne

a vzdelanosti staršej mládeže i dospelého, najmä roľníckeho obyvateľstva, ako základného predpokladu ich zapojenia do národného hnutia. Na základe skúseností z iných európskych štátov začali najmä Ľudovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban a Štefan Závodník na pôde Tatrína propagovať, podporovať a usmerňovať zakladanie ľudovýchovných inštitúcií - *nedeľných škôl* dvoch typov. Nižší bol určený pre analfabetov so zameraním na výučbu čítania, písania, počítania a náboženstva. Vyšší typ nedeľnej školy poskytoval rozšírenie základného vzdelania o výučbu fyziky s osobitným zreteľom na prírodné úkazy, ktoré boli známe v domácom prostredí, prírodopisu so zreteľom na slovenské prostredie, všeobecnej histórie, oboznamoval vzdelávaných s uhorskými zákonmi, obchodom atď. a venoval pozornosť cvičeniam v materinskom jazyku. Aktivity na pôde nedeľných škôl smerovali postupne k rozvíjaniu národného vedomia študujúcej mládeže a dospelých a ich vzťahu k materinskému jazyku. Pri nedeľných školách sa mali zakladať aj ľudové knižnice.

Prvú nedeľnú školu, spočiatku náboženského charakteru, zriadil Michal Rešetka v Hornej Súči už v roku 1834. Stala sa vzorom pre zakladanie ďalších nedeľných škôl, najmä od roku 1842. V nedeľnej škole Rešetka vyučoval s Františkom Novotným každú nedeľu a sviatok. Jozef Miloslav Hurban a Karol Sucháč založili v roku 1842 nedeľnú školu v Brezovej a Hurban nedeľnú školu v Hlbokom, pre ktorú vypracoval program a štruktúru jej organizácie. Vzdelávací a výchovný cieľ nedeľnej školy zameral na spoločenský život, s dôrazom na aktívnu účasť jej členov v spolkoch miernosti a čitateľských spolkoch. Spolky v Brezovej a Hlbokom sa stali vzorom pre zakladanie ďalších nedeľných škôl v slovenskom prostredí. Štefan Závodník založil v roku 1842 nedeľnú školu vo Veľkej Divine a Samuel Štúr s Ondrejom Hlaváčom v roku 1845 v Zemianskom Podhradí. V tom istom roku založili August Horislav Škultéty a Štefan Marko Daxner nedeľnú školu v Tisovci a Karol Modráni v Uhrovci. V roku 1846 založil Jonatán Csipkay (Čipka) nedeľnú školu v Ratkovej, Daniel Krman a Jaromír Dvorský v Nemeckej Lupči, Ján Rotarides v Horných Príbelciach, August Roy v Novom Meste nad Váhom. V roku 1847 založil Andrej Radlinský nedeľnú školu v Banskej Štiavnici, Karol Štúr v Modre a Ladislav Dianovský so Samuelom Godrom v Stredných Plachtinciach. V 40. rokoch začali pracovať nedeľné školy vo Veselom, v Banskej Bystrici, Pukanci, Sobotišti, Veľkej a Malej Polome, Liptovskom Sv. Mikuláši, Važci, Hodruši a inde. Pri niektorých nedeľných školách sa zriaďovali aj ľudové knižnice. Väčšina nedeľných škôl zanikla v priebehu revolučných udalostí rokov 1848 – 1849.

Pri nedeľných školách, knižniciach a iných osvetových ustanovizniach vznikali *čitateľské spolky*, ktoré však nedostali pevnejší organizačný charakter. Napríklad Martin Branislav Tamaškovič, národnokultúrny dejateľ v Trnave, založil v roku 1838 z vlastných prostriedkov slovenskú čitateľňu a katolícki kňazi pod vedením Antona Tilleša založili 16. septembra 1845 v Banskej Bystrici knižnicu s čitateľskou spoločnosťou *Spolok pohronský* pod predsedníctvom Tomáša Hromadu, katolíckeho kňaza. Július Plošic vypracoval pre Slovenské národné noviny správu o založení spolku, zdôrazniac dôvody jeho vzniku: „*náš ľud na nízkom stupni vzdelanosti stojí*“, a preto kňazi „*uzavreli v Banskej bystrici slovenskú knihoveň (bibliotheca) pod menom Spolok pohronský založiť*“ s cieľom zakladať filiálne knižnice a spolkové pobočky v regióne.²⁷ Členovia spolku boli zaviazaní realizovať hospodársku osvetu medzi ľudovými vrstvami a organizovať divadelné predstavenia. V tom čase obnovili v Rimavskej Sobote, Ratkovej, Brezovej a v Hlbokom činnosť staršie čitateľské spoločnosti. Od polovi-

²⁷ PLOŠIC, Július: Čitateľský spolok Pohronský. In: *Orol tatránski*, roč. 1, 1846, č. 18, s. 142-143.

ce 40. rokov vznikali popri slovenských knižniciach a čitateľských spolkoch aj tzv. *kasína*, ktorým bolo vzorom peštianske kasíno založené v roku 1830 grófom Štefanom Széchenyim (Sečénim). Kasína vznikali najmä v národnostne zmiešaných mestách s cieľom rozvíjať spoločenský život, venovať sa aktuálnym politickým a kultúrnym otázkam a organizovať spoločenské zábavy. Niektoré zabezpečovali čítanie kníh a časopisov, organizovali čitateľské krúžky so zámerom odstraňovať aj národnú neznášanlivosť postupným zriaďovaným knižníc so slovenskými, nemeckými, maďarskými knihami a tlačivami. Väčšinou združovali miestne úradníctvo, národne uvedomelú inteligenciu a podnikateľské vrstvy, a tak nenadobudli ľudovejší charakter.²⁸

V osvetovej a ľudovýchovej práci sa výrazne do popredia dostával boj proti alkoholizmu. Protialkoholické a abstinentské hnutie sa začalo rozvíjať formou *spolkov striezlivosti – miernosti*. V spolkoch, najmä v roľníckom prostredí, pracovali predovšetkým katolícki a evanjelickí kňazi. Spolky miernosti zakladali podľa existujúcich spolkov v zahraničí. Prvý spolok miernosti bol založený v Spojených štátoch amerických v roku 1811 Worcesterom. V Írsku bol ich zakladateľom páter Theobald Mathew a stali sa vzorom pre zakladanie spolkov miernosti na Slovensku. Išlo o dobrovoľné združenia ľudí, ktorí sa individuálnym sľubom zaviazali riadiť morálkou a pravidlami spolku a aktívne presadzovať jeho záujmy. Prvými zakladateľmi spolkov miernosti boli už v roku 1840 Peter Árvay (Árvai) a Ján Paškay (Paškai) v Liptove a v roku 1844 Štefan Závodník v Trenčianskej stolici (Veľká Divina), ktorý v roku 1843 podnikol študijnú cestu do Sliezska a Haliče, kde pracovali spolky s protialkoholickým zameraním. Na Orave patrili k zakladateľom spolkov miernosti do roku 1846 Ondrej Chovanec v Chlebniciach, Ignác Matkovčík v Rabči, Ondrej Šaliga v Hruštine, Jozef Juráček vo Veľkej Dubovej, Samuel Novák v Dolnom Kubíne, Ctiboh Zoch v Jasenovej, Juraj Matuška v Istebnom, či Ondrej Brózik vo Veľkej Vsi. Na Liptove založil v tom čase spolok miernosti Ján Lehocký v Trnovci, Jozef Taix v Liptovskej Tepličke, Michal Šoltýs vo Važci, Ján Dropa v Štrbe, Michal Miloslav Hodža v Liptovskom Sv. Mikuláši, Ondrej Kučma v Hybiach, Jakub Käser v Hrádku, či Ján Plech vo Svätom Petri. V Nitrianskej stolici Jozef Miloslav Hurban založil medzi prvými spolok miernosti v Hlbokom a Ladislav Paulíny v Prietrži. Vo Zvolenskej stolici začali ako prvé pracovať spolky v Banskej Bystrici, Hornej Lehote, Hronci pod vedením Tomáša Hromadu, v Beňuši a na Starých Horách. K najpočetnejším z hľadiska členstva patrila spolok miernosti v Banskej Štiavnici založený Alojzom Soltészom (Šoltésom) v roku 1846 a spolky v Námestove, Kysuckom Novom Meste, Čadci, Starej Bystrici, Turzovke, Krásnom nad Kysucou a v Hornej Súči. Zakladateľom spolku miernosti v Hornej Súči bol Michal Rešetka, ktorý v roku 1845 založil *Spolok striezlivosti – Institutum temperantiae*. Obyvateľom rozdal protialkoholické letáky a kázne s cieľom získať ich pre členstvo v spolku, ktorý patrila medzi prvé a najväčšie na území Slovenska a pracoval až do Rešetkovej smrti v roku 1854 s približne 400 členmi. Na východnom Slovensku boli zakladateľmi spolkov miernosti napríklad Ján Andraščík, Eduard Korponay, Július Plošic a Michal Chlebák. Chlebák, katolícky kňaz v Spišskej Novej Vsi, sa zaoberal príčinami nevzdelanosti ľudu, hospodárskymi a národnostnými otázkami a citlivo reagoval na mnohé neduhy v svetskom i cirkevnom živote. Andraščík, katolícky kňaz v Bardejove, zakladal v Šariši tzv. bratstvá kresťanskej striezlivosti a podporoval ich zakladanie v Humennom a Medzilaborciach.

²⁸ PASIAR, Štefan: *Dejiny knižníc na Slovensku*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977, s. 177.

V praktickej ľudovýchovnej činnosti aj v literárnej tvorbe ostro kritizoval tmárstvo a mamónárstvo. Dôraz kládol na rozumové poznanie zákonitostí spoločenského vývoja a na dôstojný život človeka bez ohľadu na jeho spoločenské postavenie. Korponay, katolícky kňaz v Nižných Ružbachoch, v ľudovýchovnej činnosti sa zamerával predovšetkým na boj proti alkoholizmu a na zlepšenie hospodárskeho a sociálneho postavenia ľudových vrstiev. V spišskej oblasti zakladal spolky miernosti, napríklad v roku 1844 založil v Ružbachoch *Braterstvo kresťanskej striezlivosti*, na pôde ktorého radil pospolitému ľudu sporiť, racionálne pestovať kultúrne plodiny, chovať domáce zvieratá a včely, starať sa o osobnú hygienu a zdravie. V roku 1850 vydal v bernolákovčine veršovanú činohru *Pálenka! Alebo: Rozličné, nejvíc smutné obrazy pospolitého života...* V priebehu krátkeho obdobia vzniklo na Slovensku okolo 500 spolkov miernosti.²⁹ Rozhodujúcu úlohu v boji proti alkoholizmu a pri zakladaní spolkov miernosti zohrala séria článkov Ľudovíta Štúra v Slovenských národných novinách uverejňovaných od 6. do 11. čísla v roku 1846.

Masovosť protialkoholického hnutia na Slovensku si vyžiadala jednotné organizačné zázemie a systematické vedenie. Štefan Závodník, ktorý pozorne sledoval protialkoholické hnutia v európskych krajinách a snažil sa na Slovensku, bez ohľadu na konfesiónalnu príslušnosť, urobiť z hnutia predmet záujmu širšej verejnosti aj vládnych orgánov. Za pomoci Juraja Holčeka a pod patronátom Tatrína založil 12. augusta 1847 *Prvý ústredný spolok zakladateľov spolkov miernosti v Uhorsku - Ústredný spolok miernosti vo Veselom*.³⁰ V súvislosti s neustálym rastom počtu páleníc na Slovensku zorganizoval Štefan Závodník na pôde Ústredného spolku miernosti petičnú akciu za ich zrušenie. Do februára 1848 zozbieral 40 000 podpisov pre petíciu, ktorú odovzdal zasadnutiu uhorského snemu. Marcové udalosti zmarili prerokovanie petície poslancami snemu.

Podporu v protialkoholickej činnosti dostávali ľudovýchovní pracovníci vo vydávaných populárnych spisoch a v kázňach o škodlivosti pitia. Napríklad Samo Chalupka vydal prácu *Pálenka otrava* (1843), ktorú napísal podľa práce Henricha Zschockkeho *Die Brantweinpest*, Ján Andraščík prácu *Šenk palenčení* (1845), ktorú Michal Miloslav Hodža preložil v roku 1846 do spisovnej slovenčiny, Juraj Kuorka (Kôrku) prácu *Zatraceňja a spaseňja* (1846), Jozef Miloslav Hurban *Slovo o Spolkách mjernosti a Školách Ňedelních* (1846) a August Horislav Škultéty prácu *Beda a rata* (1847). Známe sú kázne s protialkoholickým zamieraním, ktoré vychádzali aj tlačou, napríklad od Michala Miloslava Hodžu *Nepi pálenku, to je Ňezabi* (1845), Karola Kuzmányho *Z konečného zahynutia do ktorého nás pálenka už skutočne uvádza* (1845), Štefana Závodníka *Hlas pastírski* (s piatimi kázňami, 1847) a Júliusa Plošica, ktoré vyšli pod názvom *Reči proti-páleničnje...* (1850). Protialkoholickú propagandu a agitáciu rozvíjali aj študentské spolky na pôde *Jednoty mládeže slovenskej* (1845 – 1848).

V úsilí o hmotné povznesenie ľudových vrstiev prostredníctvom správneho hospodárenia a odhaľovania praktík ťžerníctva zakladali ľudovýchovní pracovníci včelárske a gazdovské *hospodárske spolky*, ale aj *dobročinné ústavy* v podobe poisťovní, sporiteľní, opatrovní, pracovných domov a sirotincov. Záujem o ovocinárstvo a zakladanie *štepárskych* či *stromkárskych spolkov* prebúdza medzi šarišským ľuďom a najmä mládežou Samuel Fabry (Fabri)

²⁹ SEDLÁK, Imrich: *V letokruhoch národa*. Martin : Matica slovenská, 1997, s. 178-191. K zakladaniu spolkov miernosti bližšie *Slovenskje národňje novini*, roč. 1, 1945, č. 2, s.7, č. 6, s. 22, č. 11, s. 41, č. 122, s. 489.

³⁰ MARTIŠ, Ján: Život a dielo Štefana Závodníka. In: *Biografické štúdie* 4, 1973, s. 11-37.

a Michal Stanik, v Krupine Samuel Kaunitz (Kaunic) a v Gemeri-Malohonte Pavol Jozeffy v Tisovci a Muráni, Ondrej Laco v Jelšave a Ľudovít Orphanides v Kameňanoch. Samuel Jurkovič založil 9. februára 1845 v Sobotišti *Spolok gazdovský* - prvé úverové družstvo v Európe. Poslaním spolku bolo poskytovať pôžičky, ochraňovať roľníkov a remeselníkov pred úžerou krčmárov a obchodníkov i pred exekúciami. Finančné prostriedky spolku pozostávali z podielového kapitálu (30 grajciarov základný vklad), povinných týždenných vkladov (3 groše) a zaplatených 6 % z pôžičiek, ktoré mohli dostať aj nečlenovia spolku. Popri hospodárskom zameraní sledoval spolok i ľudovýchovné a národnokultúrne ciele.³¹ Podľa spolku v Sobotišti vznikli gazdovské spolky vo Vrbovciach, Brezovej pod Bradlom, Mošovciach, Brezne, Tisovci, Kežmarku a postupne po celom Slovensku. Plnili však skôr funkciu vzdelávania, než hospodársku. V Banskej Bystrici založil Štefan Ruttkay (Rutkai) v roku 1846 úverové družstvo *Milena* a Karol Kuzmány v roku 1847 *Spolok všeobecnej vzdelanosti* s cieľom rozvíjať mravnú, poľnohospodársku, remeselnícku, obchodnícku a inú činnosť v slovenskej spoločnosti.³²

Poučné články z oblasti poľnohospodárstva prinášali spomínané kalendáre Gašpara Fejérpatakyho-Belopotockého *Nový i starý vlastenecký kalendár* a *Slovenský pozorník*. Belopotocký videl svoje poslanie v rozvíjajúcom sa národnom živote Slovákov v aktivitách medzi ľuďmi. Mal o ňom reálnu predstavu, bez romantických sentimentálnych ilúzií, videl mnohé jeho nedostatky, ale aj prednosti. Uvedomoval si význam ľudových vrstiev pre rozvoj slovenskej spoločnosti, napriek ich existujúcemu zlému sociálnemu postaveniu. Zdôrazňoval, že „ľud je pre štát a spoločnosť uchovávatelom jazyka“ a bol podľa neho „obdaren zvláštnymi dary ducha,“ schopný vývinu, túžiaci po šťastí, „ku ktorému je mu potrebné pomáhať“.³³ Belopotockého ľudovýchovná činnosť po príchode do Liptovského Sv. Mikuláša v roku 1821 súvisela s jeho knižnými, vydateľskými a kolportérskymi aktivitami zameranými na zbieranie, vydávanie a rozširovanie kníh najmä hospodárskeho charakteru a s rôznymi radami pre zlepšovanie poľnohospodárskej výroby, s informáciami o nových metódach hospodárenia a nariadeniach, o hnojivách, zložení a vlastnostiach pôdy, o význame striedania osív, scelení pôdy atď. Viaceré práce boli zamerané na ovocinárstvo a pestovanie špeciálnych ovocných stromov, na boj proti poverám a tmárstvu, na zdravie ľudu a hygienu tela, s radami o zdravom živote aj smerom ku škodlivosti alkoholizmu. Belopotocký sa aktivizoval aj na pôde mikulášskej nedeľnej školy. Po zákaze činnosti Slovenskej požičovacej bibliotéky v decembri 1842, ktorá sa podieľala na aktivitách celonárodného kultúrneho charakteru a stala vzorom k zakladaniu ľudových knižníc v Banskej Bystrici, Jelšave, Ratkovej, Revúcej, Tisovci, Skalici atď., Belopotocký už nepožiadala o nové povolenie knižnice. Časť kníh venoval existujúcej knižnici nedeľnej školy a seniorálnej knižnici v Liptovskom Sv. Mikuláši.³⁴

³¹ RUTTKAY, Fraňo: *Samuel Jurkovič – priekopník slovenského družstevníctva*. Bratislava : Osveta, 1963. 139 s.

³¹ *Dejiny Slovenska II*. Hlav. red. Samuel Cambel. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1987, s. 739-741.

³² BRTÁŇ, Rudo: *Gašpar Fejérpataky-Belopotocký (1794 – 1874)*. Martin : Matica slovenská, 1964. 28 s.

³³ FEJÉRPATAKY-BELOPOTOCKÝ, Gašpar: *Vlastný životopis*. Zost. Peter Liba. Bratislava : Tatran, 1975, s. 59.

³⁴ KIPSOVÁ, Mária – VANČOVÁ, Tatiana – GEŠKOVÁ, Želmíra: *Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov za roky 17001 – 1965*. Martin : Matica slovenská, 1984, s. 81-85.

K propagátorom moderných poľnohospodárskych poznatkov patrili Daniel Lichard, ktorý od roku 1847 vydával kalendár hospodárskeho zamerania *Domová pokladnica* (1847 – 1851, 1863 - 1864). Do roku 1851 vychádzal v Skalici v štúrovskej spisovnej slovenčine, neskôr v bibličtine. Bohato ilustrovaný a prehľadne zostavený kalendár obsahoval okrem stáleho kalendárneho materiálu jedenásť častí, ktoré vydavateľ s menšími obmenami zachovával vo všetkých ročníkoch. Boli nimi Zlatá abeceda poriadneho života, Zlomky z umenia fyzického, Rozmanitosti z prírodopisu, Pohľad na ľudský priemysel, Zlomky zo zeme a národopisu, Život ľudský a jeho úkazy, Historický demikát, Veľký Bubeň na trhu, Hospodárska mrvenica, Zlomky z ľuborečia a Básne. Lichard veril, že práve popularizácia vedy vytlačí zo spoločenského života ľudské predsudky. Napriek ľahkému, vecnému a zrozumiteľnému štýlu neopúšťal vedeckosť tém. Od jari do jesene 1848 vydal aj dvadsaťšesť čísiel *Novín pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*. Neskôr, v čase pôsobenia vo Viedni, vydával kalendár *Časník* (1856 – 1858). Ludvík Medzihradský vydával v rokoch 1847 – 1848 v Levoči prvý slovenský kalendár s poľnohospodárskou tematikou *Nový i starý hospodársky kalendár*, ktorý je považovaný za vôbec prvý slovenský odborný kalendár. Na žiadosť Krajinskej uhorskej hospodárskej spoločnosti bol určený „*najmä uhorským a z časti aj susedným slovenským hospodárom*“. Stal sa akousi učebnicou základných poznatkov z oblasti poľnohospodárstva. Obsahoval príspevky o efektívnejšom a racionálnejšom hospodárení najmä v oblasti včelárstva a ovocinárstva so snahou zlepšiť sociálne postavenie roľníctva.³⁵ Slovenské kalendáre v prvej polovici 19. storočia sa v podstate nerozšírili z hľadiska kvantity ich vydávania. Obsahovým zameraním však ovplyvnili z radov čitateľov najmä formujúce sa slovenské meštianstvo, dedinskú inteligenciu i časť vzdelanejšieho roľníctva. Vychádzali vo viacerých slovenských kultúrnych centrách - v Bratislave, Košiciach, Banskej Bystrici, Skalici, Budíne atď.

Organizátori osvetovej a ľudovýchovej práce v súvislosti s aktivizáciou spoločenského života Slovákov venovali pozornosť aj rôznym formám spoločenskej zábavy, napríklad *divadelným zábavám*, ktoré nasledovali po predstaveniach a od roku 1846 aj slovenským *bálom*. Spolu s divadlom prenikal do slovenských mestečiek a dedín *spoločenský spev*, najmä ľudová a umelá slovenská pieseň.

Osvetová a ľudovýchová práca postupne prispievala k prekonávaniu feudálnej zaostalosti slovenskej spoločnosti a k sústreďovaniu pozornosti na praktické, najmä sociálne a ekonomické potreby slovenského života.

Recenzent: PhDr. Darina Vasil'ová, PhD.

MATERIÁL

VYHLÁSENIE VÝBORU SPOLOČNOSTI SLOVENSKÝCH ARCHIVÁROV ZO DŇA 21. 11. 2007 KU KRITICKEJ SITUÁCII V OCHRANE ARCHÍVNEHO DEDIČSTVA SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Po opakovanej neúspešnej komunikácii s Ministerstvom vnútra SR si dovoľujeme obrátiť sa aj na verejnosť s naliehavou výzvou o pomoc pri riešení havarijnej situácie v sieti štátnych archívov v SR. V súčasnosti sa v štátnych archívoch, ktoré sú súčasťou Sekcie verejnej správy MV SR, pripravuje ďalšia vlna prepúšťania a do konca roku 2007 by malo tieto archívy opustiť spolu 20 percent odborných pracovníkov.

Dovoľujeme si naliehavo upozorniť, že archívy patria medzi pamäťové inštitúcie a spravujú významnú časť nášho národného kultúrneho dedičstva. Archívy denne bojujú o **záchranu** archívnych dokumentov, ktorých hodnotu si na Slovensku uvedomuje len málokto a sprístupňujú ich verejnosti. Oproti roku 1990 sa množstvo v nich uložených archívnych dokumentov zvýšilo o vyše 15 000 bežných metrov, čo v priemernom prepočte znamená takmer 81 miliónov strán dokumentov. Počet pracovníkov v archívoch sa paradoxne neustále znižoval. Z **502** pracovníkov v roku 1990 klesol na **440** v roku 2007. Po ukončení prepúšťania by mal koncom roku 2007 celkový počet pracovníkov v archívoch klesnúť na číslo **362**. Každý prepustený archivár, ktorého pracovné miesto sa zruší, znamená **pomalšie vybavovanie žiadostí**, spomalenie preberania a sprístupňovania dokumentov, **horšiu komunikáciu s verejnosťou** a prehlbovanie nášho zaostávania za ostatnými štátmi Európy. Úplne šokujúce je už dnes zaostávanie v oblasti digitalizácie archívnych dokumentov, v ktorej Slovensko predstihujú aj niektoré africké krajiny. Odstrašujúcim príkladom prístupu štátu k ochrane archívnych dokumentov je situácia Archívu hlavného mesta SR Bratislavy, ktorý vlastní najbohatšiu zbierku stredovekých listín v strednej Európe a je akútne ohrozený. Po vyst'ahovaní z pôvodných priestorov je už niekoľko rokov uzatvorený pre bádateľskú verejnosť a sídli v provízorných a pre archív úplne nevhodných podmienkach. Plánovaná nová účelová budova archívu je v nedohľadne. Že to ide aj inak, dokumentujú príklady z okolitých štátov, kde je situácia diametrálne odlišná a postupne sa zlepšuje.

Slovenské archívy sú dlhodobo výrazne personálne **poddimenzované** a materiálne **zanedbané**. Archivári sa napriek svojmu vysoko špecializovanému vzdelaniu (napr. história, diplomatika, genealógia a heraldika, paleografia) a jazykovej príprave (latinčina, stredoveká nemčina, maďarčina), stali prioritne úradníkmi vybavujúcimi, na hraniciach svojich možností a na úkor iných **odborných činností**, administratívnu agendu. V súčasnosti reálne hrozí, že už nebude mať kto vybavovať ani tú. Parametre prepúšťania sú totiž pre archívy **likvidačné**. Priamo sú ohrození aj občania. Pre mnohých z nich archívy predstavujú poslednú nádej pri riešení ich oprávnených nárokov.

Apelujeme preto na verejnosť, aby vyjadrila svoj nesúhlas so znefunkčnením siete archívov a pripojila sa k tejto výzve.

Výbor Spoločnosti slovenských archivárov

RECENZIE / ANOTÁCIE

Ilustrácia: Lubo Guman

Aristokrat v službách štátu, alebo ako si slovenská historiografia našla cestu k aristokracii

(HOLEC, Roman – PÁL, Judit: *Aristokrat v službách štátu. Gróf Emanuel Péchy*. Bratislava : Kalligram, 2006. 399 s. ISBN 80-7149-900-5)

Nedávno sa mi dostala do rúk kniha dvojice autorov Romana Holeca a Judit Pál s názvom *Aristokrat v službách štátu. Gróf Emanuel Péchy*. Zaujala ma nielen svojou hrúbkou, ktorú si pri knihách všimam nielen ako autor, ako historik, ale aj ako človek pracujúci vo vydavateľskej brandži. 442 strán textu obohateného o mnohé fotografie predstavuje slušný, predovšetkým autorský, výkon. Aspoň na prvý pohľad. Musím však povedať, že v tomto prípade nielen na prvý pohľad, ale aj na pohľad oveľa skúmavejší, spojený s poctivým čítaním vysádzaného textu. A tak môžem teraz hneď na začiatku skonštatovať, že kniha R. Holeca a J. Pál je knihou dobrou, knihou netradičnou, zaujímavou a poučnou.

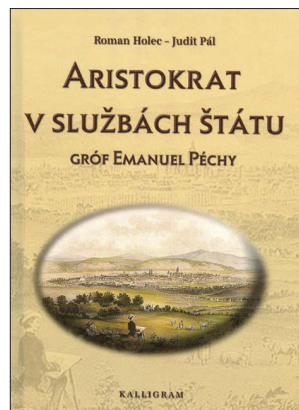
Vyslovením hodnotiacich súdov hneď na začiatku sa vlastne moja úloha teoreticky aj končí s odporúčaním pre ďalších čitateľov, tento raz už môjho textu, aby sa nebáli siahnuť za vyššie uvedenou knihou a stali sa aj jej čitateľmi.

Aj keď som začal snáď netradične – vyslovením súdov hneď na začiatku, predsa len sa mi žiada vrátiť sa ku knihe samotnej a k jej obsahu.

V slovenskej historickej spisbe sa totiž v 20. storočí vytratila téma šľachty, aristokracie. A nebolo to až po februárovom komunistickom prevrate v roku 1948, ako by sa na prvý pohľad zdalo. Bolo to hneď po vzniku česko-slovenského štátu v roku 1918. Po získaní nového a dôstojného štátoprávneho postavenia Slovákov v novom štáte slovenská historiografia mala pred sebou obrovské množstvo tém a problémov, s ktorými sa musela popasovať. V prvom rade pred ňou stála úloha spracovať dejiny vlastného národa, ktoré chýbali. Potom vyskočila úloha pomôcť pri slovenskom národnoemancipačnom procese vytváraním historického zázemia pre slovenskú societu, postaveného na pevnom základe vedeckého poznania slovenskej minulosti, a nie na romantických, a tým aj vratkých nohách síce zaujímavých, no poloprávdových príbehov zo slovenských dejín.

Tieto úlohy, vzájomne prepletené, sa žiadalo riešiť len na slovenskej pôde, vypichnutím slovenského vkladu do dejinného vývinu strednej Európy, bez sprostredkovateľov, len za účasti slovenských hrdinov väčšieho či menšieho významu. Slovenské dejiny boli vnímané ako dejiny prostého ľudu, ubitého tvrdým panským korbáčom, na konci ktorého plieskal bič národnostnej neznášanlivosti a útlaku. Len kdesi v ďalekej minulosti prebleskovali svetielka slávnejšej histórie Veľkomoravskej ríše a jej aktérov, potom heroický zápas štúrovcov za národné práva, o čosi neskôr zas hrdinstvo tragicky zosnulého Milana Rastislava Štefánika, a tak už bola aktuálna prítomnosť, ktorá formovala dejiny novodobého slovenského národa.

Aristokracia v týchto dejinách nemala miesto. A ak áno, tak len na opačnej strane slovenského snaženia ako spoločenská trieda, ktorá nebola pri vnímaní dejín Slovenska i slovenských dejín prínosom. Skôr naopak, negatívnym determinantom slovenského národného vývoja. Preto sa celkom účelovo vytratila zo zoznamu tém, ktoré sa slovenským historikom núkali na spracovanie.

Komunistický prevrat v r. 1948 tejto spoločenskej triede nepomohol. Tento raz už nešlo o národný, ale o triedny aspekt. Spolu s buržoáziou bola šľachta zaradená do jednej skupiny triedneho nepriateľa, a teda nebol dôvod, aby sa pri veľkej vyťažnosti slovenskej historiografie zaoberala aj touto skupinou ľudí, aby o nich písala, a tak vystavovala na obdiv jej bývalé postavenie, materiálne i spoločenské výhody a spoločenskú prestíž v minulosti. Alebo navyše, aby nezbudila pocit ľútoty nad stratou jej postavenia, či nebudaj u „slabších charakterov“ aj požiadavku reprezentantov šľachty rehabilitovať a dať im v spoločnosti priestor na normálnu existenciu.

Tým, že sa slovenské dejiny vedome i podvedome vytesnili z celouhorskeho kontextu, vytrácali sa z nich viaceré stránky života, viaceré kamienky pestrofarebnej historickej mozaiky minulosti Slovenska. A tak nejako ubehlo celé 20. storočie. Príliš rýchlo na to, aby sa dôsledne zemancipoval nielen slovenský národ, ale aj jeho historiografia.

V závere 20. a začiatkom nasledujúceho storočia sa však začali pomery v slovenskej historickej spisbe meniť. Do pozornosti historikov prišli aj témy predtým obchádzané či tabuizované a s nimi aj téma aristokracie pochádzajúcej zo Slovenska, či žijúcej na Slovensku.

Romanovi Holecovi a Judit Pál padol do oka gróf Emanuel Péchy, človek, ktorý prežil v službách rakúskej a od roku 1867 rakúsko-uhorskej monarchie celý život a bol typickým reprezentantom habsburskej byrokratickej mašinérie. Samotní autori ho hneď v úvode charakterizovali ako nevýraznú osobnosť, ako človeka, ktorý sa i napriek tomu, alebo snáď práve preto neustále presadzoval vo vysokých úradníckych postoch, a z nich priamo ovplyvňoval život v župách, kde pôsobil, ba zasahoval i do najvyššej politiky krajiny. Analýzou života a pôsobenia grófa Emanuela Péchyho odhalili mechanizmus fungovania takýchto ľudí. Pri čítaní knihy si človek uvedomí, že tieto mechanizmy sú pravdepodobne nezničiteľné a jestvujú vo všetkých dobách bez ohľadu na to, aké spoločenské zriadenie je práve aktuálne. Rozdiel je len v tom, že raz „vyniknú“ viac, inokedy menej, ale vždy sú tu a zdá sa, že i budú a budú vytvárať priestor pre ľudí takého typu, ako bol Emanuel Péchy. Roman Holec a Judit Pál videli Péchyho ako typického predstaviteľa uhorskej úradníckej aristokracie, ale, myslím si, že je typologickou postavou pre širší časový i spoločenský byrokraticko-mocenský kontext, ako len typom vysokého aristokratickeho štátneho úradníka v Uhorsku 19. storočia.

Holec a Pál knihu postavili na širokom základe informácii o živote aristokratických kruhov v 19. storočí a ich uplatňovaní sa v štátnej správe. To urobili dobre, lebo život tejto spoločenskej triedy ostal pre nás dlho obostretý mýtmi, ktoré formovali náš obraz o nej. Zväčša tak, že si slovenský čitateľ k nej nevytvoril vrúcny vzťah, a tak jej vlastne ani celkom nerozumel. Nerozumel ani jej správaniu, ani konaniu. A keďže sa slovenské národné dejiny takmer celé 20. storočie prezentovali viac-menej len na slovenskom teritóriu a v spoločenskej rovine utláčaných a sociálne slabších vrstiev, slovenský čitateľ ani nepoznal mechanizmus fungovania štátnej správy, ktorá determinovala život nielen v štáte, v župe, ale aj v každom meste a v každej dedine.

Knihy dvojice autorov *Aristokrat v službách štátu. Gróf Emanuel Péchy* je teda rozprávaním o habsburskej monarchii, o Uhorsku, o ich správe a jej fungovaní, je rozprávaním o úradníckej aristokracii, jej schopnostiach, správani i osudoch. No súčasne, je to aj kniha, ktorá v slovenskom kontexte objavuje pre širšiu slovenskú verejnosť jeden z regiónov Slovenska – východné Slovensko ako územie, ktoré v minulosti nepatrilo k oblastiam, kde líšky dávali dobrú noc, ako to dlho rezonovalo, a žiaľ aj rezonuje v slovenskom povedomí.

Gróf Emanuel Péchy pochádzal z malej obce Boldogkőváralja v Abovskej stolici (dnes na území Maďarska, neďaleko slovenských hraníc). Dedina bola sídlom jednej vetvy na východnom Slovensku bohato rozkošateného péchyovského rodu sídliaceho v dnešnej Pečovskej

Novej Vsi (Péchujfalu). A takýchto šľachtických rodov, ktoré zasiahli do uhorských, a teda aj slovenských dejín, bolo na východnom Slovensku viac. Mnohé z nich mečom a vlastnou krvou bránili záujmy i slobodu Uhorska, záujmy rakúskych cisárov, velili vojsku a domov sa vracali s európskymi (a nielen bojovníckymi) skúsenosťami. Viacerých z nich pre nás objavil Harald Skala, nemecký autor knihy *Slávne časy cisárskej jazdy v 17. až 19. storočí* (Prešov : *Universum*, 2005), ktorý ukázal, že východoslovenská šľachta mala vo vojenských kruhoch monarchie dobré meno. No a Roman Holec s Judit Pál akoby nadviazali na prezentáciu osobností z tohto regiónu Slovenska biografiou E. Péchyho. V nej sa popri jeho životných osudoch odohráva aj viacero príbehov jeho príbuzenstva, ale aj osobností uhorskej politiky, s ktorými Péchy prichádzali do kontaktu. Ale bez nich by ani Emanuelov život nebol v knihe úplný. Autori knihy síce pripomínajú, že mnoho zo života ich hrdinu zostáva i naďalej tajomstvom, že sa im nepodarilo odhaliť všetky jeho zákutia, ale kto sa raz pokúsil o rekonštrukciu minulosti vie, že odhaliť všetky jej stránky, všetky jej rozmery nie je možné. Pramenný materiál, ktorý a im podarilo získať, im ponúkol mnohé indicie a oni ich v knihe vynikajúco využili. Nuž, ani s pomocou knihy nespoznáme všetky detaily Péchyho života, ale spoznáme Péchyho v jeho základných a nezameniteľných rysoch, teda aj ako človeka, úradníka, aristokrata, ktorý nielenže mal blízko k východnému Slovensku, ale ktorý tu svojim pôsobením aj patrila.

Východné Slovensko sa v slovenských dejinách dlho strácalo do bezvýznamnosti okrajového územia krajiny a národa. Do 90. rokov 20. storočia bolo akceptované len ako objekt regionálnych výskumov a regionálnych dejín, bez väčšieho významu pre slovenské národné dejiny. Prioritu mali tzv. „veľké dejiny“, koncentrujúce sa v hlavnom meste, či v slovenských národných centrách, a tu na východe sa zdanlivo nič veľké (aspoň národne veľké) neudialo. Aspoň tak sa nám to javí zo starších prác, zo starších syntéz. No nebola to pravda. Nebolo storočia v dejinách Slovenska, v ktorom by východné Slovensko nezarezovalo ako územie plné dynamického pohybu a rôznych politických, vojenských i štátotvorných pohybov. V 20. storočí tu boli dokonca dvakrát vyhlásené slovenské republiky – v decembri 1918 Slovenská ľudová republika, v júni 1919 Slovenská republika rád. Aj keď ich trvanie malo skôr epizodický charakter, zrejme je, že na takéto vyhlásenia tu muselo existovať spoločensko-historické zázemie, že aj tu sa v rôznych dobách kuli politické plány reprezentujúce priamo najvyššie politicko-mocenské predstavy a snaženia tunajších aktérov.

Emanuel Péchy pôsobil v Abovskej župe a v Sedmohradsku. Košice ako sídlo župy boli kráľovským mestom s bohatou históriou a už v čase Péchyho pôsobenia aj aristokratickej revolučnej tradície – protihabsburských povstaní. On sám bol však lojálny úradník cisárskeho dvora, ktorý bol s protihabsburskou tradíciou mesta neraz konfrontovaný, veď bola priamo i nepriamo živená najnovšou revolučnou tradíciou z rokov 1848/49. Mesto mal však rád a ako župan mu aj výdatne pomáhal. Páčilo a mu ako pekné, romantické a viacnárodné mesto. No zdá sa, že Košice boli preňho i napriek uvedenej pestrej národnostnej štruktúre predovšetkým maďarským mestom.

O vzťahu Péchyho k nemaďarským národnostiam, najmä k slovenskej, sa v knihe veľa nepíše, autori ho vlastne ani veľmi nerozoberajú. Len v závere knihy sa stretne s náznakom jeho stanoviska, ktoré zodpovedalo štandardnému vzťahu uhorského úradníctva k Nemaďarom. Emanuel Péchy samozrejme nemohol odignorovať Slovákov, veď žil na východnom Slovensku, a ani Košice neboli bez nich. No tu na východe štúrovský revolučný duch nebol výrazný a východní Slováci, hovoriaci v dialektoch a píšuci a tvoriaci v kultúrnej šarištine sa mu javili, podobne ako aj mnohým iným, len ako príbuzní západným Slovákom. Východoslovenské ze-

mianstvo i šľachta, ktorí hovorili doma po šarišsky sa k slovenskému etniku nehlásili – tvorili politický národ uhorský a strední i západní Slováci slovenských východniarov len s ťažka akceptovali ako svoju národnú súčasť. Michal Miloslav Hodža o nich dokonca písal ako o Slovjakoch – kmeni poľskom, oddeľujúcim Rusínov od Slovákov, ba i Jonáš Záborský, ktorý tu žil a pôsobil, napísal o pôvode východoslovenských nárečí: „... že terajšie šarišské nárečie je len slovenčinou mocno napustená ruština, teda útvár nie tak dávny. Vec je v tom, že s obracaním v latinstvo boli pravoslávni Rusi poslovenčení.“ Bohuš Nosák Nezabudov slovenského farára a učiteľa v Pozdišovciach označil ako stratenú vartu slovenstva na východe, za ktorou videl už len rusínske obyvateľstvo. Prispeli tak k neskorším špekulatívnym úvahám východoslovenskej maďarskej inteligencie, ale aj slovenských prouhorsky orientovaných a na východnom Slovensku žijúcich intelektuálov – ako bol napr. Viktor Dvortsák, ktorí východných Slovákov rovno označili za Slovjakov – samostatný etnický celok. Emanuel Péchy sa však týmto problémom nezaoberal, bol preň vedľajší. Ak aj akceptoval národnostnú pestrosť Uhorska, vôbec nepochyboval o tom, že všetky tu žijúce národnosti zas musia akceptovať Uhorsko. Aj o tom teda je kniha Romana Holeca a Judit Pál.

Keď zoberieme do rúk knihu medzinárodnej autorskej dvojice a len tak si ju zbežne prelistujeme, udrie nám do očí množstvo informácií, údajov, mien, udalostí z 19. storočia, informácií, ktoré vyplňajú časť ešte stále veľkého miesta neznalostí v našom poznaní tohto zdanlivo dobre prebádaného storočia.

Kniha je komplexnou štúdiou o vysokej politike Uhorska a o jej prepojení s regionálnymi štruktúrami a životom krajiny. Pritom je napísaná pútavo a s jasnou znalosťou vecí. Tak, ako sa od historika Holecovho formátu žiada. A maďarská historička a spoluautorka Judit Pál mu v tom určite len pomohla.

Peter Švorc

**ŠVORC, Peter: *Zakletá zem : Podkarpatská Rus 1918 – 1946.*
Praha : Lidové noviny, 2007. 320 s. ISBN 978-80-7106-754-2**

V roku 2007 uzrel svetlo sveta doplnený český preklad knihy prešovského historika Petra Švorca *Zakliata krajina*, ktorá na Slovensku vyšla v roku 1996 a úspešne zaplnila vtedajšiu medzeru v poznaní dejín Podkarpatskej Rusi.

České vydanie knihy tvorí okrem úvodu štrnásť kapitol. Oproti slovenskému vydaniu v nej pribudlo päť kapitol. Pre úplnosť je potrebné dodať, že ani tých pôvodných deväť neostalo celkom bez zmeny. Celý text teda autor doplnil o výsledky svojho výskumu, ktorý realizoval v priebehu desiatich rokov.

V prvých dvoch kapitolách (Svízelná situace, Hledání vlastní identity) autor definuje predmet svojho záujmu – územie a hlavne jeho obyvateľov. Obidve tieto entity sa na začiatku 20. storočia (a nielen vtedy) nachádzali v komplikovanej situácii. Územie neraz predtým a mnohokrát aj neskôr bolo súčasťou rôznych štátov.

Rovnaký osud samozrejme postihoval i jeho obyvateľov, ktorí aj kvôli tomu žili v biede. Ich jedinou útechou bola neraz viera, hlásaná prevažne gréckokatolíckymi duchovnými. Naproti tomu etnická identita tunajších obyvateľov ostala nevyhranená, čo sa v nacionalistickom 19. i 20. storočí stalo veľkým hendikepom.

Dôsledkom geopolitického vývoja a identifikačných problémov bola vnútorná názorová heterogenita predstaviteľov miestnej intelektuálnej a politickej elity, ktorej autor venuje pozornosť v tretej kapitole s názvom Státoprávní úvahy a koncepce Rusínů před rokem 1918. Predstavy a diskusie Rusínov mali zaiste význam v ich národnouvedomovacom procese, no ako konštatuje aj sám autor na konci kapitoly, hranice Podkarpatskej Rusi boli v konečnom dôsledku vytýčené veľmocami na mierovej konferencii v Paríži a odrazila sa v nich predovšetkým snaha o celkové usporiadanie pomerov v povojnovej Európe.

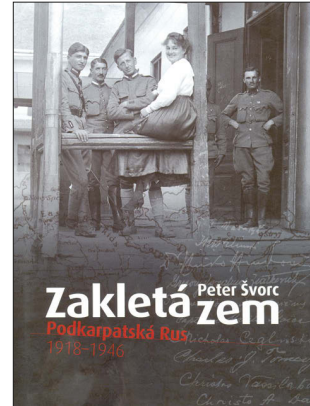
Historické udalosti rokov 1918 a 1919 teda spojili územie Podkarpatskej Rusi a osudy jeho obyvateľov s Československom. Práve tejto etape dejín Podkarpatskej Rusi je v knihe venovaná najväčšia pozornosť. Autor postupne v desiatich kapitolách sleduje medzinárodnopolitické súvislosti ale i vnútorné okolnosti začlenenia tohto územia do ČSR, budovanie systému štátnej správy, tunajšie hospodárske, politické, sociálne či konfesijné pomery.

Otázka Podkarpatskej Rusi nebola len vnútornou záležitosťou ČSR. V rôznych súvislostiach bola opakovane vtáňovaná do širšieho medzinárodnopolitického diania. Ani tieto otázky publikácia neobchádza a mapuje riešenie otázky na pôde Spoločnosti národov, kam sa dostala buď v rámci snáh o diskreditáciu ČSR alebo v rámci snáh podkarpatorských reprezentantov o dosiahnutie naplnenia záväzkov ČSR vo vzťahu k autonómii územia, vyplývajúcich zo saintgermanskej zmluvy. Zápas o autonómiu sa v prípade Podkarpatskej Rusi úzko spája s iredentou a separatizmom, o ktorých hovorí samostatná kapitola.

V predposlednej (Cesta k autonomii. Připojení k Maďarsku) a poslednej kapitole (Připojení k Sovětskému svazu) autor napĺňa časový rámec stanovený v podtitule knihy rokom 1946.

Samozrejmom súčasťou knihy je poznámkový aparát, bohatý zoznam prameňov a literatúry a menný register. Jednoducho, no vkusne graficky spracovanú publikáciu dopĺňa celý rad čiernobielych fotografií, map a tabuliek, ilustrujúcich text či atmosféru doby.

Martin Pekár

ANGELOV, Veselin. *Tretata nacionalna katastrofa. Săvetskata okupacija v Bălgarija (1944 – 1947).***Sofia : Izdatelstvo Aniko, 2005. 355 s. ISBN 954-90700-7-7**

Slovenská odborná verejnosť nemá často príležitosť oboznámiť sa s prácou historikov južnoslovanských krajín. Špecifickosť takejto literatúry súvisí u nás nielen s obmedzeným záujmom o históriu tohto regiónu, ale aj s jazykovou bariérou pri percepcii tejto literatúry.

Monografická práca bulharského historika Veselina Angelova nám poskytuje pohľad na obdobie rokov 1944 – 1947 zameraný na bulharsko-sovietske vzťahy. Táto problematika bola v bulharskej historiografii spracúvaná už pred rokom 1989, avšak podobne ako v ostatných postkomunistických krajinách si spoločensko-politické zmeny vyžiadali jej prehodnotenie. Dielo na základe historiografického výskumu poukazuje na hodnotovú zmenu vnímania prítomnosti a zasahovania Sovietskeho zväzu do bulharskej spoločnosti, ktorý sa z pozície osloboditeľa presunul do pozície okupanta. Dnes sa toto obdobie v bulharskej historiografii vníma ako tretia národná katastrofa (za prvú a druhú národnú katastrofu sú považované porážka Bulharska osmanskými vojskami v 14. storočí a neakceptovanie revízijských požiadaviek ustanovenia hraníc Bulharska podľa Sanstefanského mieru v 19. a 20. storočí).

Už názov napovedá, že predmetom záujmu autora je pôsobenie a vplyv Sovietskeho zväzu na Bulharsko po druhej svetovej vojne a jeho zásahy do vnútropolitického vývoja krajiny. Časť práce sa však venuje aj vplyvu ZSSR na zahraničnopolitické vzťahy Bulharska a Juhooslávie. Parciálne problémy autor rozčlenil do jednotlivých, na seba nenadväzujúcich kapitol. Tematicky je práca rozčlenená na päť samostatných častí, z ktorých každá rozoberá jeden problém načrtnutý autorom. Podľa potreby sa kapitoly ďalej prirodzene vnútorne rozčleňujú na menšie podkapitoly. Každý celok je v závere doplnený o poznámkový aparát.

Prvá časť práce, obsahovo najštruktúrovanejšia, má historiografický charakter. Tvoria ju štyri samostatné štúdiá a zhrnutie, v ktorých nás autor oboznamuje so stavom historického výskumu daného obdobia v Bulharsku. V úvode sa najskôr oboznamujeme s historiografickým prehľadom bulharsko-sovietskych vzťahov spracovaných v literatúre pred rokom 1989. Na tento prehľad nadväzuje štúdiá zaoberajúca sa výskumom bulharsko-sovietskych vzťahov v dennej tlači vydávanej bezprostredne po roku 1990. Tretia štúdiá prenáša reakcie z dennej tlače do akademického prostredia, začínajú sa nimi zaoberať historici a napokon v závere je uvedený najnovší pohľad bulharských historikov na skúmané obdobie. V jednotlivých štúdiách sú predstavení nielen historici zaoberajúci sa bulharsko-sovietskymi vzťahmi v jednotlivých obdobiach, ale aj podrobný rozbor ich diela. Veľkým prínosom je pre nás charakteristika kladov a záporov prác pred rokom 1990.

V nasledujúcich dvoch kapitolách autor hodnotí činnosť a zasahovanie ZSSR do riešenia zahraničnopolitických vzťahov Bulharska k susednej Juhooslávii. Napriek časovému vymedzeniu uvedenému v názve sa v týchto ako aj v nasledujúcich kapitolách posúva hranica skúmaného obdobia až do konca roku 1949. V tomto období sa ZSSR postupne prejavuje ako hlavný činiteľ vo vzťahoch medzi Bulharskom a Juhoosláviou (či už hovoríme o období bulharsko-juhoslovanského zmierenia alebo o riešení macedónskej otázky).

Vo štvrtej kapitole sa autor vracia k problému okupácie Bulharska v rokoch 1944 – 1949. Predstavuje výsledky najnovšieho archívneho výskumu. Uverejnené dokumenty vytvárajú samostatnú, poslednú a súčasne najrozsiahlejšiu kapitolu. V nej je obsiahnutý prehľad bulharského a sovietskeho dokumentačného materiálu uloženého vo fondoch Štátneho centrálného

archívu v Sofii (*Centralen dāržaven archiv*), ako aj fondoch sofijského Archívu ministerstva zahraničných vecí (*Archiv na ministerstvoto na vāšnrite raboti*). Celkovo obsahuje kapitola 176 dokumentov datovaných od 22. 9.1944 do 1. 1. 1950 predstaviteľmi bulharského a sovietskeho verejného života. Dokumenty sa dotýkajú vydávania vládnych nariadení a komunikácie medzi vládnymi predstaviteľmi Bulharska a ZSSR v oblasti hospodárskej a politickej. Ide zväčša o telegramy a protokoly, ale nachádzajú sa tu i listy, žiadosti, správy, dôverné a prísne tajné informácie. Pri sovietskych dokumentoch je popri originálnom znení zaradený aj bulharský preklad. Celá kapitola je doplnená obrazovým materiálom.

Najpočetnejšia je skupina dokumentov, ktorá sa zaoberá finančnými vzťahmi medzi bulharskou vládou a armádnym velením Červenej armády. V protokoloch sú uverejňované ustanovenia, na základe ktorých sa Červenej armáde v pobývajúcej v Bulharsku odvádzali mesačné poplatky, ktoré mali zabezpečiť jej činnosť. Výška poplatkov sa pohybovala od 350 do 750 mil. leva mesačne. Červená armáda bola na základe vládnych ustanovení zásobovaná bulharskými potravinovými produktmi a tovarmi, najmä tabakom a cigarami. Do Moskvy boli adresované telegramy ministra zahraničných vecí P. Stajnova požadujúce zastavenie rekvirovania nemeckého a maďarského majetku a jeho návrat do Bulharska. V dokumentoch nachádzame i ďalšie znaky prevahy ZSSR vo vzájomných obchodných vzťahoch. Doklady hovoria o znížených cenách ružového oleja a tabaku. Reakciou na to sú telegramy adresované bulharskému veľvyslanectvu v Moskve. Ich odosielateľom bol predovšetkým minister zahraničných vecí, ktorý žiadal sovietsku vládu o prehodnotenie svojich hospodárskych požiadaviek. Odpovede na väčšinu žiadostí boli vybavené negatívne, ZSSR odmietal meniť nastavenie trhových cien importu a exportu tovarov.

Publikácia svojím charakterom nadväzuje na výskum bulharských historikov posledného obdobia. Jej prínos spočíva nielen v zverejnení nového, sprístupneného archívneho materiálu, ale aj v komparácii tendenčného a najnovšieho pohľadu na bulharské dejiny.

Eva Štefaničová

Multimediálny slovník *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia*. Zost. Darina Vasil'ová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. 220 s. ISBN 80-7165-114-1

Elektronický biografický slovník o osobnostiach prešovského školstva (*Multimediálny slovník Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia*. Zost. Darina Vasil'ová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. 220 s. ISBN 80-7165-114-1), ktorého súčasťou je v tlačenej podobe aj Sprievodca multimediálnym slovníkom (*Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia*. Zost. Darina Vasil'ová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. 27 s. ISBN 80-7165-114-1), je záverečným výstupom trojročného grantového projektu VEGA 01/1206/04 *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia*. Cieľom uvedeného projektu bolo priblížiť a spracovať pedagogickú a vedeckú činnosť najvýznamnejších osobností prešovského stredného, vyššieho a vysokého školstva z radov profesorov regionálneho, celoslovenského i európskeho významu, ktorí sa do dejín slovenskej historiografie a slovenského školstva zapísali nielen svojou prínosnou prácou pedagóga, ale aj svojimi ďalšími aktivitami ako historici, filozofi, teológovia, spisovatelia, publicisti, redaktori či ako kultúrno-osvetoví, spolkoví, verejní a politickí činitelia.

Dvojazyčný slovensko-nemecký slovník, na ktorého nemeckej mutácii sa podieľal *Pavol Zubal*, redakčne pripravený *Júliusom Alcnauerom* a koordinátorkou projektu *Darinou Vasil'ovou* pozostáva z úvodnej obrazovej prílohy, bibliografických údajov, obsahu, slova zostavovateľa, medailónov osobností a kontaktných adries autorov. Jeho nosnú časť tvorí podľa obsahu 82 avizovaných hesiel spracovaných 14-členným kolektívom zloženým predovšetkým z vysokoškolských pedagógov Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove (Inštitút histórie, Inštitút rusistiky, ukrajinistiky a slavistiky, Inštitút edukológie a sociálnej práce, Inštitút filozofie a etiky). Najviac slovníkových hesiel spracovala zostavovateľka a zároveň koordinátorka grantového projektu *Darina Vasil'ová* – 43 pričom participovala ešte na 2 iných heslách. Ďalší riešitelia grantu prispeli do slovníka následne: *Libuša Franková* – 7 hesiel, spoluautorka 1 hesla, *Marcela Domenová* – 7 hesiel, spoluautorka 1 hesla, *Patrik Derfiňák* – 6 hesiel, spoluautor 1 hesla, *Eduard Lukáč* – 4 heslá, *Jarmila Kredátusová* spoluautorka 4 hesiel, *Juraj Kredátus* spoluautor 3 hesiel, *Lubomíra Millá* – 2 heslá. Po 1 biografickom profile do slovníka prispeli *Astrid Derfiňáková*, *Rudolf Dupkala*, *Marek Havrila*, *Annamária Kónyová*, *Adela Sopková* a *Peter Šturák*.

Každé z abecedne usporiadaných hesiel má presne vymedzenú štruktúru. V záhlaví je uvedené priezvisko a meno, biografické údaje (dátum a miesto narodenia i úmrtia), krátka profesijná charakteristika, spoločenský status či zamestnanie danej osobnosti. Tak nasleduje samotný text zameraný na jej život, význam, pedagogickú činnosť a dielo. Za heslom sú uvedené bibliografické zdroje, resp. pramene a literatúra. Pozornosť jednotlivých riešiteľov vytýčenej problematiky sa zamerala predovšetkým na pedagogické pôsobenie profesorov a učiteľov na prešovských školách, ako i na vedeckú prácu a publikačnú činnosť. V úvodnom slove zostavovateľa však chýba kritérium, na základe ktorého sa uskutočnil výber osobností spracovaných v slovníku. Dominantne sú v ňom totiž zastúpení predovšetkým pedagógovia pôsobiaci na prešovských evanjelických školách. Z časového hľadiska zasa prevažujú profesori a učitelia rozvíjajúci svoju pedagogickú a vedeckú činnosť v 19. a začiatkom 20. storo-

čia. Slovník mohlo obohatiť viac osobností rozvíjajúcich svoje aktivity po roku 1918, kedy sa rodilo nové slovenské školstvo.

Prepis niektorých mien by bolo vhodné písať podľa pravidiel slovenského pravopisu alebo ich uviesť tak, ako sú v Slovenskom biografickom slovníku (od roku 833 do roku 1990). I – VI zv., Ed. A. Maťovčík. Martin : Matica Slovenská, 1986 – 1994; napr.: A. Berzeviczy – A. Berzevici, A. Csupka – A. Čupka, M. Greguss – M. Greguš, F. Hazslinszky – F. Hažlinsky a i. Editorka však zrejme zvolila uvádzanie mien osobností podľa najčastejšej podoby v dobových dokumentoch. Pri niektorých osobnostiach – Ferdinand Liszka, Eugen Sebestyén a Václav Stuchlík chýbajú základné biografické údaje. Kvôli rýchlejšej orientácii by bolo vhodné uviesť aspoň storočie a krajinu, v ktorej sa daný pedagóg narodil či zomrel.

V multimediálnom slovníku nekorešponduje samotný počet hesiel uvedený v obsahu s jeho reálnym stavom. Osobnosť – Belo Meliorisz (s. 138) sa vyskytuje len v obsahu, v slovníku sa nenachádza a tak reálny počet hesiel sa zužuje na 81. V obsahu je tiež nesprávne meno pri osobnosti Alexandra Feketeho. Jeho skutočné meno je Július, tak ako je to uvedené v samotnom hesle (s. 54), pozri tiež Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). II. zv., E – J. Ed. A. Maťovčík. Martin : Matica slovenská, 1987. s. 67.

Sprievodca multimediálnym slovníkom, ktorý vyšiel v tlačenej podobe už len v slovenskom jazyku, tvoria: bibliografické údaje, obsah, slovo zostavovateľa, heslá a kontaktné adresy autorov. Heslá v ňom spracované obsahujú výber základných biografických a profesijných údajov o danej osobnosti, resp. sú súborom krátkych abstraktov k heslám uvedeným v multimediálnom slovníku. Pre čitateľa sú ale vzácnejšie informácie, ktoré o nich v širšej forme poskytuje slovník. Sprievodcu by možno obohatil menný a predmetový register prispievajúci k rýchlejšej orientácii i ako pomôcka k osobnostiam uvedeným v multimediálnom slovníku. Podobne ako v slovníku aj tu by sa malo podľa obsahu nachádzať 82 hesiel. Heslo – Sarudy Viliam (s. 21) sa však vyskytuje len v obsahu. Počet hesiel je tak aj v tomto prípade 81. Meno Ivana Kizáka je v obsahu uvedené nesprávne. Správne je Ivan Kizak, tak ako je to uvedené pri názve hesla (s. 15), pozri tiež Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). III. zv., K – L. Ed. A. Maťovčík. Martin : Matica slovenská, 1989. s. 88. V obsahu je tak isto ako v slovníku pri priezvisku osobnosti – Fekete uvedené nesprávne meno Alexander. Podobne u Ferdinanda Liszku, Eugena Sebestyéna a Václava Stuchlíka chýbajú základné biografické údaje.

Na záver môžeme skonštatovať, že na oboch nosičoch – Multimediálnom slovníku na CD, ale i Sprievodcovi multimediálnym slovníkom v tlačenej podobe, ktoré sú záverečným výstupom grantového projektu sa nachádza niekoľko desiatok významných osobností prešovského školstva získajúcich si svojou činnosťou v pedagogickej oblasti nezastupiteľné miesto nielen v rámci Slovenska, ale i v celoeurópskom meradle. Uvedený projekt tak čitateľa v niektorých prípadoch oboznámi ako s novými osobnosťami, tak i s novými informáciami o aktivitách už známych pedagógov. Slovník o osobnostiach prešovského školstva je tak prínosom nielen k regionálnym, ale i slovenským dejinám. Navyše jeho dvojjazýčná podoba (s. 221 – 462) rozšíri okruh záujemcov o osobnosti v ňom spracované.

Ján Džujko

Jozef Miloslav Hurban – prvý predseda Slovenskej národnej rady (Príspevky k 190. výročiu narodenia).

Zostavila Natália ROLKOVÁ. Bratislava : Kancelária Národnej rady Slovenskej republiky 2007. 276 s. ISBN 978-80-89052-36-3

Rok 2007 je 190. rokom od narodenia evanjelického kňaza, významného politického činiteľa slovenského národného hnutia 19. storočia a prvého predsedu Slovenskej národnej rady Jozefa Miloslava Hurbana. Pri tejto príležitosti sa uskutočnili viaceré vedecké i spoločenské podujatia, na ktorých bol pripomenutý život i dielo Jozefa Miloslava Hurbana a vyšiel aj zborník štúdií, ktoré redakčne pripravila *Natália Rolková* s vyššie uvedeným názvom.

Kniha okrem nevyhnutných úvodných slov predstaviteľov slovenskej politickej scény – *Pavla Pašku*, predsedu NR SR a *Evy Záhradníkovej*, riaditeľky Parlamentného inštitútu Kancelárie NR SR obsahuje sedem štúdií od slovenských historikov, *Reč J. M. Hurbana na memorandovom zhromaždení 6. júna 1861* a v oddiele *Prílohy* štúdiu *Milana Šišmiša*, st. zaoberajúcu sa rodovými a rodinnými vzťahmi J. M. Hurbana, bibliografiu diel o Hurbanovi od *Miriam Višinskej* a chronologický prehľad Hurbanovho života od *Tomáša Winklera*.

Štúdie, ktoré zostavovateľka vybrala a zaradila do zborníka, majú charakter kapitol, zaoberajúcich sa jednotlivými etapami Hurbanovho života, čím sa celá kniha vlastne dostáva skôr do kategórie ucelených monografických životopisných prác.

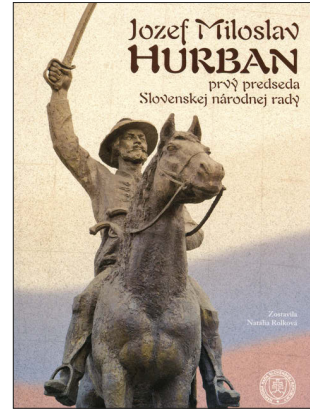
Tomáš Winkler v príspevku *Korene a roky štúdií* siahol do prvých rokov života budúceho evanjelického kňaza a slovenského politika. V nej sa čitateľ dozvie nielen o Hurbanových rokoch mladosti, ale aj o prostredí a dobe, v ktorej vyrastal. *Tomáš Winkler* je skúseným autorom, čo dokázal aj v tejto kapitole, keď akoby v podtexte Hurbanovho životopisu zaznievajú udalosti danej doby, ktoré viac alebo menej zasahovali do formovania mladého študenta. Autor tu ukazuje, ako sa Hurban postupne pretváral, menil z národne vlašného chlapca na národne orientovaného študenta a aktívneho činiteľa v slovenskom národnom hnutí 30. rokov 19. storočia.

Eva Fordinálová je autorkou štúdie *Dozrievanie Hurbanovej osobnosti a zápas za slovenčinu*. Nadväzuje na predchádzajúcu štúdiu pohľadom na Hurbanove aktivity v zápase o spisovnú slovenčinu.

Ako tribúna ľudu predstavil Jozefa Miloslava Hurbana *Dušan Škvarna*. On sa zaoberal revolučným obdobím, v ktorom sa naplno prejavila Hurbanova organizačná i politická činnosť, ale aj odvaha pustiť sa do zápasu za slovenský národ aj so zbraňou v ruke.

Revolúcia nenaplnila slovenské očakávania. O porevolučnom období písal *Milan Podrimavský*. Aj on, podobne ako *D. Škvarna* patria medzi popredných znalcov 19. storočia a slovenských národnoobrodeneckých snáh. To preukázali v štúdiách, ktoré zostavovateľka zaradila do anotovaného zborníka.

Na Hurbana ako kňaza sa pozrela *Miriam Viršinská*. Ide o zaujímavú časť knihy, ktorá predstavuje Jozefa Miloslava Hurbana v pozícii, v akej ho slovenská verejnosť v podstate ani nepozná. Kňaz, hlásateľ slova Božieho na jednej strane a búrlivák, revolucionár na strane

druhej – aj to je obraz tohto popredného štúrovca a my môžeme byť autorke vďační, že doplnila jeho portrét aj touto stránkou, ktorá bola s Hurbanom predsa len dlho a bytostne spätá.

Luboš Kačirek sa venoval Hurbanovej vydavateľskej činnosti, jeho literárnej a publicistickej tvorbe. Všetky tri činnosti uviedol v kontexte jeho pôsobenia, čo umocňuje obraz Jozefa Miloslava Hurbana ako mnohostrannej osobnosti.

Natália Rolková, v podstate na záver, píše o ideových východiskách Hurbanovej politickej činnosti. Ukázala, že jeho sľub na Devíne v r. 1836 – „*slúžiť Božej pravde a národu*“ nikdy nezradil a ako červená niť sa vinul celým jeho životom, a to aj napriek tomu, že on sám a jeho rodina mali pre to ne jeden problém v národnostne netolerantnom Uhorsku.

Kniha *Jozef Miloslav Hurban – prvý predseda Slovenskej národnej rady* je pekným počínom tak zostavovateľky, ako aj všetkých autorov. Treba len oceniť, že našla podporu, aby mohla uzrieť svetlo sveta a predstaviť Jozefa Miloslava Hurbana ako činorodú osobnosť, ako človeka, ktorý sa dokázal pre svoj národ obetovať.

Peter Švorc

Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov, VI. Zost. Martin Pekár a Richard Pavlovič. Prešov : Prešovská univerzita; Filozofická fakulta; Universum, 2007. 471 s. ISBN 978-80-8068-669-7

Slovenský štát patrí ešte stále k témam slovenskej historiografie, ktoré treba spoznávať a o ktorých je potrebné viesť zmysluplnú diskusiu, pretože v odbornej verejnosti existujú stále priam diametrálne pohľady a názory na jej existenciu i jej zmysel v historickom vývine Slovákov. Dobré je, že sa mladá generácia slovenských historikov podujala na hlbší, a treba povedať, že aj cieľavedomejší výskum tohto krátkeho, no v mnohých smeroch kľúčového obdobia slovenských dejín a že sa pokúša vniesť do slovenskej historiografie svoje videnie uvedenej problematiky. Ak aj hovorím o mladých historikoch, neznamená to automaticky, že ide o neskúsených bádateľov. Naopak, mnohí z autorského kolektívu už dávnejšie preukázali svoju schopnosť fundovaného analytického prístupu k skúmanej problematike.

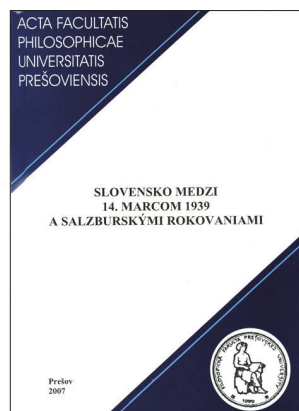
Zborník, ktorý zostavili *Martin Pekár* a *Richard Pavlovič*, pozostáva z 33 príspevkov, zaberajúcich sa obdobím od vzniku Slovenského štátu v marci 1939 do salzburských rokovaní v júli 1940. Uvádza ich príspevok *Martina Pekára* s rovnomenným názvom, ako je názov zborníka. V ňom autor naznačil hlavné rysy slovenského vývoja a diania na Slovensku v tomto krátkom časovom úseku. Pokúsil sa načrtnúť nielen politicko-administratívnu oblasť, oblasť medzinárodných súvislostí, ale aj oblasť každodenného života. Ide o akýsi širší úvod, na ktorý nadväzujú ďalšie, tu zaradené príspevky.

Politický systém Slovenského štátu rozoberá *Ondrej Podolec*. Nasledujúce dva príspevky (*Stanislav Dragúň*, *Martin Macko*) sú z hospodárskej oblasti a poskytujú pomerne detailný pohľad na niektoré kroky nového štátu v mocensko-hospodárskej sfére. *Matej Medvecký* sa zaoberá druhou najvplyvnejšou inštitúciou Slovenského štátu – Ústredňou štátnej bezpečnosti a otázkami jej vnútorného formovania. Po jeho príspevku nasledujú štúdie, ktoré sa venujú priamo či nepriamo národnostným otázkam Slovenského štátu, resp. postaveniu tej-ktorej národnostnej menšiny, jej vplyvu, výhod i nevýhod, ba i perzekúcií (Židia), politickým, cirkevným a iným aktivitám, ktoré sa odrážali na vzťahu štátu a národnosti (*Michal Schvarc*, *Martin Hetényi*, *Peter Kovaľ*, *Jaroslav Coranič*, *Peter Borza*, *Milan Olejník*, *Marián Karcol*).

Róbert Arpáš posunul problematiku sledovaného obdobia do národnostno-politickej roviny. Naznačil česko-slovenské vzťahy cez prizmu komunistickej strany a predstáv a aktivít jej slovenských príslušníkov.

Ďalšie dva príspevky (*Jana Šišiaková*, *Dagmar Kuzmová*) siahli za dobovou tlačou a ukázali, ako Slovenskú republiku v jej počiatkoch vnímala slovenská žurnalistika, Dagmar Kuzmová písala o interpretácii vzniku SR cez prizmu súdneho procesu s Jozefom Tisom.

Sondy do vojenských dejín Slovenska predstavujú príspevky *Igora Baku*, *Martina Lacku*, *Františka Cséfalvaya*, *Pavla Mičianika*, *Petra Jaška*, *Michala Šmigela*, *Mateusza Gniazdow-*

skeho a problematikou polovojenských oddielov zas príspevky *Petra Sokoloviča*, *Karola Janasa*, *Mariana Uhrína* a *Vojtecha Kárpátyho*. Podnetný je príspevok *Františka Cséfalvaya Začiatok maďarsko-slovenského ozbrojeného konfliktu v marci 1939 (o mýtoch a nepresnostiach)*, ktorý polemizuje s viacerými slovenskými historikmi, zaoberajúcimi sa Malou vojnou. Tu by som chcel poznamenať, že názov Zakarpatská Ukrajina nebol prijatý v novembri 1938 (pozn. 8 na str. 243), hovorili o ňom len komunisti. Oficiálne názvy boli Podkarpatská Rus a potom Karpatská Ukrajina, názov Zakarpatská Ukrajina sa začal používať až v jeseni 1944.

Polemický príspevok *Františka Cséfalvaya* naznačuje, že mladí historici uvažujú nad pramenným materiálom, analyzujú ho a pokúšajú sa hľadať nové súvislosti. Preto neprekáža zostavovateľmi za ním zaradený príspevok *Pavla Mičianika Pokračovanie slovensko-maďarského vojnového konfliktu po oficiálnom skončení maďarskej agresie (marec – apríl 1939)*, ktorý stojí na pôvodných stanoviskách slovenskej historiografie (vrátane času začatia maďarského útoku). Je to vhodná príležitosť pre konfrontáciu názorov.

Poľský autor *Mateusz Gniazdowski* v príspevku *Účasť Slovenska na agresii proti Poľsku v roku 1939 v poľskej historiografii* treba oceniť zvlášť. Slovenskej verejnosti totiž predkladá prehľad pohľadov poľskej historiografie na uvedenú problematiku.

Príspevok *Petra Sokoloviča* začína blok venovaný Hlinkovej garde. Autor tu ponúkol množstvo detailného materiálu viažuceho sa k Trnave, zaujímavé prípady činnosti HG, ale zdá sa, že príliš podľahol archívnemu materiálu, z ktorého čerpal. Okrem iného to vidieť aj na terminológii preberanej z dobových zdrojov. Tento príspevok podáva HG v pozitívnom svetle, ktoré kde-tu narúša exces jednotlivcov HG v Trnave. V uvedenej téme pokračuje *Karol Janas* a *Marian Uhrin*. *Karol Janas* sa zmeriava na Trenčín a jeho okolie. Zaujímavým a dobre zvládnutým príspevkom je príspevok *Vojtecha Kárpátyho* s názvom *Hlinkova mládež do leta 1940*.

Blok štúdií venovaných zahraničnopolitickým aspektom vzniku a existencie SR začína *Martin Garek*, ktorý sa venuje slovensko-poľským vzťahom. *Juraj Kredátus* sa sústredil na vzťah Poľska ku Karpatskej Ukrajine v predvečer vzniku Slovenského štátu. V oboch prípadoch ide o dobre spracované štúdie.

Pavel Suk sa zaoberá vzťahom českých politikov a prezidenta Emila Háchu k Slovensku v zlomovom týždni medzi 9. a 14. marcom 1939 a na základe predovšetkým spomienok priamych aktérov analyzuje udalosti toho týždňa.

Na archívnom výskume je postavená štúdia *Jany Tulkisovej* a prináša nové informácie k téme nemecké ochranné pásmo na Slovensku. Podobný charakter má aj príspevok *Beáty Katrebovej-Blehovej*, ktorá sa venuje otázke zasahovania ríšskonemeckej politiky do personálnych záležitostí SR.

Na záver sú zaradené príspevky hospodárskeho charakteru (*Ludovít Hallon*, *Peter Mičko*), ktoré uzatvárajú obraz Slovenského štátu v období od jeho vzniku po salzburské rokovania v r. 1940. Oba príspevky sú postavené na archívnom materiály a prinášajú nové poznatky z hospodárskej oblasti SR.

Zborník *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami* predstavuje ucelený pohľad na síce krátke, ale dôležité obdobie slovenských novodobých dejín a určite si nájde svojich pozorných čitateľov.

Peter Švorc

KRONIKA

Mestá a šľachta, mešťania a šľachtici - vedecká konferencia Levice 3. – 5. október 2007

Mária PETROVIČOVÁ

V dňoch 3. – 5. októbra 2007 sa v Leviciach uskutočnila vedecká konferencia s názvom *Mestá a šľachta, mešťania a šľachtici*. Jej organizátormi boli Sekcia pre dejiny miest a Sekcia pre rodové štúdie Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV a Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Nitre, pobočka Levice v spolupráci s Tekovským múzeom v Leviciach, v ktorého priestoroch sa konferencia konala.

O veľkom záujme o danú tému zo strany odbornej verejnosti svedčil počet aktívnych (38 referátov), aj pasívnych účastníkov konferencie (približne 150). Kvôli počtu referátov nie je možné priblížiť ich všetky, preto spomeniem aspoň tie najpodnetnejšie.

Konferenciu otvoril príspevok *prof. Ferdinanda Uličného* pod názvom *Mestá a šľachta v slovenských dejinách*. Autor v ňom uviedol a zhrnul všeobecné východiská bádania v uvedenej problematike. Vyzdvihol najmä základné kritérium mestskosti, ktoré spočívalo v práve vlastníť a disponovať nielen hnutelným ale najmä nehnuteľným majetkom. K obohateniu programu konferencie výrazne prispeli hostia z Čiech a Maďarska. *Prof. Marie Marečková, DrSc.* z brnianskej Masarykovej univerzity na základe preskúmaných písomností (testamentov) a porovnaním postavenia žien mešťanov a šľachticov načrtla obraz osobnoprávných a majetkovoprávných vzťahov v ranom novoveku v českom prostredí. *Dr. Atilla Zsoldos, DrSc.* z Historického ústavu Maďarskej akadémie vied sa vo svojom príspevku zaoberal privilégium pre Stoličný Belehrad, ktoré sa nezachovalo a mnohí historici pochybovali o jeho existencii. Prínos referátu spočíval v kritickom zhodnotení týchto názorov a dôkladnej terminologickej analýze. *Dr. István Németh* z Maďarského krajinského archívu v Budapešti predniesol referát o dvoch špecifických kategóriách obyvateľov miest: šľachtických mešťanoch (nobilizovaných mešťanoch) a mestských šľachticoch (šľachticoch žijúcich v mestách). Vyvrátil jednostranný názor prevládajúci v doterajšej maďarskej historiografii, že prítomnosť šľachticov v mestách bola prekážkou ich vývoja. *Bratislava versus grófi svätojurskí a peziniskí* bol názov príspevku *doc. PhDr. Jána Lukačku, CSc.* z Historického ústavu SAV. Autor analyzoval vzťahy medzi spomenutými šľachticmi a mestom Bratislava v stredoveku a súdne spory medzi nimi. *Mgr. Blanka Szeghyová, PhD.* z Historického ústavu SAV sa v referáte *Problémy spolužitia šľachty a mešťanstva v 16. storočí* zamerala na súdnu prax v mestách a na základe analýzy mestských kníh uviedla príklady, keď za rôzne delikty mohli byť mestom súdení aj šľachtici. Vzťahmi medzi šľachticmi a mestom Skalica v stredoveku sa zaoberal vo svojom príspevku *Mgr. Antonín Konečný* zo Štátneho archívu Bratislava, pobočka Skalica. Dva posledné príspevky prvého dňa konferencie sa týkali nobility v Bratislave. *PhDr. Juraj Šedivý, PhD.* z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského sa vo svojom príspevku *Najstaršia nobilita v stredovekej Bratislave – mešťania, či šľachtici?* zaoberal otázkou, za koho považovať najstarší patriciát v stredovekej Bratislave. Po dôkladnej terminologickej analýze necháva autor tento problém otvorený. Príspevok *PhDr. Frederika Federmayera, PhD.* z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského sa týkal šľachty v Bratislave v pomoháčskom období. Pokúsil sa o rozdelenie šľachty do jednotlivých kategórií a okrajovo naznačil aj možné sfragistické východiská pri skúmaní týchto kategórií šľachticov.

Program prvého dňa konferencie uzavrela diskusia. Na škodu veci bolo to, že kvôli časovému limitu vystúpilo len niekoľko účastníkov a nerozvinula sa širšia odborná diskusia, hoci

niektoré príspevky nastolili veľmi konkrétne problémy a otázky, ktoré si priam vyžadovali reagovať na ne.

Vo štvrtok zaznelo v doobedňajšom programe viacero hodnotných príspevkov. Z nich spomeniem referát *PhDr. Františka Žifčáka* zo Štátneho archívu v Levoči, ktorý na základe archívnych dokumentov zachovaných v levočskom archíve analyzoval vzťah mesta Levoče voči šľachticom, ktorý sa v ňom usadzovali. Poukázal na skutočnosť, že šľachtic, ktorý sa chcel usadiť v Levoči, musel mestu zložiť prísahu vernosti. *Mgr. Ján Endrödi* z Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove sa vo svojom príspevku *Páni z Lomnice a spišské mestá* zaoberal spomenutými šľachticmi, ktorí iniciovali osídľovací proces na Spiši a aktívne spolupracovali s viacerými mestami.

Ďalší program sa odohrával v dvoch paralelných blokoch, čo bolo vzhľadom na počet referujúcich nevyhnutné, avšak nutnosť výberu ochudobnila účastníkov o možnosť vypočuť si všetky príspevky. Práve v týchto blokoch mala svoje zastúpenie mladá generácia historikov. Na to, že prítomnosť šľachty v meste nemusela nutne znamenať pre mesto úpadok, poukázala v prípade Hlohovca a Ujlakyovcov *Mgr. Mária Grófová* z Archívu Univerzity Komenského a *Mgr. Veronika Kucharská* z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského prípade Kežmarku a Zápoľských. Ako veľmi problematiqué hodnotím zaradenie referátu *PhDr. Eriky Britáňovej, CSc.* z Ústavu slovenskej literatúry SAV do programu konferencie. Príspevok s názvom *Traktát o pokání z hľadiska dobových kritérií literárnosti* totiž nemal žiaden súvis s témou konferencie.

Poobedňajší program sa niesol v znamení spoznávania okolia Levíc. V rámci exkurzie navštívili jej účastníci skalné obydlia v Brhlovciach, striebornú baňu spojenú s ochutnávkou miestnych vín a gotický kostol v Pukanci. Záver dňa patril spoločenskému stretnutiu v hoteli Golden Eagle v Leviciach.

Posledný deň konferencie odznelo niekoľko referátov, z ktorých sa viaceré týkali dejín Levíc, od prezentácie výsledkov archeologického výskumu až po život šľachty v 19. storočí. Záver konferencie patril *prof. PhDr. Jozefovi Novákovi, DrSc.*, ktorý v príspevku *Šľachta a mestá, genealogicko – heraldické aspekty* okrem iného spomenul a zhodnotil aj životné dielo doc. Dariny Lehotskej. Nasledovala živá diskusia, zameraná najmä na terminologické problémy týkajúce sa pojmov stolica, župa, comes.

Ako veľmi podnetnú zhodnotil konferenciu Mestá a šľachta, mešťania a šľachtici *PhDr. Vladimír Segeš, PhD.*, predseda Sekcie pre dejiny miest. Vyzdvihol to, že sa jej zúčastnili tak pracovníci archívov, knižníc ako aj profesionálni historici a že výsledky ich bádania priniesli mnoho nových informácií aj otázok k danej problematike, s čím možno len súhlasiť. K úspešnému priebehu konferencie prispela aj organizácia zo strany pracovníkov levického archívu. Vďaka nim aj všetkým zúčastneným bolo toto podujatie vydarené a obohacujúce tak po odbornej, ako aj spoločenskej stránke. Ostáva iba vyjadriť nádej, že uvedené množstvo nových poznatkov, analýz, informácií a hodnotení uzrie čoskoro svetlo sveta vo forme zborníka.

Sakrálna a svetská architektúra – Slovensko – Krakov 2007 – exkurzia študentov Inštitútu histórie FF PU v Prešove 12. – 14 október 2007

Vladimír JANEČEK

Tma. Je nedeľa. Pol siedmej večer. Skončila sa exkurzia. V tvárach rozchádzajúcich sa študentov možno prečítať množstvo emócií. Nadšenie? Smútok? Radosť? Aká exkurzia to teda bola? Možno trochu subjektívne, na práve túto otázku sa v nasledujúcich riadkoch pokúsim zodpovedať.

Začnime preto ešte raz, celkom od začiatku. Oficiálnym názvom exkurzie znel *Sakrálna a svetská architektúra – Slovensko – Krakov 2007*. Pod vedením PhDr. Ferdinanda Uličného boli počas troch dní (12. – 14. október 2007) zviazané osudy štyridsiatky štvrtákov a piatakov z Filozofickej fakulty PU; ako budúcich učiteľov, tak i historikov a archivárov. Všetko začalo v piatok o 6.30 hod. (stredoeurópskeho času), keď sme na parkovisku pred univerzitou nastúpili do autobusu, samozrejme plní zvedavosti a hladní po poznání :) Cieľom prvého dňa bolo poľské veľkomesto Krakov, čo znamenalo, že nás čakala niekoľkohodinová cesta. Paradoxne, síce sme vyštartovali „pri mesiačku“, no ani slnka sme sa tak skoro nedočkali. Jazdu k slovensko-poľským hraniciam nám na trase Sabinov – Lipany – Podolíneč – Spišská Belá znepríjemnila hustá hmla. Vyjasnilo sa však v tom najvhodnejšom okamihu – na dohľad od nádherných Belianskych Tatier. Po zastávke za Ždiarom a na hraničnom prechode Lysá Poľana na nás už čakalo pozorovanie rôznych aspektov poľskej krajiny, napríklad nevšednej architektúry našich severných susedov.

Do osemstotisícového Krakova sme dorazili hodinu pred poľudním. Dobrú náladu nám hneď schladilo vonkajších 8 °C, no ani to, ba ani niekoľkominútový dážď nás nedokázal odradiť. Z nábregia Visly sme sa presunuli za hradby kráľovského hradu, kde nasledovala prehliadka katedrály Wawel. Očarila nás predovšetkým honosná výzdoba a architektonické prvky, výhľad na mesto z veže, ale aj sarkofágy poľských kráľov a významných osobností v podzemných hrobkách. Hoci pár hodín určite nestačí na všetky krásy Krakova, podľa vlastného zvaženia sme si ešte mohli pozrieť aspoň niektoré z atrakcií mesta – židovskú štvrť Kazimierz, resp. námestie s Mariánskym kostolom a tržnicou Sukiennice. Na námestí sa čírou náhodou práve konala rozsiahla prezentácia vrámci Dní slovenskej kultúry, takže naše výrobky aspoň čiastočne osviežili dojem z všadeprítomných predajní kebabov. Ťažší o niekoľko suvenírov sme o tretej popoludní vyrazili na spiatočnú cestu. Cez Nowy Targ a Lysú nad Dunajcom sme zamierili do Haligoviec, kde bol naplánovaný náš prvý nocľah. „Goralský dvor“ za obcou nás privítal trojizbovými útulnými chatkami a milovníkov exotiky určite potešila večera – po kapustnici prišli na rad bryndzové halušky s baraninou... Skôr, či neskôr sa všetci dostali do postelí, tešiac sa na prekvapenia nového dňa.

Po raňajkách sme sa v sobotu opäť vydali na cestu, ktorú nám okrem videa spríjemňovali i informácie doktora Uličného o okolitej krajine Zamaguria, resp. neskôr Spiša. Po dvadsiatich štyroch hodinách sme sa opäť ocitli v Podolínci, tentokrát už so zastávkou venovanou prehliadke Kostola Nanebovzatia Panny Márie. Okrem snehovej minibúrky nás prekvapila napríklad skvele zachovaná medená krstiteľnica zo 14. storočia a niekoľko pekných barokových oltárov. Tak ako vo všetkých nami navštívených slovenských stavbách, i tu bola prezentácia mesta a kostola v réžii študentov – archivárov, hoci referáty nezriedka cennými

Foto: Vladimír Janeček

poznatkami dopĺňali i vedúci exkurzie. Po prejazde Strážkami bola na programe návšteva Veľkej Lomnice, kde v pôvodne neskororománskom Kostole sv. Kataríny práve prebiehajú reštaurátorské práce. Tu sa k nám pripojil i Mgr. Ján Endrödi, ktorý nám predstavil najmä preslávené nástenné fresky zo začiatku 14. storočia, stvárnajúce ladislavskú legendu. Cenným zážitkom bolo i rozprávanie doc. Plekanca z bratislavskej katedry reštaurátorstva, ktorý nám osvetlil teoretické i praktické problémy reštaurovania historických pamiatok, no predovšetkým stredovekých nástenných malieb.

Na poludnie nás blankytno modrá obloha zastihla v novodobej perle podtatranského regiónu – v Poprade. V centre našej pozornosti bola mestská časť Spišská Sobota sa stredovekým námestím a Kostolom sv. Juraja, prvý raz spomínaným v listine z roku 1255. Jeho dominantou je jednoznačne 6 oltárov a predovšetkým gotický oltár majstra Pavla z Levoče, znázorňujúci Jurajovo víťazstvo nad drakom. Ozajstným zlatým klincom prehliadky bola majstrovská hra Mgr. Endrödiho na miestnom organe. V nasledujúcich chvíľach nás už zaujalo centrum a Námestie sv. Egídia v Poprade; kvôli vetru a typicky podtatranskému „sviežemu“ počasiu obmedzené na posedenie pri horúcej čokoláde. Poslednou destináciou druhého dňa exkurzie bol neďaleký Kežmarok a jeho dva evanjelické kostoly: artikulárny Kostol sv. Trojice zo 17. storočia a majestátny, mešitu pripomínajúci „nový evanjelický kostol“, v ktorom sme si pozreli i sarkofág s pozostatkami tunajšieho rodáka Imricha Thökölyho. Po západe slnka sme zakotvili v penzióne za obcou Vernár. Vytúžená večera bola nasledovaná spoločne stráveným večerom, keď sa (okrem iného) sledovala aj televízia, no predovšetkým sa v príjemnej atmosfére vymieňali dojmy a utužovali priateľstvá.

Záverečný deň bol opäť úplne iný ako ten predošlý. Nielenže sa pri slnečnom počasi nikto nemusel triasť od zimy, ale tentokrát sme mestá nahradili históriou ukrytou v nefalšovaných slovenských dedinkách. Ak sme v piatok začali v Poľsku, tak v nedeľu sme postupne prešli až na opačný koniec Slovenska, nie ďaleko od maďarských hraníc. Za celý deň sme absolvovali prehliadku šiestich obcí so stredovekými kostolmi, no v pamäti určite zostanú i presuny autobusom medzi nimi. Úžasná jesenná príroda a nadpozemské scenérie lesov a hôr Gemera nás fascinovali od rozmedzia Nízkych Tatier a Slovenského raja, cez Muráň, či Tisovec až po Rimavskú Sobotu na juhu.

Prvou nedeľnou zastávkou bolo Rimavské Brezovo s ranogotickým evanjelickým kostolom z 13. storočia. O niekoľko kilometrov ďalej sme absolvovali prehliadku románsko-gotického kostola v Kyjaticiach, po ktorej sme sa jednohlasne rozhodli, že z lásky k dejinám praveku sa prejdeme na hrebeň blízkych kopcov, kde leží nálezisko kyjatickej kultúry, preslávené 200 žiarovými hrobmi. Dôležitosť lokality ešte zvýraznil fakt, že práve tu vznikla naša spoločná fotka. Potom už naša cesta viedla do Kraskova, kde sa na víšku vypína ranogotický kostol. Rovnako ako predošlé dve sakrálne stavby, i táto je evanjelická a i tu je jednou z najhodnotnejších pamiatok kamenná krstiteľnica z čias jeho výstavby. Pri kostole je navyše drevená zvonica a hrob Augusta Horislava Škultétyho, ktorý tam pôsobil ako farár. Rimavská Baňa je názov dediny, z ktorej pochádzal Juraj Palkovič a v ktorej sme navštívili neskororománsky evanjelický kostol z 13. storočia, neskôr goticky prestavaný. Rovnako ako vo Veľkej Lomnici sme tu mohli obdivovať nástenné maľby zo 14. storočia, predstavujúce ladislavskú legendu. Špecifikom boli fotokópie plastik nahrádzajúce originály, ktoré boli pred niekoľkými rokmi z oltára ukradnuté. Taktiež národnou kultúrnou pamiatkou, no očividne málo udržiavanou a čakajúcou na rekonštrukciu je kostol z 15. storočia v Malých Teriakovciach, kde tí najodvážnejší spomedzi nás vyliezli aj do kostolnej veže. Šiestym a posledným svätostánkom na našej „gotickej ceste“ po Gemeri sa stal rímskokatolícky Kostol sv. Jána Krstiteľa z 12. storočia v Rimavských Jánovciach. Vysoká budova vystavaná z precízne opracovaných kamenných kvádrov bola kedysi majetkom benediktínov, ktorí do nej namiesto oltára z vďaky umiestnili maľby uhorských kráľov.

Naša exkurzia sa priblížila k záveru. Cez Rožňavu a Košice sa autobus vrátil späť do Prešova. Máme za sebou jedenástku zastávok na výnimočných historických miestach, stovky kilometrov, no predovšetkým nespočetne veľa nových zážitkov. Exkurzia splnila svoj cieľ – na vlastnej koži sme mohli spoznať miesta, o ktorých počas štúdia čítame iba v knihách a vidieť to, čo i pred zrakmi väčšiny Slovákov zostáva skryté. Je nedeľa. Pol siedmej večer. Tma. Čo sa to zračí v našich tvárach? Spokojnosť. Spokojnosť zo skvelo stráveného víkendu. Spokojnosť, ktorá však nezanikne ani po pondelkovom precitnutí v realite školských povinností.

Foto: Vladimír Janeček

Cirkevné knižnice – ich funkcie a význam v dejinách. Banská Bystrica 6. – 7. november 2007 (vedecká konferencia)

Marcela DOMENOVÁ

Pri výskume duchovnej kultúry, školstva i cirkevných dejín, majú svoje opodstatnené miesto historické cirkevné knižnice. V termíne 6. – 7. 11. 2007 sa uskutočnila v priestoroch Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici vedecká konferencia venovaná knižnej kultúre, respektíve cirkevným knižniciam, ich funkcii a významu v dejinách.

Išlo o podujatie organizované pod záštitou banskobystrického diecézneho biskupa Mons. Rudolfa Baláža. Konferenciu usporiadala Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici v spolupráci so Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV v Bratislave, Centrom pre štúdium kresťanstva a Štátov vedeckou knižnicou v Banskej Bystrici. Podujatie podporili aj iné inštitúcie (A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, Slovenská národná knižnica a Konzervatórium Jána Levoslava Bellu v Banskej Bystrici). Program oficiálne otvorili viacerí zástupcovia usporiadateľských inštitúcií – *Imrich Nagy, Mons. Rudolf Baláž, Oľga Lauková a Rastislav Kožiak*.

Zasadnutie prebiehalo v dvoch samostatných sekciách, čo neumožňovalo záujemcom absolvovať celý program a vypočúť si všetky referáty, ktorých kvalitu a odbornú fundovanosť možno iba vyzdvihnúť. Príspevky v jednotlivých blokoch neboli však radené z tematického, regionálneho či chronologického hľadiska. Pri vysokom počte (57) prihlásených účastníkov došlo aj k menším zmenám v programe, prípadne časť príspevkov neodznela (Michal Slivka). Pri cudzojazyčných príspevkoch bol účastníkom zabezpečený simultánny preklad v maďarskom a ruskom jazyku.

Tematicky zasahovali prezentované výstupy účastníkov konferencie do viacerých vedných odborov – histórie, archívnictva, bibliografie, lingvistiky, pedagogiky atď. Kapitulským, kláštorným knižniciam i knižniciam kanonikov sa venovali napríklad *Juraj Šedivý, Anna Póbóg, Anna Krzemińska, Irina Olegovna Ciborovskaja-Rumapovič, Jiří Glonek*. Spracovanie knižníc jednotlivých cirkevných rádov sprístupnili *Klára Komorová* (františkánske knižnice), *Michal Gronowski, Jindra Pavelková* (benediktíni), *Gabriel Peter Hunčaga* (dominikáni), *Richard Lacko* (piaristi) či *Marta Hradilová* (klarisky). Objektom záujmu sa stali aj súkromné historické knižnice významných osobností, ako v prípade Stanislava Turzu (*Helena Saktorová*), Juraja Tranovského (*Miloš Kovačka*), Jána Henckela (*Mária Špernogová*), alebo iných opátov a cirkevných hodnostárov (*Peter Sabou, Lubica Čierna Krajczárné*). Okrem tém vzťahujúcich sa priamo na dejiny historických cirkevných knižníc a ich fondov – *Lívia Fábryová* (Diecézna knižnica v Nitre), *Marcela Domenová* (Eparchiálna knižnica v Prešove), *Mária Dobri* (Diecézna knižnica v Szombathely), *Mária Bóbová* (Kňazský seminár sv. Karola Boromejského v Banskej Bystrici), *Berta Bériné Bíró* (knižnica Krajinskej rabínskej židovskej univerzity) či *Vladimír Olejnik* (Spišská Kapitula), boli do programu zaradené aj referáty pojednávajúce o duchovnej kultúre – náboženstve, cirkvi, vzdelanosti v živote antického (*Emanuel Jirkal, Václav Ježek*), stredovekého človeka (*Marie Bláhová, Henrieta Lisková*) a novovekého človeka. Možnostiam záchrany a výskumom farských knižníc sa venovali *Jana Oppetlová, Věra Slaviková*, významom farských knižníc a ich využitím pre dejiny Slovenska *Marta Dobrotková* i *Zoltán Baláž*, pasportizáciou cirkevných historických knižníc *Peter Sabou*. Časť referátov sa zamerala na cirkevné školy, lýcea, gymnáziá a osudy ich knižníc (*Erzsébet Löffler, Katarína Šotkovská, Erika Juríková*), teologickú spisbu, vybra-

né diela, významné rukopisné pamiatky či farské kroniky. Na výskum historických exlibrisov a supralibrósov sa zamerlal *Miroslav Glejtek*.

Priebeh rokovania bol doplnený diskusiami z rôznej problematiky, s dominantným zameraním na ochranu knižných fondov, reštaurovanie, pasportizácie historických cirkevných knižníc, stav spracovania a sprístupnenia starých tlačí a rukopisov s ponukou nových knižných titulov z oblasti dejín knižnej kultúry.

Program konferencie bol obohatený o kultúrny program – koncert cirkevnej hudby v kostole Nanebovzatia Panny Márie v Banskej Bystrici.

Celkovo možno hodnotiť vedeckú konferenciu s medzinárodnou účasťou za prínosnú. Aktívne na nej vystúpili pedagógovia, archivári, knihovníci a historici z Čiech, Poľska, Maďarska i Ukrajiny, čím do veľkej miery rozšírili poznatky o danej problematike. Ako sa ukázalo, aj téma historických cirkevných knižníc evidovaných na území Slovenska, tvorí ešte dostatočne neprebádaný a informačne bohatý historický objekt záujmu. Rovnako možno vydvihnúť multidisciplinárny prístup pri výskume jednotlivých parciálnych tém, spoluprácu medzi vedeckými a cirkevnými inštitúciami, na základe ktorej boli prezentované aktivity spojené s rekonštruovaním historických knižníc a pozostalostí, analýzy z hľadiska praxe, evidovania a sprístupňovania, či už pre súčasné potreby odborného výskumu a vzdelávania, rovnako problémové oblasti spojené s ich ochranou, pasportizáciou a digitalizáciou kultúrneho dedičstva. Napokon súhrn poznatkov z jednotlivých referátov prednesených na konferencii, bude sprístupnený v plánovanom zborníku v printovej podobe.

27. zasadnutie Česko-slovenskej / Slovensko-českej komisie historikov v Prahe 6. – 8. november 2007

Peter ŠVORC

6. 11. 2007 Národné múzeum v Prahe. Prof. PhDr. Robert Kvaček vedie popoludňajšie rokovanie. Z ľava: Ladislav Ballek, veľvyslanec SR v ČR

6. 11. 2007 Národné múzeum v Prahe. Pohľad do sály na účastníkov seminára

Tradičný jesenný termín zasadnutia Česko-slovenskej komisie historikov pripadol na Českú republiku, tento raz na jej hlavné mesto. Aj keď sa na posledných zasadnutiach komisie uvažovalo o Českých Budějoviciach, rozhodnutie uskutočniť zasadanie komisie a vedecký seminár s názvom *Mýty naše československé* nakoniec pripadlo na Prahu. To, kde komisia bude zasadať je spravidla podmienené charakterom a najmä témou podujatí, ktoré sprevádzajú každé jej zasadanie. Praha sa v tomto zmysle javila ako miesto, kde by téma mohla najviac zarezonovať, lebo práve s ňou (Praha aj ako personifikovanie krajiny, ba i českých a československých dejín) sa spája mnoho mytologizovaných dejinných udalostí oboch našich národov – aj Čechov, ale aj Slovákov. Okrem toho, z českej strany tu zväčša pôsobia historici, ktorí majú čo povedať k zvolenej téme vedeckého seminára.

Hostiteľskými inštitúciami sa v dňoch 6. – 8. novembra 2007 stali Národné múzeum a Filozofická fakulta Karlovej univerzity. Národné múzeum poskytlo priestory tak na zasadnutie komisie, ako aj na vedecký seminár, čo členovia komisie prijali s veľkým zadosťučinením, ale aj s potešením, že tak urobili ich vrcholní

predstavitelia – Michal Lukeš – riaditeľ NM a Michal Stehlík – dekan FF UK, obaja mladí historici, slovakisti, ktorí mali a stále majú k Česko-slovenskej komisii historikov veľmi blízko.

Konferencia sa uskutočnila 6. a 7. novembra a otvorili ju predsedovia oboch častí komisie – za českú prof. PhDr. Vilém Prečan a za slovenskú PhDr. Ivan Kamenec. Slovenský veľvyslanec v Prahe, spisovateľ Ladislav Ballek zas pozdravil všetkých účastníkov konferencie. Jeho tradične múdre a milé slová pripomenuli blízkosť oboch našich národov, ich zviazanosť a spoločné úseky dejín, s ktorými sa, pravdaže, viažu aj mnohé mýty s pozitívnym ale aj negatívnym nábojom. Popoludňajšie rokovanie viedol prof. PhDr. Robert Kvaček a naplnili ho svojimi referátmi Jan Randák (Filozofická fakulta UK, Praha: *Historické mýty – vymezení symbolických útvarů*) a Elena Mannová (Historický ústav SAV, Bratislava: *Politický mýtus a jeho miesto v historickej pamäti*).

Nasledujúci deň viedol rokovanie prof. PhDr. Vilém Prečan a v prednáškovej sále Národného múzea odzneli referáty: *Co je Morava?* (Milan Řepa, Historický ústav AV ČR, Brno),

Veľká Morava a husiti ako súčasť konštrukcie československých dejín (Adam Hudek, Historický ústav SAV, Bratislava), *Slovenský ľud ako mýtus česko-slovenských vzťahov* (Daniela Kodajová, Historický ústav SAV, Bratislava), *T. G. Masaryk: podoby jedného mýtu* (Ivan Šedivý, Masarykův ústav AV ČR, Praha), *Štefánikovský mýtus medzi nacionalizmom a konfesionalizmom* (Peter Macho, Historický ústav SAV, Bratislava), *Anglický mýtus o „starých dobrých časoch“* (Martin Kovář, Filozofická fakulta UK, Praha).

Účasť a diskusia v oboch dňoch ukázala, že téma, ktorú komisia zvolila, bola jednou z príťažlivých tém. Tu sa otvorilo viacero otázok, ako napr.: Ako mýty vznikajú? Aké miesto majú v národných dejinách? Je ich existencia negatívnym faktorom pri poznávaní dejín? Dokáže sa historiografia vyrovnáť s mýtmi, potlačiť ich, eliminovať na minimálnu mieru? A vôbec, má zmysel s mýtmi bojovať?

Diskusia ukázala, že žiaden národ sa bez mýtov nezaobíde. Oni jednoducho vznikajú ako súčasť tvorby národného vedomia, v čase, keď sa národné spoločenstvo začína formovať, ale sprevádzajú ho aj neskôr. Príčin je veľa. Niekedy zohrávajú úlohu pomyselnej ochrany spoločenstva pred tvrdou a krutou realitou, v ktorej národné spoločenstvo práve žije, inokedy sú zas výsledkom ideologických deformácií najrôznejšieho charakteru, ba aj výsledkom omylov samotnej historickej vedy. Musia mať však vždy príbeh, ktorý ľuďi osloví, príbeh, s ktorým sa ľudia stotožnia a ktorý viac či menej zasahuje aj do ich aktuálnej existencie. Na margo ich vzniku i existencie vtipne poznamenal prof. Robert Kvaček, že mýty vznikajú každý deň a náš život je nimi priam naplnený, veď keď zomrie človek, pozostalí sa s ním vždy lúčia len dobrým hodnotením jeho práce a života. V referátoch i v diskusii sa ukázalo, že mýty môžu zohrávať integrujúcu, ale aj dezintegrojúcu úlohu, že vedľa seba môže existovať niekoľko mýtov, ktoré sa viažu na tú istú udalosť či osobnosť, narážajú na seba, vylučujú sa. Horšie však je, keď takáto konfrontácia mýtov prehlbuje nepriateľstvo, vyvoláva konflikty neraz s tragickými následkami. Vyčerpať tému mýtov, ich tvorby, podoby, pretrvávania a dôsledkov ich existencie a používania nebolo možné na jednom, hoci takmer dvojdnovom vedeckom seminári. Nakoniec, to ani nebolo jeho cieľom. Komisia chcela zaradením takejto témy podnietiť ďalší výskum tak v českom, ako aj v slovenskom prostredí. V tom jej môže pomôcť ročenka, v ktorej budú príspevky z konferencie uverejnené.

Zasadnutie Česko-slovenskej komisie historikov bolo ešte v ten deň obohatené prijatím jej členov na Veľvyslanectve SR v Českej republike a skončilo sa 8. novembra pracovným zasadnutím, na ktorom boli konkretizované ďalšie témy a zasadnutia. Najbližšie sa uskutoční v Trenčíne a jeho témou bude *Šport ako faktor česko-slovenských vzťahov*.

7. 11. 2007. Dopoludňajšie rokovanie vedie prof. PhDr. Vilém Prečan (uprostred). Z ľava: PhDr. Peter Macho, PhD. (Historický ústav SAV), PhDr. Ivan Šedivý, PhD. (Masarykův ústav AV ČR)

Konferencia Osobnosti ruskej a ukrajinskej emigrácie na východnom Slovensku v Prešove 8. – 10. november 2007

Ján ĎZUJKO

V dňoch 8. – 10. novembra 2007 sa na pôde Prešovskej univerzity v Prešove uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia na tému *Osobnosti ruskej a ukrajinskej emigrácie na východnom Slovensku*. Organizátormi tohto podujatia boli Štátna vedecká knižnica v Prešove, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Asociácia ukrajincov Slovenska a Historická spoločnosť kráľovského mesta Prešov. Spomínaná konferencia tematicky nadviazala na vedecké kolokvium s názvom *Pôsobenie ruskej a ukrajinskej emigrácie na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1945*, ktoré sa konalo v roku 2005 na pôde Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Z jeho výsledkov vyplynula potreba ďalšieho vedeckého výskumu a spracovania nových tém dotýkajúcich sa uvedenej tematiky.

Domácich a zahraničných účastníkov z Českej republiky, Ukrajiny a Ruskej federácie, ako i všetkých prítomných privítala *Lubica Harbuľová*, ktorá zároveň stručne predstavila ciele tohto pracovného stretnutia a referujúcim zaželala veľa úspechov v riešení danej problematiky. Potom oficiálne konferenciu otvoril prorektor Prešovskej univerzity v Prešove *Peter Kónya*. Následne sa zúčastneným prihovorili: generálny konzul Ukrajiny v Prešove – Jevhen Perebyjnis, riaditeľka Štátnej vedeckej knižnice v Prešove – Mária Závadská a riaditeľ Inštitútu histórie filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove – *Ján Mojdis*.

Po úvodných príhovoroch, svojim príspevkom *Osobnosti ruskej emigrácie a ich činnosť na východnom Slovensku*, začala *Lubica Harbuľová* (Prešov, Slovensko) vedeckú časť podujatia. Prítomných v širšom kontexte uviedla do problematiky ruskej a ukrajinskej emigrácie v ČSR i vo svete a súčasne priblížila niektoré jej najvýznamnejšie osobnosti. Tak, ako to deklaroval názov konferencie, sa ďalší referujúci venovali prevažne konkrétnym ruským či ukrajinským emigrantom, ktorí žili a pôsobili na východnom Slovensku. *Mikuláš Mušinka* (Prešov, Slovensko) predstavil životné osudy Jacka Ostapčuka a členov jeho rodiny na Slovensku, s dôrazom na jeho politické a kultúrno-osvetové aktivity. *Michal Roman* (Prešov, Slovensko) zasa charakterizoval činnosť ukrajinského pedagóga Teodora Rožka. Podiel učiteľov a knihovníkov z radov emigrantov na vyučovaní ruského jazyka v Prešove sa usilovala ozrejmiť *Olga Guzyová* (Prešov, Slovensko). *Michail Dronov* (Moskva, Ruská federácia) vo svojom vystúpení s príspevkom *Emigranti – kňazi Prešovskej gréckokatolíckej eparchie* priblížil osobnosti z radov duchovenstva: Romana Jankeviča, Eustacha Hlibovického, Mikuláša Kašpara a Mikuláša Krejera. *Vita Čykut* (Užhorod, Ukrajina) predniesla referát s názvom *Pravidlá ukrajinských pravopisných noriem vypracovaných I. Pankievičom pri počiatkoch základov priaševčiny*. *Nina Ščipanská* (Prešov, Slovensko) opísala vplyv A. V. Isačenka na Katedru ruského jazyka v Prešove a objasnila jeho vzťah k východnému Slovensku. Rokovanie prvého dňa konferencie ukončil diskusným príspevkom *Michal Varchola* (Prešov, Slovensko), ktorý doplnil predchádzajúce vystúpenie niekoľkými originálnymi informáciami o A. V. Isačenkovi, a to na základe vlastných spomienok na ich osobné stretnutia. Následne mali všetci prítomní možnosť zúčastniť sa exkurzie po pamiatkach Prešova, zameranej na prehliadku významných sakrálnych stavieb mesta a prezrieť si tak Katedrálly chrám sv. Alexandra Nevského, Katedrálly chrám sv. Jána Krstiteľa a Dóm sv. Mikuláša, ako i samotné historického jadro Prešova, pod vedením *Marceľy Domenovej* (Prešov, Slovensko).

Program druhého dňa konferencie začala naplňať *Oksana Ivasjuk* (Černivci, Ukrajina) referátom na tému *Poviedky „Minerva“ L. Mosendza, vydané v „Bratislavskom vestníku“ v 30-tych rokoch*. Potom *Jozef Šelepec* (Prešov, Slovensko) charakterizoval dielo filológa A. N. Grigorieva. Publikované články ruských emigrantov v osvetovom časopise *Slovo naroda* (1931 – 1932) analyzovala *Mária Ňachajová* (Prešov, Slovensko). Zaujímavým príspevkom s názvom *Juraj Vovk, umelecký ilustrátor* sa predstavila *Oksana Pelenská* (Praha, Česko). Zamerala sa v ňom na bohatú tvorbu tohto umeleckého ilustrátora, ktorú prítomným prezentovala aj pomocou reprodukcii jeho obrazov a ilustrácií kníh. Na tematiku výtvarného umenia potom nadviazal svojím referátom *Výtvarné práce Kulecja, Vovka a Hromnyc'keho vo fondoch MUK vo Svidníku Ladislav Puškár* (Svidník, Slovensko). Okolnosti vzniku Ukrajinského národného divadla v Prešove a úlohu niektorých ruských a ukrajinských hercov – emigrantov, stojacich pri jeho zrode ozrejmila *Tatiana Hudáková* (Prešov, Slovensko). Pôsobenie maliara S. N. Uvarova Skitalca na Slovensku a jeho vzťah k N. Mazurkevičovi priblížil *Ján Džujko* (Prešov, Slovensko). Následne odznel príspevok *Maríny Dolákovej* (Prešov, Slovensko) *MUDr. Zinkovský – lekár v Humennom*. V centre pozornosti *Viktora Bondarenka* (Spišská Nová Ves, Slovensko) bol kubánsky kozák P. I. Bondarenko. *Lubica Babotová* (Prešov, Slovensko) zase predstavila osobnosť Savu Zerkalja. Vzťahom Jevgenija Nedzeľského k prešovskej inteligencii sa venovala *Svetlana Kalousková* (Praha, Česká republika). Záverečným vystúpením vedeckej konferencie bol príspevok *Michala Bobineca* (Prešov, Slovensko) na tému *Činnosť ukrajinských emigrantov – lekárov*.

Prirodzenou súčasťou podujatia bola podnetná a inšpiratívna diskusia, ktorá nasledovala po jednotlivých blokoch príspevkov prvého a druhého dňa konferencie. Tvorili ju nielen reakcie na prednesené príspevky, ale aj snahy prednášajúcich vyjadriť sa k možnostiam ďalšieho výskumu v rámci tejto problematiky. Viacerí prítomní sa zhodli na potrebe čo najskôr zaznamenať dnes ešte možné a dostupné biografické a bibliografické údaje o ruských a ukrajinských emigrantoch žijúcich a pôsobiacich na východnom Slovensku aj na základe spomienok a ústnych výpovedí pamätníkov, ktorí sú často poslednými osobami evidujúcimi ich minulosť. Mená niektorých predstaviteľov emigrácie sa totiž postupne vytrácajú z povedomia ďalších generácií ich rodinných príslušníkov či spolupracovníkov. V závere tak odznela myšlienka organizátorov konferencie o tom, že v budúcnosti by za istých okolností mohlo dôjsť, v širšom kolektíve odborníkov zaoberajúcich sa touto problematikou, k vydaniu biografického slovníka, zahrňujúceho emigrantov pôsobiacich v tomto regióne. Už samotné príspevky účastníkov konferencie priniesli informácie o niekoľkých významných osobnostiach ruskej a ukrajinskej poškôbrovej emigrácie a okrajovo poukázali na desiatky jej ďalších príslušníkov.

Posledný deň tohto podujatia bol adresovaný predovšetkým zahraničným účastníkom, ktorí sa zúčastnili exkurzie. V rámci nej navštívili Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku, cintorín v Ladomirovej a chrám v Nižnom Komárniku, pod vedením *Márie Ňachajovej a Mikuláša Mušinku*.

Dejiny knižnej kultúry Košíc a okolia. Košice 13. – 15. november 2007 (celoslovenský seminár)

Marcela DOMENOVÁ

Knižná kultúra tvorí neodmysliteľnú súčasť duchovného dedičstva. Predmetom výskumu sú dejiny knižníc, kníhtlače a knižnej grafiky, periodík, tlačí i knižnej väzby. Zahŕňa v sebe výrobu, ale aj distribúciu, funkciu kníh. Semináre venované dejinám knižnej kultúry na Slovensku, respektíve jeho jednotlivých regiónov, majú už niekoľkoročnú tradíciu.

Dejinám knižnej kultúry regiónu Košíc a okolia sa venoval celoslovenský seminár, konaný v Košiciach 13. – 15. 11. 2007. Rokovanie prebiehalo v priestoroch hotela Akadémia. Usporiadala ho Slovenská národná knižnica – Národný bibliografický ústav v spolupráci so Štátnou vedeckou knižnicou Košice, Spolkom slovenských knihovníkov, Historickým ústavom SAV, Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV (Sekcia pre dejiny knižnej kultúry), MV SR, Štátnym archívom Košice a Východoslovenským múzeom v Košiciach. Program oficiálne otvorili viacerí zástupcovia usporiadateľských inštitúcií – *Viliam Čičaj, Milena Ostroľucká, Róbert Pollak, Miloš Kovačka*. Zasadnutie viedla *Klára Komorová*.

Hoci bol program seminára bohatý na odborné vystúpenia a rozvrhnutý do troch dní, jednotlivé referáty neboli však v rámci programu delené na sekcie, resp. prednesené z pohľadu tematického či chronologického k vytýčenej problematike podujatia. Práve pre vysoký počet prezentovaných príspevkov bol obmedzený čas, ktorý sa venoval odbornej diskusii.

Dejiny košickej kníhtlače, pôsobenie a produkciu jednotlivých typografov, oficín na území mesta Košice od 16. – 19. storočia predstavili *Ilona Pavercsik, Agáta Klimeková* i *Eva Augustínová*. Knižnou distribúciou a prierezom dejinami kníhkupcov mesta Košice sa zaoberali *Martina Čarnogurská* a *Viliam Čičaj*. Najstarším a vzácnym knižným fondom košických rehoľných rádov sa venovala *Eva Frimmová* (rád dominikánov), *Helena Saktorová* (rád frančiškánov) a *Andrej Szeghy* (knižnica lekárne jezuitského kolégia). Podobu Košíc na výskume vedút prezentovala *Katarína Zavadová*, na kolekcii starých pohľadníc *Mariana Hatalová, Richard Pagáč*. Hudobné rukopisné pamiatky a hudobné tlače viažuce sa ku Košiciam zmapovali *Andrea Meščanová* a *Marta Hulková*. Zastúpená bola aj tematika výskumu periodických tlačí. Novinami a časopismi cez ich chronologický prehľad (do roku 1900) sa venoval *Peter Anna*, špeciálnemu pohľadu na ne z hľadiska formovania národného (po)vedomia *Peter Koval'* a *Ján Džujko*. Tlače košickej proveniencie do roku 1900/1918 zachované v knižniciach mesta Košíc mapovala *Angela Stahovcová* (vo fonde ŠVK Košice) a vo fondoch iných súkromných, vedeckých či historických knižníc *Mária Bóbová* (v banskobystrickom seminári), *Renáta Jedláková* (v Čaplovičovej knižnici v Dolnom Kubíne), *Marcela Domenová* (v Kolegiálnej knižnici v Prešove). Predmetom výskumu sa stali aj jednotliviny, významné práce a tlače zo 16. a 17. storočia (*Gabriela Žibritová, Vlasta Okoličányová*), či práce a aktivity osobností – spisovateľov, pedagógov činných i v Košiciach (*Mária Valachová, Katarína Šotkovská, Alena Prokopová*). Problematike rukopisnej a tlačenej knihy v archívnych a múzejných fondoch a zbierkach sa venovala *Milena Ostroľucká* (Kongregačné zápisnice Abovskej župy), *Uršula Ambrušová* (artikuly knihárskeho cechu). Program bol obohatený aj o jazykovedné, lingvistické štúdie (*Jana Skladaná, Elena Krasnovská, Jana Balegová*), výsledky reštaurátorskej činnosti *Anny Boďovej, Beáty Vojtekovej* (reštaurovanie Corpus juris civilis

z roku 1477) a *Lucie Kovalíkovej* (reštaurovanie dokumentov poškodených plesňou), alebo aj digitalizáciu a prezentovanie najnovších elektronických knižničných databáz a katalógov. V rámci nich možno spomenúť databázu almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku za roky 1701 – 1918 (od kolektívu pracovníkov z UKB) a elektronický katalóg inkunábul UK v Bratislave (*Michaela Sybilová*).

V rámci programu došlo aj k niekoľkým zmenám – neodznenu príspevkov (*Jozef Minárik, Miloš Kovačka*), presunom príspevkov na iný deň, alebo aj dodatočným zaradením nového referátu, ako v prípade *Martina Javora* (člena Inštitútu histórie FF PU v Prešove) na tému *Časopis Orpheus a košická slobodomurárska spisba*. Okrem neho sa z radov pedagógov pôsobiacich na Inštitúte histórie FF Prešovskej univerzity v Prešove aktívne zúčastnili *Peter Koval* s referátom *Slovenský Východ (1919 – 1937) : Východoslovenská tlač a jej snahy o formovanie slovenského národného povedomia*, *Marcela Domenová* s príspevkom *Tlače košickej proveniencie do roku 1918 v Kolegiálnej knižnici v Prešove* a interný doktorand *Ján Džujko* s príspevkom *Slovenská pravda (1920 – 1931) a jej podiel na formovaní národného vedomia na východnom Slovensku*.

Program odborného seminára bol obohatený o exkurziu, počas ktorej sa účastníci seminára mohli zúčastniť návštevy Východoslovenského múzea v Košiciach.

Celkovo možno hodnotiť seminár za prínosný. Pozitívna bola vysoká aktívna účasť slovenských bibliografov, knihovníkov, historikov a jazykovedcov, ale aj pracovníkov zahraničných historických a vedeckých inštitúcií, ale najmä však referáty (v počte 42), ktoré priniesli nové poznatky o dejinách knižnej kultúry Košíc a okolia. Z odborného seminára je naplánovaný zborník KNIHA v tlačenej podobe. Budúcoročný seminár bude zameraný na historické knižné dedičstvo so vzťahom na kúpeľné centrá Slovenska, balneológiu, medicínu, geografiu a príbuzné vedné disciplíny.

Konferencia slovenských a maďarských historikov v Szegede 15. november 2007

Martin PEKÁR

Dňa 15. novembra 2007 sa na pôde Historického ústavu univerzity v Szegede uskutočnila konferencia slovenských a maďarských historikov. Na konferencii, nad ktorou prevzala záštitu Slovensko-maďarská komisia historikov, popri domácim pracovisku organizačne participovali bratislavská Katedra všeobecných dejín FF UK a Inštitút histórie FF PU v Prešove.

Myšlienka pripraviť toto podujatie sa zrodila počas viacerých osobných stretnutí prešovských a szegedských historikov. Po dlhšej prípravnej fáze sa sformovala konkrétna predstava o možnej pravidelnej výmene poznatkov a skúseností, smerujúcej k odbornej verejnosti a k študentom histórie. Vznikol projekt spoločných podujatí, ktoré by sa konali striedavo v Maďarsku a na Slovensku a na ktorých by vystúpili pozvaní referenti s príspevkami k vopred dohodnutým tematickým okruhom. Celá myšlienka dostala širší rozmer tým, že zapadla do plánovaných aktivít Slovensko-maďarskej komisie historikov.

Prvé zo stretnutí sa podujali pripraviť szegedskí kolegovia. V rámci jeho dopoludňajšieho programu boli prednesené pozvané referáty šiestich historikov – po troch za každú krajinu. Referáty odzneli v dvoch sekciách. Prvá bola venovaná stredovekým cirkevným dejinám. Referentmi v nej boli Vincent Múcska za slovenskú stranu, László Koszta a Zsolt Hunyadi za maďarskú stranu. Druhá sekcia bola venovaná výskumu regionálnych dejín. Za maďarskú stranu tu vystúpil László Marjanucz, za slovenskú *Patrik Derfiňák* a *Martin Pekár*.

Hlavným bodom popoludňajšej časti programu bola diskusia pri okrúhlym stole, ktorej hlavným zámerom bolo začať odbornú diskusiu o možnostiach prehĺbenia spolupráce medzi slovenskými a maďarskými historikmi. Diskusiu viedli predseda maďarskej časti Slovensko-maďarskej komisie historikov László Szarka a predseda slovenskej časti komisie Štefan Šutaj.

Hoci sa celý deň odohrával v komornej atmosfére, v rámci diskusií odzneli mnohé zaujímavé a podnetné myšlienky, ktorých hlavným menovateľom boli problémy vo vzájomnej komunikácii v ostatných rokoch a z toho vyplývajúca neznalosť najnovších výsledkov výskumu a trendov v obidvoch národných historiografiách. Tento stav je o to smutnejší, že obidve strany majú neraz rovnaký predmet výskumu.

*Diskusia o spolupráci slovenských a maďarských historikov
Foto: Martin Pekár*

*Diskusiu viedli (zľava) Š. Šutaj, I. Tóth, L. Koszta a L. Szarka
Foto: Martin Pekár*

Prednesené referáty a písomný záznam z diskusie za okrúhlym stolom sa organizátori zaviazali bilinguálne publikovať v rámci edície *Capitulum*, ktorú vydáva szegedská Filozofická fakulta.

Budúcoročné stretnutie sa podľa predbežnej dohody uskutoční na pôde Prešovskej univerzity v Prešove. Opäť bude venované dvom okruhom problémov – stredovekým cirkevným dejinám a politickým dejinám 1. polovice 20. storočia. Okruhy ako aj témy pozvaných referátov budú konkretizované na jarnom stretnutí organizačného výboru konferencie.

Medzinárodná vedecká konferencia o Imrichovi Tökölim v Prešove 22. – 23. november 2007

Annamária KÓNYOVÁ

Tohto roku uplynulo 350 rokov od narodenia vodcu predposledného protihabsburského povstania Imricha Tököliho. Z dôvodu, že osoba „kuruckého kráľa“, ale i mnohé významné momenty povstania boli úzko späté s Prešovom, sa v dňoch 22. a 23. novembra 2007 uskutočnila v Prešove medzinárodná vedecká konferencia s názvom Imrich Tököli (1657 – 1705).

Hlavným organizátorom tohto vedeckého podujatia bola Prešovská univerzita. Okrem nej sa na usporiadaní konferencie podieľali: mesto Prešov, Historický ústav Maďarskej akadémie vied, Slovensko-maďarská komisia historikov, Filozofická fakulta Debrecínskej univerzity a Vysoká škola Károlya Eszterházyho v Egeri. Záštitu nad konferenciou prevzal generálny konzul Maďarskej republiky János Szerencsés a primátor Prešova JUDr. Pavel Hagyari.

Z Prešovskej univerzity na konferencii vystúpili s príspevkami *Peter Kónya*, *Annamária Kónyová*, *Miloslava Bodnárová*, *Ján Adam*, *Eduard Lukáč* a *Martin Javor*. Slovenskú historickú obec ešte reprezentoval *Ivan Mrva* z Univerzity Cyrila a Metoda z Trnavy. Ostatní účastníci konferencie boli z Maďarskej republiky (*R. Várkonyi Ágnes*, *Varga J. János*, *Papp Klára*, *Papp Sándor*, *Czigány István*, *Zachar József*, *Gebei Sándor*, *Mezey Barna*, *Bitskey István*, *G. Etényi Nóra*, *Bársony István*, *Kálmár János*, *Mészáros Kálmán*, *Seress István*, *Tamás Edit*), Českú republiku zastupovala profesorka z Masarykovej univerzity v Brne *Marie Marečková*.

Referáty priblížili osobu Imricha Tököliho, vojenské aspekty povstania, jeho zahranično-politický ohlas, prezentáciu povstania v dobovej tlači, v neskoršej historiografii, literatúre, mnohé osobnosti späté s kniežat'om, alebo povstaním, ďalej príspevky poukázali na hospodárske, spoločenské príčiny i dôsledky povstania. Konferencia okrem pripomenutia takej významnej osobnosti našich i maďarských dejín ako bol Imrich Tököli priniesla množstvo nových a zaujímavých poznatkov súvisiacich, či už s osobou samotného kniežat'a, ale i ním vedeného protihabsburského povstania, a tak prispela k lepšiemu poznaniu našich spoločných dejín.

Sprava Peter Kónya, Pavel Hagyari, János Szerencsés

Foto: Annamária Kónyová

Medzinárodná vedecká konferencia Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch. Humenné 6. december 2007

Martin DROBŇÁK

Pod týmto názvom sa 6. decembra 2007 v priestoroch humenského renesančného kaštieľa uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia, ktorej organizátormi boli Vihorlatské múzeum v Humennom, Klub vojenskej histórie Beskydy z Humenného a Regionálna rozvojová agentúra Poloniny zo Sniny. Konferencie sa účastnili prednášajúci nielen zo Slovenska, ale aj Poľska a Ruskej federácie.

Konferenciu otvoril riaditeľ Vihorlatského múzea v Humennom Vasil' Fedič, ktorý vyzdvihol jej jedinečnosť, vzhľadom na prezentovanú tému a zároveň vyjadril presvedčenie, že príspevky ktoré odznejú, budú značným prínosom pri ďalšom výskume bojovej činnosti a jej dôsledkov v Karpatoch počas prvej svetovej vojny.

Prvým prednášajúcim v tematickom bloku, ktorý sa venoval širším súvislostiam karpatského frontu, bol historik *Dušan Kováč* z Historického ústavu SAV v Bratislave. V príspevku v priblížil predvojnové nálady verejnosti v Rakúsko-Uhorsku a následne zhodnotil vývoj udalostí z jesene 1914 až jari 1915 v Karpatoch. Venoval sa tiež ich vplyvu na formovanie česko-slovenského odboja.

Riaditeľ Vojenského historického ústavu v Bratislave *Jozef Bystrický* predstavil archívne fondy, ktoré sú dostupné vo Vojenskom historickom archíve v Bratislave. Je nutné skonštatovať, že jeho príspevok mal praktický význam najmä pre starostov tých obcí, v ktorých sa nachádzajú vojenské cintoríny z prvej svetovej vojny. Jozef Bystrický upozornil aj na spôsob získania archívneho materiálu, ktorý sa viaže k vojenským cintorínom a ktorý je dostupný vo Vojenskom historickom archíve v Bratislave.

Problematike vojenských cintorínov sa venoval aj referát *Romana Frodymu*, zanieteneho nadšenca a turistického sprievodcu z mestečka Jaslo v Poľsku, ktorý sa problematike vojenských cintorínov venuje už niekoľko desaťročí. Roman Frodyma predstavil niekoľko zaujímavých vojenských cintorínov z prvej svetovej vojny na území Poľska. Zároveň zosu-

Prezentácia knihy *Cintoríny prvej svetovej vojny v Karpatoch*.

Z ľava: Martin Drobňák, Radoslav Turík (autori knihy), riaditeľ Vihorlatského múzea Vasil' Fedič, historici Dušan Kováč a Jozef Bystrický a tretí spoluautor knihy Matúš Korba

marizoval proces výstavby týchto cintorínov v rokoch 1915 – 1918, po vzdialení sa frontu na poľskej strane Karpát. Posledným vystúpením prvého bloku konferencie bolo vystúpenie vojenského historika *Valentina Juška* z Moskvy s názvom *Vojenský Rád svätého Georgija a jeho nositelia zo 48. pešej divízie vyznamenaní počas bojov na území súčasnej Slovenskej republiky v novembri 1914*.

Po krátkej prestávke pokračovala konferencia druhým tematickým blokom, ktorý bol zameraný na možnosti pri ďalšom výskume bojových operácií prvej svetovej vojny v Karpatoch, ale aj pri výskume a následnej rekonštrukcii vojenských cintorínov z tohto obdobia. Ako prvá vystúpila *Mária Petrová*, ktorá v príspevku *Cintoríny prvej svetovej vojny v okrese Snina*, predstavila všetky jeho známe vojenské cintoríny. Autorka sa zamerala na porovnanie súčasného stavu vojenských cintorínov s archívnymi dokumentmi, ktoré mapujú ich stav v 20. rokoch 20. storočia.

Množstvo praktických príkladov, ako postupovať pri rekonštrukciách vojenských cintorínov predstavil *Mirosław Lopata* z mestečka Gorlice v Poľsku. Občianske združenie Aktívnej ochrany cintorínov z I. svetovej vojny CRUX GALICIAE v Poľsku, ktorého je *Mirosław Lopata* členom, už niekoľko rokov na základe dobrovoľnosti rekonštruuje vojenské cintoríny, ktoré sú na pokraji zániku. Skúsenosti tohto združenia, prezentované na konferencii, sú veľkým prínosom a cenným zdrojom informácii najmä pre obce, ktoré sa rozhodnú rekonštruovať svoje vojenské cintoríny.

Predposledný príspevok druhého tematického bloku predniesol zástupca Regionálnej rozvojovej agentúry Poloniny *Svetoslav Husťák*. Vo vystúpení zdôraznil dôležitosť obnovy vojenských cintorínov prvej svetovej vojny na našom území a zároveň načrtol možnosti využitia potenciálu zrekonštruovaných cintorínov v oblasti cestovného ruchu. Ako posledný vystúpil *Radoslav Turík*, ktorý v krátkosti predstavil činnosť Klubu vojenskej histórie Beskydy z Humenného. Klub vojenskej histórie Beskydy vznikol v roku 2004 a za hlavný cieľ svojej činnosti si stanovil mapovanie a obnovu vojenských cintorínov prvej svetovej vojny, ktoré sa nachádzajú na severovýchode Slovenska. Každoročne členovia klubu spracujú vo forme hodnotiacich správ na základe archívneho materiálu a terénneho prieskumu niekoľko lokalít, kde sa vojenské cintoríny prvej svetovej vojny nachádzajú. *Radoslav Turík* zdôraznil, dôležitosť prezentácie výsledkov výskumnej činnosti klubu formou publikačnej činnosti, a zároveň s potešením oznámil vydanie novej publikácie *Cintoríny prvej svetovej vojny v Karpatoch* od autorov *Martina Drobňáka*, *Matúša Korbu* a *Radoslava Turíka*.

Martin Drobňák na záver konferencie predstavil novú publikáciu. Vyzdvihol najmä skutočnosť, že snahou autorov nebolo čitateľovi sprostredkovať iba základné fakty o šiestich vojenských cintorínoch, ktorým sa publikácia venuje. Jednotlivé vojenské cintoríny boli vybrané tak, aby boli zaujímavé aj vojensko-historickým udalosťami, ktoré sa k nim viažu. Problematika vojenských cintorínov totiž nie je témou anonymnou, ale je úzko previazaná s osudmi ľudí, ktorí na týchto cintorínoch ležia. V závere svojho vystúpenia sa poďakoval Ministerstvu obrany Slovenskej republiky, ktoré finančne podporilo vydanie spomínanej publikácie.

Nasledoval krst novej publikácie, ktorý urobili *Dušan Kováč* a *Jozef Bystrický*. Obaja ocenili význam a prínos nového diela a zároveň zaželali autorom publikácie mnoho úspechov. Konferencia bola zakončená slávnostnou recepciou.

Medzinárodná vedecká konferencia *Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch*, vzbudila záujem o prezentovanú problematiku u všetkých, ktorí sa jej zúčastnili. Ostáva dúfať, že nepôjde len o chvíľkový záujem, ale že v budúcnosti bude tejto časti nielen regionálnej, ale aj slovenskej histórie venovaná väčšia pozornosť zo strany pedagógov, odbornej ale aj širokej verejnosti.

Konferencia k 140. výročiu rakúsko-uhorského vyrovnania v roku 1867. Praha 6. – 7. december 2007

Lenka ALMÁŠIOVÁ

Pri príležitosti 140. výročia rakúsko-uhorského vyrovnania sa v dňoch 6. a 7. decembra 2007 konala v priestoroch Maďarského kultúrneho strediska v Prahe medzinárodná konferencia za účasti historikov z Čiech, Maďarska, Rakúska a Slovenska. Konferencia sa uskutočnila vďaka podpore Maďarského kultúrneho strediska v Prahe, Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej, Habsburského historického inštitútu a Rakúskeho kultúrneho fóra.

Konferenciu otvorila veľmi pútavá úvaha *dr. Gerő Andrása* z Katedry hospodárskych a spoločenských dejín Univerzity Eötvösa Loránda v Budapešti, v ktorej vyzdvihol vysoký prínos uhorského multikulturalizmu. Ako zdôraznil, je paradoxné, že Maďari v snahe vytvoriť etnický jednotný, maďarské Uhorsko, utláčali ostatné nemaďarské národy a národnosti, pretože existenciu menšinových jazykov a kultúr považovali za škodlivú. Dnes, o 140 rokov neskôr, pochopili, že tolerancia, pluralita názorov a pohľadov, multikulturalizmus a samotná existencia menšín môže byť v skutočnosti obohatením a prínosom pre celkový rozvoj spoločnosti. Z dlhodobého hľadiska označil za najnegatívnejšie dôsledky vyrovnania pretrvávajúcu vzájomnú nevráživosť, nenávisť a pocit akejsi historickej krivdy národov a národností, žijúcich v Rakúsko-Uhorsku, ktoré sa v ľudských dušiach zakorenili natoľko, že pretrvávajú dodnes. Ohrozujú a narušujú vzájomné vzťahy medzi krajinami, prejavujú sa často veľmi nečakane a sú veľmi emocionálne. Ako keby sa ani dnešná generácia nedokázala povzniesť nad chyby z minulosti, ospravedlniť sa a nestotožňovať politické rozhodnutia z obdobia rokov 1867 – 1918 s dnešnými Maďarmi a Rakúšanmi.

Nasledujúce prednášky *prof. Richarda Pražáka* z Masarykovej univerzity v Brne o vzťahu Lajosa Kossutha k rakúsko-uhorskému vyrovnaniu a k českej otázke v roku 1871 a *Ciegera Andrása* z Historického ústavu Maďarskej akadémie vied o legitimačných problémoch rakúsko-uhorského vyrovnania sa zamerali na zhodnotenie vyrovnania z pohľadu jedného z jeho najväčších dobových kritikov a odporcov, Lajosa Kossutha, ako i cez prizmu politológie aplikáciou rozličných definícií pojmu legitimita na akt rakúsko-uhorského vyrovnania.

Filozofická fakulta Univerzity Karlovej v Prahe sa prezentovala prednáškami *prof. Milana Hlavačku* s názvom *Česká politika a Uhorsko v druhej polovici 19. storočia* a *Jana Pišnu* s jeho štyrmi pohľadmi, českým, maďarským, rakúskym a slovenským na rakúsko-uhorské vyrovnanie. V príspevkoch boli zhrnuté všetky dovtedajšie hodnotenia, názory a pohľady historikov na postoje zaangažovaných národov k rakúsko-uhorskému vyrovnaniu.

Hospodárskymi dôsledkami rakúsko-uhorského vyrovnania sa vo svojich príspevkoch venovali *dr. Anatol Schmidt-Kowarzik* z Viedne, ktorý detailne popísal udržovanie hospodárskeho spoločenstva Rakúska a Uhorska v rokoch 1898 – 1909, jeho najväčšie úskalia a problémy a interná doktorandka z Katedry hospodárskych a spoločenských dejín Univerzity Eötvösa Loránda v Budapešti *Klement Judit*. Vo svojom príspevku sa zaoberala pohľadom maďarských priemyselníkov na rakúsko-uhorské vyrovnanie.

Druhý deň konferencie otvoril svoju prednáškou *Maďari a maďaróni – Slováci a slavjaci (Prešov v období dualizmu)* *doc. Peter Káša* z Inštitútu slavistiky Katolíckej univerzity Pétera Pázmányho v Pílišskej Čabe. Načrtnol dôsledky rakúsko-uhorského vyrovnania, vplývajúce na národnú identitu obyvateľov Šariša a prejavujúce sa rôznymi spôsobmi – sympatiami voči Maďarom, čiastočnou či úplnou asimiláciou, alebo naopak vytváraním akejsi regionálnej východoslovenskej, šarišskej identity.

Hodnotenie dopadov legislatívnych zmien v oblasti verejnej správy, samosprávy a hospodárstve po rakúsko-uhorskom vyrovaní z pohľadu mikroregiónu na príklade Jelšavy ponúkla vo svojej prednáške interná doktorandka z Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity *Lenka Almášiová*. *Újváry Hedvig*, interná doktorandka z Katolíckej univerzity Pétera Pázmánya v Pílišskej Čabe, dôsledne analyzovala vývoj nemeckej tlače v Uhorsku od vyrovnania po prelom 19. a 20. storočia, pričom sa zamerala na spojenie literatúry a žurnalizmu. Vývoj rakúskeho a maďarského života vo svetle umeleckých spolkov pred a v čase rakúsko-uhorského vyrovnania prezentovala v príspevku interná doktorandka *Ivett Polenyák* z Inštitútu dejín Viedenskej univerzity. Uzavrela tak dvojdňovú konferenciu, ktorá ponúkla mnoho nových pohľadov na problematiku rakúsko-uhorského vyrovnania, jeho príčin a dôsledkov a poskytla priestor nielen dejinám politickým, ale aj hospodárskym, dejinám kultúry či verejnej správy a samosprávy.

Jozef Miloslav Hurban, evanjelický teológ a národovec. Konferencia na Evanjelickej bohosloveckej fakulte UK v Bratislave

Peter ŠVORC

Takýto názov niesla konferencia, ktorú 12. decembra 2007 na svojej pôde organizovala Evanjelická bohoslovecká fakulta UK v Bratislave. Šlo o konferenciu, ktorá symbolicky uzatvárala *Rok Jozefa Miloslava Hurbana*.

J. M. Hurbana si toho roku pripomenula slovenská historická veda aj zborníkom *J. M. Hurban – prvý predseda Slovenskej národnej rady*. Táto koncoročná konferencia sa však sústredila na ďalšie otázky súvisiace s Hurbanovou osobnosťou. Akcent bol položený na teologické aktivity Hurbana, ale nechýbali ani príspevky, hovoriace o jeho revolučných, literárnych, ba i pedagogických činoch.

Prof. ThDr. Július Filo otvára konferenciu Jozef Miloslav Hurban, evanjelický teológ a národovec
Foto: Peter Švorc

Podpredseda vlády SR doc. PhDr. Dušan Čaplovič, DrSc. s úvodným referátom
Foto: Peter Švorc

Konferenciu otvoril jej garant profesor ThDr. Július Filo a úvodným referátom *J. M. L. Hurban teológ a vodca národnej revolúcie* podpredseda vlády SR Dušan Čaplovič. Jeho vystúpenie nieslo zaujímavý osobný rozmer rodinných spomienok na J. M. Hurbana.

Rokovanie konferencie bolo rozdelené do troch tematických celkov.

V prvom bloku (*Spoločensko-historický kontext v Európe a na Slovensku*) dostali slovo širšie súvislosti vo vystúpeniach zahraničných bádateľov – Karla Schwarza z Viedenskej univerzity (*Hurbanove teologické vzťahy s Rakúskom a Nemeckom*) a Markusa Heina z Lipskej univerzity (*Univerzitné vzdelávanie v období J. M. Hurbana*).

J. M. Hurban, teológ – filozof bol referát Miloša Klátika, *Konfesionalizmus a unionizmus v Európe 19. storočia* boli témou vystúpenia Daniela Davida, a *Štruktúra a dôrazy spisu Unia J. M. Hurbana* Radoslava Hanusa.

Druhý blok vystúpení (*J. M. Hurban v štúrovskom hnutí*) si viac všimol mimokňazské pôsobenie Hurbana. Doň boli prihlásené štyri referáty: *J. M. L. Hurban, literát a vychovávateľ* (Eva Tkáčiková), *Tri Hurbanove iniciatívy* (Miloš Kovačka), *J. M. Hurban a slovenské snahy v 19. storočí o vymedzenie slovenského národného územia* (Peter Švorc), *Hurban v meruósmych rokoch na Myjave* (Samuel Mišiak).

Dr. Markus Hein z Univerzity v Lipsku prednáša svoj príspevok, za predsedníckym stolom prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

Tretí blok (*J. M. L. Hurban v službe evanjelickej cirkvi*) sa začal referátom Miroslava Hvožďaru (*Hurbanov zápas o pravé hodnoty cirkvi*). Pokračoval vystúpeniami Igora Kišša (*Hurban a spoločensky aktívna cirkev dnes*), Norberta Hajskeého (*Historicko-filozofické predpoklady Hurbanovho odporu proti únii*), Michala Valču (*Odkaz Hurbanových zápasov pre dnešok*) a Júliusa Filu (*Teologické úsilie o pravú cirkev a jeho vzťah k spoločenskej angažovanosti*).

Konferencia ukázala, že osobnosť J. M. Hurbana je viacrozmerná a že ju nemožno postihnúť jedným, či dvoma vedeckými podujatiami. Prispela však k tomu, že sa jeho obraz doplnil o rozmer teologického pôsobenia, ktoré sa s Hurbanom viazalo počas celého jeho aktívneho života a ktoré bolo od komunistického prevratu v r. 1948 až do roku 1989 programovo obchádzané a bokom ostávalo až do súčasných dní.

DEJINY

2/2007

Ročník II.

internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
http://dejiny.unipo.sk/Dejiny_2_2007.pdf

@ Vydáva Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove
v spolupráci
s vydavateľstvom UNIVERSUM (www.universum-eu.sk)

ISSN 1337-0707

